

MLUVNICE ČESKÁ

PRO

ŠKOLY STŘEDNÍ A ÚSTAVY UČITELSKÉ.

NAPSAL

DR. J. GEBAUER,

ŘÁDNÝ PROFESSOR C. K. ČESKÉ UNIVERSITY V PRAZE.

I.

NAUKA O SLOVĚ.

(Kniha tato schválena jest pro české školy střední vys. min. vyn. ze dne 26. června 1890
č. 12755).

CENA SEŠ. 75 kr., VÁZ. 95 kr.

V PRAZE A VE VÍDNI.
NÁKLADEM F. TEMPSKÉHO,
KNIHKUPCE CÍSAŘSKÉ AKADEMIE VĚD VE VÍDNI.

1890.

Veškerá práva jsou vyhrazena.

P

ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNA PEDAGOGICKÉ FAKULTY HRADČEKÁŘOVĚ	
Číslo	V 1059/1
Číslo	201622

Napsati českou mluvnici školní chystal jsem se před mnohými lety, ale nepřikročil jsem k dílu, když vyšla mezitím mluvnice pp. Blažkova a Bartošova.

Nyní byl jsem o práci tu požádán z důvodu vážného a vydávám zde její první polovici, nauku o slově. Polovice druhá, skladba (spolu s přídavkem o rozdělení mluvnice, o článkování hlásek, o změnách jazykových, o roztrídění jazykův, o nářečích českých atd.), vyjde myslím během tohoto roku školního.

Jazyk náš spisovný byl v posledních letech mnohonásobně měněn a domněle opravován. Ale opravy ty jsou namnoze mylné. Mylné jest na př. domnění, že by se mělo psáti *kosť*, *radost* atp., nebo že by se mělo skloňovati Chrudim gen. Chrudimí, Boleslav gen. Boleslavi; nebo že by se mělo říkati přijati; nebo její bratra; atd.! Dílem etymologie, dílem historický vývoj a staletá tradice jazyka spisovného, dílem živý jazyk obecný dokazují, že správné a oprávněné tvary jsou *kosť*, *radost* atp., gen. Chrudimě, Boleslavě atp., inf. přijmouti, jejího bratra atp., — tvary, jež jsou pravidlem u vzorných spisovatelů novočeských doby nedávno minulé (Jungmanna, Palackého a j.) a také u starších spisovatelů doby nynější a jež tedy jakkoliv měniti není příčiny. Mluvnice jazyka spisovného a zejména mluvnice školní zajisté nemá se ujímati novot nemístných nebo dokonce nesprávných, a tím pravidlem řídil jsem se také.

Látku podávám hojnou, ale snad nikoli příliš hojnou. Někde pro novost věci bylo třeba výkladu obšírnějšího, na př. o pohybném *e* v §. 15—16 a o stupňování samohlásek v §. 28. Co z látky té na kterém stupni učení školního se hodí, rozhodne si a vybere soudný učitel. Výklady, které by se podle mého zdání měly odkládati pro stupeň vyšší, jsou podány tiskem hustším; co mezi těmi je těžšího, jest vytištěno písmem drobným.

V Praze, 17. listopadu 1889.

J. Gebauer.

Nauka o slově.

1. Nauka o slově dělí se ve tři části: hláskosloví, kmenosloví a tvarosloví.

Část první.

2. Hláskosloví.

1. Hláskosloví jest nauka o hláskové stránce slova.

2. Hláskovou stránku slova činí jeho hlásky, seřazené jistým pořádkem a složené ve slabiky, jež se vyslovují jistým přízvukem a jistou časomírou (kvantitou). Na př. hláskovou stránku slova *starý* činí

hlásky: *s, t, a, r, ý,*

seřazené v řadě: *s-t-a-r-ý,*

složené ve slabiky: *sta-rý,* z nichž vyslovuje se

prvá s přízvukem a druhá bez přízvuku: *stà-rý,*

prvá krátce (◡) a druhá dlouze (—): *sta-rý = ◡ —.*

3. Stránka hlásková zůstává nezměněna, dokud nic v těchto věcech se nezmění. Změna na stránce hláskové se stane, když něco v těchto věcech se změní: buď že hláska některá se změní ve své jakosti, nebo že některá hláska se přidá (přibude), nebo se vynechá (ubude), nebo že se pořádek hlásek změní, nebo že se změní složení slabikové, nebo přízvuk, nebo kvantita, anebo když se těchto věcí změní několik zároveň.

4. Některé z těchto změn mají své názvy, dávným obyčejem více méně ustálené. Zejména přidávání hlásek jmenuje se *přisouvání*, na př. ve slově *zdralý* místo *zralý* je *d* přisuto; vynechávání hlásek jmenuje se *odsouvání*, na př. v *dál* místo *dále* jest *e* odsuto; změna v pořádku hlásek jmenuje se *přesmyknutí*, na př. v *toral* místo *tolar* jsou hlásky *l* a *r* přesmyknuty. Některé jiné takové názvy budou uvedeny doleji při případech jednotlivých.

3. Hlásky a písmena.

1. Slova mluvená skládají se z hlásek; na př. ve slově *starý* máme hlásky *s-t-a-r-ý.*

2. V písmě naznačujeme jednotlivé hlásky příslušnými písmeny (literami); slovo *starý* píšeme písmeny *s-t-a-r-ý*.

Jest tedy rozdíl mezi hláskou a písmenem. Hlásku vyslovujeme a slyšíme, písmeno píšeme a vidíme; písmeno jest viditelné znaménko pro hlásku.

3. Hlásky a písmena sestavujeme v přehlednou řadu, jejíž pořádek je dávným zvykem ustálen. Řada ta se nazývá *abeceda* a má toto jméno odtud, že na začátku jejím bývá *a-b-c-d*; v jiných jazycích jmenuje se *alfabetou*, a to podle řečtiny, kdež prvé dvě hlásky a písmena jmenují se alfa (*a*) a beta (*b*).

4. *Abeceda česká (novočeská) jest:*

a, á, b, c, č, d, d̄, e, é, ě, f, g, h, ch, i, í, j, k, l, m, n, ň, o, ó, p, r, ř, s, š, t, t̄, u, ú, ů, v, y, ý, z, ž.

Kromě toho vyskytují se ve slovích cizích také písmena *q, x, w*. Písmeno *q* bývá vždy spojeno s *u*, na př. ve slově *Quirinal*; ve slovích přejatých a zdomácnělých místo *qu* píšeme *kv*, na př. *kvintance*, *kvinta*. Písmena *x* a *w* necháváme beze změny a píšeme na př. *Xerxes*, *praxe*, *Wagner*, *Walewski*, *tramway*.

Písmena jsou malá, na př. *a, b . . .*, a veliká, na př. *A, B . . .*

Poznámka pro pravopis. Písmenem velikým se píše jen první (začátečná) hláska některých slov. Zejména píšeme tak:

- a) slovo, které jest na začátku řeči psané;
- b) první slovo po tečce; někdy také po otazníku a vykřičníku, když totiž otázkou nebo výkřikem věta tak se byla skončila, jako bývá skončena při tečce;
- c) jména vlastní, na př. *Kristus, Tomáš, Štítný, Praha, Pltava, Sněžka, Čechy, Morava, Rakousko; Králové Hradec, Železný Brod, Nižní Novgorod, Černá Hora, Veliká Britannie, Spojené Státy*;
- d) přídavná jména titulní pochodící ze jmen vlastních; na př. *král Český* (ale jazyk český, poněvadž toto není přídavné jméno titulní), *arcibiskup Pražský* (ale kupec pražský);
- e) slovo *Bůh*, když má význam křesťanský;
- f) slova oslovovací a titulová v dopisích a listinách; na př. *Ty, Vy, Tvůj, Váš, Vaše Milosti, Jeho Milost pan biskup, Jeho Jasnost, Jeho Veličenství císař pán, atp.*; nevhodně píše se také: *ráčil Jste praviti, aby Jste (m. abyste) navratte Še atp.*

V básních bývá někdy psán literou velikou začátek každého verše.

4. Roztřídění hlásek českých.

Hlásky české (novočeské) dělí se především v samohlásky (vocales) a souhlásky (consonantes).

5. *Samohlásky.*

1. Samohlásky jsou dílem jednoduché, dílem složené.

2. Samohlásky jednoduché jsou

a) krátké: *a, e, í, o, u, y; a*

b) dlouhé: *á, é, í, ó, ú, ů, ý.*

Délku samohlásek znamenáme v českém písmě čárkou ' ; na př. *á, páta*. Jindy znamená se délka samohlásky znaménkem —, krátkost znaménkem ∪; tedy na př. krátké *a* = *ǎ*, dlouhé *á* = *ā*. Týchže znamének užívá se také, když se označuje míra slabik; na př. ve slově *noha* jsou slabiky obě krátké = ∪∪, ve slově *pátá* = — —, ve slově *starý* = ∪ —.

3. Samohlásky složené skládají se z jednoduchých. Podle toho, jsou-li složeny samohlásky jednoduché dvě anebo i tři, rozeznávají se dvojhlásky a trojhlásky.

4. V češtině nové jsou jen dvojhlásky (diphthongi) *ě, ia, ou* a složeniny s *-i*, na př. *ai* psané *aj* atp.

5. Dvojhláska *ě* zní jako *-ie-* a je krátká. Máme ji jen po souhláskách retných a retozubných (*m, b, p, v, f*), na př. ve slovích *město, běh, pět, květ, ofěra*. Píšeme ji ovšem též ve slabikách *ně, dě, tě, na* př. ve slovích *němý, dělo, tělo*; ale to je jen odchýlný způsob psaní, ve výslovnosti zní za to *ňe-, de-, te-*, dvojhlásky *ě* slabiky tyto nemají.

Ve slovích *piál, piat, piav*, je krátká dvojhláska *ia*; je tu původu nového a psána bývá také *ja; pjal* atd.

6. Dvojhláska *ou* je dlouhá.

7. Ve slovích *hra-ji, hra-ješ* atd. patří hlásky *a* a *j* k slabikám rozdílným, jsou různoslabičné. Naproti tomu ve slovích *hraj, hraj-te* patří tytéž hlásky do téže slabiky společné, jsou téžeslabičné. V různoslabičném *hra-ji* atd. jest *j* souhláska. Naproti tomu v téžeslabičném *-aj-*, *hraj* atd., vyslovujeme *-i* za psané *-j*, — je tu tedy dvojhláska *ai*, psaná *aj*.

Totéž platí o téžeslabičném *ej, oj, uj*, na př. ve slovích *olej, dej, kraj, kupuj*; jsou to vlastně dvojhlásky *ei, oi, ui*.

Složení *ij* a *yj* vyskytuje se jen v písmě, na př. v imperat. *píj, tyj*; ve výslovnosti obyčejné je za to *-í* a *-ý*.

9. Samohlásky a dvojhlásky, před nimiž souhlásky tvrdé vůbec a zejména i hrdelné zůstávají beze změny, nazývají se široké nebo tvrdé. Naproti tomu jsou samohlásky a dvojhlásky úzké nebo měkké, před nimiž souhlásky tvrdé se mění v měkké, na př. *r* v *ř, k* v *č* nebo *c*, atd.

Úzké jest *i, í* a dvojhlásky, které se začínají s *i-*, na př. též ně. *ě*.

Samohláska *e, é* jest někdy úzká, někdy široká, jak se vidí na př. ve sklonění: *člověk*, vok. *člověče*, instr. *člověkem*.

Samohlásky a dvojhlásky ostatní jsou široké.

10. Samohlásky a dvojhlásky jsou v řeči jádrem slabik, úkol slabikotvorný leží hlavně na nich. Někdy však nenalzáme v slabice žádné ze samohlásek nebo dvojhlásek zde jmenovaných a úkol slabikotvorný leží na hláskách některých jiných; na př. ve slovích *vlk, vlna, trn, srna, sedm, osm, Rožmberk, mor. knížka* (= knížka) atp. Hlásky, které ve slovích takových mívají úkol slabikotvorný, bývají tu nazývány též samohláskami. V češtině jsou to nejčastěji hlásky *l, r*. Ve slovích *louka, ruka* atd. jsou *l, r* znáti pro souhlásky, ve *vlna, srna* jsou samohláskami.

6.

Souhlásky.

Souhlásky dělí se podle několika dělidel způsobem několika-kerým (v. §. 462). Uvedeme zde ta rozdělení, kterých je třeba hláskosloví české.

I. Podle toho, ve které části mluvidel se hlavní uclánkování děje, rozeznáváme souhlásky:

1. hrdelné (gutturales) *h, ch, g, k*;

2. podnebné (palatales), totiž:

j;

č, t, ň (podnebné zubnice);

ž, š, ř (podnebné sykavky);

3. předopatrové a dásňové (alveolares), a to zubné (dentales) *d, t, n*;

sykavé (sibilantes) *z, s, c; ř*;

jazyčné (linguales) *l, r*;

4. retozubné (labiodentales) *v, f*;

5. retné (labiales) *b, p, m*.

II. Podle zvučnosti rozeznáváme souhlásky:

1. temné (tenues): *ch, k, t, č, p, s, c, š, ř, f*; a

2. jasné (mediæ): *h, g, d, č, b, z, dz, ž, dž, v*.

Poznamenání. Souhlásky *dz* a *dž* máme ve slovích *leckde* a *čbán*, vyslovených *ledzgdě* a *džbán*.

III. Podle trvání jsou souhlásky české:

1. okamžité nebo ražené (plosivní, explosivny): *g, k, d, d̄, t, t̄, b, p*; *a*

2. trvací: všechny ostatní.

IV. Podle ústí, kterým proud vychází, máme souhlásky:

1. nosové (nasales): *n, m*; *a*

2. ústní (orales): všechny ostatní.

V. Konečně jest pro mluvnicki důležité rozřídění souhlásek českých podle měkkosti; tu rozeznávají se souhlásky:

1. měkké: *j, d̄, t̄, ň, ž, š, č, c* (ve slovích domácích), *ř*;

2. tvrdé: *h, ch, g, k, d, t, n, r*;

3. obojetné: *b, p, v, f, m, l, z, s*.

Nejpatrnějším měřítkem pro souhlásky tvrdé a měkké je v pravopise českém *i* a *y*: po souhláskách měkkých nemůže býti *y*, po tvrdých nemůže býti *i*. Po obojetných bývá *i* i *y*; v. §. 26, 2.

7. Některé důležité hlásky staré.

V §§. 4. až 6. vysvětleny jsou hlásky, které jsou v jazyce novočeském. Avšak v dobách starých byly hlásky ještě jiné a pro výklady mluvnické je potřebí, abychom některé z nich poznali také. Byly to zejména:

1. Hlásky *l̄* a *l̄*. Novočeské *l* není ani tvrdé ani měkké. Kdysi však bylo také tvrdé *l̄* (chýlicí se ve výslovnosti *k u a v*) a měkké *l̄* (vysloveno asi jako *lj*); na př. *chvála* a *chválen* (s rozdílným *l̄* a *l̄*), = nč. *chvála* a *chválen* (se stejným *l*).

2. Hlásky *z̄, s̄, c̄* a *ŋ, b̄, p̄, v̄*. Zněly poněkud měkce a tím lišily se od *z, s, c, a m, b, p, v*.

3. Dvojhlásky *ia* (dlouhé), *ie, iu, iú, uo, au*. Na př. *stč. diabel* (= nč. *ďábel*); *bielý* (= nč. *bílý*); *zemiú* (= nč. *zemí*, akkus. jedn.) a *zemiú* (= nč. *zemí*, instr. jedn.); *kuoň* (= nč. *kůň*); *saud* (= nč. *soud*). Jsou vesměs dlouhé, kromě *iu*, kteréž je krátké a jehož střídnicí dlouhou jest *iú*. Dvojhlásku *ie* máme dosud ve rčení „na mou věru!“; je téže kvality (jakosti), jako novočeská dvojhláska *ě*, ale liší se od ní délkou: *ě* je krátké (věřím), *ie* pak je dlouhé (*věru*).

4. Dvojhláska zvaná *jať*, psána v latině *ě*. Zněla asi jako české *ě* neb *ie*. V češtině je za ni *ě, e, ie, í*; na př. *grěchъ, grěšiti* stč. *hřiech, hřěšiti*, nč. *hřích, hřešiti*, město *i* město.

5. Jer tvrdé, psané *z*, a jer měkké nebo jeřík, psané *z̄*. Hlásky tyto byly v době prastaré (v jazyku praslovanském). Tvrdé *z* znělo původně asi jako poloviční (t. j. velmi krátce vyslovené) *u* neb *y*, měkké pak *z̄* znělo asi jako poloviční *i*; svědectvím toho je ta věc, že dloužením měnilo se *z* v *y* (*yj*), a *z̄* v *i* (*ij*), na př. *dъme- a dъmati, bъrati a vybъrati*. Znění původní se časem měnilo. V češtině zejména, pokud se pozůstatky těchto hlásek zachovaly, jest

ɔ změněno v tvrdé (neměkčíci) *e*, na př. v jedn. instr. *okem* (z bývalého *okomy*); *a*

i je změněno v měkké (měkčíci) *e*, na př. v množ. dat. *řechem* (z bývalého *řekomy*).

ɔ se dluží v *y*, *i* v *i*; na př. *dmu* (*domy*) — *dýmám*, *pmu* (*pmny*) — *napínám*.

6. Nosovky *ɔ* a *ɛ*. Byly v době prastaré (v jazyku praslovan-ském) a zněly jako *o* a *e* s paralelním příhlaselem nosovým, = *on* a *en*, tedy jako stejně psané hlásky polské *ɔ* a *ɛ*, na př. ve slovích *mąka* (mouka), *ręka* (ruka), a jako hlásky francouzské psané *on* a *in* na konci slabik, na př. ve slovích *bon*, *fin*. Také jejich znění se časem měnilo. Do češtiny zejména

z *ɔ* vyvinulo se znění *u*, v slabikách dlouhých *ú*, na př. v akk. jedn. *rąka* — č. *ruku*, *sąditi* — č. *súdiť*, *souditi*; v slabikách měkkých je toto *u* dále změněno v *i*: *duša* stč. *dušu* nč. *duši* (akk. jedn.);

z *ɛ* pak vyvinulo se *a*, *ě*, *e*, v slabikách dlouhých *á*, *ie*, *í*, na př. *devęt-*, *desęt-* — č. *devaterý*, *desaterý*, *devátý*, *desátý*, *devět*, *deset*, *devětka*, *desítka*.

8. A. Změny v jakosti a počtu hlásek.

Slovo změni se na stránce hláskové tím, že některá jeho hláska (nebo i několik hlásek) změni se ve své jakosti, na př. že *z* a stane se *e* (*duša* — *duše*); a dále tím, že se počet hlásek změni, buď že hláska ubude (= odsouvání, na př. *chlapā* m. *chlapāv*), buď že přibude (= přísouvání, na př. *oko* — ob. *voko*) (sr. §. 2, 3).

Důležitější ze změn těchto chceme probrati, jdouce po jednotlivých hláskách a třídách hláskových.

9.

a, á.

1. Na konci slova krátké *a* po souhlásce měkké změnilo se v *ě*, kteréž někdy dále přešlo v *e*; na př. *zeńa* (*in* = měkké *m*, v §. 7 č. 2) — *země*, *duša* — *dušě* — *duše*.

Dlouhé *á* po souhlásce měkké změnilo se v *ie*, které dále přešlo v *í*; na př. *božá* — *božie* — *boží*.

Příčinou této změny *a* v *ě* a *á* v *ie* je měkkost souhlásky předcházející; neboť změna se neděje, když předchází souhláaska tvrdá, na př. *ruka*, *těžká*.

Změně této říká se obyčejně přehlasování, a to přehlasování postupné, poněvadž příčina její, vztící v měkké souhlásce předcházející, působí směrem postupujícím.

2. Uvnitř slova zůstává *a*, *á* po měkké souhl. z pravidla nezměněno, když následuje souhláaska tvrdá nebo slabika se samohláskou širokou; měni se jen, když následuje souhláaska měkká nebo slabika

se samohláskou úzkou. Na př. šťastný — štěstí, počatý — početi, Jan — Jene, kuřata — kuřete, dvořan — dvořenín, třasu — třeseš, svátý (ý = měkké v) — svítiti, řád — stč. řediti nč. řídití.

Změna tato má příčinu svou v souhlásce předcházející a v souhlásce nebo slabice následující zároveň. Jméno její obyčejné jest přehlasování zpátečné.

V dušám — duším atp. pronikla přehláska vlivem příbuzných tvarů jiných, ve kterých byla po právu.

O přehlásce *aj* — *ej* viz doleji §. 11, 1 a 2.

3. Přehláska tuto vyložená vykonala se v češtině západní v době pradávny, zajisté před stol. XII. V češtině východní, na Moravě a na Slovensku, změna táž dílem nepronikla, dílem se zase zrušila, a říká se na př. duša, děvča, gen. děvčate atd. za české duše, děvče, gen. děvčete. Tvary jako Mářa, Máša jsou novotvary ustrojené podle příslušných tvarů tvrdých na př. Bára, Mácha atd.

4. Ve slovích starých přejatých z jazyka cizího bývá *o* za *á* a *a* za *ā*; na př. lat. *āltāre* stněm. *āltāri* — *oltář*, lat. *pāgānus* — pohan, stněm. *ābbāt* — opat.

10.

ia.

1. Dlouhé *ia* jest ve stč. diabel, vzniklém z lat. diabolus. Časem zaniklo *-i-* a místo diabel vyslovuje se *ďábel*.

Když následující slabika měla samohlásku úzkou, proměnilo se toto *ia* v *ie* (přehláskou zpátečnou) a toto dále v *í*. Na př. *diabel*, zdrodnělé *dieblík* nč. *ďíblík*, zkrác. v *ďíblík*.

2. Krátké nč. *ia* je ve slovích *piat*, *piav*, *piat* (§ 5 č. 5). Vyvinulo se tu vlivem *ě*, které je v tvaru příbuzném napětí atp.: stč. *napat*, nč. *napiat* atd.

11.

aj.

1. Dvojhláska *aj* (v. §. 4, 7) po souhlásce měkké změnila se v *ěj* a dále v *ej*; na př. obyčaj — stč. obyčěj — nč. obyčej, impt. snášaj, snášajte — stč. snášěj, snášějte — nč. snášej, snášejte. Jest to přehláska zpátečná, jako šťastný — štěstí atp. (§. 9, 2).

2. Táž dvojhláska *aj* po souhlásce tvrdé přehlasuje se též, ale nikoli v *ěj*, nýbrž hned v *ej*, a nikoli v době prastaré, nýbrž mnohem později (ve stol. XV a XVI). Na př. *ďaj* — *dej*, *nejďále* — *nejďále*, *tehďajší* — *tehdejší*, a v jazyce obecném také *pajcha* — *pejcha* (= *pýcha*), *dobraj* — *dobrej* (= *dobrý*).

3. Stčesky říkalo se *vajce* a v gen. množ. *vajec*. Téžeslabičné *vaj-ce* proměnilo se ve *vejce*, různoslabičné *va-jec* zůstalo nezměněno; oboje pravidelně, poněvadž v téžeslabičném *vaj-ce* dvojhláska *aj-* jest, v různoslabičném *va-jec* však není.

12.

au.

1. O dvojhlásce *au* ve slovích českých viz při *ú* (§. 25, 6).

2. Ve slovích z němčiny přejatých změnilo se *au* v *aj* a toto dále v *ej* (přehláskou). Na př. *Hauptmann* — *hajtman*, *hejtman*; *Gaukler* — *kajklér*, *kejklíř*; *Hüttenrauch* (= saze, které se usazují v tavírnách a jsou jedovaté) — *hutrajch*, *utrejch*.

e, é.

13. *é* se úží v *í*.

1. Samohláska *é* se mění v *í*; na př. *pérko* — *pírko*, *lupének* — *lupínek*, *plamének* — *plamínek*, *hřebének* — *hřebínek*, *véska* — *víska*, *věsti* — ob. *vést*, stč. *řěci* — nč. *řící* atd. Změnu tuto nazýváme úžením, poněvadž se tu změnilo širší *é* v užší *í*.

2. Zúžením vzniklé *í* jest ovšem úzké a mělo by se vždycky psáti písmenem *í*. Avšak po souhláskách tvrdých odchylujeme se od psaní toho a píšeme *ý*, na př. *stýblo*, *okýnko* atp.; odchylku dovolujeme si proto, poněvadž by psané *-i-* jednak k výslovnosti měkké svádělo (psané *stíblo* čtlo by se *síblo*), jednak by odporovalo obecným pravidlům pravopisným (ve psaném *okínko* bylo by *í* po hrdelnici *k*).

3. Příčinou této změny je délka; vykonalať se jen v slabice dlouhé a nikdy v krátké*).

4. V jazyce spisovném vykonala se tato změna důsledně a veskrze jenom po souhláskách měkkých; na př. *řěci* — *řící*. Po souhláskách tvrdých a obojetných většinou nechává se *é*, na př. *dělka*; nebo jsou v obyčeji tvary oboje, na př. *kamének* i *kamínek*, *kostélek* i *kostýlek*.

5. V jazyce obecném provedlo se úžení v některých nářečích veskrze; místo *suché stéblo* říká se *suchý stýblo*, místo *dobrého*, *dobrému* atd. říká se *dobryho*, *dobrymu* atd.

14. *e, é* se odsouvá.

Odsuto jest *e, é*:

ze slova *deset* ve výrazech *dvacet*, *třicet*, *čtyřicet*, kdež *-cet* jest = *dset*, vzniklé z *deset* (tedy na př. *třicet* vlastně = tři-desěti = tři desítky, atd.); dále ve výraze *mečítma* = mezi-desítma, na př. *čtyřimečítma* = čtyři mezi (dvěma) desítkama (= 10 + 4 + 10) = *dvacet čtyři*;

*) Z toho jde pravidlo pravopisné: Píšeme *í* a nikoliv *i*, když v témže slově místo *í* může býti také *é* anebo když ve slově příbuzném na jeho místě jest *e*; na př. píšeme *pírko*, poněvadž se vyslovuje také *pérko*, a píšeme *lupínek*, *řící* atd., poněvadž ve slovích příbuzných *lupen*, *řekl* atd. jest na týchž místech *e* a bylo tu tedy také *é* v *lupének*, *řěci*.

z komparativův a superlativův: dále, blíže, snáze . . ., — dál, nejdál, bliž, nejbliž atd.; podobně v první, nejprve — nejprv;

z příklonného (enklitického) -že, na př. *když* m. *kdy-že*, *kteřýž* m. *který-že*, *budiž* m. *budi-že*;

ve slovích jednotlivých, na př. *neděle* — *pondělí* (z výrazu *po-neděli*), *pohřeb* — gen. *pohřbu* (místo staršího *pohřebu*, v. §. 16, 1), *čekati* — *počkati* a j.

15. e pohybné (jerové a vkladné).

K nominativu *den* je genitiv *dne*, a podobně je nom. *pátek* a gen. *pátku*, nom. *mozek* a gen. *mozku*, nom. *bázeň* a gen. *bázně*, nom. *služba* a gen. množ. *služeb*, nom. *bitva* a gen. množ. *bitev*, je *tma* a *temný*, *protivný* a *protivenství*, *sepsati* a *spis*, *ze-vsi* a *z-města*, *z-lnu* a *z-lesa* atd. Vytčená v těchto slovích samohláska *e* na svém místě někdy bývá a někdy nebývá, a nazývá se odtud *e* pohybné.

Toto *e* pohybné je dle *jerové*, dle *vkladné*.

1. Slova *den*, *sen* zněla kdysi dvojslabičně *dnns*, *snns*; jejich *e* vyvinulo se z bývalého *jeru* (v *den* z měkkého *ь*, v *sen* z tvrdého *с*), proto nazýváme je střídnicí za *jer*, nebo *e* *jerové*.

2. Ne každé bývalé *jer* dalo střídnicí *e*, nýbrž bylo v té příčině jisté pravidlo:

a) byla-li slabika *jerová* jen jedna, ztrácelo se z ní *jer* bez náhrady; na př. původní *vlasъ* dalo české *vlas*, *jer* zaniklo bez náhrady; podobně předložka *ss* změnila se v české *s*, *služba* ve *služba* atd.;

b) šly-li za sebou slabiky *jerové* dvě, zanikalo *jer* v první z nich počítajíc od konce, ale dávalo střídnicí *e* v druhé; na př. *dn₂ns₁* dalo *den*, *sn₂ns₁* — *sen*, *služ₂bn₁nica* — *služebnice* atd.;

c) šlo-li za sebou slabik *jerových* více než dvě, zanikalo *jer* v každé slabice počtem liché a dávalo střídnicí *e* v každé sudé; na př. *dn₃ns₂ns₁* dalo *dnec*, *š₃v₂cb₁* — *švec*, sing. instr. *š₄v₃cb₂mb₁* — *ševcem*, *sn₄ps₃sn₂mb₁* — *se-psem*, *š₅š₄v₃cb₂mb₁* — *stč. s-ševcem* atd.

3. K nom. *dnns* byl gen. *dnne*, dat. *dnni* atd., t. j. v nom. byly slabiky *jerové* dvě, v gen. a dat. jen jedna, poněvadž tu za koncové *v* nastoupily samohlásky plné *-e*, *-i*. V češtině za nom. *dnns* máme *den* s *jerovým e*, za gen. *dnne* dat. *dnni* opět *dne* a *dni* bez *e*; oboje správně podle pravidla právě vyloženého. A rovněž tak jinde, na př. *psъ* — *p-s* a gen. *psa* — *psa*, *snъ* — *sen* a *snu* — *snu* atd.

4. Slovo *mozek* znělo původně *mozgъ*. Z toho vzniklo správně *stč. mozg*, obměněné v *mozk*. Genitiv byl *mozku*, instr. *mozkem* atd.; tvary tyto podobaly se ke gen. *pátku*, instr. *pátkem*, a poněvadž k *pátku* je nom. *pátek*, přidělal se také k *mozku* nom. *mozek*. V *pátek* jest *e* *jerové*, za pův. *pětakъ*; v *mozek* však nikoli, neboť tvar ten nezněl původně *mozagъ*, nýbrž bez *-s-*, *mozgъ*. V *mozek* je tedy *e* vloženo a odtud nazývá se *vkladné*. Rovněž tak je *vkladné e* v *mezek* *stč. mezh* a *mezč*, původně *mezgъ*, v *oheň*, *bázeň*, *báseň* atd.

16. Některé důležité případy s pohybným *e*.

Některé případy s pohybným *e* jsou nad jiné důležitý jednak svou hojností, jednak důsledností a pravidelností, jednak svou zvláštností. Chceme je zde probrati.

1. Pohybné *e* bývá v nominativu (a akkusativu, když je roven nominativu) jednotném při jménech tvaru podobného, jako jsou: orol pův. orolъ — gen. orla, a rovněž tak dat. orlu atd.; osel — osla a j.;

volek, pátek — gen. volka, pátku, a rovněž tak dativ volku, pátku atd.; podle toho také nářek — nářku místo nářeku (vynecháno *e* původní) a dále mozek a mezek (se vkladným *e*);

česnek — gen. česnku, a vlivem nominativu též česneku;

paprsek, okrsek — gen. paprsku, okrsku, oboje trojslabičné a se souhláskovým *-l-*; toto vynechává se a jest gen. paprsku, okrsku;

stč. domček pův. domъ,čъ,къ — gen. domečku pův. domъ,чъ,ка; a podobně súdček — súdečku, svazček — svazečku, zámček — zámečku, zvonček — zvonečku, statček — statečku, kupček — kupačka, mládenček — mládenečka; podle genitivu kupačka, mládenečka, domečku atd. vzalo se *-e(č)-* také do nominativu a vzniklo nč. domeček, kupeček, mládeneček atd.;

kupec pův. купецъ — kupce pův. купца;

tkadlec — tkadlce (dvojslabičné), z toho vynecháním *d* tkalce;

kozlec — kozelce;

stařec pův. старецъ — starce pův. старца; podobně mudřec gen. mudřce (stč. dvojslabičně, nč. trojslabičně);

žnec pův. жнъ,нъ,ца — žence pův. жнъ,нъ,ца, stč. jěhnec — jehence;

švec pův. шъ,въ,ца — ševce pův. шъ,въ,ца; podle toho též stč.

jězvec gen. jězevcé, nč. jezavec — jezavec; pastvec gen. pastevce;

šev — švu: podšev pův. подъ,шъ,въ — gen. podešvu;

Cheb gen. stč. Чѣба, nč. Chebu podle nominativu, pohřeb — pohřbu (vynecháno *e* původní);

lačen pův. лаченъ (*e* jerové) a náhel pův. нагъ (*e* vkladné), tvary adjektivní jmenné ke složeným lačný, náhlý; a podobně stč. a dílem i nč. červen, pomocen, dostatečen, hoden, hrozen, chuten, milosrden, odporen, pilen, protivěn, rozumen, silen, smuten, škoden, šlecheten, truden, ustavičen, vděčen, vzáčen, blížek, brzek, hladek, horek, hořek, krátek, měkek, mrzek, tiežek, vrtek, truchel, mdel a medl, rychel, světel atd.;

děšč nč. děšť — gen. stč. dšče, nč. deště podle nom.;

keř — kře, a podle nom. též keře;

oheň (*e* vkladné) pův. огнь — gen. ohně;

čest pův. чѣсть — gen. čsti, nč. cti; lest — lsti; trest — trsti;

kázeň (*e* vkladné) — kázně, kázni, a podobně bázeň, báseň a j.;

loket — gen. lokte, krapet — krapte atp.; den — dne;

krev — krve; stč. cierkev — gen. cěrkve, nč. církev — církeve;

podobně ředkev — stč. gen. ředekve, nč. ředkve;

veš(ken) — gen. všeho, dat. všemu.

2. Pohybné *e* bývá v genitivu množném při jménech tvaru podobného, jako jsou na př.:

tma pův. *tma* — množ. gen. *tem*; *palma* — *palm* i *palem*;
dno pův. *dno* — množ. gen. *den*, *okno* — *oken*, *sto* — *set*;
sosna — *sosen*; *vojna* — *vojen*, *lucerna* — *lucern* i *luceren*;
zblo m. stblo pův. *stblo* — množ. gen. pův. *stblъ* a z toho *stbl*;
k tomu pak dále přidělán i nom. jedn. *stěblo*;
sklo stč. *sttklo* pův. *sttklo* — *skel*;
veslo stč. *vesl* (jednoslabičně) nč. *vesel*, a podobně *řemeslo* —
řemesl a *řemesel*, *kúzlo* — *kúzl* a *kouzel*;
bydlo — stč. *bydl* (jednoslab.) nč. *bydel*, a podobně *osidlo* —
osidl a *osidel*, *přikryvadlo* — *přikryvadl* a *přikryvadel*;
modla stč. *modl* (jednoslab.) nč. *model*;
jitro — stč. *jitr* (jednoslabičně) nč. *jiter*, a podobně *vědro* —
věder, *ňadra* (množ.) — *ňader*, *bedro* (střed.) a *bedra* (žensk.) — *beder*;
sestra — stč. *sestr* (jednoslab.) nč. *sester*, a podobně *játry*
(množ. žensk.) — *jater*;
modlitva — stč. *modlitv* a *modlitev*, a podobně množ. gen.
bitev, *břitev*, *vrstev*; *společenstvo* — *společenstev*;
služba pův. *služba* — *služeb*, *modlitba* — *modliteb*;
očko — *oček*, *okénko* — *okének*, *jablko* — *jablek*;
Slabce (jméno místní) — gen. *Slabec*, *ovce* — *ovec*, *vejce* — *vajec*;
dska pův. *daska* — *desk*, a podle toho utvořen pak i nom.
jedn. nč. *deska*; podobně bylo stč. *blecha* (jednoslabičně) — množ. gen.
blech, a jest k tomu utvořen nč. nom. jedn. *blecha*; *slza* (jedno-
slabičně) gen. množ. stč. *slez*, nč. *slz*.

3. Pohybné *e* bývá ve spojeních s předložkami. Na př.:

bráti — *sebrati*, pův. *sr₂-br₁rati*; v praes. *sr₂-bere-* bylo jer jen
jedno, proto znělo stč. *sberu*, *sbéřeš* atd., impt. *sbeř*, *sbeřte*, part.
sbera; nč. *seberu*, *seber*, *sebera* jsou novotvary, vzniklé podle inf.
sebrati; — týmž pravidlem bylo: *práti* — *seprati*, *speru* nč. *seperu*;
dráti — *zedrati*, *zderu* nč. *zederu*; *zváti* — *sezvati*, *szovu*; *hnáti* —
selnati, *szenu* nč. *seženu*; *psáti* — *sepsati*, *spíšu* nč. *sepíšu*, *spis*;
čest — *se-ctí*, pův. *sr₂-čb₁st*; podobně *ke-cti*, *beze-cti*, *pode-ctí* atd.;
čtu — *se-čtu*, pův. *sr₂-čb₁t*; *sečtl* pův. *sr₂čb₁tlb₁*, pak podle
jiných tvarů také *sečtl*; *sečten* pův. *sr₂čb₁ten*; *ve-čtení*, *ze-čtení* atd.;
den — *ve-dne*, pův. *vr₂-db₁ne*; rovněž tak *ze-dne*, *ode-dne*,
přede-dnem atd.;

dčera — *se-dčerú* pův. *sr₂-dč₁(c)er-*; nč. *s-dčerou* vysl. *s-cerou*;
dška — stč. *ve-dskách*, pův. *vr₂-dč₁skach*; nč. *deska* v *deskách*;
dva — *ze-dvou*, pův. *izr₂-dč₁v-*; rovněž tak *ode-dvou*, *se-dvěma* atd.;
Cheb — *ze-Chba*, pův. *izr₂-Ch₁ba*; nč. *Cheb*, z *Chebu*;
jméno — *ve-jménu* pův. *vr₂-jb₁men-*; rovněž tak *ze-jména* atd.;
jmu — *sejmu*, *sejmeš* atd., pův. *sr₂jb₁m-*; podobně *odejmu* atd.,
a rovněž tak *pmu* — *sepmu* pův. *sr₂pb₁n-*, *tmu* — *setnu* atd.;

keř — *ze-kře*, *nade-křem*; nč. též *z-keře*, *nad-keřem* podle
nominativu *keř*, jehož *-e* se podržuje, pročež pak předložka je bez *e*;
křest — *přede-křtem*;

len — ze-lnu, pode-lnem; odchylkou též nč. z-lenu;
mne, mně atp. pův. *mon-*, — ode-mne, ke-mně, se-mnou;
pře — beze-pře pův. bez₂-p₁, r-;
ret — ve-rtech, ze-rtu, pode-rtu atd.;
šel — stč. sšel pův. s₁š₂l₁, žensk. sešla, všel pův. v₁š₂l₁,
 žensk. vešla atd.; nč. též mužsk. sešel, vešel podle tvaru žensk.;
tma — ve-tmě, ze-tny;
veš(ken) pův. v₁š-, nade-vše, přese-vše, beze-všeho, ke-všem, ve-všem, se-vším, přede-vším atd.;
žeň — ve-žních, přede-žněmi;
krve — stč. ze-krve (tu je krve jednoslabičné) a z-krve (krve dvojslab.); podobně bylo stč. se-slzami a s-slzami (oboje trojslab.), nč. se-slzami (čtyřslab.).

4. Pohybné *e* bývá ve mnohých tvarech odvozených. Na př.:

čest pův. čest-; odtud odvozeno: počestný pův. poč₂st₁n- a poctivý t. j. počstivý pův. počstiv-;

čet- pův. čet-: praes. čtu, part. četl, čtli, jméno přídavné četný;

dech- pův. d₁ch-: nadechnouti pův. nad₁chn-, nadšení, vdechl pův. v₁d₂chl₁ atd.;

lest pův. l₁st-: lestný pův. l₁st₁n-, a lstivý pův. lstiv-;

mek- pův. m₁k-: zamknouti, zámek gen. zámku, part. stč. zamkl žensk. zamkla, nč. masc. zamkl podle žensk. a j.;

sech- pův. s₁ch-: uschnouti part. usechl žensk. uschla; seschnouti pův. s₁s₂chn-, part. mužsk. stč. ssechl pův. s₁s₂chl₁, žensk. seschla, nč. mužsk. seschl podle žensk. a j.;

tek- pův. t₁k-: vetknouti pův. v₁t₁kn-, part. vtekl pův. v₁t₂kl₁, žensk. vetkla, nč. mužsk. vetkl;

tma pův. t₁ma: temný a tmavý;

služebný, služebník (služba); daremný, písemný atp.;

společenský (společný), chlapecký (chlapec, chlapce) atp.;

společenstvo, protivenství; atd.!

17. Změny v pravidle o pohybném *e*.

Staré pravidlo o pohybném *e* z veliké části zachovalo se dosud; říkáme správně sebrati a s-bratrem, jako se říkalo staročesky, a nemůžeme za to říci sbráti nebo se-bratrem.

V některých však případech změna se stala, hlavně v těchto:

1. Staročesky říkalo se z-země, s-skály, s-střěchy, s-ženú, z-ščitného, s-sađiti atp.; nč. je za to ze-země, se-skály, se-střěchy, se-ženou, ze-stítného, se-sađiti atd., t. j. čeština nová vkládá *e*, kde by podle pravidla stýkaly se sykavky *z*, *s* se *z*, *s*, *ž*, *š*. Zbytek způsobu starého je v *s*-sebou, na př. vezmi mně s sebou. Před sykavým *c*, *č*, *ř* se *e* nekládá: z-cela, z-čeho, z-řína, s-čím, s-cesty atd.

2. Staročesky říkalo se *v-středu*, *k-střelbě* atp., t. j. před *stř-* bývala předložka souhlásková; jazyk nový volí za to raději předložku se samohláskou (vokalizovanou): *ve-středu*, *ke-střelbě* atd. Podobně bylo stč. *v-skříni* — nč. *ve-skříni* atd.

3. Staročesky říkalo se *k-králi*, *k-knězi*, *k-kterému* atp., t. j. bývalo *k-*, i když slovo následující se začínalo též hláskou *k-*; za to je nč. *ke-králi*, *ke-knězi*, *ke-kterému* atd.

Spojení souhlásek v *z-země*, *s-saditi*, *k-knězi*, *v-středu*, *v-skříni* zní nám tvrdě, *e* do těch výrazů vložené jest pro blahozvuk. Blahozvuku šetřiti je v jazyce vůbec věc důležitá, a hoví se mu zvláště šetřením samohlásek. K tomu přihlíží se v jazyce spisovném doby novější, ale chybuje se opět přílišným množením pohybného *e* a píše se na př. *i ve-koši*, *ve-Klatovech* atp. Nejlépe je zachovávat tu míru, jakou zachovává i jazyk obecný. Jako by nás uráželo, kdyby někdo vyslovoval *ze-lenu* místo *ze-lnu*, tak uráží se ucho nezkažené, když slyší slova: *ve-koši* atp.

18.

ě, ie.

Dvojhlasý tyto mají znění stejné, ale liší se délkou: *ě* je krátké, *ie* dlouhé. Prvou máme ve slovích věrný, město atd.; druhá byla ve stč. nom. *viera*, akk. *vieru* atd., a máme ji dosud v akk. *vieru* (= *víru*), zachovaném ve rčení: „na mou *vieru*!“

19.

ie úží se v *i*.

1. Dvojhlaska *ie* mění se v *i*; na př. stč. *viera* změnilo se v nč. *víra*, a podobně *miera* — *míra*, *bielý* — *bílý*, *hřiech* — *hřích*, *ciesar* — *císař*, *zajec* — *zajíc*, *božie znamenie* — *boží znamení* atd. Změnu tuto nazýváme úžením, rovněž tak jako změnu *é* — *i* (v §. 13, 1).

2. Příčinou změny té je délka slabiky; zúžilof se jen dlouhé *ie*, nikoli též krátké *ě*, na př. *viera* — *víra*, ale *věřiti**).

*) Z toho jde pravidlo pravopisné: Píšeme *i* a nikoli *í*, když ve slově přibuzném na místě *i* vyskytuje se *ě* anebo vzniklé z něho (sklesnutím jotace, v. doleji §. 20) *e*; na př. píšeme *bílý*, poněvadž ve slově přibuzném *běl* jest *ě*; píšeme *hřích*, poněvadž ve *hřešiti* jest *e* atd. Odchytky od pravidla toho jsou komparativ řídší (vedle slovesa *řediti*) a sloveso *nařizovati* (vedle *ředitel*). Ku pozitivu řídský má býti komparativ krátký (srov. *úzký* — *užší*) a tedy ředší, ale vlivem pozitivu vniklo sem *i*, řídší. V *nařizovati* pak jest krátká slabika podle pravidla (*souditi* — *rozsuzovati*) a mělo by býti *nařezovati*, ale vlivem slovesa *řiditi* přijalo se *-i*.

3. V jazyce spisovném vykonala se tato změna vesměs, a v nářečích obecných valnou většinou; ve rčení „na mou vieru!“ zachovalo se *ie* jako ustrnulý archaismus.

20.

ě, *ie* skleslo v *e*, *é*.

1. Jako jest k nom. *zima* dativ a lokal *zimě*, tak bylo také *rosa* — stč. *rosě*, *vyza* — *vyzě*, *ruka* — *rucě*, *sestra* — *sestřě*, *múcha* — *múšě*, *brána* — *bráně* (vysloveno *bráně*) atd. V dat. lok. *zimě* zůstalo *ě* také v jazyce novém; ale místo stč. *rosě*, *vyzě*, *rucě*, *sestřě*, *múšě*, *bráně* říkáme nč. *rose*, *vyze*, *ruce*, *sestře*, *mouše*, *bráňe* (ačkoli píšeme *bráně*). Ve slovích těchto skleslo tedy *ě* v *e*, jotace (první část dvojhlásky *ě* = *'e*) zanikla. Totéž stalo se v nesčíslných případech jiných a *ě* skleslo v *e* v češtině spisovné všude, kromě po souhláskách retných a retozubných, tedy kromě slabik *bě*, *pě*, *mě*, *vě*, *fě*, na př. ve slovích *běhati*, *pěkný*, *měkký*, *věděti*, *ořera*.

V nářečí slovenském skleslo *ě* v *e* také vesměs ve slabikách právě jmenovaných; jinde v češtině jenom některé takové odchylky se vyskytují, na př. *-pomeneš*, *zpomeneš*, *zpomeň* atd., místo *-poměneš* atd., a některé jen místy, na př. *běhat*, *pekný*, *mekký*, *vědět*.

2. Jako *ě* skleslo v *e*, tak *ie* skleslo v *é*, stejnou ztrátou jotace. Na př. *ciesar* změnilo se v *césar*, *čieš* v *čéše*, *hřiech* ve *hřech*, *jiesti* v *jísti*, *dušiem* v *dušém*, *dušiech* v *dušech* atd. O *ie* bylo právě pověděno (§. 19, 1), že se zúžilo v *í*; a také vzniklé z něho *é* nezůstalo, nýbrž zúžilo se taktéž v *í*: *ciesar* i *césar* přešlo v *císař*, *čieš* i *čéše* v *číše*, *jiesti* i *jísti* v *jísti*, *dušiem* i *dušém* v *dušám* atd. Jenom slabika *lé* zůstala v jazyku spisovném nezúžena: *lék*, *mléko*, *vléci* atp.

21.

ě a vzniklé z něho *e* se odsouvá.

Děje se to hlavně v těchto případech:

1. v imperativěch *nesme*, *neste* atd., místo *nesěme*, *nesěte* a proti *padněme*, *padněte*;

2. v nominativě jedn. vzoru *duše*: *země*, — *zem*, *hráze* stč. *hrázě* — *hráz*, *poušťě* stč. *púšče* — *poušť*, *postele* — *postel* atd.;

3. v číslovkách *jedenácte*, *dvanáct* atd., kdež *-náct* neb *-nácte* je z *na-d(e)sěte* — *nádsěte* — *náct*;

4. v *zas*, *přec* m. *zase*, *přece*, stč. *zasě*, *před-sě*; ve *zvlášt* m. *zvláště*; v *krom* a *skrz* m. *kromě* a *skrze* stč. *skrzě*.

22.

i, í.

1. Ve slově *blyskati* a jeho tvarech příbuzných (*blyštěti*, *blyskavice* atd.) změnilo se bývalé *i* v *y*; místo *blysk-* bylo zde původně *blisk-*.

2. Táž změna stala se v některých nářečích také po souhláskách sykavých, tedy ve slabikách *zi*, *si*, *ci*, *ři*, *ži*, *ši*, *či*, které přešly ve znění *zy*, *sy*, *cy*, *ry*, *zy*, *sy*, *cy*. Potvrzení, že zde místo *i* znělo *y*, čte se v starých mluvnicích a vidí se v starých pravopisích. Ale časem změnilo se široké *y* vůbec v *i* (v. §. 26. 1) a tu ovšem také z *cy*, *čy* atd. stalo se opět *ci*, *či* atd.

3. V nářečích obecných mění se *i* někdy v *ej*. Bývá to většinou po sykavkách, kdež *i* podle výkladu právě podaného dávalo *ý* a toto pak (podle §. 26, 5) měnilo se v *ej*. Na př. *cítiti* — *cý-titi* — *cejtit*, a podobně *cín* — *cejn*, *získati* — *zejskat*, *zína* — *zejma* (stč. bylo *zína* = hiems, Winter, proti *zima* = frigus, Kälte), *síto* — *sejto*, *vozík* — *vozejk* a *vozejček*, *lesík* — *lesejk* a *lesejček*, *nožík* — *nozejk* a *nozejček*.

Riká se *zítra* a *zejtra*; ale tu není změna *i* — *ej*, nýbrž *zítra* vzniklo ze stč. *z-jitra*, a *zejtra* ze *zajtra* (= *za-jutra*).

Instr. jedn. *prací* zní v Čechách severovýchodních *prácej*, a podobně *s-přízej*, *s-nůšej* atd.; analogií podle toho pak mají *-ej* i jména s koncovkou nesykavou, na př. *s holej*, *pod zeměj* atd.

Ve 3. os. množ. (oni) *nosí*, *vozí*, *chválí* atd. mají nářečí obecná též *-ej*; ale toto *-ej* nevyvinulo se změnou hláskovou *i* — *ý* — *ej*, nýbrž analogií podle tvarův *umějí*, *házejí* atd., *znících* obecně *uměj'*, *házej'*.

23.

i, í se odsouvá.

Odsuto jest *i*, *í*:

1. V akk. jedn. vzoru *duše* při týchže jménech, která také v nom. jedn. odsouvají koncovku *-e*, *-ě* (sr. §. 21, 2), na př. *zemí* — *zem*, *hrázi* — *hráz*, *posteli* — *postel* atd.

2. V přechodníku přít. žensk., na př. stč. *nesúci* — *nč. nesouc*, *kupující* — *kupující*, *trpící* — *trpíc*.

3. V infinitivě, na př. *volati* — *volat*, *nositi* — *nosit*, *nésti* — *nýst* atd. Infinitivy bez *-i* jsou v nářečích obecných skoro veskrze pravidlem. Také v jazyku spisovném jsou dosti hojné, a vyskytují se již v dobách starých. Tu pak bývá vždycky *-t* a nikdy *-ť*, bývá na př. *volat*, *nosit* atd. a nikoliv *volat'*, *nosit'* atd. (sr. §. 176, 3).

4. V imperativech 2. a 3. os. jedn. *nesi* — *nes*, *trpi* — *trp*, *prosi* — *pros*; a ve vzorech *trpěti* a *prositi* také v čísle množném: *trpme*, *trpte*, *prosme*, *proste* místo *-íme*, *-íte*.

5. V 3. os. množ. sloves vzoru *umějí*, *dělají*, *sázejí*, — v nářečích obecných: *uměj'*, *dělaj'*, *sázej'*; tvary tyto měly původně

koncovku *-jí*, ale ta změnila se v *-jí*, a odsutí stalo se v době pozdní, když tu již bylo *-jí*.

6. V nářečí obecném v komparativech příslovci tvaru radostněji — radostněj, lehčeji — lehčej, častěji — častěj atd.; původně tu byla koncovka *-ěje*: radostněje atd., z toho stalo se zúžením *-ějí*, pak zkrácením *-ějí* a odsutím *-ěj*.

7. V některých slovích jednotlivých. Na př.:

ty jsi nesl — ty s' nesl, ty s' volal atp.;

kdo-si — kdos', komus', kdes', kdys' atp.;

to-ti — tot', at', vždyť atp.;

veliký — velký, ocitnouti — octnouti, pšenice — ob. pšence; stě. ihned, ihned—hned; atd.

24.

o, ó, uo, ú.

1. Samohláska *o* po souhlásce měkké změnila se v *e*. Na př. podle nominativu město měl by býti také nom. líco, ale změnil se v líce; podle vokativu rybo měl by býti také vok. dušo, ale změnil se v duše; podle kmenového *-o-* v toho, tomu atd. bylo kdysi také kmenové *-o-* v jogo, jomu atd., ale změnilo se v *e* a jest jeho, jemu, našeho, našemu, všeho, všemu atd. Změna tato vykonala se v době prastaré; již nejstarší památky české (a rovněž tak jinoslovanské) mají vok. duše, dat. jemu, našemu atd., nikdy dušo nebo jomu atd. Nazývá se přehlasování, týmž jménem, jako podobná změna *a-ě* (v. §. 9, 1) a *u-i* (v. §. 25, 8).

Poznam. Dialektické výrazy, jako vok. dušo, ob. Káčo, ve všom atp. jsou novotvary, ustrojené podle vzoru příslušných tvarů tvrdých rybo, v tom atd.

2. V některých případech změny právě vyložené nemáme. Na př. máme dat. (lok.) oráčovi, kdežto podle pravidla mělo by býti oráčevi; rovněž tak máme nom. množ. oráčové místo žádaného oráčevé, máme pracovati místo pracevati atd.

Případy tyto jsou zejména:

dat. a lok. jedn. oráčovi;

dat. a instr. dvoj. oráčoma, mořoma;

nom. a vok. množ. oráčové;

gen. množ. oráčov (ně. oráčův);

dat. množ. oráčóm;

odvozeniny s *-ov-*: otcov otcova otcovo, mlynářovic, křoví, pracovati, ukřižovati atd.;

a složeniny: ohňostro, otcovrah.

Zvláště často (nikoli vždycky) bývá to, když následuje souhláska *-v* nebo *-m*.

V případech těchto odchyloval se již jazyk staročeský, a to dvojakou: jednak tím, že tu bylo přehláskou *-ě-* a nikoliv *-e-*: oráčěvi, pracěvati atd., jednak tím, že vedle tvaru přehlasovaného byl v užívání vždycky také tvar nepřehlasovaný: vedle oráčěvi, pracěvati atd. říkalo se vždy také oráčovi, pracovati atd.

Nč. králevic m. královic je zachovaný tvar archaistický. Slova děje-pis, děje-zpyt jsou umělé tvary nové.

3. Často změnilo se *o* v *e* také po souhláskách tvrdých.

Zejména se to stalo:

v instr. jedn. stč. tobú, sobú — nč. tebou, sebou; změna tato stala se vlivem genitivu tebe, sebe; dialekticky změnil se týmž vlivem také dativ tobě, sobě v tebě, sebě;

v zájmenech stč. kto (= nč. kdo) a čso (= nč. co), změněných ve stč. kte a čse n. ce; v nč. nic za stč. ničso, ničse jest samohlásková koncová odsuta;

v příslovcích na *-mo* a *-ko*: stč. tamo — stč. tame; kamo — kame, tako — take, jako — stč. jake atp.; v týchže slovích se pak *-o* i *-e* odsouvá a jest nč. a též stč. tam, kam, tak, jak atd.

4. Slova, která se s *o-* začínají, přijímají v nářečí obecném ještě předsuté *v-*, na př. orel ob. vorel, oko ob. voko; o tom v. §. 39, 6.

5. Dlouhé *ó* se změnilo ve dvojhlásku *uo*, a tato dále v *ú*; na př. bóh — buoh — báh, kóň — kuoh — káh, rósti — ruosti — rásti, gen. množ. chlapóv — chlapuov — chlapův, dat. množ. chlapóm — chlapuom — chlapům atd. Tvary s *ó* a *uo* jsou staré, tvary s *ú* pak novočeské.

6. V několika slovích jest *ó* změněno v *ou*, na př. bořiti — bourati, chromý — pochroumati, rosa — zarousati, příkop — dial. příkoupek (vedle příkapek).

7. Ve výrazech předložkových, kde je předložka *k*, *v*, *z*, *s* a slovo k ní příslušné se začíná samohláskou *o-*, dloužilo se toto *o-* v *ó-*. Po jiných předložkách mimo jmenované stala se změna tato zřídká. Na př. k-oku, změnilo se zdložením v k-óku, a podobně v-ohěv v v-óhěv, z-óhně v z-óhně, s-otcem v s-ótcem atd. Toto *ó-* pak ovšem též se měnilo dále v *uo-* a *ú-*: z k-óku stalo se k-uoku a z toho dále k-úku, atd. V češtině staré vyskytují se příklady takové hojně; ale časem navrátilo se v nich zase *o-*, a v češtině nové jsou toho jen zbytky v příslovcích všbec (= v-obec), všči (= v-oči) a vškol (v-okol), stč. v-óbec, v-uobec, v-óči, v-uóči, v-ókol, v-uokol.

8. Ve slovích starých přejatých z jazyka cizího bývá *o*, *ó* změněno v *u*, *ú* nč. *ou*; na př. Jakub lat. Jacobus, Mikuláš, biskup, koruna, Šalomoun.

9. V *an, ana, ano* = a-on, a-ona, a-ono jest o odsuto. Rovněž tak v *neb* místo nebo, v *bychme* m. bychom. O odsuvce v *níc, tam, tak* atp. viz nahoře č. 3.

Ve staré češtině jest odsuto o také v *ande* = a-onde; v *nan* svět = na-on svět, *nanu* stranu = na-onu stranu, *naněch* = na-oněch; v *nabě* straně = na-obě straně; v *naheň* = na-ohěň, *nablíčeji* na-oblíčeji; v *donoho* = do-onoho, *dopata* = do opata; *pronu* = pro-onu, v *pobědě* = po-obědě, atp.

25. *u; ú, au, ou; iu, iú.*

1. Místo *u* máme v některých slovích *o*; zejména v orodovati místo stč. orudovati, korotev m. stč. kuroptva.

V nářečích vyskytá se to hojněji. Na př. stč. rozom vedle rozum, mositi vedle musiti; mor. jož slonyčko za horó (hanácké).

2. V nářečích bývá také *y* místo *u*. Na př. stč. z-mlady vedle z-mladu, od-poly vedle od-polu; mor. z-předy, od-spody, po-mály atp.

3. Pravíme *ku-příkladu, ku-pomoci, ku-Praze* atp. Naproti tomu nepravíme *ku-lesu, ku-stolu* atd., nýbrž *k-lesu, ke-stolu*. Předložka *k* mívala samohlásku *-u* a zněla tedy *ku* z pravidla jen před samohláskou retnou nebo retozubnou, nejčastěji před *p-*. Ale časem pravidlo se velice porušilo a zbyly z něho jenom stopy.

4. Podobně říkalo se *u* za *v, ve* před týmiž souhláskami, na př. *upustiti* koho v zemi = nč. *v*pusťiti, *uběhnúti* = nč. *vběhnouti*, *u-město* = nč. *v-město*, *u-viře* = nč. *ve víře* neb *u-viře* atd., nikoli však *u-kostele* m. *v-kostele*, *u-oblacích* m. *v-oblacích* atp. Také toto pravidlo časem velice kleslo.

5. Ve výrazech předložkových, kde je předložka *k, v, z, s* a slovo *k* ní příslušné začíná se samohláskou *u-*, dlužilo se toto *u-* někdy v *ú-*: na př. *v-uši* zdloužilo se ve *v-úši*, *z-Uher* v *z-Uher* atd.

6. Dlouhé *ú* se změnilo v *ou*. Na př. *súd* — *soud*, *rúcho* — *roucho*, *silná ruká* — *silnou rukou*, *nesú* — *nesou*, *nesúce* — *nesouce*, atd. Všecka novočeská *ou* jsou tohoto původu, kromě *doufati*, kteréž je složeno z *do-ufati*, a kromě *bourati* atp. (§. 24, 6).

V češtině obecné jest každé *ú* změněno v *ou*, na začátku, v prostředku i na konci slova; v jazyce spisovném zachovává se na začátku slova častěji staré *ú-*, na př. *údolí* ob. *oudolí*, *úřad* ob. *ouřad*, *účinek* ob. *oučinek* atd., a tak děje se též uvnitř složenin jako jsou *z-úrodniti*, *z-úmyslný* atp.

V době starší bylo *au* místo *ou*: *saud* m. *soud*, *nesau* místo *nesou* atd. Bývalé *ú* změnilo se tedy nejprvé v *au* a potom teprve v *ou*, a časový postup této změny byl *ú* — *au* — *ou*: *súd* — *saud* — *soud*, *nesú* — *nesau* — *nesou*.

V nářečích východních změna tato se nestala, staré *ú* zůstalo; na př. mor. a slc. *súd, nesú*.

7. *u* je odsuto v stč. *zajtra m. za-jutra* a v ob. *chalpa m. chalupa*; krom toho bývá v nářečích odsuto z koncovky *-mu*, na př. mor. *idem dom', navrac' se do dom', k živém' bohu, k tom' atp.* Naopak bývá *u* přisuto v slabikách, kde by jinak bylo slabikotvorné *m*, na př. stč. *Liemburk — Licumburk, stč. a nč. ob. sedum, osum*; *u* je v těchto případech rovněž tak pohybné, jako vkladné *e* (v. §. 15, 4), ob. *sedum gen. sedmi, osum — osmi*.

8. Po souhlásce měkké změnilo se krátké *u* v *i*, a dlouhé *ú* v *í*. Na př. podle akk. *rybu* byl též akk. stč. *dušu*, ale změnil se v nč. *duši*; podle instr. *rybou* stč. *rybú* byl též instr. *dušú*, ale změnil se v nč. *duši*; podle 1. os. jedn. *nesu* a 3. os. množ. *nesou* stč. *nesú* bylo též *mažu* a *mažú*, ale změnilo se to v *maži* a *maží*; atd. Změna tato nazývá se přehlasování, týmž jménem, jako podobná změna *a — ě* (v. §. 9, 1) a *o — e* (v. §. 24, 1); stejnost názvu tím se odporoučí, že také příčina změn těchto je stejná, totiž měkkost hlásek sousedních.

9. Při změně této nevyvinulo se ze stč. *u* hned nč. *i*, nýbrž dříve dvojhláska (krátká) *iu*, a z této teprv stalo se *i* změnou další; postup tedy byl: stč. *dušu* — *dušiu* — nč. *duši*. Rovněž tak dlouhé *ú* dalo dříve dvojhlásku (dlouhou) *íú* a z toho teprve vzniklo *í*; tedy opět postupem *dušú* — *dušíú* — *duši*.

Dvojhlásky *iu, íú* tím vznikly, že měkkost pronikla v jotaci, t. j. že působením souhlásky měkké na přechodu od ní k následujícímu *u, ú* zavznělo *i*; tedy slabika měkká *šu* změnila se v *šiu*, slabika *šú* v *šíú*, atd.

Kde nepronikla jotace, tam se také nestala změna další v *i, í*. To se vidí zejména:

a) v nářečích východních, jejichž staré památky nemají *iu, íú*, a proto zůstalo nepřehlasované *dušu, dušú* atd. také do doby nové; a

b) v nářečí západním, t. j. v češtině spisovné i obecné, v jednotlivých slovech a tvarech; na př. ve stč. vyskytuje se vedle sebe *tešu* (1. os. jednotná), *tešú* (3. os. množ.) a *tešiu, tešíú*, proto jest i v nč. dílem *tešu, tešou* a dílem *teši, teší*; stč. bylo vedle sebe *pracuje* a *pracíuje*, proto je i později dílem *pracuje* dílem *pracíje* (tvar *pracíje* se neudržel, do nč. zůstalo jen *pracuje*).

Postup změn zde vyložených lze tedy takto znázorniti;
původně bylo . . . . . *šu* (t. j. vůbec souhláska měkká a po ní [u neb ú]);

z toho bylo později . . . dílem *šu* . . . dílem *šiu*;

a z toho je v době nové . . . *šu* . . . . . *ši*.

Nč. akk. *Máru, Mášu, instr. Márou, Mášou* atp. jsou novotvary ustrojené podle příslušných tvarů tvrdých na př. *Báru, Máchu* atd.

26.

y; ý, aj, ej.

1. *Výr* a *vár*, *byly* a *báli* atp. vyslovujeme stejně, bez rozdílu mezi *y* a *i*. V češtině staré rozdíl tu byl, *y* znělo široce (jako něm.-*u* nebo franc. *u*), *i* naproti tomu úzce; znění *i* zůstalo, *y* však změnilo se a vyslovuje se úzce jako *i*.

2. Rozdíl udržel se v pravopise; tu píšeme *i* a *y*, jak kde podle etymologie býti má. Zejména

- a) píšeme po souhláskách tvrdých vždycky *y*, tedy na př. *hynu*, *chytrý*, *vždycky*, *duť*, *pány* atd.;
- b) píšeme po souhláskách měkkých vždycky *i*, tedy na př. *vnitřní* (t. j. *vňitřňi*), *div* (t. j. *ďiv*), *čistí* (t. j. *čistĭ*), *živý*, *široký*, *cit*, *řinu* atd.;
- c) píšeme po souhláskách obojetných tu *i*, tu *y*. Kdy toto a kdy ono býti má, učí mluvnice, z níž dá se toto pravidlo vybrati:

v slabikách koncových jest *y*, kde analogické (stejného druhu) slovo má *y*, a jest *i*, kde totéž analogické slovo má *i*; na př. akk. množ. *kosy*, *pávy*, *sokoly* atd. má *-y*, poněvadž analogický tvar *ptáky* má *-y*, a naproti tomu nom. množ. *kosi*, *pávi*, *sokolí* má *-i*, poněvadž v analogickém tvaru *ptáci* je též *-i*;

v slabikách vnitřních jest *y* v následujících slovích a jejich odvozeninách (položených v závorkách i jiných):

obyčej, *babyka*, *Bydžov*, *býk*, *býlí* (*bylina*), *bystří* (*bystřina*, *Bystřice*), *býti* (*bych*, *aby*, *abych*, *byt*, *pobyt*, *bytost*, *bytný*, *bydlo*, *obydlí*, *nábytek*, *příbytek*, *dobytek*, *bývati*, *obývati*, *obyvatel*), *kobyla*;

kopyto, *netopýr*, *pych* (*pýcha*, *pýchati*, *pyšný*, *pýchavka*), *pykati*, *pýř* (*pýřina*, *pýřavka*, *pýřiti*), *pysek*, *pytati* (*zpytovat*), *slepýš*, *třpytiti* se;

vy (*vykati*), *vydra*, *výheň*, *povyk*, *výr*, *výskati*, *vysoký* (*výše*, *výška*), *výti*, *vyza* (*vyzina*), *vyžle*; *zvyk* (*zvykati*), *žvýkati*, *vy-* (*vybrati*, *výborný*, *vydati* atd.);

hlemýžď, *hmyz*, *my*, *smyk* (*smyčec*, *průsmyk*, *zamykati*, *odmykati*), *mýliti* (*omyl*, *mýlný*), *mys*, *mysl* (*mysliti*, *myšlenka*, *přemýšleti*, *myslivec*, *smysl*, *Nezamysl*, *Litomyšle*), *myš*, *mýti* (*pomyje*, *mýdlo*, *mýdlář*), *mýto* (*mýtiti*);

blýskati, *polykati*, *lýsko*, *lysý* (*lysina*, *lyska*), *lýtko*, *mlýn* (*mlýnář*), *pelyněk*, *plynouti* (*plyn*, *vyplývati*, *plýtvati*), *slýnouti*, *slýchati* (*slýšeti*), *Volýň*;

brzy, *jazyk* (*jazyček*), *nazývati*;

osyka, *sýc* (*sýček*), *usýchati*, *sychravý*, *syčeti* (*sykavý*, *sykot*, *sýkora*), *syn*, *sypati* (*sypký*, *sýpka*), *sýr* (*syřiti*, *syrovátka*), *syrový*, *syrob*, *sysel*, *syty* (*sytiti*); — *poslati* má *i* (stč. *posielati*).

3. Ve staré češtině změnila se slabika *ry* mnohdy v *ři*, tedy *y* v *i*; na př. *rytieř* — *řítieř*, *trýzniti* — *třízniti* atp.; víc o tom v. v §. 31, 3.

4. Dialekticky vyskytá se *y* změněno v *e*. Na př. v nářečí hanáckém jest *e* za *y* pravidlem: *rebe* m. *ryby*. V *dychnouti* — *dechnouti* není změněno *y* v *e*, nýbrž jsou to tvary rozdílné: *dechnouti* = *dsch-* (*e* za *jer*, §. 15), a *dychnouti* utvořeno podle *dýchati*.

5. Dlouhé *ý* je v jazyce obecném změněno v *ej*: *pýcha* ob. *pejcha*, *starý mlýn* — *starej mlejn* atd.*); jenom v koncove instrum. jedn. vzoru *dobrý zůstalo -ým*: za *starým mlejnem*.

Bývalé *ý* nepřešlo hned v *ej*, nýbrž dříve v *aj*; časový postup změny této byl tedy: stč. *ý* — *aj* — nč. *ej*. Na př. *pýcha* — *pajcha* — *pejcha*, *starý mlýn* — *staraj mlanj* — *starej mlejn*.

V jazyku spisovném změna tato pronikala jenom částečně; staré *ý* drželo se při tom stále vedle tvarův obměněných, a jazyk spisovný nynější dopouští jenom *ý* a nikdy *ej*; výjimkou jsou jenom některá jména vlastní, na př. *Stejskal*.

27. Slabikotvorné (samohláskové) *l*, *r*, *m*, *n*, *ň*.

1. V češtině mívají *l*, *r* také úkol slabikotvorný, na př. ve slovích *vlk*, *trn*, *vlna*, *srna*; tu pokládají se za samohlásky (v. §. 5, 10).

2. V nářečích některých vyslovuje se v slabikách těchto souhláska *l*, *r* s průvodnou samohláskou *e* nebo *i*; zejména vyslovuje se *velna* místo *vlna*, *serna* místo *srna*, a podobně *vižna*, *sirna*, *vlina*, *srina*. Tak to bylo také v době staré.

Za nč. *černý*, *žernov* atp. byl stč. tvar obyčejný *črný*, *žrnov*; t. j. stč. slabiky *čr-*, *žr-* (= *č* a *ž* se samohláskovým *r*) změnily se v nč. *čer-*, *žer-*. Nč. *črta*, *náčrtek* atp. jsou tvary nově a nesprávně utvořené.

3. Samohlásky *l*, *r* se též prodlužují. Na př. v nářečí slovenském je gen. množ. *vľn*, *sřn*, je *vlk* — *vľča* (jako je *hus* — *houše*), a stč. bylo *tvrditi* — *potvržěti* (jako je *pustiti* — *poušťěti*), *tvrdě* — *kompt. tvrže* (jako je *hustě* — *houšť*) atp.

4. Kromi toho máme též slabikotvorné *m*: ve slovích *sedm*, *osm*; *Rožmberk*, *Lucmburk* atp.

V češtině staré bývalo *sedm*, *osm* též jednoslabičné, a v tom případě bývalo *m* souhláskou. Podobně ve slovích cizích jako

*) Z toho pravidlo pravopisné: píšeme široké *ý*, kde se obecně vyslovuje místo něho *ej*, a píšeme široké *y*, kde tvar některý příbuzný má na témž místě v obecné výslovnosti *ej*; tedy *pýcha* a *pyšný*, poněvadž se obecně říká *pejcha*. Z pravidla toho vyjmouti jest slova, kde se po sykavkách místo *i* vyslovuje *-ej-*, na př. *cítiti*, *získati*, *vozič* *voziček*, *nožik* (v. §. 22, 3).

Rožmberk, Normberk atp. mohlo *-m-* slabiku tvořiti i netvořiti a mohlo se vyslovovati na př. Rožmberk (dvojslabičně) i Rožmberk (trojslabičně).

5. V mor. *sedn* (dvojslabičně, = sedm), *osn* (= osm), *knže* (= kníže), *knžky* (= knížky) atp. je zase slabikotvorné *n*, *ň*.

28. Stupňování samohlásek.

1. Slova *vezu* a *vozím* patrně a zajisté souvisí spolu svým původem, jsou příbuzná; příbuznost jejich jest patrna jednak ve významu jejich, jednak i v hláskách stejných *vez-* a *voz-*. Obě ta slova pocházejí z kořene *vez-*. Ve *vezu* je kořená samohláska nezměněna, ve *vozím* je změněna v *o*.

Touže změnu máme v *nesu* — *nosím*; *vedu* — *vodím*; *teku* — *tok*, *točím*; *řeknu* — *rok*, *výrok*, *prorok*, *otrok*; *metu* — *motám*; *ženu* (*gen-*) — *honím* (*gon-*); *pletu* — *plot*; *teplý* — *topiti*; *beru* — *s-bor*; *stělu* — *stěl*; *veleti* — *voliti*; *popel* — *stč. poleti* (= hořeti); a j.

Všude zde máme změnu *e* — *o*. V jiných případech mění se podobným způsobem také samohlásky jiné. Změny ty pak všechny nazývají se stupňování samohlásek: *vezu* se stupňuje ve *vozím*, — ve *vezu* a *vozím* jsou rozdílné stupně samohlásek.

2. Stupňování bylo vyvinuto v jazycích našich v době prastaré. Příčinou jeho byl starý přízvuk a dílem i jiné okolnosti hláskové.

Stupňův lze rozeznávatí několik, a hlavně tři: stupeň střední, silný a slabý.

Stupeň střední má samohlásku *tu*, která se nalézá i v kořenu; na př. v *nesu* — *nosím* je kořen *nes*, stupeň střední je tedy v *nesu*.

Stupeň silný má samohlásku sesílenou, v našem příkladě *-o-* proti střednímu *-e-*: *nosím*.

Stupeň slabý má samohlásku vysutu. To bývá při kořenech s *ei* a *eu*, na př. *kveit* — *kvit*, *seup* — *sup* (viz *c* a *d*, zde doleji). V kořenech jiných mívá tu slovanština *o* místo výsuvky, na př. koř. *mer* a *praes. mru* m. *maru*, koř. *peu* a *praes. pnu* m. *pnu*, koř. *rek* a *praes. řku* m. *řku*.

Stupeň slabý — střední — silný, položeny vedle sebe, dávají stupňovou řadu, v našem příkladě řadu: *a—e—o*. Řad takových bylo několik; ale řada *a—e—o* jest nejhojnější, má nejvíce příkladův.

Stupňování bylo ve slabikách nejen kořených, nýbrž i v příponech kmenotvorných a ohýbacích.

Během času se v stupňování mnoho porušilo a v jazycích nových máme z bývalé pravidelnosti jenom zbytky a stopy, a i ty jsou namnoze hláskovými změnami jinými tak zastřeny, že jich jenom pomocí zvláštních výkladův a rozborův jazykozpytných poznáváme.

3. V češtině lze bez hlubších rozborů poznávatí stupňování jenom při stupních *e—o* v případech zde (v č. 1, *vezu* — *vozím* atd.) naznačených.

Všude jinde je stupňování hláskovými změnami jinými zastřeno a je potřebí, tyto změny vyložit, aby bývalé stupňování vystoupilo na jevo. Uvedeme některé toho druhu příklady.

A) K řadě $\alpha(o) - e - o$.

K řadě té patří:

- a) Stupňování *trt — tert — tort* a *tlt — telt — tolt*, t. j. stupňování, kde střední stupeň má *e* a při něm souhlásku *r* neb *l* a pak následuje souhláska ještě další; krátce vyjádřeno vzorcem *tert, telt*. Na stupni slabém bylo *trrt, tolt*. V češtině však je *o* vysuto a *r, l* je slabikotvorné; tedy vzorec *trt, tlt*. Na stupni silném pak jest *o*; tedy *tort, tolt*. Ve vzorci *trt — tert — tort* a *tlt — telt — tolt* jeví se řada $\alpha - e - o$ patrně. Ale slova skutečná vzorce *tert* a *telt* změnila se v *třet* a *tlet* (v. §. 51,2), = stč. *třět, třiet* a *tlet, tlét*, = nč. *třet, třít* a *tlet, tlít*, a slova vzorce *tort* a *toIt* změnila se v *trat* a *tlat* (v. §. 51,1). Změnami těmito zastřeno jest stupňování původní; na pohled zdá se, jako by bylo stupňování české *trt* ve *třet* (nebo *třít*) a *trat* atd., kdežto v pravdě stupňováno jest *trt — tert — tort* atd. Na př.:

kořen	stup. slabý	st. střední	st. silný
<i>sterg-</i>	<i>strg-</i>	<i>sterg-</i>	<i>storg-</i>
	ve stsl. <i>strga</i>	střehu	stráže = <i>storgja</i>
	= <i>strga</i>	střici stsl. <i>strěšti</i>	
		m. <i>stergti</i>	

<i>merk-</i>	<i>mrk-</i>	<i>mrknouti</i>	<i>mor-k-</i>	<i>mrak</i>
<i>merz-</i>	<i>mrz-</i>	<i>mrznouti</i>	<i>morz-</i>	<i>mráz</i>
<i>velk-</i>			<i>velk-</i>	<i>vléci</i>
<i>velg-</i>	<i>vlg-</i>	<i>vllnouti</i>	<i>volg-</i>	<i>vláha</i>

- b) Stupňování *tnt (tnt) — tent — tont*, t. j. stupňování, kde stupeň střední má *e* a při něm souhlásku *n* nebo *m*. Ostatek znamená vzorec tento totéž, co v případě předešlém. Z *-en-* a *-on-* vznikly nosovky a z těch pak náležitě české střídnice (v. §. 7 č. 6). Na př.

kořen	stup. slabý	st. střední	st. silný.
<i>trens-</i>	—	<i>trens-, tręs-</i>	<i>trons-, tręs-</i>
		č. <i>třasu, třeseš</i>	č. <i>trus, trousiti</i>
<i>ment-</i>	—	<i>ment-</i>	<i>mont-</i>
		<i>matu</i>	<i>moutím</i>
<i>teng-</i>	—	<i>teng-</i>	<i>tong-</i>
		<i>táhnou, těžký, tíže</i>	<i>tuhý</i>

atp. V českém *třasu* — *trus* atp. zdá se na pohled, jako by to bylo stupňování *a — u*; ale v pravdě je to stupňování *trens — trons*, jako v *nesu* — *nosím* atd.

- c) Stupňování *i — ei — oi*, t. j. stupňování, kde stupeň střední má *e* a při něm *i*. Na stupni slabém jest *e* vysuto a zůstalo jen *i*. Na stupni silném jest *e* změněno v *o* a tedy *oi*. Změnami dálejšími změnila se: *i* (v stupni slabém) v *o*; *ei* (v stupni středním) v slabice otevřené v *ij*, v zavřené v *i*; *oi* (v stupni silném) v slabice otevřené v *oj*, v zavřené v *ě* č. *ě*. Na př.

kořen	stup. slabý	stup. střední	st. silný.
<i>kveit-</i>	*kvit-, kvot-: nč. kvetu stč. ktvu m. kvtu	*kveit-, kvit-: kvísti	*kvoit-, kvét-: květ
<i>veid-</i>		*veid-, vid-: viděti	*void-, věd-: věděti
<i>keit-</i>	*kit-, čit-: stsl. čita, č. čtu	*keit-, čit-: čísti (= čit-ti)	
<i>leip-</i>	*lip-, lp-: (vl. <i>leiph-</i>) stsl. lpěti č. lpieti		*loip-, lēp-: stsl. lēpъ č. lep
<i>ei-</i>	*i-, (j)b-: joda č. jdu	*ei-, (j)i-: jíti	
<i>pei-</i>		*pei-: sl. před samohl. <i>poj-</i> : stsl. paja stč. piu m. pjju před souhl. <i>pi-</i> : píti, pil;	*poi-: sl. př. sam. <i>poj-</i> : nápoj = na-poj-
<i>vei-</i>		*vei-: sl. <i>vuj-</i> : vja stč. viu m. vju vi-: vti, vil	*voi-: sl. <i>voj-</i> : závoj vě-: věnc

atd. Na pohled zdá se, jako by tu bylo stupňováno *o* — *i* — *é* nebo *o* — *uj* — *oj*; ale v pravdě je to stupňování *i* — *ei* — *oi*, a tedy stupňování v řadě *a* — *e* — *o*.

d) Stupňování *u* — *eu* — *ou*, t. j. stupňování, kde stupeň střední má *eu*. Na stupni slabém jest *e* vysuto a zůstalo jen *u*. Na stupni silném jest *e* změněno v *o*, tedy *ou*. Změnami dálejšími změnil se: *u* (v stupni slabém) v *o*; *eu* (v stupni středním) v slabice otevřené v *ov*, v zavřené v *u*; *ou* (v stupni silném) rovněž tak v *ov* a *u*. Na př.:

kořen	stup. slabý	stup. střední	st. silný.
<i>seup-</i>	*sup-, sǣp-: stsl. sǣpa stč. spu (sypu)	*seup-, sup-: inf. sǣti (m. supti)	
<i>reud-</i>	*rud-, rǣd-: stsl. rǣdēti č. rdíti		*roud-, rud-: ruda
<i>bēud-</i> ..... (vl. <i>bēudh</i>)	*bud-, bǣd-: stsl. bǣdēti č. bdíti		*boud-, bud-: buditi
<i>pleu-</i>		*pleu-: sl. plu-: plíti plov-: plovu	
<i>slēu-</i> ..... (vl. <i>kļu-</i>)		*slēu-: sl. slu-: slíti slov-: slovu, slovo	

atd. Na pohled zdá se, jakoby tu bylo stupňováno *o* — *u* — *u* nebo

σ — ov — ov ; ale v pravdě je to stupňování u — eu — ou a tedy opět stupňování v řadě u — e — o .

e) K stupňům u — e — o přibylo zdloužením $\bar{e}$, $\bar{o}$. Bývalé $\bar{e}$ změnilo se ve slovanské $\hat{e}$ (to pak dalo do češtiny své střídnice - $\hat{e}$, e atd., v. §. 7, 4), a bývalé $\bar{o}$ dalo pro slovanštinu a . Byla tedy řada

přívodní $u \dots e \dots o \dots \bar{e} \dots \bar{o}$,
 a z toho pak
 řada slovanská $o(b) \dots e \dots o \dots \hat{e} \dots a$;
 Na př. kořen

<i>sed-</i>	<i>sed-</i>	<i>séd-</i>	<i>sad-</i>
	sedlo,	stč. siesti	sad
	sedlák	sědlý	saditi
<i>greb-</i>	<i>greb-</i>	<i>grob-</i>	<i>grab-</i>
	hřebu	hrob	hrabati
<i>pel-</i>	<i>pel-</i>	<i>pol-</i>	<i>pal-</i>
	popel	stsl. polěti	páliti
		stč. poleti	
		(= hořeti)	
<i>mer-</i>	<i>mr-</i> . <i>mer-</i>	<i>mor-</i>	<i>mar-</i>
	smrt	mor	zmar
	mřiti	mořiti	zmařiti
	(*mertí)		
<i>zer-</i>	<i>zr-</i>	<i>zor-</i>	<i>zar-</i>
	zrcadlo	zoře	záře
		zrak (*zork-)	
<i>pleu-</i>	<i>plov-</i> m.	<i>*pleu-</i>	<i>plav-</i>
	plúti		plaviti
	plovu		
<i>sleu-</i>	<i>slov-</i> m.	<i>*sleu-</i>	<i>slav-</i>
	slúti		sláva,
	slovu		slaviti

atd.

B) Z jiných řad (totiž mimo řadu u — e — o) jsou příklady následující:

lezu přív. lěza — stč. laziti, lazuka (plaz), = řada $\hat{e}$ — a , vlastně $\bar{e}$ — $\bar{o}$;

schnu přív. sčhna — suchý, dchnu přív. dčhna — duch, = řada σ — u , vlastně u (stup. slabý) — $\hat{au}$ (stup. střední); atd.

Poznám. Dialecticky (mor.) říká se též lozím. Je to novotvar: z bývalého lězu stalo se lezu, toto jest podobno k vezu, tedy podle vezu — vozím uděláno také lezu — lozím.

29.

Spodobování souhlásek.

1. Souhlásky jsou také temné a jasné (v. §. 6 č. II.). Když v proudu řeči souhláska temná s jasnou se setká (ať ve slově témž, ať na rozhraní dvou slov sousedních), změní se buď temná ve svou jasnou, buď jasná ve svou temnou, tak aby souhlásková skupe-

nina byla buď všecka jasná, buď všecka temná. Na př. v *nádcha* stýká se jasné *d* s temným *ch*; u výslovnosti měníme však jasné *d* v temné *t*, za *-dch-* je pak *-tch-*, celá skupenina temná. Naopak ve sbírati stýká se temné *s* s jasným *b* a mění se proto u výslovnosti ve svou střidnici jasnou *z*, místo *sb-* vyslovujeme skupeninu jasnou *zb-*, *zbírati* atp. Změny tyto nazývají se *spodobování*.

Jiné příklady jsou: *lehlý* vyslovováno *lechký*; *lehce* — *lechce*; *zlehčiti* — *zlechčiti*; *nehty* — *nechty*; *loďka* — *loťka*; *podšev* — *poťšev* (*počev*); *podsiň* — *poťsiň* (*pociň*); *pod sebou* — *poť sebou*; *pod strom* — *poť strom*; *úzký* — *úťký*; *kavka* — *kafka*; *včela* — *fčela*; *obchod* — *opchod*; *ob čas* — *op čas*; *srbský* — *srpský*; *kdy* — *gdy*; *leckde* — *ledzde*; *čbán* — *džbán*; *náš dům* — *náž dům*; atd.

2. Z pravidla mění se tu souhláska předcházející, jak ukazují příklady uvedené. Ve skupení *sh* měníme za příčinou spodoby souhlásku následující a *shoda* vyslovujeme *schoda*, *shořeti* — *schořeti*, *sháněti* — *scháněti*; než i za to bývá dialekticky (mor.) *zh-*: *zhoda*, *nezhoda*, *zhořeti* atd.

3. Výjimkou zůstávají před jasným *v* souhlásky také temné a dobře rozeznáváme ve výslovnosti *dvoje* a *twoje*, *zvolati* a *svolati*, *žvýkati* a *švihati* atp.

V některých nářečích je také spodobeno *k-vám* ve *k-fám*, *tvůj* ve *ťfůj* atp.

4. Někdy a místy mění se souhláska jasná v temnou také na konci, když následuje přestávka; na př. padá *sních*. Bývá to zvláště při *-h*. Z pravidla rozeznává se tu však zřetelně souhláska jasná a temná, na př. ve slovích *věž* a *těš*, *vez* a *nes*, *veď* a *pleť* atd.

5. Některá slova podle toho dvojako se píší, jednak etymologicky (podle původu slova), jednak foneticky (podle slyšeného znění). Na př. etymologicky *sbor*, *zkrotiti*, *zrcádko*, a foneticky *zbor*, *skrotiti*, *zreátko*.

6. V češtině staré jsou v té příčině některé zvláštnosti. Drží se totiž ještě souhlásková skupina nespodobená proti novočeské spodobené; na př. *dchoř*, *chřbet*, *sbožie*, *sdravie*, *osdoba*, *sde*, *nesbedný*, *tůati*, *klatba*, vedle toho ovšem i *zbožie*, *zdravie* atd. Naopak je často spodobené *gd-* za ně. psané *kd-*: *gda*, *gde*, *gdy*.

Souhlásky *l*; *r*, *ř*.

30.

l.

1. Novočeské *l* je souhláska obojetná.

2. Původně byla to hláska trojí: tvrdé *l*, střední *l* a měkké *l*; na př. *chvála* — *chváliti* — *chválen*. Poměr *l:l:l* byl týž, jako poměr *d:d:ž*, na př. *v rada* — *raditi* — *razen*, nebo jako poměr *t:t:c*, na př. *ve ztráta* — *ztratiti* — *ztracen*.

3. Časem splynulo měkké *l* se středním *l* a jest potom *l* dvoje: tvrdé *ḷ*, a netvrdé *l*; na př. *chvála* (s tvrdým *ḷ*) a naproti tomu *chváliti* a *chválen* (s netvrdým *l*). Tak bývalo v češtině staré, a tak jest dosud v nářečích východních. Poměr *ḷ:l* jest jako *r:ř*. Na př. *chvála* — *chváliti* a *chválen* jako *pokora* — *pokořiti* a *pokořen*; *orel* instr. *orlem* — a vok. *orle* jako *bratr* instr. *bratrem* — a vok. *bratře*; atd.

4. Později splynulo také tvrdé *ḷ* s netvrdým *l*, a jest pak jediné (obojetné) *l*, stejně znící ve *chvála* i ve *chváliti* i ve *chválen*.

5. V jazyce spisovném, v rukopisích a tiscích, rozeznává se *ḷ* a *l* až do počátku našeho století velmi často, ale nikoli veskrze ani důsledně.

6. V nářečích mění se *ḷ* v *u*, na př. *dal* — *dau*, *dala* — *daua* atd.

7. *l* se odsouvá z přičestí min. čin. kmenů zavřených; na př. *nesl* ob. *nes'*, *řekl* ob. *řek'*, *táhl* ob. *táh'* atp. Pak v případech a slovích jednotlivých, na př. *jablko* — *jab'ko*, *zrcadlko* — *zrcádko*, *zrcátko*.

Odsuvka vyvinula se zde z vyslovování souhláskového *nesl* (*l* je souhláskou, slovo je jednoslabičné); když se *-l* vyslovovalo jako samohláska a *nesl* bylo dvojslabičné, tedy se neodsouvalo.

8. Naproti tomu bývá *l* přisuto v koncovec *-dlný*, *-dlnost*, na př. *vražedný* (*vražda*) — *vražedlný*; *pravedný* (*pravda*) — *pravedlný*, *spravedlný*, *spravedlnost*, atp.

Kromě toho též v několika slovích jednotlivých, na př. *skubati* ob. *škľubati*, *vrabec* — dial. *vrablec*.

31.

r, ř.

1. *r* je tvrdé a *ř* je jeho střídnice měkká.

2. *r* měkčí se v *ř* vlivem následujících hlásek měkkých.

Zejména:

a) před *-i*, na př. *tvor* — *tvoriti*, *pokora* — *pokořiti*;

b) před *-ě*, na př. *pokora* — dat. *pokořě* (sr. *rybě*) nč. *pokoře*, *kura* — *kuřě* nč. *kuře*;

c) před *-v*, na př. *beru* — *sběř* = pův. *svběrv*; *stařec* = *starьec*;

d) před původním *-e* (kde také *k-* se mění v *č-* atd.), na př. *bratr* — vok. *bratře* (srov. *člověk* — *člověče*), *beru* — *běřeš* (srov. *peku* — *pečěš*); kde *e* není původní, nýbrž buď vložené nebo střídnicí za *ɛ*, tu nemění se *r* v *ř*, na př. *barva* — *barev* (sr. *okno* — *oken*), *bratr* — instr. *bratrem* (sr. *člověk* — *člověkem*);

e) spojením s *-j*, *řj* — *ř*, na př. *búrja* — *bouře*, *pokorjen* — *pokořen*.

V případech c) a d) se změna *r* — *ř* někdy vlivem tvarů příbuzných ruší nebo zamezuje. Na př. máme *bereš* m. *běřeš* a impt.

ber, berte m. beř, beřte, podle l. os. beru; máme vok. pane doktore slavný sbore, místo -ře; máme vedle stařec také starec, podle gen. starce; máme mudrc m. mudřec, podle gen. mudrce; atd.

Měkčení *ry* je prastaré; měkčení před *i*, *ě*, *o* a původním *e* je mladší. Měkké *ř* znělo původně asi jako *r* s příhlasem jotovým; teprve v pozdější době vyvinulo se z toho sykavé *ř* (nejstarší doklady jsou z první polovice XIII. stol.). V nářečí slovenském *ř* se nevyvinulo; měkké *ř*, pokud tam bylo, ztvrdlo.

3. Ve stč., dle m i v nč., je dosti často změněno -*ry*- v -*ři*-; tu přešlo *y* v *i* a vlivem tohoto pak *r* v *ř*. Na př. *rytieř* — *řitieř*, *ryk* — *řičeti* (nč. též *řičeti*), *ryg-* (stsl.) *rygati* — č. *řihati*, *pryskýřič* — *přiskýřič*, *pryč* — *přič* (též dial. nč.), *cypryš* — *cypřiš*, *trýzniti* — *třízniti*, *strýc* — *střic*, *krýti* — *křiti*, *Křístus* — *Křístus*, *ancikříst*, *Křístofor*, *zakřístie*, *krýstal* — *křístál*, *patriarcha* — *patřiarcha*, *Jericho* — *Jeřicho* a j. Také se vyskytuje *kteři*, *kteřich*, *stařích* m. -*ry* a *rých*.

4. V kurfiřt m. -*fiřst* vzniklo *ř* smíšením *r* se sykavkou *s*. Příkladů podobných je více.

V textech starých čte se také *nýbř* m. *nýbrž*, *vajtřný* m. *výtržný* atp.

5. *ř* před sykavkou se mění v *r*. Hláska *ř* je sykavá, a následuje-li sykavka ještě jiná, je celá skupina sykavá. Skupení takové vůbec se rušívá, v případě našem se ruší změnou *r* v *ř*. Na př. k nom. *stařec* je náležitý gen. *stařece* a vok. *stařeče*, slova tato mají sykavé skupiny -*ře*- a -*řč*-, a ty se ruší změnou v -*re*- a -*rč*-, *starce* a *starče*; podobně ke *řku* je 2. os. *řčeš* a impř. *řci*, ale to změněno ve *rčeš* a *rci*. Změna tato nepromikla veskrze; vedle *rci*, *rčeš* psalo se vždycky také *řci* a *řčeš* atd., a mořský píšeme a vyslovujeme dosud.

6. *ř* je změněno v *ž* ve slovích *žebro* a *žebřik*, místo *řeb*-.

7. *r* je přisuto v mut- — *rmut*-: stč. *mútit* — nč. *rmutiti*, stč. *zámutek* — nč. *zármutek* atp.

32.

Souhlásky *n*, *ň*.

1. *n* se měkčí v *ň*:

a) před -*i*, na př. *rána* — *raniti*;

b) před -*ě*, na př. *rána* — dat. lok. *ráně*, *štětec* — *štěně*;

c) spojením s -*j*, *nj* — *ň*, na př. *vónja* — *vůně* vysl. *vůně*, *ranjen* — *raněn* vysl. *raňen*; v *zanepřáždnen* vysl. *zanepřáždňen* je *zanepřáždnen* je změkčena náležitě celá skupina souhlásková.

2. Před *e* se *n* neměkčí, ani když -*e* jest původní. Na př. gen. *dne*, *kamene*, *pramene* atd.; vok. *pane* (proti *člověče*), *Jene*, nom. množ. *zemané*; praes. *ženeš*, *žene*.

V nářečí slovenském a místy i moravském jest také *ne* (s p.č. -e) z pravidla změněno v *ňe*.

3. Také před -*o* se *n* neměkčí; na př. *den* = p.č. *dnъ*, a podobně *kámen*, *křemen*, *ječmen*, *pramen* atd. = p.č. *kamennъ* atd., *panský* p.č. *panъský*, *vinný* p.č. *vinъný*, *dnes* p.č. *dnъsъ*, *vinen* p.č. *vinъnъ* atd.

Někde jest *ň* za *nb*, na př. *bázeň* p.č. *bojaznъ*, a podobně v *kázeň*, *lázeň*, *přízeň*, *báseň* = p.č. -*znъ* a -*snъ*; i tu bylo kdysi též tvrdé -*n*, a měkké -*ň* vstoupilo na jeho místo z pádů jiných, kde bylo po právu.

V nářečích východních bývá také jindy *ň* za *nb*.

4. *n* bývá změkčeno v *ň* ve slovích přejatých:

ve skupení *šň* — *šň*, na př. něm. *Schnur* — *šňůra*, *schuppen* — *šňupati*;

ve skupení -*ng*, -*nk* — -*ňg*, -*ňk*, na př. st.č. *difthoňg*, *šraňk*, *kaňk*, *ryňk*, *Duriňk*, *šiliňk*, *šeňk*, *puňkt*, *truňk*, *retuňk*, *mustruňk* atp., a podle toho i *stavuňk* a j. Slovo tohoto způsobu je v jazyku starším dosti mnoho. Podle nich pak i některá domácí mění skupinu -*nk* v -*ňk*, na př. *účňky* (píše Hájek) místo *účňky*, *posuňky* m. *posuňky* atd. Jazyk n.č. spisovný však slov takových nepřipouští.

5. V nářečích bývá *ne* místo *ně*, na př. *neco* m. *něco*.

6. *n* je změněno v *m*:

a) ve skupení s *retníci* -*b*, -*p*: *hamba* ob. *hamba* atp.;

b) v několika slovích jednotlivých, z nichžto jsou důležitější: st.č. *mrv* — n.č. *mrv*, st.č. *počau* part. st.č. *počen* a *počem* (= *počav*), *Nicolaus* — *Mikuláš*.

7. *n* je přisuto

a) k zájmenu *jeho*, *jemu* atd. po předložce, na př. *do-něho* vysl. *do-ňehô* p.č. *do-n-jeho*, *do nich* = *do-n-jich*, *po-něm* = *po-n-jem*, *po-ní* = *po-n-jí*, a rovněž tak v *od-nich*, *proti-nim*, *za-nimi* atd.;

b) k slovesům *jíti* (*jdu*), *jíti* (*jmu*), *jísti*, když jsou složena s předložkou nebo s *vy-*; na př. st.č. *vyníti* = *vy-n-jíti* (*vyjdu*), *vy-ňal* = *vy-n-jal* (*vyjmu*), *vzňal* = *vz-n-jal*, *odnímati*, *snísti* atd.

Toto přisouvání vzalo svůj počátek od předložek *s*, *v* a *k*. Předložky tyto zněly původně *san*, *von*, *kon*, souhláska -*n* byla v nich po právu. Když se připínaly k slabice, jež se začínala s *j-*, spojovalo se jejich -*n* s tímto *j-*, a z toho bylo -*ň-*; na př. *kn-jemu* dalo *kn-ňemu*. Před slabikami, které se začínaly jinak, ztrácelo se -*n*; na př. *kn-tomu* dalo *kn-tomu*. Když byly tvary *kn-tomu* a *kn-ňemu* = *kn-jemu* atp. vedle sebe, zdálo se, že -*n*- v *kn-jemu* je přisuto, a toto zdánlivé přisutí napodobilo se pak také po předložkách těch, ve kterých -*n* před tím nebývalo, -*n*- vsouvalo se i jinde, kde předložka (nebo předpona *vy-*) se spojovala se slabikou, která se začínala s *j-*.

Ve *kn-ňemu*, *v-ňem*, *s-ňím*, *vníti*, *snísti*, *snídati* atp. je tedy -*n*- po právu v *proti-ňemu*, *po-ňem*, *za-ňím*, *vyníti*, *odníti* atd. je přisuto.

St.č. bylo také *vněti* = n.č. *vjeti*, *vyněti* = *vyjeti*, *vynězda* = *výjezd*, *v-něsli* = *v-jesle*, a *p*.

Ve *jdu, jdeš* atd., m. *jod* = *j-od*-, jest *j-* hiatové. K tomu vyvinuly se složením s *vsn-*, *sn-* tvary *vendu* (z *vsn-od*-), *sendu* . . ., a podle toho vzniklo též *přindu*, *vyndu* (již stě.) . . .; dalším pak napodobením toho vyvinulo se též *vyndati*, *zandati*, *přendati*, *sundati* atd.

33. Souhlásky *d*, *d'*; *t*, *t'*

d, *d'*.

1. Za *d'* jest místy (v nářečích východních) *dz* na př. *dzedzina* m. *dědina*. Totéž nalézá se i v některých textech starých.

2. *dj* mění se v *z*; na př. hráze vzniklo z *gradja*, sazen ze *sadjen*, sázeti ze *sádjati* atd.

zdj mění se v *žd'*; na př. hromazditi part. hromažděn (m. -zdjen), *hyžděn*, *zpožděn*, *vyjížděti* atd.

Hláská *z* vzniklá z *dj* byla měkká, *z*, zněla asi mezi tvrdým *z* a *ž*; ale časem splynula se *z*, nč. zní *z* v *kázal* (s tvrdým *z*) a *sázel*, vzniklém ze stě. *sázał* (s měkkým *z*), stejně. — Jako *dj* změnilo se v *z*, tak *zdj* přešlo původně v *žz'*, a z tohoto teprve vyvinulo se *žd'*; tedy postupem *zdj* — *žz'* — *žd'*: *hyzditi* — *hyžzen* — *hyžděn*.

V nářečí slovenském jest *dz* místo *z*: *hrádza* atd.

Vlivem tvarů příbuzných, které mají *d* nebo *d'*, ruší se změna *dj* — *z* a na místo *z* vstupuje *d* nebo *d'*. Na př. máme *přiváděti* místo *přivázeti*, vlivem tvarův *vedu* a *vodím*; máme kompt. *mladší*, *sladší* m. *mlazší*, *slazší*, vlivem pozitivu *mladý* a *sladký*; a part. *voděn*, *cíděn* a *děděn* m. *vozen*, *cízen* a *dězen*. V nářečí slovenském je v tomto part. z pravidla *d'*: *hođený* atd.

3. *d* se měkčí v *d'*:

a) před *-i*, na př. *rada* — *raditi*, *had* — *hadí*;

b) před *-ě*, na př. *rada* — dat. lok. *radě*, *had* — *hádě*.

4. Před *-e* se *d* neměkčí, ani když jest původní; na př. *vak*. *hade*, *praes. vedeš*, *vede*. V nářečí slovenském a místy i v moravském je tu však měkké *de*.

5. Také před *-b* se neměkčí; na př. *den* z *býv. dьnь*, *rodný* z *býv. rodьnь*, v *odpovědech* z *býv. -dьchь* atd. Tak byl do nedávna i tvrdý nom. a akk. jedn. *zed*, *zповěd*, *čeled* atd. (= pův. *-db*); ale vlivem pádův ostatních, které mají *d'* po právu, ujalo se *d'* také zde a jest *zed*, *zповěd*, *čeled*. V nářečích východních bývá *d'* za *db* také jinde.

6. *dt* změnilo se v *st*; na př. inf. *věsti* z *pův. ved-ti*, *krásti* z *krad-ti*, *slast* ze *slad-tь*, *propast* z *pad-tь*, *zavist* z *vid-tь* atd.

7. *ds* spodobuje se v *ts* a mísí se v *c*; na př. *čacký* m. *čadský*.

8. *dš* spodobuje se v *tš* a mísí se v *č*; na př. *podšev* vyslov. *počev*.

9. *d* je přisuto:

ve skupení *zdr* m. *zr*; na př. místo *zralý* říká se místy *zdralý*, a podobně *zázrak* — *zázdrak*, *uzříti* — *uzdrít*;

ve skupení *zdn* m. *zn*; na př. *trýzniti* — stč. též *trýzdniti*;

v *žď* m. *ž*; na př. *paže* — *paždí*, *dlážiti* — *dlážďiti*;

v koncovce *-tedlný* m. *-telný*; na př. *obyvatelný* (ode jména podstatného *obyvatel*) — *obyvatedlný*, *spasitedlný* atp.;

v koncovce *-dlivý* m. *-livý*; na př. *mlčelivý* — *mlčedlivý*.

10. *d* jest odsuto:

ze skupení *dm*, na př. *dám* m. *dadm* atd.;

ze slov *tkalce* m. *tkadlce*, *selský* m. *sedlský* (dvojslab.), *selka* m. *sedlka* (dvojslab.).

34.

t, ě.

1. Za *t* jest místy (v nář. východních) měkké *c*; na př. *radosci* m. *radosti*. Totéž nalézá se i v některých textech starých.

2. *tj* mění se v *c*; na př. *svíce* vzniklo ze *světja*, *placen* z *platjen-*, *vyplácti* z *-plájtati* atd.

stj mění se v *sc* a toto dále v *šc* a *šč*. Na př. *pustiti* part. *pustjen* — a z toho stč. *puščen* a nč. *puštěn*, a podobně *pohoštěn*, *pomštěn*, *přelštěn*; *pústjati* — stč. *púščeti* nč. *pouštěti*.

Hlávka *c* vzniklá z *tj* zněla měkčeji než ve výslovnosti novočeské (v. §. 46 č. 1).

Vlivem tvarů příbuzných, které mají *t* nebo *ť* po právu, ruší se změna *tj* — *c* a na místo *c* vstupuje *ť* nebo *t*. Na př. *zapečetěn* (vysl. *-čen*) vlivem slov *pečeť* a *pečetiti*, *citěn*, *ošlechtěn* (stč. *ošlechcen*), *mor. vyplátět*, *kompt. kračší* (stč. *kračší*) vlivem *positivu* *kráčký*. V nářečí slovenském je part. *chyřený* atp. pravidlem.

3. *t* měkkí s v *ť*:

a) před *-i*, na př. *zlato* — *zlatiti*, *zlatím*;

b) před *-ě*, na př. *zlato* — v *zlatě*, *skot* — *skotě* (dobyčce).

4. Před *-e* se *t* neměkkí, ani když jest původní; na př. *vlak* jedn. *skote*, *praes. pleteš*, *plete*. V nářečí slovenském a místy na Moravě je tu však měkké *te*.

5. Také před *-b* se *t* neměkkí; na př. *kost* z býv. *kostb*, *kostmi* z *kostmi*, *kostem* z *kostmb*, *tma* z *tmba*, *platný* z *platin-* atd. *)

*) *tma*, *platný* atd. píše se dosud. Rovněž tak bylo *kost*, *kostmi* atd. v češtině spisovně odevždy až do nedávna pravidlem všeobecným, a i nynější spisovatelé starší dosud tak píší. Vedle toho rozšířil se v posledních letech způsob, psátí *košť*, *radost*, *bolešť* atd., ano i *košmi*, *ješť* atd.; novota historii jazyka českého spisovného nijak neoprávněná (srov. §. 140,1).

Měkké -*t* ujal se u těch jmen, která mívají v gen. jedn. -*ě* m. -*i*, na př. *naž*, *laž*, *pečetž*, *zež*. V nářečích východních bývá *t* za *tb* také jinde.

6. *tt* změnilo se v *st*. Na př. plésti z *plet-ti*, mésti z *met-ti*.

7. Předložka *od* zněla *stč. ot*. Staré její znění zachováno v *otevřítí*, *otvor*. Všude jinde změnilo se *ot* v *od*.

Rozdílné znění *ot* a *od* bylo již v době staré a vyvinulo se spodobou (v. §. 29). Znění náležité bylo *ot*, a to zůstávalo, když následovala souhláska temná, na př. ve spojení *ot-počátku*. Když však následovala souhláska jasná, na př. *ot-boha*, změnilo se i temné -*t* ve svou střídnici jasnou -*d* a vyslovovalo se *od-boha*. Z případů takových šířilo se *od* také jinam, až se stalo pravidlem.

8. *ts* míší se v *c*; na př. bohačtví místo bohat-ství, děčko m. *děčt-sko*.

Stč. čte se též svěcký m. světský, měsecký, udactvo, gen. jedn. *ctě* m. *tstě* (k nom. *test*) a. j.

9. *tš* míší se v *č*, na př. čtice m. *tštice* (tesknost).

10. *t* je přisuto:

ve skupení *str*, *stř* m. *sr*, *sř*; na př. straka m. *sraka*, střed m. *srěd*, středa m. *srěda*;

ve skupení *stn* m. *sn*; na př. masné krámy m. *masné* (mylným spojením s *masť*); podobně vyskytuje se místy přístný m. *přísný*, *stč. tělestný* a j.

11. *t* jest odsuto:

ze skupení *stč*, na př. *sklo* m. *stsko*, zaměsknati m. *zaměstknati*, *skvělý* m. *stčkvělý* a j. (v *zaměstknati* a *stčkvělý* je *k* přisuto, v. §. 42 č. 7);

ze *sloup* m. *stloup*;

z ob. *kadlec* m. *tkadlec*, *kaňčka* m. *tkanička*;

z ob. *kerý* m. *který* (*kerý* bývá i v textech starších);

ze *stačiti* m. *statěiti* (*statek*), *svačiti* m. *svatěiti*;

z ob. a *stč. cnost*, *cný* m. *ctnost*, *ctný*;

z *padesát*, *devadesát* m. *patdesát*, *devatdesát*;

z ob. *puste* m. *pušte*; —

st jest odsuto v *je* m. *jest* a *šedesát* m. *šestdesát*.

35.

Souhlásky *b*, *p*; *m*; *v*, *f*.

1. Souhlásky tyto neměkčí se, ani spojením s -*j*, ani před samohláskami úzkými. Na př. v *lov*, *loriti*, *loren* máme *v* nezměněné, kdežto ve stejných tvarech *plat* — *platiiti* — *placen* je *t* změněno v *t* a dále v *c*.

2. V době staré bylo také měkké *Ů, p, m, v*, v. §. 7 č. 2 ale časem splynuly hlásky tyto se svými střídnicemi tvrdými. V některých nářečích drží se dosud a zní, jako by měly příhlas jotový, *Ů* asi jako *bj* atd.

Jiné změny při hláskách těchto se jevící vyloženy jsou v §§. následujících.

36.

b.

1. Jest odsuto:

ze skupení *bn* ve slovích *hnúti* m. *hbnúti* (pův. *grbnati*) a *hynúti* m. *hybnúti*; pak

ze skupení *bst* v inf. stč. *hřésti* m. *hřebsti* (praes. *hřebu*) a *skústi* m. *skúbsti*.

2. Přisuto jest v *blízati* (složené *oblízati* = *ob-lízati* pojato za *o-blízati*, a z toho pak vzalo se jednoduché *blízati*).

37.

p.

1. Jest odsuto:

ze skupení *pn* ve slovích *sen* (*srpn, spáti*), *usnouti*, *kynouti* (m. *kypnouti*, srov. *kypěti*), *kanouti* (sr. *kapati*), *tonouti* (sr. *topiti se*), *trnouti* (sr. *trpěti*), *klenouti* (sr. *sklep*), *oslnouti* (sr. *oslepiti*), *uštnouti* (sr. *štípati*), stč. *uskřimúti* nč. *uskřipnouti*;

jinde, na př. *korotev* vedle *koroptev*.

2. Přisuto bývá *p* ve skupení *mpn* m. *mn*, na př. stč. psáno někdy *kamrna*, *tempný*, *Lompnice* atp. místo *kamna* atd.

38.

m.

1. Slabika *mě* mění se u výslovnosti obecné ráda ve *mše*, místo *měš*, *město*, *paměť* atp. vyslovuje se *mšed*, *mšesto*, *pamšet* atd. *)

2. *m* změněno v *n* v *nedvěd* m. *medvěd*.

3. Místo *mravenec* jest také *bravenec* a *brabenec*; *mr-* změněno tu v *br-*.

4. *m* jest odsuto:

ze skupení *mn* v *ochrnouti* (m. *ochrnn-*, sr. *chromý*), *ustrnouti* (sr. *strmětí*);

jinde, na př. *kař* z něm. *Kampfer*, *sedmnáct* a *osmnáct* dial. *sednáct* a *osnáct*.

*) Na této výslovnosti zakládají se chyby písařské v textech starých, jako *pamnět* atp. Ze snahy, vyhnouti se této chybě, pochází často chyba opácná, když se píše na př. *doměň*, *zapoměl* atp.

1. Za předložku *v*, *ve* bývá před retnicemi *u*-; *v*. nahoře §. 25 č. 4.

2. V Čechách severovýchodních a dílem i jinde vyslovuje se *-v* po samohlásce jako *-u*, na př. *pravda* vysl. *prauda*, *do-vsi* vysl. *dousi*, *ze-vsi* vysl. *zeusi* atd. V textech starých je někdy tak také psáno: *prauda* m. *pravda* atp.

3. *v* je změněno v *b*:

v příponě *-va* ně. *-tba*, na př. *modlitva* — *modlitba*; změna ta stala se vlivem přípony *-ba* (*svatba*, *služba* atp.);

ve slovích přejatých, na př. *Severus* — *Šebř*, *Venetiae* — *Benátky*, *Verona* — *stč. Berún*, *oktáv* — *stč. ochtáb*, *stněm. kawāti* (= *oděv*) — *kabát*;

jinde, zvláště v nářečích; na př. *přívuzný* — *příbuzný*; *brabec*, *brabenec*, *pobříšlo*, *pabouk*, *břed*; *mor. jabor*, *braný kuň* atp.

4. *v* je změněno v *f* ve slově *ufati* vzniklém z *upvati* (kmene *téhož*, jako je v *pev-ný*); z *-pv-* vzniklo tu *spodobou -pf-* a z toho dále *f*.

5. *v* je odsuto:

z náslovného *vo-* v *ozher*, *ozhřivý* místo *vozher*, *vozhřivý*; v nářečí obecném bývá *vo-* za *o-*, na př. říká se *voko* a má býti *oko*; podle toho zdálo se, že také místo *vozher* má býti *ozher*; omylem podobným vyskytují se také tvary: *Ok* m. *Vok*, *oskový* m. *voškový*, *ola* m. *vola* (akk.) a j.;

ze skupiny *bv-*, na př. *obaliti*, *obojek*, *obět*, *stč. ovinúti*, *ořlek* *ořlak*, *stč. obláščení*, *obrátititi* atp. m. *obvaliti*, *obvojek* atd.;

ze skupiny *sol-*, na př. *ob. slíkat* m. *solékati*; *slačec* atp.;

z *vd-* ve slovích *dedek* vedle *vdedek*, *dolek* vedle *vdolek*;

ze skupení *vn-*, na př. *zvítí* m. *zvnítí* (srov. *zvon*);

z *vz-*, na př. *zbuditi*, *zdvihnouti*, *zkázati*, *zkřísiti*, *zvolati* atd., m. *vzbuditi* atd.;

z *vš-*, *vž-*, na př. *ob. šak*, *šecho* m. *však*, *všecho*; *ždycky*, *ždyt* m. *vždy-*;

z *koncovky* genitivu množ. *-óv*, *-uov*, *-áv*, na př. *stč. mnoho ptákó*, *ptákuo*, ně. *ptákě*; — podobně bývá v *přídavném jméně přivlastňovacím*, na př. *hlas Jakubuo*, *syn Simeoně* atp.; ně. *jazyk spisovný* při *přídavném jméně přivlastňovacím*, na př. *hlas Jakuběv*, *odsuvky nedopouští*, při *gen. množném* pak *nechává se -v* na konci věty, před následující samohláskou a také často jinde;

z *-oví*, *-ovic*, *-ovství* v nářečích, na př. *dat. jedn. chlapoj* m. *chlapovi* (v Čechách severových.), *zedníkoje* m. *zedníkovic* (v *Budějovicku*), *kralostfi* m. *království* (*doudl.*);

ze slovesa *praví* (3. os. množ.), vkládaného do věty a skleslého ve výraz příslovečný, vzniklo vysutím *praj* a z toho přehláskou *prej*; k tomuto pak (podle *dobrej—dobry*) přidělán domněle spisovný tvar *prý*;

za *zvláště*, *obzvláště* vzniká odsutím několikerým: *zlaště*, *obzlaště*, *obvláště*, *obláště*.

6. *v* je přítomno k některým slovům a slabikám, jež se začínají samohláskou (*v* hiatové, v. §. 55 č. 3); na př.:

k náslovnému *a-* ve *vajce* (přehl. *vejce*) gen. množ. *vajec*, *vaječný* atd.;

k *o-*: *vobilí*, *voheň*, *voko*, *vorati*, *vosoba*, *ovce* atd., z pravidla v nářečí obecném a velmi často již v jazyce starém; jazyk nč. spisovný toho nedopouští;

k *i-*: *vískati* (hledati);

k *u-*: *pa-v-úk*, *při-v-uzný*, stč. též *vukrutnost* a j.;

k *y-*: *vyknouti* (*uk-*, *učiti*).

Ve *vlastovice*, *vlaštovice* je přítomno *v-* jen v jazyku spisovném.

40.

f.

1. Souhláska *f* je v češtině původu domácího jenom ve slově *ufati* (v §. 39 č. 4, z *upvati*), dále kde jinde spodobou z *v* vzniklo (*kafka* m. *kauka*, *fčela* m. *včela*), v obecném slově *fous* m. *vous* a v onomatopojích (t. j. slovích, tvořených napodobením zvuku nějakého) *fučeti*, *fičeti*, *frčeti* atp.

2. Všude jinde jest *f* původu cizího, na př. ve slovích *fara*, *ofěra*, *Josef* atd.

3. Cizí *f* však nepřejalo se vždycky jako *f*, nýbrž častěji změněno v retnici jinou, zejména:

v *b*, na př. *biřmovati* (z lat. *firmare*), *barva* (něm. *Farbe*), *hrabě* (*Graf*), *bažant* (*Fasan*), stč. *břítov* (*Friedhof*), *bluma* (*Pflaume*), *Olbram* (*Wolfram*);

v *p*, na př. *pop* (*Pfaffe*), *půst* (*Faste*), *Štěpán* (*Stephan*), *Pabjan* (*Fabian*), *Ozěp* (*Joseph*), *škopek* (*Schaff*), stč. též *Jept* (*Jefte*), *spera* (*sphaera*) a j.!

Souhlásky *g, k, h, ch.*

41.

g, h.

1. *h* vyvinulo se ze staršího *g*; na př. místo *hlava*, *noha* atd. bylo dříve *glava*, *noga*.

V češtině pozdější jest *g* jen ve slovích přejatých, na př. *groš* (z lat. *grossus*), nebo kde se vyslovuje místo psaného *k*, na př. *kdy* vysl. *gdy* (spodobou, v §. 29), *krejcar* vysl. *grejcar*.

Přechod od *g* k *h* stal se celkem ve XII. stol. Změny starší těchto hlásek vykonaly se tedy z *g*, nikoli z *h*; na př. v *bůh*—bozi zdá se, že je změněno *h* v *z*, ale vlastně je změněno *g* v *z*, *bóg*—bozi.

2. *h* (*g*) před samohláskami úzkými mění se dílem v *z* (vlastně měkké *z*), dílem v *ž*. Na př. *bůh* (*bóg*): lok. jedn. v boze, nom. množ. bozi, lok. o bozích, vok. jedn. bože, příd. jm. boží, božský, podst. jm. *bůže*, *bůžek*, *božství* atd.;

možu (*mogu*): impt. pomoz, pomozte, praes. můžeš, part. přemožen atd.;

mnohý (*mnohý*): nom. množ. mnozí, množiti, množství;

lháti: lež, lživý; — atd.

Při změně této zdá se býti nedůslednost, když se vidí, že před samohláskou stejnou je *h* (*g*) změněno tu v *z*, tu v *ž*, na př. v lok. boze a vok. bože, v lok. množ. bozích a příd. jm. boží atd.; ale tato nedůslednost jest jen na pohled, v skutku je zde veliká pravidelnost, která se nám tím zastířela, že samohlásky původně rozdílné splynuly (na př. lok. boze vznikl z *bogē*, vok. pak bože z *bogē* atd.).

Pravidla, kdy z *h* (*g*) před samohláskou úzkou vzniká *z* a kdy *ž*, netřeba vykládati, poněvadž se proti němu nechybuje; jenom o imperativech pomoz, pomozte, střež, střežte atp. dlužno si pamatovati, že jim náleží *z* a nikoli *ž*. Srov. §. 205, 2.

zg před samohláskou úzkou mění se v *zž* nebo v *zž*, a toto dále v *žď*; na př. rožďička z *rozgi*.

3. *h* (*g*) spojením s *j* mění se:

jednak v *ž*, na př. stráže = *stragja*, Pražan = *prag-jan*, lžu = *lžgja*, lžeš = *lžgješ* atd.;

jednak v *z* (vlastně měkké *z*), na př. stč. stž (stezka) = *stgja*;

zgj mění se v *zž* a toto dále v *žď*, na př. Drážďany — z *dręzg-jan* (*dręzga* = *les*).

4. *gt* změnilo se *kt* (spodobou) a toto pak v *c*. Na př. podle nesu—nésti byl i inf. *mogti*, ale změněn v *moci*; podobně ve stříci (střehu), dosíci, v podst. jm. *moc* = *mogtš*.

5. *h* jest odsuto:

ze skupení *hr-*, *hř-*, na př. řecký stč. *hřěčský*, Řehoř m. *Hřehoř*; — ve výslovnosti obecné: řebík, řibě, řiva, řich, řní atd. místo *hřebík* atd., rožen m. *hrozen* (dial.);

ze skupení *hl-* v ob. *le* m. *hle*: tenle, támle atp.;

ze skupení *hn-* v stč. zdvinúti m. *zdvihnúti*, trnúti m. *trhnúti* atp.;

ze skupení *hw-* v stč. *lavicě* m. *lahvicě* atp.;

ze slabik *bohu-* ve slovích *Bouslav* m. *Bohuslav*, *Bouše* m.

Bohuše;

ze slabik *sahu-* ve rčení *přisau* m. *přisahu* (= *přisáhám*);

z *utřejeh* m. stč. *hutrajch*.

6. *h* jest přisuto v nářečích obecných: k slovům a slabikám, jež se začínají samohláskou (*h* hiatové, v. §. 55 č. 3); na př.
 v *ha-* m. *a-*: *harest*, *haby* (chodsky) atp.;
 v *he-* m. *e-*: stč. *Izrahel*, *Danihel*, *Gabrihel*, *Hemma* (místo *Emma*) atp.;
 z *hi-* m. *i-*: stč. *hi* (spojka *i*), *hiný*, *hlned*, *Hizmahel*;
 v *ho-* m. *o-*: ob. *Holomouc*, mor. *hoficír*, černošoký; stč. *hoheň*, *hopicě* atp.;
 v *hu-* m. *u-*: chodsky *hudělám*, *huvidím*, stč. *honor*, *húhoř* atp.;
 kromě toho jest *h* přisuto v stč. *hrzati* = nč. *rzáti* (praes. *ržu*, *ržeš*), stč. *hrdesen* m. *rdesen*, stč. *hroh* m. *roh*, v *rozhrěšiti* m. *rozřešiti* (mylným spojením se slovem *hrěch*), *pozhrěti* m. *požřiti*, *hmoždír* m. *moždír* a *j*.

42.

k.

1. *k* před samohláskami úzkými mění se dílem v *c*, dílem v *č*.
 Na př.:

pták — nom. množ. *ptáci*, lok. o *ptácích*, — vok. jedn. *ptáče*,
 příd. jm. *ptačí*, podst. jm. *ptáče* (gen. *ptáčete*), *ptáček* atd.;

peku — impt. *pec*, *pecte*, — praes. *pečeš*, *peče*, part. *pečen* atd.

O pravidle, kdy se *k* mění v *c* a kdy v *č*, platí totéž, co je pověděno o stejné změně *g* v *z* a *ž* (v. §. 41 č. 2); imperativ náležitý je *pec*, *pecte*, *tluc*, *tlucte* atd. (v. §. 205, 2).

2. Spojením s *j* mění se *k*:

jednak v *č*, na př. *péče* = *pekja*, *Lučan* = *lačk-jan-*, *pláčete* = *plakjete* atd.;

jednak v *c*, na př. *léceti* = *lečkjati* (srov. *léknouti*, na *ptáky*).

Kde se *k* mění v *č*, tam mění se *sk* v *šč* a toto dále v nč. *šť*.
 Na př. podle *seknouti* — *sečen* jest i *tischnouti* — *tiščen* (stč. a mor.)
 a *tišžen* (nč.), podle *lúka* — *Lučan* jest i *nebeský* — *nebeščan-*,
nebešťan, atd.

Kde se *k* mění v *c*, tam mění se *sk* v *sc*, na př. *láska* — *lásce*
 jako *ruka* — *ruce*. Ale zde bývalo a namnoze jest měnění ještě jiné;
 žádané totiž *-sc-* (vlastně měkké *-šč-*) mění se v *šč* a toto v *šť*, na
 př. vedle *veliký* — množ. č. *velicí* jest *nebeský* — množ. č. *nebeščí* (stč.)
 a *nebeští* (nč.), vedle *oko* — lok. *oce* jest *vojsko* — lok. stč. *ve*
vojščě nč. *ve vojšťě*.

Co tuto o *sk* pověděno, platí též o *ck*. Na př. *hradecký* —
 množ. č. stč. *hradeččí* nč. *hradečtí*, atd.

3. *kt* změnilo se v *c*. Na př. inf. *péci* m. *pekti*, podst. jm. *pec*
 — *pektb.

4. *kt* změnilo se v *gd* ve slově stč. *kto* nč. *gdo* (psaném *kdo*).

Podobně měnilo se také *kt-* ve *který*, *kterak* atp., ale tu změna nepronikla a staré *kt-* se udrželo.

5. *kt* je změněno v *cht* ve slovích přejatých stč. *Benedicht*, *ochtáb*, dial. *dochtor*, *rehtor* (mor.), nč. *kruchta* (středolat. *gructa* v. *grupta*), *trachtace*, *lochtuše* (něm. *Lakentuch*).

6. *k* jest odsuto:

ze skupení *skn*, v *těsný* stč. *těskný*, *tiesň* (nč. *tíseň*) m. *tieskň* (stč.), *tísniti*;

ze skupení *skt* v *trestati* m. stč. *tresktati*.

7. *k* je přisuto:

ve skupení *stkn* v *zaměstnati* m. *zaměstnati* atp.;

ve skupení *ctkn* ve stč. *octknúti* nč. *octnouti*;

ve skupení *šťkn* v *ušťknúti* m. *ušťnúti*;

ve skupení *stkv* ve *stkvíti* m. *stvíti* atp.

V případech tuto uvedených vykonalo se změn několik. Na př. v *zaměstnati* přisulo se *k* a bylo *zaměstknati*, a pak odsutím *t* bylo *zaměsknati*; místo *ušťknúti* bylo původně *ušěpnúti*, z toho stalo se *ušěnúti*, *ušťnúti*, a konečně *ušťknúti* nč. *ušťknouti* a *ušknouti*.

43.

ch.

1. *ch* před samohláskami úzkými mění se v *š*; na př.

hoch: nom. množ. *hoši*, lok. *hošich*, podst. jm. *hošík*;

Čech: *Češi*, o *Češich*, *Češe* (množ. *Češata*);

lenoch: *lenoši*; atd.

Jako se *g*, *k* měnily dřem v *z*, *c* a dřem v *ž*, *č*, tak *čekali* bychom také za *ch* dřem *s* a dřem *š*; na př. podle *bůh* — *bozi*, *pták* — *ptáci* *čekali* bychom též *Čech* nom. množ. *Česi*, a podobně *žádáme* k nom. *moucha* — dat. lok. *mouse* (podle *noha* — *noze*, *ruka* — *ruce*) atd. Místo toho máme vždy jen *š*: *Češi*, *mouše* atd., a jenom dialekticky (na př. v nář. slovenském na Moravě) vyskytuje se nom. množ. *Česi*, dat. lok. *múse* atp.

2. Spojením s *j* mění se *ch* vždycky v *š*; na př. *duše* = **duchja*, *dýšu* = **dychja* atd.

3. *ch* je změněno v *k* v ob. *skovati* m. *schovati*, *křen* stč. *chřen* a v slovích přejatých *kúr*, *Kristus*, *křesfan*.

4. *ch* je odsuto v obecném *nešt* m. *nechžf*.

5. *ch* je přisuto v obecném *prachnic* atp. (mylným spojením s podst. jm. *prach*).

Souhlásky *z*, *s*, *c*.

44.

z.

1. Ve staré češtině bylo vedle tvrdého *z* také měkké *ž* (v. §. 7 č. 2); na př. *hrážě* (z **gradja*), *voziti*, imperat. *vož*. Časem ztra-

tilo z měkkost a splynulo se z; v nč. hráz, voziti a impt. voz zní z jako ve vůz.

V několika případech přijalo *z* znění *ž*; na př. v pohlížeti m. pohlížeti (*z* -*dj*-), nahražen a nahražovati odchylkou m. nahrazen a nahrazovati a j.

2. *zj* se změnilo v *ž*; na př. vožen z vozjen, svážeti z -vá-zjati, mažete z mazjete atd.

3. Ve vstanu m. vzstanu je *zs* smíšeno v *s*.

Podobné smíšení jest ve stč. všel m. vzšel, a ve vstoupiti (ascendere, aufsteigen) m. vzstoupiti a j.

4. *zš* a *zž* se změnilo v *žď*: (hyzditi) part. *hyžďen* m. *hyžžen* (v. §. 33, č. 2), *žďár* m. *zžár*, rozžďicka m. rozžička, Drážďany m. Drážžany (v. §. 41 č. 2 a 3).

5. *z* jest odsuto v *já*, stč. *jáz*, a v mecitma m. mezcitma = mezi-desítma, na př. dvamecitma (= dvacet dva).

45.

s.

1. Ve staré češtině bylo vedle tvrdého *s* také měkké *ś* (v. §. 7 č. 2); na př. v nositi, impt. noš.

Časem ztratilo *ś* měkkost a splynulo s tvrdým *s*; v nč. impt. nos zní -*s* jako v podst. jm. nos.

Někdy změnilo se *ś* v *š*; na př. impt. noš zněl dialekticky (v nářečí Husovu) noš, místo sahati se říká šahati.

2. *sj* změnilo se v *š*; na př. nošen z nosjen, nášeti z násjati, nůše z nosja, tešete z tesjete atd.

3. *ss* je smíšeno v *s* v nebeský, ruský, saský atp. m. nebeský atd.

4. *s* je změněno v *c*, na př. cvrček m. svrček, clota m. slota, deka m. dsa, předce m. předse, dvacet m. dvadset atp.

5. *šč* se změnilo v *šč* a toto dále v *šť*. Na př. podle seknouti part. sečen mělo by býti tischnouti part. tisčen, a je za to tiščen (mor. a stč.) a tiščen t. j. tiščen (nč.) (sr. §. 42 č. 2); podobně stč. šťastný — šťastný atd.

6. *sc* (vlastně měkké *śc*) změnilo se v *šč* a toto dále v *šť*. Na př. podle veliký množ. č. velicí mělo by býti též nebeský množ. č. nebescí, a je za to nebeščí (stč.) a nebeští (nč.); atd. (srov. §. 42 č. 2).

7. *st* je změněno v *šť* v dial. náměští, puština (vlivem podst. jména poušť) a j.

8. *st* se mění v *šť* a někdy dále v *šť*

a) ve slovích domácích velmi často v koncovce slovesné -*sta* a -*ste*: byšta, byšte nč. byste, stč. nesešta, nesešte atd., pak ve slovích lastovice — vlastovice — ob. laštovice, stopka — štopka;

b) ve slovích přejatých, na př. kaštel, klášter, apoštol, epištola, kaštan, křišťál a křišťál, rošť, kunšť, košťovati, trošťovati a j.

9. *sk* se mění v *šlc*

a) ve slovích domácích, kdež obyčejně obojích tvarů se užívá, na př. *skořepina* a *škořepina*, *skřek* a *škřek*, *skřemen* a *škřemen*, *skřehatati* a *škréhatai*, *skřipěti* a *škrípěti*, *skvrna* a *škvrna*, *skubati* a *škubati*, atd.;

b) ve slovích přejatých, na př. *škapulír*, *šlála*, *šcariotský*, *flaška*, *muškát*, *paškál*, *škola*, *škopek* (lat. *scaphium* = nádoba, něm. Schaff), *škríně* a *škríně* (lat. *scrinium*, stněm. *scrine*), *paškvil* atd.

10. Cizí *s* kromě případů zde již vytčených (pod č. 8 a 9) přejímá se dílem jako *š* (kde znělo *s*), dílem jako *ž* (kde znělo *z*); na př. *Jesus* (vyslovováno *Ježus*) změněno v *Ježíš* ně. *Ježiš*, podobně *Moyses* (vysl. *Moyzes*) — *Mojžiš*, *Simeon* — *Šimon*, *Saul* — *Šavel*, *missa* — *mše*, *segnan* — *žehnati*, *Sold* — *žold*, *Siedel* — *židle*, *Semmel* — *žemle*, *Sack* — *žok*, *Almosen* (z řeck.) — *almužna* atd.

11. *s* jest odsuto:

ze začátečního *skř-*, za něž vnářečí obecném bývá *kr-*; na př. *skřivan* — ob. *krivan*, *skřidlice* — ob. *krídlice*, *skřipati* — ob. *krípati* atd.;

ze začátečního *stř-*, za něž v nářečí obecném bývá *tř-*; na př. *střapec* — ob. *třapec*, *střecha* — dial. *třecha*, *stříbro* — dial. *tříbro* atd.

12. *s* je přisuto:

k začátečnímu *kr-*, ve slově *krěmen* a *skřemen*;

k začátečnímu *tř-*, na př. *třída* — *střída*, *třep* — *střep*, *třemcha* — *střemcha*, *třešně* — dial. *střešně*, stč. *třieti* (čerpati, vodu) — *střieti* atd.;

krom toho je *s* přisuto v zábsti atd.

V *skř* — *kr*, *stř* — *tř* máme kolísavě *s* tu přisuto tu odsuto.

46.

c.

1. Každé české *c* je měkké, kromě kde vzniklo smíšením (na př. *co* m. *šo*, *bohactví* m. *bohaství*) anebo kde je ve slově z ciziny přejatém (*plac*, *palác*).

Měkké toto *c* znělo též měkce; když na tom záleží, aby měkkost jeho byla v písmě vytčena, označujeme je literou *č*. Časem splynulo s tvrdým *c*; v ně. *noc* a *plac* zní -*c* stejně.

2. Ve slovích občan, *Olomúčan* atp. zdá se, jakoby bylo *č* z *ej* (Pražan = *Prag-jan*-, tedy *Olomúčan* = *Olomúč-jan*-); v skutku jsou to však tvary napodobené podle *Lučan*, *Pražan* atd.

3. V komparativu *věčší* změnilo se *čš* již v době staré v *čš* a toto dále v *tš*, *tě* a někdy v *čč* a *č*: *věčší*, *větší*, *větší*, *věčší*, *větší*. Jazyk spisovný drží se tvaru *větší*.

4. *c* mění se v *t*, když v témže slově je *sykavek* více. Tak změnilo se na př. stč. *Břęcislav* ve *Břetislav*, *Francišek* ve *František*, *čísar* v *tísar* (mor.), *cesta* — *těsta* (mor.).

5. Cizí *c* ve slovích přejatých bývá změněno v *č*; na př. Vincenc — Čeněk, Zins (lat. census) — činže, cisterna — stč. čisterna, stněm. zise (Zeisig) — číž a j.

Souhlásky *ž, š, č*.

47.

ž.

1. Půjčiti je z póżčiti (a toto z požitčiti = ku požitku dáti) je tu tedy *žč* změněno v *jč*.

Podobně i jindy *ž*- před sykavkou se mění v *j*-. Na př. k sežhu je 2. os. sežžeš, 3. sežže atd., a za to bývá stč. sejžeš, sejže, part. sežžen — sejžen; imperat. sežži — seji.

V nářečích také jiné sykavky mění se v *j*, když ještě sykavka další následuje; na př. mlajší m. mlazší atd.

2. Déšť stč. déš je z pův. dužd, rošti je z rođie (od rozga, rozha); v obou slovích je jasné skupení *žd* změněno v temné *št*.

3. *ž* bývá někdy změněno v *ř*, na př. v bařina m. bařina (srov. balno), stč. Bořena m. Božena, řeřavý m. žeřavý, řeřáb m. žeřáb, ob. drubeř, krádeř m. -ež, a j.

4. *ž* jest odsuto ve stč. vdy m. vždy a ob. dycky m. (v)ždyccky.

48.

š.

1. *šs* se mísí v *s*, na př. český m. češský.

2. *šš* liší se od *š*, na př. vyšší.

Aby čtenář lišil *šš* od *š*, psávalo se za to někdy též *žš*, na př. vyžší, kražší.

49.

č.

1. *čs* mísí se v *c*; na př. stč. čso — co, ničs — nic; stč. proročský — prorocký, kupečský — kupecký; stč. člověčstvie — člověctví, ptačstvo — ptactvo; stč. čtíti — ctíti, čstný — ctný; atd.

2. *šč* mění se v *šš*; na př. ščit — štít, hrušička — hruštička, nebeščí — nebeští, nebeščan — nebešan, půščě — poušš, kompt. hůšče — nč. houšš, atd. Rovněž tak nebožčák (od nebožec, spodobeně v nebožčik) změnilo se v nebožtík (spodob. neboštík).

V češtině staré jsou *šč* a *šš* vedle sebe. V jazyce novém jest *šč* v některých nářečích (domažl., doudlebsk., mor.), ostatně a v jazyku spisovném jest *šš*.

3. *čč* je změněno v *čf*, na př. stč. plaččivý — plačtivý, řeččina — řečtina, němeččí — němečtí.

4. *čř* změnilo se v *tř* a toto dále v *stř* (přisutým *s*, v. §. 45 č. 12); na př. stč. čřevíc — třevíc — střevíc, stč. čřieda — třieda — střida atd.

Ve změnách tuto uvedených stýká se *č* se sykavkou jinou, je tu tedy skupina dvou sykavek. Skupina taková vůbec ráda se ruší

(srov. §. 31. č. 5), a to způsobem několikerým. Zejména, je-li ve skupení *č*, rozkládá se toto takořka v *tš* a sykavý člen (*š*) této složeniny se vynechává. Tím způsobem přechází *čs* v *tšs*, toto v *ts* a dále v *c*; podobně *šč* — *štš* — *št*; *čč* — *čtš* — *čt*; *čř* — *tšř* — *tř*.

50.

Souhláska *j*.

1. Souhláska *j*, spojujíc se s jinými, proměňuje je rozličně; na př. *nj* změněno v *ň*, *dj* v *z*, *sj* v *š* atd. (v. §§. předcházející).

2. *j* je přisuto k slovům, jež by se začínala samohláskou (*j* hiatové, v. §. 55. č. 3); na př. *jest* (sr. lat. *est*), *jablko* (něm. *Apfel*), stč. *jalmužna*, mor. černožoký a *j*.

3. *j* jest odsuto:

v *ho*, *mu* m. *jho*, *jmu* (a toto m. *jeho*, *jemu*);

v *miti*, *mám* atd. stč. *jmieti*, *jmám* atd.; v podst. jm. *jmění*

a part. *jmín j* se udrželo;

v *melí* stč. *jmelé*;

v ob. *meno*, *menovati* m. *jméno*, *jmenovati*;

v *hráti*, *hřec* (gen. *herce*) stč. *jhráti*, *jhřec*;

v ob. *sem*, *si* atd. m. *jsem jsi* atd.;

v ob. *du*, *deš* atd. m. *jdu*, *jdeš* atd.;

v ob. *pučit*, *eště*, *už* m. *půjčiti ještě*, *juž*;

v dial. *iný*, *iskra*, *istý* m. *jiný* atd.;

v dial. (mor.) *-é* m. *ej*, na př. *dé* m. *dej* (impt.), *némilější* m. *nejmilejší* atd.

51. B. Změny v pořádku hlásek nebo přesmykování.

Slovo změni se na stránce hláskové tím, že se změni náležitý pořádek hlásek (sr. §. 2: č. 3); na př. místo *mhla* praví se *mlha*. Změna tato nazývá se přesmykování.

Důležitější její případy a příklady chceme probrati.

1. Z kořene *brəd-* jest utvořeno podst. jméno *brod* (stupňováním *e* — *o*, v. §. 28). Tak mělo by býti také z kořene *merk-* (mrknouti) podst. jméno *morck*; ale za to je *mrak*. Podobně z koř. *velk-* (vléci) mělo by býti *volk*, ale je *vлак*, atd. To jest: zde se *or*, *ol* přesmyklo, a mimo to změnilo se také *o* v *a*. Příkladů takových je mnoho a vyjadřují se vzorcem: *tort* a *tolt* se měni v *trat* a *tlat*.

2. Ke kořenu *nes-* (*nesu*) jest inf. *nés-ti*. Tak měl by také *k mer-* a *mel-* býti inf. *mer-ti* a *mel-ti*, ale jest *mrěti* a *mlěti* (= ně. *mřiti* a *mlěti*). To jest: zde se *er*, *el* přesmyklo a mimo to se *e* změnilo v *ě* (jat, v. §. 7 č. 4). I těchto příkladů je mnoho a vyjadřují se vzorcem: *tert* a *telt* se měni v *trět* a *tlět*.

3. V slabikách *kvət-* (*kvetu*), *svət-* (stč. *svetnutí*, *svitnouti*), *dvr-* (*dveře*), *skvr-* (srov. *skvařiti*) a *zvən-* (*zuiti*) jest *-v-* mezi dvěma souhláskami. Když tu *-v-* zaniklo, zbyly skupiny souhláskové *kv-*, *sv-*, *dvr-*, *skvr-*, *zv-*, jež bylo nesnadno vysloviti. Proto přesmykovaly se jejich souhlásky, a

místo *kvtu*, *kvěš* atd. bylo stč. *ktvu*, *ktvěš* atd.;

místo *svietí* bylo a je *stvieti*, *st(k)vieti* (s přísutým *k*), nč. *stkvíti*, *skvíti*;

místo *dvři* bylo stč. *dřvi* (nč. *dveře*);

místo *skvřieti* bylo stč. *skřvieti* (= skvařiti se);

místo *zvieti* bylo stč. *vzieti* (nč. *zniti*).

4. Souhláska *n* je přesmyknuta v *ihned* a *hned* m. stč. *inhd* a *nhed*; v ob. *penvý* m. *pevný* (z téhož *pov-* jako *ufati* = *upvati* v. §. 39 č. 4).

Ve stč. jest také *pinvicě* m. *piivicě*, *Pafunci* m. *Pafnuci*, *snem* gen. *semna* a *semnu* atd. místo *semna* atd.

5. Vedle náležitého *mhla* (jednoslab., pův. *męgla*) jest také *mlha* (dvojslab.) a též *hmla* (slc.).

6. Místo *hlt-* bývá stč. též *lht-*: *lhtati*, *lhtavý*, *lhtáč*.

7. Z tureckého slova *kālpāk* je *koblúk* (stč. a slc.), *koblók* (mor.) a *kžobouk* (nč.).

8. Za náležité stč. *povraz* (koř. *verz-* = *vázati*, stupň. ve *vorz-*, *vraz*) jest nč. *provaz*; za *hrab* (mor., slc.) je *habr*; za *carpio* něm. *Karpfen* — *kapr*; za *Kroměžíř* — *Kroměříž*; *krökodil* — stč. *kokodril*.

9. Nč. *střed* znělo dříve *srěd* (bez *-t-*, v. §. 34, 10). Lokal s předložkou *po* zněl *po-srědě* a znamenal = nč. *po-středu*. Tento pak výraz *po-srědě* změnil se přesmyknutím a ztrátou koncovky v příslovce stč. *prosěd*. Přesmyknuté *r* obnovilo se také v slabice druhé a bylo *prosrěd* a z toho stč. *prosřed* a *prostřed*, nč. *prostřed*.

10. Často se přesmykují hlásky *l* a *r*, když se vyskytují v témže slově. Na př. *tolar* (něm. *Thaler*) — ob. *toral*, *Tyroly* — ob. *Tylory*, *letorast* — *ratolest*.

11. V *procesi* — dial. *proseci* je přesmyknutí mylným spojením s *prosiiti*.

12. Ve *zvláště* je předložka *z-* a gen. *-vláště* (jako *z-moře*, v. §. 156, b); ale zdá se, jako by to bylo složení s předložkou *vz-*, a přesmykuje se to ve *vzláště*.

Přesmyknutí vzniká často podřeknutím a přesmykují se tím způsobem slabiky, kmeny a koncovky. Známý jsou posměšné příklady: *svítíčko sluní* m. *sluníčko svítí*, *štípí dřívát* m. *dříví štípat*. Omyly takové přiházejí se v řeči, a také v písmě.

52. C. Sklad slabikový a jeho změny.

Slova a věty jsou pro mluvidla řady hlásek, které se bez přestávek a jako jedním proudem vyslovují; na př. slovo *chudoba* a věta *chudoba cti netratí*.

Ale třeba to byl proud jeden a netržitý, přece není jedno-
stejný; naopak pozorujeme v něm, že se takořka vlní, že v něm
od samohlásky do samohlásky vždycky jedna vlna jest, jedna část,
která se od ostatních rozeznává; na př. *chu-do-ba — cti — ne-tra-tí*.
Tyto jednotlivé části nazývají se slabikami; slova skládají
se ze slabik.

Slabiky, které se končí samohláskou, jmenují se otevřené,
na př. *chu-, do-, ba-*; zavřené pak slovou ty, které se končí sou-
hláskou, na př. *roz-, um*.

53.

Dělení slabik.

1. Někdy bývá potřebí, slabiky dělití. Dělení toto má se díti
podle toho, jak jsou složeny, a proto je potřebí, znáti jejich sklad.

2. Každá slabika má nějakou hlásku, na které úkol sla-
bikotvorný zvláště spočívá; v češtině spisovné to bývá některá
samohláska nebo dvojhláska anebo samohláskové *l, r*. Slovo má
tedy tolik slabik, kolik má samohlásek a dvojhlásek; na př. *chu-
do-ba, na-u-ka, vl-na, sr-na, pou-t-ník*.

3. Souhlásky patří k slabikám samohlásek (a dvojhlásek) sou-
sedních, dílem předcházejících, dílem následujících.

4. Souhlásky na začátku slova patří ovšem vždycky k slabice
samohlásky následující; na př. *nesu, sřvna* atd.

5. Souhlásky koncové patří zase vždy k slabice samohlásky
předcházející; na př. *rod, kost* atd.

6. Souhlásek středoslovních v řeči mluvené nepřirážíme zvláště
ani k slabice předcházející, ani k následující, nýbrž necháváme je
býti takořka přechodem od oné k této; na př. nevyslovujeme ani
roz-um, ani *ro-zum*, nýbrž *rozum*; nevyslovujeme ani *něs-ti*, ani
něs-ti, ani *ně-sti*, nýbrž *něsti*; atd.

7. Ale ve výkladech mluvnických a v písmě musíme často
dělití, a tu hledíme k původu slova a jeho slabik a řídíme se pra-
vidly následujícími:

a) Dělíme-li slovo složené na tom místě, kde členové slože-
niny se stýkají (takořka na švu složeniny), rozdělíme sou-
hlásky tak, jak by kam patřily, když by se složenina rozlo-
žila. Na př. *po-doba* a *pod-oboji*; *na-duřiti* a *nad-užiti*; *noc-
leh*; *pod-robiti* a *po-drobiti*, *na-drobiti*; *roz-drobiti* a *po-zdra-
viti*; atd.

b) Dělíme-li slovo nesložené a je-li tu

1) mezi dvěma samohláskami souhláska jediná, tedy patří
vždy k slabice následující; na př. *ne-dě-le, ve-li-ký* atd.;

2) Je-li však mezi dvěma samohláskami souhlásek několik, tedy skupina souhlásková, a vidíme-li, jak skupina ta z částí jednotlivých vznikla, dělíme ji podle tohoto jejího původu; na př. dělíme *pan-ský*, poněvadž je to patrně z podst. jm. *pán-* a přípony *-ský*, a podobně dělíme *moc-ný* (patrně *moc-* a příp. *-ný*), *škol-ní* (*škol[á]-* a příp. *-ní*), *ten-ký* (patrně příp. *-ký*), *hoř-ký* (příp. *-ký*), *bož-ský* (příp. *-ský*), *kost-mi* (*kost-* a přípona *-mi*), *hlás-ka* (*hlas-* a příp. *-ka*), *sed-lo* (*sed-* a příp. *-lo*), *sed-te* (*sed-* a příp. *-te*), *nes-ti* (*nes-* a příp. *-ti*), *pás-ti* (*pas-* a příp. *-ti*), *pas-tva* atp. Jest-li že však nepoznáváme, jak skupina je složena, připojujeme někdy souhlásky všechny k slabice následující a někdy je dělíme; na př. *my-slím*, *my-šle-ní*, *se-stra*, *lá-ska* n. *lás-ka*, *vla-sti* n. *vlas-ti* atd.

Pravidla tato někdy nepostačují, když slabiky dělití chceme, obzvláště v písmě. To bývá zejména tam, kde souhlásky k různým slabikám patřící se smísily, na př. český m. *češ-ský*, nebo kde souhláska patřící k slabice druhé se odsula, na př. *oblek* m. *ob-vlek*. V těchto případech někdy přirážíme celou skupinu souhláskovou k slabice následující, někdy ji dělíme, na př. *o-blek*, *če-ský* n. *čes-ký*, *afri-cký* n. *afric-ký* atp.

54.

Počet slabik se mění. *Stahování.*

1. V stě. byla slova *mistr*, *mysl* jednoslabičná; později vyslovují se dvojslabičně *mi-str*, *my-sl*. A tak také v přemnohých případech jiných *r*, *l* v češtině staré slabiky netvořilo, kde ji nyní tvoří. Tu všude slabika přibyla.

2. Jindy zase slabika ubyla. Na př. *do-u-fa-ti* bylo vlastně čtyřslabičné a vyslovuje se nyní trojslabičně, *dou-fa-ti*; podobně přešlo *ne-u-mělý* v stě. *nú-mělý*, *Bo-hu-slav* v *Bou-slav*, *mo-ja* v *má*, *ču-ješ* v *čúš* atd. Změna tato nazývá se stahování: *do-u-fati* stáhlo se v *dou-fati*, *mo-ja* v *má*, atd.

3. Při stahování často zaniká samohláska slabiky jedné; slabika ta, když se stahování dělo, byla zajisté bez přízvuku, nebylať by zanikla, kdyby byla měla přízvuk. Na př. *mo-ja* stáhlo se v *má*, samohláska *-o-* slabiky první zanikla, byla tedy bez přízvuku, nestážené *moja* mělo tedy přízvuk na slabice druhé: *mojá*.

4. Slabika stažením vzniklá bývá většinou též zdloužena. Na př. *mo-ja* (∪) — *má* (—), *do-u-fa-ti* (∪∪) — *dou-fati* (—∪).

5. Nejčastěji stáhly se slabiky, kde bylo *-j-* mezi dvěma samohláskami; na př.:

aja — *á*: *lajati* — *láti*, *dobraja* — *dobrá*, *pěšaja* — stě. *pěšá*, přehlas. *pěšie*, zúžením nč. *pěši*;

aje — *á*: *dělajes* — *děláš*, *sázajes* — stě. *sázáš*, přehlas. *sázieš*, zúž. nč. *sázíš*; part. *znajem* — *znám*;

eje — *ie*: *pěšeje* — stč. *pěšie*, zúž. nč. *pěší* (nom. jedn. stč. rodu);
ěja — *á*: *dějal* — *dál*, *nějaký* — ob. *ňáký*;
ěje — *ie*: *směješ* (s přízvukem na slabice druhé) — stč. *smieš*
 zúž. nč. *smíš* (naproti tomu *směješ-se*, s přízvukem na slabice první,
 zůstalo nestaženo);

ije — *ie*: *pěšijem* stč. *pěšiem*, zúž. nč. *pěším* (lok. jedn.);
iji — *i*: *dobriji* — *dobří* (nom. množ.);
oja — *á*: *moja* — *má*, *stojati* — *státi*;
oje — *é*: *moje* — *mé*, *vojevoda* — *vévoda*;
oju — *ú*: *moju* — *má* nč. *mou*;
uje — *ú*: *čuješ* — stč. *čúš* (příslovce), *to-čúš* (= *totiž*);
vja — *á*: *znamenja* — stč. *znameňá*, přehl. *znamenie*, zúž.
 znamení (gen. jedn. a nom. akk. množ.);
vje — *ie*: *znamenaje* — stč. *znamenie*, zúž. nč. *znamení* (jedn.
 nom. a akk.);
vju — *ú*: *znamenaju* — stč. *znameňú* (dat. jedn.), přehlas. nč.
 znamení;
vji — *i*: *znamenuji* — stč. i nč. *znamení* (lok. jedn.); atd.

55.

Hiat.

1. Hiát (průzev) jest, kdykoli se vyslovuje samohláska bez souhlásky před sebou; tedy také když slabika, která se začíná samohláskou, jest na začátku slova, na př. *oko*, *almara*, — nebo následuje po slabice otevřené, na př. *černo-oký*, *do-almary*.

2. Hiát se ruší, a to způsobem několikerým; na př. stažením *do-u-fati* v *dou-fati*, atd.

3. Nejčastěji ruší se hiát přisouváním nebo vkládáním zvláštních souhlásek hiatových, totiž souhlásky

v (v. §. 39 č. 6): *voko*, *pavouk* (stč. *paúk*), *černovoký*;

j (v. §. 50 č. 2): *jarmara*, *jest*, *jutro* nč. *jitro*, *černojokey* (mor.);

h (v. §. 41 č. 6): *halmara* (doudl.), ob. *hapatyka*, *hulice* (doudl.), stč. *hopicě*, *černoohoký* (mor.).

56.

D. Přízvuk a jeho změny.

1. Jednotlivé slabiky ve slově a ve větě vyslovují se hlasem nestejně mocným; na př. ve *volati* vyslovuje se slabika *vo-* hlasem mocnějším než slabiky ostatní. Mocnější hlas, jímž slabika některá vyniká nad ostatní, jmenuje se přízvuk (akcent). Slabiky, které přízvuk mají, jsou přízvukné; slabiky pak, které hlasem jen obyčejně silným se vyslovují, jsou nepřízvukné.

Poznam. Chceme-li přízvuk označiti také v písmě, činíme to znaménkem ` nad samohláskou slabiky přízvukné anebo písmem (tiskem) ležatým, na př. *vólati* nebo *volatí*. Je-li slabik přízvukných více a chceme-li označiti, že některá z nich má přízvuk silnější než ostatní, značíme ji znaménkem ` anebo písmem (tiskem) tučným; na př. ve slově *kazatel* jsou slabiky první a třetí přízvukné a první má přízvuk silnější, označeno v písmě: *kázatel*, nebo *kazatel*.

2. Od přízvuku lišiti jest zvýšení hlasu, které jest v otázce; na př. v tázací větě „slunce již vyšlo?“ vyslovujeme v posledním slově „vyšlo“ slabiku první hlasem mocnějším (= přízvučně) a slabiku druhou hlasem zvýšeným. Zvýšení hlasu nazývá se také přízvukem tonovým.

3. Přízvuk rozeznáváme slovní a větný. Přízvuk slovní jest ten, kterým jistá slabika ve slově nad ostatní vyniká, jako na př. první slabiky ve slověch *lékař*, *léčiti*, *uzdravovati*. Přízvuk pak větný jest, kterým přízvučná slabika jistého slova ve větě nad přízvučné slabiky slov ostatních vyniká, na př. *lékař léčí*, *Báň uzdravuje*.

4. Přízvuk slovní napomáhá tomu, aby slabiky v slovní jednotu se vázaly; a přízvuk větný váže zase slova do jednoty větné. Bez přízvuku věta a slovo rozsypají se ve směsici slabik bez souvislosti a významu.

5. V češtině je přízvuk slovní z pravidla na slabice první; na př. *chudý*, *voda*.

6. Má-li slovo více slabik než dvě, bývá na slabice první přízvuk hlavní, a vedle něho bývá na některé další slabice ještě přízvuk vedlejší.

Tento bývá nejčastěji na slabice třetí a páté, vůbec na slabice počtem liché, na př. **povezu**, **nepovezu**, **povezeme**, **nepovezeme**. Mocněji zde vyniká, když sudé slabiky jsou krátké a když slabiky počtem liché jsou slabiky kořenné nebo důležité kmenotvorné, na př. **učitel**, **nepovezu**, **nevyrovnatelně**, — anebo když tytéž počtem liché slabiky délkou nad své sousedství vynikají, na př. **vyvolím**, **nepředvídaný**.

Kde slabiky počtem liché těmito vlastnostmi nevynikají nebo kde nad ně týmiž vlastnostmi vynikají slabiky počtem sudé, tu kolísá se přízvuk vedlejší a vyslovujeme na př. **nevidám** i *nevídám*, anebo je přízvuk vedlejší rozhodně na slabice sudé, na př. **následující**.

7. Předložka jednoslabičná připojuje se k svému slovu příslušnému a nejbližšímu, splývá s ním ve slovo jedno a má přízvuk jakožto první slabika tohoto celku; na př. *nà-horu*, *dò-domu*, *zà-lesem*, *dò-zbòřeného-domu*, *nà-vysòkou-hòru*, *zà-zelèným-lèsem* atd. Jenom *dle*, *kol*, *skrz* a obyčejně i *krom* přízvuku nemívají: *dle-všèho*, *kol-sòchy*, *skrz-lès*, *krom-tòho* a *kròm-toho*. U předložek dvojslabičných je přízvuk obyčejný; na př. *pròti-pròdu*, *nàde-všècko* atd.

8. Bez přízvuku jsou

- a) zájmena příklonná (enklitická, t. j. taková, která k slovům předcházejícím se připojují a s nimi přízvuk společný mají): *ho*, *mu* (proti přízvučnému *jèho*, *jèmu*); *mi*, *ti*, *si* (proti *mně*, *tòbě*, *sòbě*); *mě*, *tě*, *se* (proti *mně*, *tèbe*, *sèbe*);
- b) některá jiná slovesa příklonná: *-že*, *-tě*, *-li*;
- c) některé jednoslabičné spojky, na př. *a*, *i*, *by*, *zda* a j.

9. Změny, které se v přízvuku českém staly, vidíme nemnohé. Většinou zajisté byl přízvuk ve stč. týž, jako v nč. Ale někde sč

zajisté změnil; na př. ně. jest jěho, jěmu, ale v době staré bylo jěgò, jemù.

57. E. Kvantita a její změny.

1. Slabiky bývají nestejně také tím, že ta vyplňuje dobu delší, jiná dobu kratší. Na př. ve slově *radí* trvá *-dí* déle než *ra-*, ve slově *rádi* naopak *rá-* déle než *-di*; a ovšem trvá také *rá-* déle než *ra-*, a *-dí* déle než *-di*. Rozdíl tento jest časoměrný (poněvadž časem měřený). Časoměrná hodnota jednotlivých slabik jmenuje se jejich kvantitou (= kolikostí, ježto se udává, kolik času slabika vyplňuje).

2. Každá hláska potřebuje nějakého času, aby se učlankovala, a některé hlásky potřebují ho více než jiné, na př. samohlásky dlouhé více než krátké. Slabika je tedy tím delší, čím více má hlásek a čím více času její hlásky jednotlivé potřebují. Podle této míry absolutní můžeme pak mnoho stupňů kvantity rozeznávati; na př. slabika *mstám* je delší nežli slabika *msta*, tato zase delší než *sta*, tato opět delší než *ta*, a tato konečně delší než *a*. Avšak o kvantitu slabik podle této absolutní míry nikdy se nejedná, ani v mluvnici ani při verších časoměrných (metrických), nýbrž v obou jest míra poněkud jiná a v obou přestává se na dvou toliko stupních kvantity, totiž rozeznávají se tu i tam jen slabiky dlouhé a krátké.

3. O grammatické kvantitě slabik rozhodují jen samohlásky (nebo dvojhásky) jejich, souhlásky nic. Slabiky se samohláskou krátkou nebo dvojháskou krátkou jsou krátké; slabiky pak se samohláskou dlouhou nebo dvojháskou dlouhou jsou dlouhé. Na př. krátké *i*, *sto*, *msta*, *kost*, *ctnost* (◌), *pomsta* (◌), *nectnost* (◌), *město*, *běl*, stč. též *kliud* = klid; a na proti tomu dlouhé *dál*, *mé*, *kář* (stč. *kóň*, *kuoň*)(◌), *moudrý* (stč. *múdrý*, *maudrý*), *soudí* (◌◌) atd.

4. Proměny v kvantitě jsou velice hojné a rozmanité. Na př. v *mráz* — gen. *mrazu*, *náž* — *nože*, *sněh* — *sněhu*, *brána* — gen. množ. *bran*, *síla* — *síl*, *míra* — *měr*, *moucha* — *much*, *vrátiti* — *impt. vrat*, *souditi* — *sud*, *pán* — *panovati*, *koupiti* — *kupovati*, *krátký* — *kompt. kratší*, *úzký* — *užší*, *kář* — *konik*, *vázati* — *vazač*, *kázati* — *kazatel* atd. jest slabika zkrácena; naproti tomu v *stojím* — *inpt. stěj*, *noha* — gen. množ. stč. *nóh*, *rak* — *ráček*, *sík* — *souček*, *kladu* — *nakládám*, *rostu* — *vyrůstám*, *pustím* — *pouštím*, *vidím* — *vídám*, *daleko* — *dále*, *vysoko* — *výše* atd. je slabika zdloužena.

Některé z těchto změn jsou připomínány na svých místech v příslušných §§. této mluvnice.

5 Mnohdy totéž slovo dvojí kvantitu mívá, na př. *struha* — *strouha*, *kule* — *koule*, *kora* — *kůra*, *sova* — *sáva*, *loj* — *láj*

atd. Jazyk pak někdy takovéto duplikaty slov na to obrací, aby jimi vyjadřoval věci příbuzné, ale přece trochu rozdílné (= rozlišování významu, differencování); na př. baba — bába, svatost — svátost, město — místo, sedlo — sídlo, sluha — slouha (pasák), kostka — káštka, domysl — důmysl, hrozný — hrůzný, měřím — mířím atd.

Část druhá.

Kmenosloví.

58. 1. Kmenosloví jest nauka o tvoření kmenův.

2. Kmen se dostává, když od tvaru ohnutého (skloněného nebo časovaného) odepne se přípona ohýbací.

Na př. k jedn. nominativu *naše břímě* jest jedn. genitiv *našeho břemene*, dativ *našemu břemeni* atd. Koncovky *-ho*, *-e*, *-mu*, *-i* jsou přípony pádové; *-ho* a *-e* přípony pro genitiv čísla jednotného, *-mu* a *-i* pro dativ téhož čísla. Když přípony tyto odepneme, zbývá nám *naše-* a *břemen-*, a zbylé tyto části tvarův uvedených jsou jejich kmeny.

Jiný příklad. K infinitivu *nésti* je 2. osoba jedn. přítomného času *neseš*, 1. osoba množná *neseme*, 2. *nesete* atd. Koncovky *-š*, *-me*, *-te* jsou přípony osobní. Když je odepneme, zbývá nám *nese-*, a to jest kmen tvarův uvedených.

3. O kmenech mluví se také při slovcích neohnutých (v. §. 281). Tu pak rozumí se kmenem, co zbývá po odpětí přípony odvozovací. Na př. v příslovcích *tudy*, *onudy*, *všudy* jest *-dy* příslovecnou příponou a *tu-*, *onu-*, *všu-* jsou kmeny.

4. Kmeny rozeznáváme a třídíme podle jejich složitosti a podle toho, jakého druhu slova z nich dále vznikají.

a) Podle složitosti jsou kmeny jednoduché a složené; jednoduché na př. *nese-*, *vládce-*, složené na př. *po-nese-*, *hromo-vládce-*.

b) Podle druhů slov, jež z kmenův dále vznikají, rozeznáváme kmeny slovesné, jmenné a zájmenné. Na př. *nese-* je kmen slovesný, poněvadž slova, která z něho vznikají — *neseš*, *neseme*, *nesete* atd. —, jsou slovesa; naproti tomu *břemen-* je kmen jmenný, poněvadž vznikající z něho slovo *břímě* jest jméno (podstatné); a *naše-* je kmen zájmenný.

5. Kmeny jednoduché tvoří se příponami kmenotvornými. Na př.

v <i>neseš</i> , <i>neseme</i> , <i>nesete</i>	nalézá se kmen <i>nese-</i> ;
v <i>nesl</i> , <i>nesla</i> , <i>neslo</i>	„ „ „ <i>neslo-</i> ;
v <i>nesen</i> , <i>nesena</i> , <i>neseno</i>	„ „ „ <i>neseno-</i> ;

atd.

V kmenech *nese-*, *neslo-*, *neseno-* je společná slabika *nes-*. Z ní jsou kmeny *nese-*, *neslo-*, *neseno-* utvořeny příponami *-e*, *-lo*, *-eno*. Přípony *-e*, *-lo*, *-eno* jsou přípony kmenotvorné.

Jako *nese-* je kmen (v *neseš* atd.), tak je kmenem také *veze-* (ve *vezeš* . . .), *vede-* (ve *vedeš* . . .), *plete-* (v *pleteš* . . .), a ve všech těchto kmenech jest přípona kmenotvorná *-e*.

V tvarech *břímě, břemene* atd. je kmen *břemen-*. Rovněž tak jest kmenem *semen-* (v *símě, semene* . . .), *ramen-* (v *rámě, ramene* . . .) atd. Ve všech pak těchto kmenech jest opět přípona kmenotvorná *-men*.

6. Kmen jednoduchý může míti přípon kmenotvorných několik.

Na př. v *dob-ro* je kmenotvorná přípona jedna, *-ro*; v *dob-ro-ta* jsou dvě; v *dob-ro-t-ivo-* (*dobrotivý*) tři; v *dob-ro-t-ivo-st* čtyři atd.

7. Přípony časem se mění. Na př. v příjmeném jméně žensk. rodu *boží* (= božská) vidí se nyní přípona *-í*. Ale před tím to byla přípona *-vja*: *božvja*; dnešní *boží* vyvinulo se z bývalého *božvja* změnami hláskovými (postupem tímto: *božvja* staženo v *božá*, přehlasováno v *božie*, zúženo v *boží*). Mnohdy přípona bývalá během času docela zaniká; na př. přípona *-i* v *kostě* změnila se nejprve v *-b* a to pak odpadlo: *kostě* — *kostb* — *kost*.

8. V slovích starých, t. j. takových, která jsou v jazyce od pradávna, byly ovšem i přípony tvaru starého. Na př. slovo *boží* (= božská) jest původu prastarého, utvořeno bylo z kmene základního *bog* (= bůh) příponou zajisté starou *-vja* (*bogvja* — *božvja*), a nikoli novou *-í*. Naproti tomu v slovích nových, t. j. takových, která teprve nedávno vznikla, jsou i přípony kmenotvorné tvaru mladého. Na př. slovo *negří* (*negří pleť* atp.) je téhož druhu jako *boží*, ale není utvořeno příponou starou *-vja*, nýbrž mladou její obměnou *-í*. Když se u nás *negr* stal znám a přídavné jméno *negří* se tvořilo, nebylo již přípony *-vja*, nýbrž byla již jen její obměna *-í*. Přídavné jméno *negří* utvořilo se tím, že koncovka *-í*, která se viděla v *boží, člověčí, ptačí* . . ., prostě se přejala a připojila k slovu *negr*; tedy: *negr-í* = *negří*. Tvoření takové je vlastně napodobení: v jazyce jsou slova známá *boží, člověčí, ptačí* . . ., ta se berou za vzor, a když se naskytne potřeba utvořiti slovo podobného významu, utvoří se napodobením hotového vzoru, podle *boží, člověčí, ptačí* . . . utvoří se *negří* atd. Tak se děje a dále v jazyce velmi často, ano pravidlem; t. j. tvoříce slova nová nečiníme to příponami starými, známými z grammatiky, nýbrž napodobením vzorův hotových a přejímáním koncovek jejich pro žádané tvary nové.

9. Při tom stává se často, že se koncovka některá dostává tam, kde by sama sebou byla nevznikla; to jest: napodobením rozšiřuje se oprávněnost a vláda jistých koncovek. Na př. v přídavném jméně *dubový* je slabika *-ov-* právem, poněvadž podstatné jm. *dub* bylo původně kmene *-ů* a přípona kmenů těchto měnila se dále v *-ov-*; ale táž slabika je také v *březový, jedlový* atd., a tu nevyvinula se z přípony kmenové (poněvadž *břiza, jedle* nejsou kmene *-ů*), nýbrž dostala se sem napodobením z *dubový* atp. — Rovněž tak v *synovský* jest *-ov-* právem, poněvadž podst. jm. *syn* bylo kmene *-ů*; ale v *otcovský* jen napodobením. — K podst. jménům *-ik* je přídavné jméno *-ický* (= stč. *-ičský*, z původního *-ik-iskz-jb*) na př. *zedník, zahradník* — *zahradnícký* atd. Podle toho může se též *historický* odvozovati od podst. jm. *historik*. Ale

ve filosofický, mytický, indický a j. jest koncovka *-ický* přijata napodobením, neboť nebylo a není jmen podstatných filosofik, mytik, indik atd., z nichž by se jména přídavná filosofický atd. tak vyvoditi dala, jako zahradnický ze zahradník atp. — Dialekticky a v řeči dětské vyskytují se tvary: *tatinkěj, strejčkěj, Havlěj, koncovka* jejich jest přejata z přivlastňovacích zájmen *můj, tvůj, svůj*. Atd.

10. Když od kmene jednoduchého odepneme všechny přípony kmenotvorné, zbývá slabika kořená.

Na př. slabika kořená v kmenu *nese* je *nes-*; v kmenech *nosívá-, nosič-, nosička-* je *nos-*; atd.

11. Slabika kořená obsahuje kořen slova.

Týž nalézá se tu někdy v podobě své vlastní. Na př. *nes-* v kmenech *nese-, neslo-, neseno-*; *ber-* v kmenu *bere-*; atd.

Mnohdy však je všelijak změněn a je třeba změny tyto odčinit, chceme-li kořen v podobě jeho vlastní viděti. Na př. v kořeně slabice *nos-* je kořen *nes-* stupňován; v kořeně slabice *bor-* (ve *vý-bor-, s-bor-* atd.) je rovněž tak stupňován kořen *ber-*; týž kořen *ber-* je seslaben v *ber-* v inf. *brátí* pův. *ber-ati*; a je přesmyknut v *brěmenstč. brěmen-* z pův. *ber-men-*.

12. Kmen, který je utvořen z kořene příponou jednou, nazývá se prvotný; na př. km. *nes-e-* (v *nese-me* atd.), *nos-í-* (v *nosí-me* atd.). Kmen, který má přípon více než jednu, nazývá se *podružný*; na př. kmen *nos-i-lo-, nos-í-va-lo-*.

Jindy nazýván bývá kmenem prvotným také kmen základní, t. j. ten, z něhož příponou další tvoří se kmen jiný. Na př. *nos-i-* je men základní pro kmen *nos-i-lo-*; *nos-í-va-* kmen základní pro *nos-í-va-lo-*; atd.

Poznám. V mluvnicí rozbírá se kmen podle toho, jak je utvořen. Toto rozbírání nazývá se odvozováním. Podle toho i přípony kmenotvorné bývají někdy nazývány odvozovacími.

Při tomto odvozování klade se často tvar ohnutý místo příslušného kmene, a udává se koncovka místo přípony; na př. místo kmene *chlapo-* uvozuje se nominativ *chláp*, místo kmene *nosi-* infinitiv *nositi*, místo kmenotvorné přípony *-iko-* koncovka *-ik*, místo přípony *-cco-* koncovka *-cc*, atd.

13. Vzrůst kořenů v kmeny a rozvoj kmenův prvotných v podružné vidí se u kmenů jmenných a slovesných. Při zájmenech vidí se toho málo, a co z toho třeba znáti, je pověděno při skloňování zájmen. Ve výkladech zde následujících půjde nám tedy jen o kmeny jmenné a slovesné.

A. Kmeny jmenné.

59. I. Kmeny jmenné jednoduché.

Kmeny jmenné jednoduché jsou rozmanité podle významu a rozmanité podle přípon.

Vzhledem k významu je důležité a bude zde dále vyloženo

- a) přechylování (tvoření jmen ženských z mužských),
- b) tvoření jmen zdrobnělých a
- c) tvoření komparativu (a superlativu).
K tomu budou uvedena
- d) některá jména jiná podle svých přípon kmenotvorných.

60.

a) Přechylování.

1. Jména podstatná, která znamenají člověka a živočicha, jsou namnoze rozdílná podle přirozeného pohlaví mužského a ženského. Rozdíl ten jest dílem kořenný a naprostý, na př. ve jménech *jelen — laň, kohout — slepice* atd., kde živočich pohlaví ženského jest pojmenován jménem z jiného kořene a docela jinak utvořeným; než stejný živočich pohlaví mužského; dílem pak jest rozdíl jenom v příponě kmenotvorné, v koncovce, na př. *orel — orlice, mezek — mezkyně* atd.

2. Jména ženská jako *orlice, mezkyně* atd. utvořena jsou z příslušných jmen mužských *orel, mezek* atd. Tvoření toto má v mluvnicku název přechylování (motio).

3. Přípony a koncovky, jež se ve jménech přechylených vyskytují, jsou několikeré, zejména:

- a) Koncovka *-a*. Na př. *kmotr — kmotra, souseď — stč. súsčila* (= *sousedka*), *Karel — Karla*.
- b) Koncovka *-í*, v *pán — paní*.
- c) Koncovka *-yně*. Na př. *prorokyně, bohyně, hospodyně, mistryně, tchýně, Turkyně, mezkyně*.
- d) Koncovka *-kyně*. Na př. *příteřkyně, ctiteřkyně, učiteřkyně, svědkyně*.
- e) Koncovka *-ka*. Na př. *Česka, Ruska, Polačka, Moravanka, souseďka, manželka, vnučka, pekařka, mlynářka, žebračka, pasačka, zlodějka* a j.
- f) Koncovka *-ice*. Na př. *lvíce, vlčice, oslice, dračice, orlice, holubice* a j. Tato koncovka bývá též při jménech ženských proti mužským na *-ec*, na př. *mládec — mladice*; a zvláště často proti mužským na *-ík*, na př. *zahradnice* (mužsk. *zahradník*), *služebnice, dlužnice* atd.
- g) Koncovka *-ová*, (téhož původu, jako je koncovka přivlastňovacího jména přídavného *-ív, -ova, -ovo*). Na př. *králová* (= *Königin, regina*); *krejčová, mistrová*.

Místo *králová, císařová* říká se nyní *královna, císařovna*; v stč. byla *královna, císařovna* dcera krále neb císaře. Také stč. *kněžna* znamenalo knížecí dceru; knížecí choť byla *knieni* (staž. z *kněgyni*, což by po novočesku znělo *kněhyně*). Ke jménu mužsk. *hrabě* je ženské *hraběnka*, k *žid* — *židovka*.

Některá sounáležitá jména mužská a ženská jsou původem ovšem přibuzná, ale ženské není utvořeno z mužského; na př. *vdovec* a *vdova kačer* a *kachna*. Někdy je jméno mužské utvořeno podle ženského: na př. *hokyně* — *hokynář*.

Poznam. Sem patří také ženská příjmení, utvořená z příslušných příjmení mužských. K mužským s konc. *-ý* jest žensk. *-á*, na př. *Novotný* — Marie Novotná. Jinde jest koncovka *-ová*, na př. *Novák* — Nováková (manželka nebo dcera), *Němec* — Němcová, *Krejčí* — Krejčová. Chybné jest: Marie *Novotný*, Anna *Novák* atp. V mluvě obecné vyskytují se často tvary s koncovkou *-ka*, na př. *Novák* — *Nováčka* (= manželka Nováková), *Pospíšil* — *Pospíšilka* atp.; v řeči vážné a v jazyku spisovném jich neuvžíváme.

61. b) Tvoření jmen zdrobnělých.

1. Některá jména odvozená, podstatná i přídavná, znamenají předmět míry menší, než jména základní; na př. *koník* proti *kůň*, *malinký* proti *malý* atd. Jména taková nazývají se zdrobnělá (diminutiva):

2. Zdrobnění může býti několikonásobné; na př. *kůň* — *koník* — *koníček*, *malý* — *malinký* — *malininký* — *malinivinký* (v řeči dětské).

3. Při tvoření jmen těchto mění se často kvantita. Na př. *dub* — *doubek*, *stůl* — *stolek*, *bílý* — *běloučký*.

4. Zdrobnělá jména podstatná jsou

a) s koncovkou *-ec* (z bývalého *-uch*), *-ce* (z býv. *-uce* a *-uca*), *-ice* (z býv. *-ica*). Na př.

-ec (mužská): *chlap* — *chlapec*;

-ce (střední): *slovo* — *slovce*, *dřevo* — *dřevce*, *stádo* — *stádce*, *město* — *městce* (z toho uděláno v době nové mužsk. *městec*), *bidlo* — *bidélce* (m. *bidlce*, se vloženým *-é-*); *zelí* — *stč. zelice*;

-ce (ženské): *ves* — *vesce* (z toho uděláno mužsk. *vesec*, *Vesec* = jméno místní), *stůl* — *stůlce*, *káď* — *stč. kádce*, *píseň* *stč. píseň* — *piesně*, *smrt* — *stč. smrtě*;

-ice: *ruka* — *stč. ručiče*, *noha* — *stč. nožiče*, *hlava* — *stč. hlavičce*.

b) s koncovkou *-ík*. Na př. *červík*, *nebožtík* (m. *nebožčtík*, z *nebožec*), *kůň* — *koník*, *nůž* — *nožík*.

c) s koncovkou *-ek*, *-ko*, *-ka* (z původního *-ek-*, neb *-ek-*). Na př.

-ek (mužská): *bůh* — *bůžek* (= *bog-iko-*), *strom* — *stromek*, *dar* — *dárek*, *sad* — *sádek*, *šat* — *šátek*, *had* — *hádek*, *list* — *lístek*, *jelen* — *jelínek*, *plamen* — *plamének* — *plamínek*, *kostel* — *kostélek* — *kostýlek*, *květ* — *kvítek*, *dub* — *doubek*, *kus* — *kousek*, *suk* — *souček*, *roh* — *rážek*, *krak* — *kráček*, *potok* — *potůček*, *dům* — *domek*, *vůl* — *volek*, *stůl* — *stolek*; —

táž koncovka jest v *-ěček* a *-íček* ve jménech zdrobnělých, utvořených ze jmen základních na *-ec*, *-ek* a *-ic*, *-ík*; na př. *stařec* — *stařeček*, *mládenec* — *mládeneček*, *chlapec* — *chlapeček*, *kupec* — *kupeček*, *strom* — *stromek* — *stroměček*, *zvon* — *zvoněk* — *zvoněček*, *stůl* — *stolek* — *stoleček*, *dům* — *domek* — *domeček*, *zajíc* — *zajíček*, *měsíc* — *městíček*, *kůň* — *koník* — *koníček*, *muž* — *mužík* — *mužíček* a j.; — místo *stařeček* atp. bylo dříve *starček* gen. *stařečka* atp. (v. §. 16); —

-ko (střední): *oko* — *očko*, *víno* — *vínko*, *líce* — *líčko*, *slovo* — *slůvko*, *lože* — *lážko*, *kladivo* — *kladívko*, *tělo* — *tílko*, *vřeteno* — *vřetýnko*, *poleno* — *polínko*, *vrata* — *vrátka* (čisl. množ.); *nosidlo* — *nosídko* a z toho jednak *nosídko* (vynecháním *-l*) a *nositko* (spodobou), jednak *nosidélko* (vložením pohybného *-e-*, zdlouženého v *-ě-*); podobně *zrcadlo* — *zrcátko*, *zrcátko* a *zrcadélko*, *bidlo* — *bidélko*, *křídlo* — *křídélko*; *vědro* — *věděčko*, *jádro* — *jadérko*, *okno* — *okénko*, *kuře* (kmen *kuřet-*, = česk. *kuřat-*) — *kuřátko*, *holoubě* — *holoubátko*, *zvíře* — *zvířátko*; —

táž koncovka jest v *-ěčko*, *-éčko* a *-ičko* u jmen zdobných, utvořených ze jmen základních na *-ce* a *-ko*; na př. *město* — *městce* — *městěčko*, *srdce* — *srdečko*, *slunce* — *sluněčko* zouř. *slunýčko*; *okénce* — *okénko* — *okenečko*; *zelí* — *stč. zelice* — *zelečko*, *vaření* — *stč. vařeníce* — *vařeníčko*; odtud přejata koncovka *-ěčko* a *-ičko* též jinam, na př. *kolo* — *kolečko*, *vajíčko*, *slovíčko*, *sluníčko*; —

-ka (ženská): *žena* — *ženka*, *žínka*, *zahrada* — *zahrádka*, *strana* — *stránka*, *brána* — *branka*, *kost* — *kůstka* i *kostka* (s významem rozdílným), *stodola* — *stodálka*, *hlína* — *hlínka*, *mísa* — *miska*, *lípa* — *lípka*, *chvíle* — *chvilka*, *knih* — *knížka*, *hrouda* — *hrudka*, *hůba* — *hubka*, *otep* — *otýpka*, *konev* — *konjovka*, *věž* — *vížka* a j.; —

táž koncovka jest v *-ěčka* a *-ička* jmen zdobných, jež utvořena jsou ze jmen základních na *-ce*, *-ka* a *-ice*; odtud pak přejímají se koncovky *-ěčka* a *-ička* také jinam; na př. *kádě* — *stč. káděč* — *kadečka*, *ovce* — *ovečka*, *strana* — *stránka* — *stránečka*, *chvíle* — *chvilka* — *chvílečka*, *ruka* — *ručice* — *ručička*, *paní* — *panička*, *včela* — *včelička*, *chvilka* — *chvilčička*, *hruška* — *hruštička* a j.

d) Jiné koncovky podstatných jmen zdobných jsou v příkladech: *matinka*, *dušínka*, *hlavínka*, *chvilénka*, *dívénka*, *děvče*, *vnouče*, a j.

5. Příklady zdobných jmen přídavných: *bílý* — *bělounký*, *běloučký*; *starý* — *staříčký*, *stařínký*; *mladý* — *mladinký*, *mladounký*, *mladičký*, *mladoučký*; *hezký* — *hezounký*, *hezoučký*, *hezičký*; *malý* — *maličký*, *maloučký*, *malinký*, *malounký*, *maličičký*, *malininký*, *malouninký*, *malitký* (stč.).

62. c) Tvoření komparativu (a superlativu).

1. Komparativ máme tvaru čtverého:

- s koncovkou *-ější* (*-ejší*); na př. *známý* — *známější*, *moudrý* — *moudřejší*, *bílý* — *bělejší*, *lidský* — *lidštější*, *svatý* — *světější*;
- s koncovkou *-ší* a souhláskou kmenovou změněnou, na př. *snadný* — *snazší*, *blizký* — *bližší*, *vysoký* — *vyšší*;
- s koncovkou *-ší* a souhláskou kmenovou nezměněnou, na př. *chudý* — *chudší*;
- s koncovkou *-í* z několika přídavných jmen na *-ký*, zejména: *lehký* — *lehčí*, *hezký* — *hezčí*, *vlhký* — *vlhčí*, *měkký* — *měkčí*.

2. Kdy kterého tvaru komparativ býti má, o tom rozhoduje nyní zvyk; říkáme *bělejší* a ne *bělší*, a říkáme *chudší* a ne *chudější*.

3. V době starší byl komparativ jen dvojnásobný; delší s koncovkou *-ější* a kratší s koncovkou *-jší* (nikoliv jen *-ší*).

Tvar delší, s koncovkou *-ější*, byl většinou a pravidlem při přídavných jménech odvozených; na př. *bohatý* — *bohatější*, *moudrý* — *moudřejší*, *lehký* — *lehčejší* atd.

Tvar kratší, s koncovkou *-jší*, byl většinou a pravidlem při přídavných jménech prvotných. Jeho souhláska *-j-* spojovala se s kmenovou souhláskou jména přídavného a měnila ji. Na př. *blízký* změnilo se v *blížší*, *vysoký* v *vyšší*, *snadný* v *snazší*, *chudý* v *chudší*, *mladý* v *mladší*, *krátký* v *kratší* atd. Tvarův tohoto druhu zachoval se jen několik: *blízkší*, *užší*, *vyšší*, *dražší*, *tužší*, *sušší*, *zazší*, *snazší*.

Většinou změnilo se bývalé a náležité tvary tohoto druhu vlivem pozitivu: z *chudší* stalo se *chudší*, poněvadž pozitiv *chudý* má *-d-*, a rovněž tak přešlo *mladší* v *mladší*, *kratší* v *kratší*, *lepší* (s měkkým *-p-*) v *lepší* atd. Tím vznikl v češtině komparativ tvaru nového: komparativ s koncovkou *-ší* a souhláskou kmenovou nezměněnou.

Podle tvaru a vzoru tohoto (*chudý* — *chudší*) tvořilo se pak na mnoze také tam, kde dříve byl pravidlem tvar *-ější*; na př. k *bohatý* utvořeno *bohatší* (místo bývalého *bohatější*), k *starý* utvořeno *starší* (m. býv. *starčejší*), k *hrubý* — *hrubší* (m. *hrubčejší*) atd.

Konečně u několika přídavných jmen na *-ký* vyvinul se tvar nejnovější s koncovkou *-í*. Na př. k *lehký* byl komparativ *lehčejší* a ten zkrátel se v době nové v *lehčí*: jako k *bohatější* byl tvar *krátký* *bohatší*, tak utvořilo se také *lehčejší* — *lehčí*; a podobně vznikly komparativy *vlhký* — *vlhčí*, *hezký* — *hezčí*, *měkký* — *měkčí*.

4. Některé komparativy mají slabiku kmenovou krátkou proti dlouhé v pozitivu. Zvláště pravidlem to bývá u komparativů krátkých, na př. *krátký* — *kratší*, *blízký* — *blížší*, *úzký* — *užší*, a podle toho také *řídý* — *řidší* (místo *ředší*). U komparativů tvaru delšího jest zkrácení v *bílý* — *bělejší*, ale nezkráceno: *moudrý* — *moudřejší*, *stálý* — *stálejší* atd.

5. Některá přídavná jména tvoří komparativ z kmeny jiného, než který je v pozitivu. Zejména:

- a*) k *snadný* a *zadní* jest vedle *snadnější*, *zadnější* též komparativ *snazší*, *zazší*, utvořený z kmenův *snad-* a *zad-*.
- b*) Mnohá přídavná jména s koncovkou *-ký*, *-oký*, *-eký* tvoří komparativy z kmenů bez těchto koncovek. Na př. *sladký* — *sladší* (stč. *slazší* = *slad-jší*), *hladký* — *hladší*; *krátký* — *kratší*; *blízký* — *blížší*; *úzký* — *užší*; *tenký* — *tenší*; *vysoký* — *vyšší*; *hluboký* — *hlubší*; *další* — *další*. Podobně liší se od sebe kmeny v pozitivu *dlouhý* a komparativu *delší*.

- c) Přídavná jména *dobrý, zlý, veliký, malý* mají komparativy z kmenův původem zcela rozdílných a jenom významem příbuzných: *dobrý — lepší, zlý — horší, veliký — větší, malý — menší*.

63. Komparativy (a superlativy) jsou také u příslovcí.

Jsou to komparativy příslušných jmen přídavných, a to akkusativy čísla jednotného a rodu středního, sklonění jmenného, ustrnulé a vzaté ve významu příslovcí.

Jsou dvoje, podle dvojího komparativu jmen přídavných:

- a) delší, s koncovkou *-ěji (-eji)*, na př. *bohatěji, moudřejši, lehčeji, měkčeji* atd.;

- b) kratší, s koncovkou *-e*, na př. *více, méně, lépe, výše, blíže* atd.

Tvar *-ěji* je zkrácen z *-ějí* (stč. *-ějie*) a jest akkusativ podle vzoru *znamená*. Tvar *-e* pak jest akk. podle vz. *moře* a *pěš* (v. §. 156 č. 6).

V obecném jazyku odsouvá se z tvarův *-ěji* koncová samohláska a říká se na př. *bohatěj* místo *bohatěji*; jazyk spisovný zachovává tvar plný.

Z tvarův *-e* odsouvá se *-e* v jazyce obecném a často též ve spisovném; na př. *víc, blíž, dál* atd.

Mnohdy vyskytují se příslovečné komparativy delší *víceji, lépeji, snázeji* atd. místo náležitých kratších *více, lépe, snáze* atd. Jsou to novotvary: *víceji* utvořeno podle *bohatěji* atd.

V nářečích obecných k *ej* přidává se *-c* a říká se na př. *jasněje, víceje*; jazyk spisovný tvarů těchto neužívá.

64. Superlativ jmen přídavných i příslovcí tvoří se složením příslušného komparativu s *nej-*; na př. *nej-moudřejší, nej-moudřejši, nej-blíže, nej-blíže*.

- d) Některá jména jiná podle svých přípon kmenotvorných.

65. Uvedeme nejdůležitější z těchto přípon, a pro příklad některé kmeny a některá jména, v nichž vytčené přípony se nalézají.

66.

Přípona -o.

Tvoří kmeny rodu mužského a středního. Na př.:

Kmen *mor-o-*, obsažený v podstatném jméně *mor*. Utvořen jest z kořene *mer-* (= mřítí), stupňovaného v *mor-*. Kmenotvorná přípona *-o* vidí se v stč. dat. množ. *moróm* (= nč. *morům*), kdež *-m* je přípona pádová; když ji odepneme, zbývá kmen *mor-o-*.

Kmen *pér-o-* v podst. jm. *péro*; utvořen jest z kořene *per-* (= letěti):

67.

Přípona -a.

Na př. kmen *vláh-a-* v podstat. jméně *vláha*. Utvořen jest z kořene *velg-* (obsaženého ve *vlhký* atd.), stupňovaného ve *volg*, z čehož (podle §. 51 č. 1) stalo se *vlag-*, česk. *vlah-*.

68. Přípony -jo -ja.

Na př. kmen *dě-jo-* v podst. jméně *děj*. Utvořen jest z kořene *dě-* (= činiti). Kmenotvorná přípona *-jo* vidí se v stč. dat. množ. *dějóm* = *dě-jo-m*.

Kmen *nožo-* v podst. jm. *náž*. Utvořen jest z kořene *nez-* (= bodnouti), stupňovaného v *noz-*, a přípony *-jo*: *noz-jo* = *nožo-*.

Kmen *ložo-* v podst. jm. *lože*. Utvořen z koř. *leg-* (= lehnouti), stupňovaného v *log-*, a příp. *-jo*: *log-jo* = *ložo-*. V nom. akk. *lože* jest *-žo* přehlášeno v *-že*.

Kmen *líco-* v podst. jm. *líce*; utvořen z *lik-* a *-jo*.

Kmen *stá-ja-* v podst. jm. *stáje*, *stáj*; utvořen z kořene *sta-* (= státi, stanu) a přípony *-ja*.

Kmen *meža-* v podst. jm. *meze*, *mez*; utvořeno z *med-ja-*. Podobně *píre* z *pit-ja-* (koř. *pit* = krmiti, chovati).

Kmeny jmen místních *Boleslav*, *Olomúc* atp., = *Boleslav-jo-*, *Boleslav-ja* (v. §. 156, 4).

69. Přípona -vjo, -vja.

Na př. kmen *bož-vjo-* (mužského a středního rodu) a *bož-vja-* (žensk.) v přídavném jméně *boží*; utvořen z *bog-* a příp. *-vjo*, *-vja*.

70. Přípona -ů (-ů).

Na př. kmen *sads-* v podstat. jménu *sad*; utvořen ze *sad-* a příp. *-ů* (= *-ů*).

Pozn. Původně byla také přípona *-u*. Ale kmeny s tou příponou vzaly na sebe vesměs podobu, jako by byly utvořeny příponou *-ov*; na př. *tykev*.

71. Přípona ě (-ě).

Na př. kmen *ležb-* v podst. jm. *lež*; utvořen z kořene *lag-* (= lháti) a příp. *-ě*: *lag-ě-*.

Podobně je v řeč kmen *řek-b-*, v seč km. *sěk-b-*, v roz-koš km. *koch-b-* (kochati), ve veteš km. *vetěch-b-* (vetchý) atd.

72. Přípony s -r-.

Jsou v koncovkách:

1. *-r*, *-ro*, *-ra*. Na př. *dar* (kmen *da-ro-*; srov. *dáti*); *řebro* (km. *reb-ro-*); *kára* (km. *ká-ra-*, srov. *káti*). — Dále v přídavných jménech *dobrý* (km. *dob-ro-*, srov. *z-dob-iti*, stč. *ná-dob-ný* = krásný); *mokrý* (km. *mok-ro-*, srov. *mok-nouti*); *starý* (km. *sta-ro-*, srov. *stanu*); *příkrý* (km. *příek-ro-*, srov. *na-příě*); *kyprý* (srov. *ky-pěti*); *chytrý* (km. *chyt-ro-*, srov. *chytiti*); *pestrý* stč. *pstrý* (km. *ps-ro-*, srov. *psáti*); *-t-* vloženo mezi *s* a *r* podle §. 34 č. 10); *ostrý* (km. *os-ro-*);

2. *-er*, *-ero*, *-era* (pův. *-ero*, *-era*), v číslovkách druhových *pater*, *-a*, *-o* neb *paterý*, *-á*, *-é* atd.

3. -ář, -ař, -ieř, -éř, -íř, na př. *kovář, mlynář, vinař, máslač, hrnčič, stě. hrnčieř, koštěř* atd. Koncovky tyto vznikly napodobením latinského *-arius* (*secretarius* = *sekretář*) a staroněm. -*ári, -aere, -er* (*rihtári — rihtaere — rihter* = *rychtář*).

73.

Přípony s -l-.

Jsou v koncovkách:

1. -l, -lo, -la. Na př. *uzel* (kmen *qz-lo-*, z koř. *qz*, obsaženého ve *vezati* = *vázati*); — *dílo* stě. *dielo* (km. *dě-lo-*, z koř. *dě* = *činiti*); — *mhla* (km. *mug-la*, sr. *mžiti*). — Ve jménech přídavných: *teplý* (km. *tep-lo-*, sr. *topiti*), *světlý* atd. — V přičestí minulém činném: *nesl, nesla, neslo* atd.; *směl, -la, -lo, smělý, -lá, -lé* atd.

2. -dlo. Na př. *kadidlo, stavidlo, zrcadlo, rádlo* (km. *or-dlo-*, přesmyk. v *rádlo* podle §. 51, č. 1; srov. *orati*). Někdy zkracuje se kmen základní: *strouhati*—*struhadlo*. Z kmenů těchto tvoří se jména zdobnělá příponou -*lko*: *zrcadlko—zrcátko, nosidlko—nosítko* atp. (v. §. 61 č. 4, c).

3. -slo. Na př. *číslo* (z *čit-slo-*, sr. *čtu, čítám*), *veslo* (z *vez-slo-*, sr. *vezu*), *máslo* (z *maz-slo-*, sr. *mazati*).

4. -ol, -ola. Na př. *vrchol, hrbol, mrtvola*.

74.

Přípony s -ň-.

Jsou v koncovkách:

1. -n, -no, -na. Na př. ve jménech podstatných *sen* (km. *sap-no-*, sr. *spáti*); *okno*; *strana* (ze *stor-na-*, přesmyknuto podle §. 51 č. 1; *stor-* stupňováno z koř. *ster-* = *střiti*). — Ve jm. přídavných: *pluvý*. V přičestích *dán, viděn* atd.

2) -ň, -seň, -zeň. Na př. *daň* (z *da-ň-*, ze staršího *da-ně-*, sr. *dáti*); *píseň* (= *pě-sně-*, sr. *pěti, pěji*); *bázeň* (= *boja-zně-*, srov. *báti se*).

3. -ně (z -*ňa*). Na př. *studně, pochodně*; stě. bylo též *sladovně, kovárně, kólně* atp. místo nč. -*na*.

4. -an. Na př. *velikán*.

5. -(*j*)an, -(*j*)ěň-in. Na př. *dvořenín—dvořan, Praženín—Pražan, zeměňin—zeman*. Tak tvoří se často jména obyvatelská, viz o nich též §. 102 č. 10 a §. 104.

6. -ěný. Na př. *dřevěný, slaměný, hliněný, voštěný* (z *vosk-ěno-*). *kostěný* (z *kost-ěno-*).

7. -in, -ino, -ina v přídavných jménech přivlastňovacích: *matčín, -ina, -ino* atp. Přídavná jména tato tvoří se nyní jen ode jmen osob ženských; v stě. tvořila se od kmenův -*a* bez rozdílu rodu, na př. *vévoda—vévodin*. Toho původu jsou mnohá jména místní s koncovkou -*in*; na př. *Libušín, Hroznětín* (zakladatel *Hroznata*), *Miletín* (*Milata*) a j.

8. -ina, -izna. Na př. *chudina, cizina, čeština, menšina*; *bělizna*.

9. -ún, -oun. Na př. *běhoun, tahoun* atd.

10. -ymě v. §. 60. č. 3.

11. -(*ě*)n, -no, -na. Na př. *osten, duben; břevno; kněžna* (= *knęyna*). — Ve jm. přídavných -*ný* a -*ní*: *věrný* (km. *věrvno-*), *zimní* (km. *zimvno-*); *svévolný* stě. *svávolný* utvořeno příponou -*ný* ze složi-

tého výrazu *svá-vole*), *přítomný* (= *při-tom* a *-ný*), *nábožný* (= *na-boha* a *-ný*), *bezpečný* (= *bez-pěče* a *-ný*), *podzemní* (= *pod-zemí* a *-ní*).

75.

Přípony s *-t-*.

Jsou v koncovkách:

1. *-t, -to, ta*. Na př. *byt* (km. *by-to-*); *dláto* (přesmyk. z *dolto-* podle §. 51 č. 1; toto pak z *dolb-to-*, kdež *dolb-* je stupňováno z koř. *delb-* = *dlubati*), *vrata* (z *vor-to-* koř. *ver-* = *vřiti* v *zavřiti*, *otevřiti*); *dobrota* (km. *dobro-ta-*), *drahota*, *hluchota*, *lhota* (= *lho-ta-*, *lho* = *leh-ko*, tedy *lhota* = *lehkost*, *polehčení*, *privilegium*). V příčestích: *bit, -ta, -to* atp.

2. *-t* (za bývalé *-tš*) v supinu. Na př. *spat* (v. §. 177,2).

3. *-t* (za bývalé *-tb*). Na př. *mast* (z *maz-tb-*), *čest* (z *čst-tb-*), *vlast* (z *vlad-tb-*), *závist* (z *vid-tb-*) atp. Infinitiv jest některý pád (gen., dat. nebo lok.) jednotného čísla takového kmene (v. §. 176,2): *nésti, vésti* (*ved-ti*), *péci* (*pek-ti*) atd.

4. *-st* (za býv. *-stb*). Na př. *radost* (z *rado-stb-*), *bolest* (z *bole-stb*) atd.

5. *-taj*. Na př. *rataj* (m. *or-taj*, podle §. 51 č. 1, srov. *orati*).

6. *-tel*. Při této příponě byla vždy ještě přípona druhá, *-o* nebo *-jo*, a byl tedy kmen *-tel-o-* (pro číslo množné), a kmen *-tel-jo-* = *telo-* (pro číslo jedn., viz §. 108 č. 5). Připojuje se ke kmeni infinitivnímu základnímu, kterýž se krátí, je-li dlouhý. Na př. *čini-tel* (z *čini-ti*), *vykupi-tel* (z *vykoupiti*), *kaza-tel* (z *káza-ti*), *umě-tel* (z *umě-ti*), atd. Tvarem takovým nazývá se osoba, jež koná děj příslušným slovesem vyjádřený (nomen agentis); tedy *kazatel* = kdo káže, *hojitel* = kdo hojí atd. Odvozené odtud jméno přídavné *-telný* bylo významu téhož; na př. vody *hojitelné* = *léčivé*, *spasitelný* = *spasný* atd. Ale časem děje se tu změna; přídavná jména *-telný* berou se ve významu německého *-bar*, lat. *-bilis*, na př. *vyslovitelné* jest, co lze vysloviti, *vyplnitelné* = co lze vyplniti atd. — V *trpítel* (inf. *trpěti*) a *viditelný* (inf. *viděti*), *snesitelný* (inf. *sněti*) jest *-i-* přejato z tvarů, které mají *-i-* po právu (činitel, vyslovitelný).

7. *-tún, -toun*, v podst. jm. *pěstoun* (z koř. *pit-* = *krmiti*, *chovati*, jenž jest v *pitomý* a *píce* = *pit-ja*).

8. *-tucha* v podst. jm. *pastucha*.

9. *-i(e)v*. Na př. *rybítev* (= *rybář*; odtud jméno místní *Rybitvy*, gen. *Rybítev* . . ., chybně *Rybytví*);

-tva. Na př. *bitva, pastva, modlitva, kletva* n. *kladva* a j. Místo *-tva* vyskytuje se *-tba*, jež vzniká ze *-tva* napodobením koncovky *-ba*; na př. *kladba, modlitba, honitba* a j. (podle *honba, svat-ba* a p.).

10. *-stvo, -ství* (pův. *-ustvo, -ustvijo*). Na př. *kněžstvo, kněžství* atd. Význam byl původně stejný. Časem však vyvinul se v češtině obecné i spisovné rozdíl: *-stvo* znamená předmět konkrétní, *-ství*: abstraktní; na př. *křesťanstvo* a *křesťanství*, *pohanstvo* a *pohanství*, *panstvo* a *panství*, atd. Rozdílů toho dlužno šetřiti.

11. *-ět-, -at-* (pův. *-et-, -ent-*), v jedn. nom. *-ě*. Jména sem patřící znamenají skoro vesměs živočišná mláďata. Samohláska kmene

základního je skoro vždy dlouhá. Na př. *kuře* (km. *kur-ent-*), *house*, *kůzle*, *hříbě*, *hádě* atd.

12. *-c-* (*-úci-*, *-ouc-*, *-iec-*, *-íc-*) přechodníkův přítomných, vzniklých z přípon *-nt-jo-* (nesúci = neso-nt-j-, v. §. 186 č. 2).

13. *-ic* (z býv. *-itjo-*). Na př. *dědic*, *kněžic*, *panic*; *Vršov-ic*, *mlynářov-ic*. Je v hojných jménech místních na *-ice* a *-ovice* (sr. §. 109).

14. *-cí* (z býv. *-tj-*). Na př. *domáci*, *visáci*, *bicí*, *honicí*.

15. stč. *-šče* (z býv. *-stja*). Na př. *radošče*, *chytršče* a j. (množ. č.).

76. Přípony s *-d-*.

Jsou v koncovkách:

1. *-d*, *-do*, *-da*. Na př. *zad* (ze *za-*); *stádo* (= *stá-do* — srov. *státí*, *stanu*); *svoboda*.

2. *-da* (z *-vda*). Na př. *vražda* (= *vrag-vda*), *křivda*, *pravda*.

77. Přípony s *-b-*.

Jsou v koncovkách:

1. *-ba*. Na př. *družba*, *hanba*, *honba*, *kolba*, *střelba*, *orba*, *řezba*, *vazba*, *svatba*; ve jménech podstatných utvořených z přídavných: *chudoba* (= *chudo-ba-*), *choroba*, *zloba*, *mdloba* a j.

2. *-tba*. Vzniklo ze *-tva* (v. §. 75 č. 9).

78. Přípony s *-v-*.

Jsou v koncovkách:

1. *-v*, *-vo*, *-va*. V přídavných jm.: *stonavý* (z kmene inf. *stona-*), *kousavý*, *hravý*, *zelenavý* (srov. *zelenati se*), *modravý*, *myslivý* (km. inf. *mysli-*), *bedlivý* (km. inf. *bedli-*, stč. *bedliti* = *bedlivu býti*). — Ve jm. podstatných: *palivo* (z km. infinitivního *pali-*, *páliti*), *vařivo*, *učivo*. V *tykva* a j. jest *-va* přetvořeno z *-(e)v*.

2. *-ava*, *-avý*. Na př. *pěnkava*; *bolavý*, *rezavý*.

3. *-ivo*, *-iva*; *-ivý*. Na př. *předivo*, *tětina*; *lenivý* atp. Přípony tyto vznikly namnoze napodobením koncovek v *pali-vo*, *bedli-vý* (*-i-*, které tu patří ke kmenům základním, pojato za část přípony).

4. *-lavý*, *-livý*. Na př. *bodlavý*, *bodlivý*, *bázlivý*, *pamětlivý*, *svár-
livý*, *snášelivý* a j. Přípony tyto vznikly napodobením takovým, jako předešlé: v *bedli-vý* atp. patří *-li-* ke kmenu základnímu, ale spojuje se s koncovkou *-vý* a běře se s ní za příponu *-livý*, která se pak připojuje i jinde: *bod-livý*, *báz-livý* atd.

5. *-ov*, *-oro*, *-ova*; *-ový*. Na př. *dubový*, *bukový*, *březový*, *jedlový*, *takový* (v. §. 58, 9). Příponou tou tvoří se přídavná jména převlastňovací z kmenů jmen mužských; na př. *bratrův*, *-ova*, *-ovo*, *vévodův*, *-ova*, *-ovo* (stč. *vévodin*, *-ina*, *-ino* v. §. 74 č. 7). Toho původu jsou mnohá jména vlastní, na př. *Benešov*, *Pelhřimov*.

79. Přípony s *-m-*.

Jsou v koncovkách:

1. -m, -mo, -ma. Na př. *pís-mo, pásmo, jařmo*. V přičestí přít.: *znám, -a, -o, vidom, pitom*.

2. -men; -mě, -meno. Na př. *kámen, plamen* (m. *pol-men*, z koř. *pěl* = hořeti, sr. §. 51 č. 1), *břímě* gen. *břimene* (z *ber-men-*, koř. *ber* = nésti, srov. §. 51 č. 2), *símě, plémě* a j.; z toho dále: *břemeno, semeno* atp.

80.

Přípony s -k-.

Jsou v koncovkách:

1. -k, -ka. Na př. *znak* (z km. *zna-ko-*, srov. *znáti*), *čáka* (= *čá-ka-*, koř. *ča* - v *čakati* = *čekati, doufati*).

2. -ák, -(ř)ák. Na př. *sedlák, žebrák, horák, dobrák, chudák; měšťák, dvořák, kraják, ubožák*.

3. -ík. Koncovku tu mají hojná slova zdobnělá, v. §. 61 č. 4. Dále mají touž koncovku mnohá jména podstatná utvořená z přídavných, nejčastěji z přídavných na -ný a -ní; na př. *bídník, obojetník, pekelník, zedník, zahradník, hříšník, dlužník; malík; odpadlík, uprchlík, poběhlík; mladík; Menšík, Kracík* (příjmení, z komparativů *menší* a *krací* = *kratší*).

4. -yka: *vladyka*.

5. -(e)k (z -nko-, -sko-) -ko, -ka. Koncovky ty mají hojná jména zdobnělá (v. §. 61 č. 4) a přechýlená s -ka (v. §. 60 č. 3, e). Dále mnohá jména podstatná utvořená z výrazův druhu jiného; na př. *bílek* (ze jm. přídavného *bílý*), *žlutek, pátek, desátek, začátek* (z přičestí *začít*), *vzatek, sňatek, předek* (z *před*), *venek* (z příslovce *ven*), *potomek* (z výrazu složitého *po tom*), *políček* (z výrazu složeného *po líci* = rána *po líci* daná), *pohlavek* (*po hlavě*), *zášijek* (*za šíji*).

6. -isko, -iště (stč. -išče = -isk-jo-). Na př. *ohmisko, ohniště* (= místo, kde jest oheň), *pastviště, bojiště, tržiště, hrachoviště; bičíště* (rukověť biče); *chlapisko* (s příhanou).

7. -ský (-sko-). V hojných jménech přídavných, na př. *božský* (= *bog-uskō-jb*), *pražský, vlašský, český* (m. *češský*), *německý* (stč. *němečský*), *řecký* (stč. *řečský*); se zakončením jmenným a v platnosti jmen podstatných: *Pražsko, Boleslavsko, Slezsko, Polsko, vojsko, dětsko; vojska, Polska*.

81.

Přípony s -g- (-h-).

Jsou v koncovkách:

1. -ha. Na př. *struha* (z koř. *sru* = *téci*; -t- ve *stru-* je vloženo podle §. 34, 10).

2. -ig (m. -agō): *pstruh* (z *pstrō* = *pestrý*).

82.

Přípony s -ch-.

Jsou v koncovkách:

1. -ch, -cha. Na př. *spěch* (srov. *spěji*), *smích* (sr. *směji* se), *čich* (sr. *čiji*); *mřcha* (sr. *mru*). Koncovky tyto často se vyskytují ve zkráceninách na místě koncovek jiných; na př. *kmoč* místo *kmotr*,

brach a brácha m. bratr, — zvláště v příjmeních vzniklých ze jmen křesťanů, na př. Pech m. Petr, Vach a Vácha m. Václav, Stach m. Stanislav, Bolech m. Boleslav, Zich m. Zikmund, Šich a Šícha m. Šimon, Mačh a Mácha m. Matěj, Hach m. Havel, Jech m. Jeník, Štěch m. Štastný, Bartoch a Bartocha m. Bartoloměj atd. Odtud odvozena dále: Pech — Pešek, Pešík, Pěšek, Pišu, Peška atp.

2. -och. Koncovku tu mají jména podstatná utvořená z přídavných, na př. černoch (černý), běloch, mudroch, zloch, lenoch, jinoch.

83.

Přípony s -c-.

Jsou v koncovkách:

1. -c, -ce (z býv. -cb, -bce, -bca). Na př. mužsk. lovec (= lovcb), kupec, žnec, švec, tkadlec, otec, ujec, zvonec, nedbalec, opilec, ospalec, utopenec; s významem zdobnějším: v. §. 61, 4; -ce z -bca ve jménech žensk. i mužsk.: dářce, zrádce, soudce, správce a j.

2. -ice (z býv. -ica). Koncovku tu mají mnohá podst. jména zdobnělá (v. §. 61 č. 4) a přechýlená (v. §. 60 č. 3, f).

84.

Přípona se -z-.

jest -ěz (z -ez-) v kněz, peněz (stč. peniez) a j.

85.

Přípony s -s-.

Jsou v koncovkách:

1. -es. Na př. nebes- (v tvarech čísla množ. nebesa, nebesům atd.), těles- (v tělesný), koles- (v koleša); původně bylo také sloves-, dřeves- a j. Viz §. 95 č. 3 a §. 147.

2. -ši, -še n. -vši, -vše v přechodníku minulém (v. §. 178); -š- tu vzniklo z -sj-.

3. -ější, -ší v komparativě (a superlativě), v. §. 62 č. 1; -š- tu vzniklo z -sj-.

86.

Přípony s -č-, -ž-, -š-.

Jsou v koncovkách:

1. -č. Na př. bič, palič, buřič, vazač, rýč atd. (od kmenův infinitivních bi- bíti, pali- páliť atd.).

2. -áč. Na př. koláč, hlaváč, bradáč, roháč atp.

3. -ež. Na př. mládež, drábež, loupež.

4. -ouš, -uše. Na př. bělouš, hnědouš, Libuše, švegruše.

5. -ší a -ější. Na př. jinší, zdejší, dolejší, včerejší atd. Koncovky ty jsou přejaty z komparativu (v. §. 62 č. 1): jinší utvořeno podle chudší, dolejší podle bohatější atd.; v jinší znamená se poněkud i význam komparativní, v ostatních nikoli.

87.

II. Kmeny jmenné složené.

1. Jména jsou jednoduchá, na př. mžení (= mlnutí), čin; a složená, na př. oka-mžení, zlo-čin.

2. Složeniny jsou dvoje: a) spřežky nebo složeniny nevlastní, a b) složeniny vlastní.

a) Spřežky nebo složeniny nevlastní jsou složeniny takové, jež se skládají ze slov a jejichž části tedy jsou slova v jazyce známá a platná. Vznikají tím, že výrazy, obsahující dvě nebo i více slov, srážejí se a takoruka spráhují se v slovo jedno. Na př. výraz „*oka mžení*“ obsahuje dvě slova, totiž jméno podstatné „*mžení*“ (mihnutí) a patřící k němu přívlastkový genitiv „*oka*“; obě ta slova srážejí se a vzniklá z toho spřežka bere se za slovo jedno „*okamžení*“. Výraz „*darmo dej*“ jest věta, v ní jest „*dej*“ sloveso určité a „*darmo*“ jeho příslovečné určení; to spráhuje se v slovo jedno „*darmodej*“, a toto bere se za jméno podstatné (nom. *darmodej*, v pořekadle: *darmodej umřel, kupsobě nastal*). Rovněž tak věta „*skoč do pole*“ sražena jest ve spřežku „*skočdopole*“ s významem jména podstatného (známého v příjmení „*Skočdopole*“).

Spřežka jest slovem jedním neboli slovní jednotkou. Tím liší se od výrazu složitého, z něhož vznikla a který se skládá ze slov několika. Slovem jedním činí spřežku její nový význam a nový přízvuk: výraz nespřežený má význam a přízvuk svůj náležitý, kdežto spřežka dostává význam a přízvuk slova jednoduchého. Na př. věta „*skoč do pole*“ má význam věty rozvité a přízvuk ˘˘˘, spřežka pak „*Skočdopole*“ znamená osobního jednotlivce a má přízvuk ˘˘˘ (t. j. jako čtyřslabičné slovo jednoduché).

Když spřežku rozložíme, jest každá část, kterou dostáváme, slovo v jazyce známé a platné; na př. podstatné jméno *darmodej* rozkládá se v části *darmo* a *dej*, kteréž obě jsou slova v jazyce známá a platná.

b) Složeniny vlastní jsou takové, jež se skládají z kmenů v. Jsou z pravidla dvojčlenné; na př. *zlo-čin*, *holo-hlav*. Oba členové jsou kmeny. Člen první zachovává svůj tvar kmenový, na př. *zlo-*, *holo-*. Ale člen druhý ztrácí jej tím, že přijímá koncovku, kterou složenina podle významu svého mítí má; na př. složenina *holo-hlava-* má dáti podstatné jméno vzoru *chlap*, proto mění se její koncovka, z *holo-hlava* stává se *holo-hlav*.

Když složeninu takovou rozložíme, nejsou části, jež dostáváme, slova v jazyce platná, třeba že se někdy slovy býti zdají. Na př. v *holo-hlav* je první část *holo-* kmen (a nikoli snad nominativ nebo akkusativ střední přídavného jména *hol*), a druhá část *hlav* je kmen *hlava-* s koncovkou obměněnou podle vzoru *chlap* (a nikoli snad genitiv množ. podstatného jména *hlava*).

88.

a) Spřezky.

Ve spřezkách je složeno:

1. Jméno (nebo zájmeno) se jménem. Na př. *půl-dne, pan-táta* (gen. *pantáty*), *své-vole* (stč. *svávole*), *tý-den*.
2. Slovice neohebné a jméno. Na př. *ne-přítel, pra-otec, pra-starýj*.
3. Imperativ a jméno nebo zájmeno nebo příslovce. Na př. *kazisvět, vydříduch, držgrešle; darmodej, kupsobě; Kalivoda (příjmení), Osolsobě, Skočdopole*. Místo vrtihlav je vrtohlav atd., analogii podle složení vlastních, jejichžto člen první v hojných příkladech mívá koncovku *-o*, na př. holohlav.
4. Číslovka a číslovka. Na př. *jedenáct* (= jeden-na-deset-), *dvamecítma* (= dva mezi desítma, = $10 + 2 + 10$), *čtyřicet* (= čtyři deseti, čtyři desítky), *šedesát* (stč. *šestdesát*, = šest desát, šest desítek).

89.

b) Složeniny vlastní.

Složeniny tyto dělí se podle poměru, který jest mezi členem prvním a druhým vzhledem k významu celkovému, a rozeznávají se:

1. Složeniny významu spojovacího, kde složeninou vyslovuje se tolik, co oba členové její souřadně spojení znamenají. V češtině jsou toho způsobu jenom některá složená jména přídavná; na př. *hlucho-němý* = hluchý a němý; *červeno-bílý* (prapor) = červený a bílý.

2. Složeniny významu určovacího, kde člen první jest syntaktickým určením druhému. A to

a) buď určením souřadným, na př. *dobro-druh* = dobrý druh (přídavné jméno „dobrý“ jest nominativ jednotný a tedy souřadné s „druh“), *bělo-hrad* = bílý hrad, *ostro-vtip* atp.;

b) buď určením podřadným, na př. *bratro-vrah* (= jenž zavraždil bratra, vrah svého bratra; v obojím výkladě jest „bratra“ člen podřízený, buď jako předmět k „zavraždití“, buď jako přívlastek k „vrah“), *lido-jed*, *země-pluz* (jenž se plazí po zemi), *větro-plach* (jenž je plachý, nestálý podle větru), *boho-bojný* (jenž se bojí boha; z toho uděláno nč. boha-bojný mylným domněním, že první člen je genitiv boha), *zeleno-žlutý* (= žlutý do zelena), *tmavohnědý* (= hnědý do tmava, tmavě hnědý), *sněho-bílý* (= bílý na způsob sněhu) atd.

3. Složeniny významu přívlastňovacího nebo vlastnického, kde složeninou přívlastňuje se příslušnému podmětu ta známka, kterou členové její vyslovují, a kde složeninou je vyjádřen vlastník neb majetník téže známky. Na př. *holo-hlav* = kdo má hlavu holou, z čehož dále odvozeno: *holohlavec* a *holohlavý*; podobně *zlato-úst*, *zlatoústec*, *zlatoústý* a j.

90.

Koncovky kmenů jmenných.

Všelike české kmeny jmenné — prvotné i podružené, jednoduché i složené — končí se:

buď samohláskou (kmeny otevřené), a to samohláskou

- o, na př. *chlapo-* (mužsk.), *město-* (střed.), *dobro-*;
oráčo- (mužsk.), *mořo-* (střed.), *pěšo-*;
jurijo- (mužsk.), *znamenujo-* (střed.), *božijo-*;
- a, na př. *ryba-*, *duša-*, *panija-*; *dobra-*, *pěša-*, *božija-*;
- ů, na př. *synů-* ze staršího *sünü-*;
- i, na př. *kostě-* ze staršího *kosti-*;

buď souhláskou (kmeny zavřené), a to souhláskou

- v, na př. *tykav-* (ze staršího km. samohláskového *-ū*);
- n, na př. *kamen-* (mužsk.), *ramen-* (střed.);
- s, na př. *nebes-*;
- t, na př. *lokát-*, *kurčet-*;
- r, na př. *mater-*.

Podle tohoto rozdílného zakončení jsou také rozdíly ve skloňování a rozeznávají se rozdílné vzory skloňovací (v. §. 95 č. 3).

91.

B. Kmeny slovesné.

1. Slovesa tvoří se

- a) dílem z kořenův a slovesných kmenů jiných, na př. sloveso *vrhnu* utvořeno jest ze slovesa *vrhu*;
- b) dílem z kmenů jmenných, na př. sloveso *slaviti* utvořeno jest z podst. jm. *sláva*, *hlásiti* z *hlas* atd.

2. Zvláštního druhu kmeny jsou ve mnohých slovesích opětovacích (iterativních):

- a) některé se vyznačují zdloženou slabikou kořenovou, na př. *nakládati*, *sháněti*, *vycházeti*, *zanášeti*, *rozwážeti*, *zaplétati*, *vymétati*, *utíkatí*, *vybíhati*, *napínati*, *sbíratí*, *vyrůstati*, *zkoušeti*, *poroučeti*, *usýchati*, *vyskýtati* atp.;
- b) jiné kmenotvornou příponou *-va*, která se někdy může opakovati; samohláska před *va* se prodlužuje; na př. *chodíva-ti*, *chodíváva-ti*, *říkáva-ti*, *býva-ti*, *býváva-ti* atd.

3. Co do složitosti jsou slovesa dílem jednoduchá dílem složená.

- a) Slovesa jednoduchá jsou na př. *nesu*, *nosím*, *jdu* atd.
- b) Složená jsou na př. *po-nesu*, *vy-nosím*, *po-vy-nesu*, *nade-jdu*.

Slovesa složená jsou vesměs spřežky, t. j. jsou to slovesa jednoduchá spojená se slovcí, kterými se význam jejich ve smyslu příslovečném určuje.

Slovce tato byla kdysi slovy samostatnými a jsou jimi na mnoze dosud, na př. *po*, *nad*; některá ovšem již jen ve složeninách se drží a jako slova samostatná známa nejsou, na př. *vy-*. V slovní jednotku pojí se sloveso s takovým slovcem spřežené významem a přízvukem (srov. §. 87 č. 2, a).

Jiných složenin slovesných mimo spřežky není. Slovesa *blahověstíti*, *noclehovati* atp. nejsou složena z *blaho-* a *věstíti*, *noc-* a *lehovati*, nýbrž jsou odvozena od složených jmen *blahověst*, *nocleh*.

4. Co o kmenech slovesných je třeba vědět při časování, vylouženo jest v §. 171—173.

Část třetí.

92.

Tvarosloví.

1. Tvarosloví jest nauka o slovních tvarech ohýbaných, t. j. skloňovaných a časovaných, neb nauka o skloňování a časování.

K jedn. nominativu *naše břímě* jest jedn. genitiv *našeho břemene*, dat. *našemu břemeni* atd. V tvarech těchto jsou *naše-* a *břemen-* kmemy (v. §. 58 č. 2); *naše-* je kmen tvarův zájmenných *naše*, *našeho*, *našemu* atd. neboli kmen zájmenný, a *břemen-* je kmen tvarův jmenných *břímě*, *břemene*, *břemeni* atd. neboli kmen jmenný. Koncovky *-ho*, *-e*, *-mu*, *-i* jsou přípony pádové: *-ho* a *-e* přípony pro genitiv čísla jednotného, *-mu* a *-i* přípony pro dativ téhož čísla.

Proti kmenům *naše-* *břemen-* jsou tvary *naše-ho* *břemen-e*, *naše-mu* *břemen-i* atd. tvary skloněné (deklinované). Skloňování (deklinace) je spojování náležitých přípon pádových s náležitými kmeny jmennými a zájmennými.

K infinitivu *nésti* je 2. osoba jednotná přítomného času *neseš*, 1. os. množná téhož času je *neseme*, 2. os. *nesete* atd. V tvarech těchto je *nese-* kmen (v. §. 58 č. 2). Koncovky *-š*, *-me*, *-te* jsou přípony osobní: *-š* přípona pro 2. osobu jednotnou, *-me* pro 1. os. množnou, *-te* pro 2. os. množnou.

Proti kmenu *nese-* jsou tvary *nese-š*, *nese-me*, *nese-te* atd. tvary časované (konjugované). Časování (konjugace) je spojování náležitých přípon osobních s náležitými kmeny slovesnými. To jest časování ve smyslu vlastním; obyčejně však bere se ve smyslu širším a rozumí se naukou o časování veškeren tvaroslovný výklad o slovese (v. §. 168 č. 1).

Pozn. 1. Dělení kmen a příponu *ohýbací* (pádovou, nebo osobní) není vždycky věc tak snadná, jako v ukázaných příkladech *naše-ho* *břemen-e*, *nese-te* atp. Často splynula přípona tak se kmenem, že k rozoznání a rozdělení jich je potřebí rozboru hlubšího.

Pozn. 2. Jest činiti rozdíl mezi *koncovkou* a *ohýbací příponou*. Koncovkou jest jakýkoliv kus konce slovního, kdežto přípona ohýbací v každém ohnutém tvaru je vždy jen jedna; na př. v gen. *našeho* *břemene* jsou přípony ohýbací jenom *-ho* a *-e*, kdežto koncovkou týchž slov mohou rozuměti v *našeho* tu *-o*, tu *-ho*, tu *-eho* atd., v *břemene* tu *-e*, tu *-ne*, tu *-ene* atd.

2. Skloňování a časování dohromady nazývá se ohýbáním (flexí). Slova, která jsou schopna skloňování nebo časování, jsou

ohebná. Jsou to jména podstatná, přídavná, zájmena, mnohé číslovky a slovesa.

3. Naproti těmto slovům ohebným jsou v jazyce mnohá slova, kterých nelze ani skloňovati, ani časovati. Slova ta nazýváme proto neohebnými. Jsou to příslovce, předložky, spojky a citoslovce.

Původ jejich je částečně temný: na př. původ slov *ne*, *ba*, *do*, *a* a *j*.

Ale namnoze poznáváme, že jsou to ustrnulé tvary ohnuté, t. j. tvary dílem skloněné, dílem časované, jichžto se však v řeči tak užívá, že při nich ani sklonění, ani časování neznamenáme. Na př. *zvláště* jest ustrnulý genitiv jednotný *vláště* s předložkou *z*; ale užívající toho slova nejsme si vědomi, že je to genitiv atd. Podobně jest *více* ustrnulý akkusativ jedn., *kromě* ustrnulý lok. jedn. (k nominativu *kroma* = kraj) atd.

4. Podle toho dělí se tvarosloví

A. v nauku o *skloňování* a

B. v nauku o *časování*.

Výklady o *tvarech slovcí neohebných*, pokud jsou to ustrnulé tvary ohnuté, patří též do tvarosloví a podávají se některé na svých místech v naukách o skloňování a časování; ale pro přehled shrnují se také v přídavku na konci tvarosloví (v §§. 281—285).

93.

A. *Nauka o skloňování.*

1. Ve skloňování přijímá kmen jmenný a zájmenný rozličné přípony pádové; tím vznikají tvary skloňované, rozdílné podle pádu a čísla.

2. Pádův (casus) máme sedm:

1. *nominativ*, na otázku *kdo? co?*

2. *genitiv*, na otázku *čí? koho? čeho?*

3. *dativ*, na otázku *komu? čemu?*

4. *akkusativ*, na otázku *koho? co?*

5. *vokativ*, při volání, na př. o pane!

6. *lokal*, na otázku *v kom? v čem? o kom? o čem?* atp.;

7. *instrumental*, na otázku *kým? čím?*

3. Číslo (numerus) jest troje:

a) jednotné (singular), jímž se znamená předmět jen jeden, na př. orel (jeden), ruka (jedna), sto (jedno);

b) dvojný (dual), jímž se znamenají dva předměty téhož druhu, na př. (dvě) ruce, (dvě) stě;

c) množné (plural), jímž se znamená předmětův téhož druhu počet větší než dva, na př. tři orlové, pět ruk, sedm set.

4. Číslo dvojného šetřilo se kdysi přísně, ale časem zanedbává se a nahrazuje se číslem množným. Na př. stč. říkalo se v čísle dvojném: *tě dvě veliciej rybě*, a naproti tomu v čísle množném *ty tři veliké ryby*; novočesky však říká se: *ty dvě veliké ryby*, jako *ty tři veliké ryby*, t. j. místo bývalých tvarů dvojných kladou se tvary čísla množného.

5. Jenom v několika zbytecích zachovaly se skloněné tvary čísla dvojného dosud, totiž:

dva, oba: nom. akk. mužsk. *dva, oba*, žensk. a střed. *dvě, obě*, gen. lok. všech rodů *dvou, obou*, dat. instr. *dvěma, oběma*, v. §. 163 č. 3;

prs: dvoj. č. gen. a lok. *u prsou, na prsou*, v. §. 102 č. 12;

sto: dvoj. č. nom. akk. (*dvě*) *stě*, v. §. 113 č. 5;

koleno: dvoj. č. gen. a lok. *u kolenou, na kolenou*, v. §. 113 č. 5;

rámě, rameno: dvoj. č. gen. lok. *u ramenou, na ramenou*, v. §. 146 č. 5;

ruka: dvoj. č. nom. akk. *ruce*, gen. lok. *z rukou, na rukou*, instr. *rukama*, v. §. 123 č. 5;

noha: dvoj. č. gen. lok. *u nohou, na nohou*, instr. *nohama*, v. §. 123 č. 5;

oko, ucho: dvoj. č. nom. akk. *oči, uši*, gen. *očí, uší*, instr. *očima, ušima*, v. §. 114 č. 5;

někdy instr. *-ma* za obyčejné *-mi*, na př. mezi *náma*, mezi *dvěma* *hrázema*.

Jiné skloňované tvary čísla dvojného, jež se porůznu vyskytují, jsou strojené, na př. instr. *rtoma, křídłoma*; lépe *rty, křídly*.

6. Některá podstatná jména mají jen číslo množné, na př. *vrata, kamna, nůžky, kleště, Hradčany, Lobkovice* a j.; v mluvnici nazývají se pomnožná (pluralia).

94. Rozvrh sklonění.

1. Všecka sklonění srovnávají se v tom, že mají stejné pády (nominativ, genitiv atd.) a stejná čísla (jednotné, množné, dílem i dvojná). V některých jiných věcech však se nesrovnávají, a podle těch rozeznáváme rozdílná sklonění.

2. Na př. v jedn. gen. *našeho břemene* jsou koncovky *-ho* a *-e* přípony pádové, a *naše-, břemen-* jsou kmeny.

Přípony pádové *-ho* a *-a* jsou pro týž pád, totiž pro genitiv jednotný; ale nejsou stejné, nýbrž rozdílné.

Přípona jednotného genitivu *-ho* může se připojiti ke kmenu *naše-*, nikoli však ke kmenu *břemen-*; a přípona jednotného genitivu *-e* může se připojiti ke kmenu *břemen-*, nikoli však ke kmenu *naše-*.

A podobně při pádech a kmenech jiných.

Uhrnem z toho vyplývá, že sklonění jest rozdílné podle kmenův a podle pádových přípon.

3. Hledíce k těmto stránkám dělíme skloňování všecko

- A. ve jmenné nebo skloňování kmenů jmenných,
 B. zájmné nebo skloňování kmenů zájmných, a
 C. složené.

4. Ve skloňování těchto činí se další rozdíly podle rozdílného kmenového zakončení. Kmenův jest podle toho několik druhův (jsou kmeny samohláskové a souhláskové, tvrdé a měkké atd.), a při každém druhu vyvinulo se sklonění zvláštní, — úhrnem tedy sklonění mnohá a rozmanitá. Mluvnice ukazuje a vykládá každé z nich na zvláštním skloňovacím vzoru, někdy na vzorech několika.

95.

A. Skloňování jmenné.

1. Ke skloňování tomuto patří všecka

jména podstatná, obecná i vlastní, na př. *chlap, oráč, Jiří, město, moře, znamení, ryba, duše, Maří, sudí, kost, host, tykev, rámeč* atd.;

jména přídavná tak zvaná neurčitá, na př. *zdráv, zdráva, zdrávo, dobr, -a, -o* atd. (jsou to jména téhož způsobu, jako *chlap, ryba, město*); ovšem též

participia (přechodníky a přičestí), jež jsou vlastně jména přídavná z kmenů slovesných utvořená, na př. *vedl, vedla, vedlo, veden, -a, -o* atd. (jsou jména téhož způsobu jako *dobr, -a, -o* a jako *chlap, ryba, město*); a dále též

jména podstatná i přídavná významu číslového; na př. *sto* (jest — nehledíme-li k významu číslovému — podstatné jméno téhož způsobu jako na př. *město*); *tisíc* (jest podst. jméno jako na př. *měč*); *pět, sedm, deset* atd. (jsou podstatná jména téhož způsobu jako na př. *kost*); *tři, čtyři* (jsou vlastně jména přídavná, skloňovaná jako na př. *host a kost*); *desater, -a, -o* atp. (jsou jména přídavná, téhož způsobu jako na př. *dobr, -a, -o*); *desát, -a, -o* atp., na př. v jedn. gen. půl desáta roku, půl desáta lokte atp. (jsou jména přídavná jako *dobr, -a, -o*).

2. Skloňování toto dělí se podle kmenův, a zejména podle jejich zakončení.

Zakončeny pak jsou tyto kmeny dílem některou samohláskou (= kmeny samohláskové, kmeny otevřené), na př. *ryba-*, — dílem souhláskou (= kmeny souhláskové, kmeny zavřené), na př. *břemen-*. Samohláska nebo souhláska, kterou se kmen končí, jmenuje se prostě „kmenovou“.

Pozn. Když u kmenů samohláskových se mluví také o kmenové souhlásce, rozumí se tím souhláska jdoucí před samohláskou kmenovou; na př. v kmeni *ryba* jest *-a* kmenová samohláska, *-b-* kmenová souhláska.

3. Podle toho dělí se kmeny skloňování jmenného a mají skloňovací vzory, jak následuje (sr. §. 90):

kmeny samohláskové (otevřené)

na *-o*, a to:

mužské

tvrdé na *-o* (t. j. s přecházející souhláskou tvrdou), na př. *chlapo-*; vzor *chlap, dub*;

- měkké na -o (t. j. s předcházející souhláskou měkkou), na př.
 oráčo- přehlas. oráče-; vzor *oráč, meč*;
 na -*ujo*, na př. *jurujo-* přehlas. *juruje-*; vzor *Jirí*;
 střední
 tvrdé na -o, na př. město-; vzor *město*;
 měkké na -o, na př. mořo- přehlas. moře-; vzor *moře*;
 na -*ujo*, na př. znamenujo- přehlas. znamenuje; vzor *znamení*;
 na -*á*, a to:
 tvrdé na -a, na př. ryba-; vzory *ryba* (ženský) a *vladyka*
 (mužský);
 měkké na -a, na př. duša-; vzory *duše* (žensk.) a *panoš*
 (mužsk.);
 na -*uja*, na př. panuja; vzory *paní* (žensk.) a *sudí* (mužsk.);
 na -*ů*, na př. syno- ze staršího *sün-ů*; vzor *syn*;
 na -*ě*, na př. kostě- ze staršího *kostě*; vzory *kost* (ženský) a
host (mužský);
 kmeny souhláskové (zavřené), a to:
 na -*v*, na př. tykuv- (ze staršího kmene samohláskového -*ū*);
 vzor *tykev*;
 na -*n*, na př. kamen-, ramen-; vzory *kámen* (mužský), *ráme*
 (střední);
 na -*s*, na př. nebes-; vzor *nebe*;
 na -*t*, na př. loket-, kuret-; vzory *loket* (mužsk.), *kuře* (střed.);
 na -*r*, na př. mater-; vzor *máti*.

96. B. Skloňování zájmené.

1 Ke skloňování tomuto patří zájmena rodová (t. j. ta, která mají rozdílné tvary také pro grammatický rod): *ten, ta, to; on, onen; kdo, co; jenž, jež, jež; náš, váš; můj, tvůj, svůj*; stč. též *sám* (gen. *samoho* jako *toho*) a *seu* (= tento, gen. *seho* jako *jeho*); číslovky *jeden, -a, -o; dva, oba; drůj, trůj, obůj* (= dvojj atd.); *veš, vše, vše*.

Zájmena bezrodá (t. j. ta, která nemají rozdílných tvarů podle rodu grammatického) *já, ty, se* mají své sklonění zvláštní.

2. Skloňování toto dělí se opět podle kmenův. Tyto jsou dílem tvrdé, na př. *to-* (gen. *to-ho*, dat. *to-mu* atd.), dílem měkké na př. *našo-* přehlas. v *naše-* (gen. *naše-ho*, dat. *naše-mu* atd.), a podle toho dělí se i skloňování toto hlavně ve dvoje:

- tvrdé se vzorem *ten, ta, to, a*
 měkké se vzorem *náš, naše, naše*.

97. C. Skloňování složené.

1. Ke skloňování tomuto patří všechna jména přídavná tak zvaná určitá; na př. *dobrý, -á, -é, pěší, -í, -í*.

Proti tvarům určitým jsou tak zvané neurčité, na př. proti určitému *dobrý, -á, -é* jest neurčité *dobr, -a, -o*.

Přídavná jména neurčitá *dobr*, *-a*, *-o* atp. mají skloňování jmenné; v. §. 95 č. 1.

V jistých případech připojovalo se k těmto neurčitým nebo jinak řečeno jmenným tvarům staré zájmeno ukazovací *jb*, *ja*, *je* (= ten, ta, to), a říkalo se na př. *dobru-jb* syn, *dobra-ja* voda, *dobro-je* slovo atd. Připojeným zájmenem *jb*, *ja*, *je* vytýkal se a určoval se význam jména přídavného asi tak, jako kdybychom nyní říkali: *ten-dobrý* syn, *ta-dobrá* voda, *to-dobré* slovo.

Ve složeném *dobru-jb*, *dobra-ja*, *dobro-je* atp. skloňovali se původně oba členové; na př. k nom. *dobru-jb* a *dobro-je* byl gen. *dobra-jego*,* dat. *dobru-jemu* atd. Odtud a proto nazývá se skloňování toto složené: v jedn. nom. *dobru-jb*, *dobra-ja*, *dobro-je* jsou složeny nominativy jmenné *dobru*, *dobra*, *dobro* s jedn. nominativy zájm. *jb*, *ja*, *je*; v jedn. gen. *dobra-jego* jsou složeny genitiv jmenný *dobra* a genitiv zájmenný *jego* (= jeho); atd. (sr. §. 364 č. 9).

Tvary tyto časem se stahují, na př. *dobra-ja* staženo v *dobrá*, *dobro-je* v *dobré*, nom. množ. *dobru-ji* v *dobří* atd., dle pak také jinak se mění; výsledek všeho toho jsou nyní tvary tak zvaných přídavných jmen určitých, nebo jinak řečeno tvary skloňování složeného.

2. Skloňování toto dělí se podle kmenův jmen přídavných ve sklonění

tvrdé se vzorem *dobrý*, *-á*, *-é*, a
měkké se vzorem *pěší*, *-í*, *-í*.

98. Skloňovací vzory.

Jak se skloňování dělí a které jsou jeho vzory, vyloženo jest v předcházejících §§. 94—97.

Máme nyní vyložiti skloňování těchto vzorů jednotlivých.

Vzory jednotlivé mohli bychom probrati v tom pořádku, jak jsou seřazeny v §§. 95—97. Z příčiny praktické odporoučí se však, hleděti při tom také k druhu slov skloňovaných.

Slova skloňovaná jsou podle svého druhu jména podstatná, jména přídavná (při nich spolu též přechodníky a příděstí), zájmena (náměstky) a číslovky; a podle toho máme:

- I. skloňování jmen podstatných,
- II. skloňování jmen přídavných,
- III. skloňování zájmen (n. náměstek),
- IV. skloňování číslovek.

99. I. Skloňování jmen podstatných.

1. Skloňování jmen podstatných jest jmenné.

Některá jména podstatná mají ovšem sklonění složené, na př. *vrátný*, *školní*, *Jiří*, jedn. gen. *vrátného*, *školního* (podle *dobrého*), *Jiřího* (podle *pěšího*); ale *vrátný*, *školní* atp. jsou vlastně jména přídavná a jenom se berou v platnosti podstatných, *Jiřího* pak jest novotvar místo *Jiří*.

2. Vzory pro skloňování jmen podstatných jsou (podle §. 95 č. 3): 1. *chlap, dub*; 2. *oráč, meč*; 3. *Jiří*; 4. *město*; 5. *moře*; 6. *znamení*; 7. *ryba*; 8. *vladyka*; 9. *duše*; 10. *panoše*; 11. *paní*; 12. *sudí*; 13. *syn*; 14. *kost*; 15. *host*; 16. *tykev*; 17. *kámen*; 18. *rámě*; 19. *nebe*; 20. *loket*; 21. *kuře*; 22. *máti*.

100. 1. Vzor *chlap, dub*.

Jedn. nom.	<i>chlap</i>	<i>dub</i>
gen.	<i>chlapa</i>	<i>dubu</i>
dat.	<i>chlapu, -ovi</i>	<i>dubu</i>
akk.	<i>chlapa</i>	<i>dub</i>
vok.	<i>chlape!</i> <i>synu!</i>	<i>dube!</i>
lok.	<i>chlapě, -u, -ovi</i>	<i>dubě, -u</i>
instr.	<i>chlape</i>	<i>dubem.</i>
Množ. nom. vok.	<i>chlapi, -ové</i> <i>andělé</i>	<i>duby, -ové</i>
gen.	<i>chlapův, -ů</i>	<i>dubův, -ů</i>
dat.	<i>chlapům</i>	<i>dubům</i>
akk.	<i>chlapy</i>	<i>duby</i>
lok.	<i>chlapůch, -ech</i>	<i>dubích, -ech</i>
instr.	<i>chlapy</i>	<i>duby.</i>

101. 1. Jména podstatná k tomuto vzoru patřící jsou rodu mužského a mají souhlásku kmenovou tvrdou (i tak zvané souhlásky obojetné jsou zde vlastně tvrdé); na př. *bůh, lenoch, člověk, had, plot, pán, anděl* (stč. *anděl*), *bratr, holub, chlap, lov, les, vůz*.

O jménech s kmenovým *-l, -z, -s, -c*, která patří sem a která k následujícímu vzoru měkkému, v. v §. 103 č. 1 a §. 108 č. 1—4.

2. Jména k tomuto vzoru patřící měla sklonění původně stejné. Zejména byl jednotný gen. *duba*, jako *chlapa*; akk. *chlap*, jako *dub*; množ. nom. *dubi*, jako *chlapi*. Ale časem vyvinul se rozdíl: jména, která znamenají věci neživotné, přijala v gen. jedn. většinou koncovku *-u* (*dubu*, místo stč. *duba*), a v nom. množ. koncovku *-y* (*duby*, m. stč. *dubi*), — a naproti tomu jména, která znamenají bytosti životné, přijala v jedn. akk. koncovku *-a* (*chlapa*, místo stč. *chlap*). Odtud jest ve sklonění tomto rozdíl mezi jmény životnými (vzoru *chlap*) a neživotnými (vzoru *dub*).

Akusativ životný způsobu starého zachoval se v archaistických rčeních *pro Bůh* a *na svatý Jan* (o svátku), *na svatý Havel* atp.

1. Ve jménech jako orel gen. *orla*, pátek gen. *pátku* atp. jest -e- pohybné (v. §. 16 č. 1). Bývá jen v těch pádech, kde tvar se končí kmenovou souhláskou, tedy v jedn. nominativě a u neživotných též v akkusativě, na př. nom. orel, nom. akk. pátek; naproti tomu nebývá totéž -e- v pádech, kde po souhlásce kmenové jde nějaká samohláska, na př. gen. *orla*, *pátku* atd.

2. Jednotný genitiv chlapa a dubu.

Neživotná mají koncovku -u, ale často zachovala se tu i starší koncovka -a.

Zejména mají -a:

- a) Jména místní, která nejsou též významu obecného (appellativního); na př. z Berouna, Jičina, do Krakova, Říma atd. Na proti tomu: z Brodu, Mostu, Písku, Vyšehradu, Nového Sadu atd., poněvadž jména *brod*, *most*, *písek*, *hrad*, *sad* jsou spolu významu obecného a mají gen. -u. V gen. *Náchoda*, *Újezda*, *Tábora* zachovalo se -a, poněvadž obecná jména *náchod*, *újezd*, *tábor* v jazyku se neudržela.
- b) Jména měsícův, pokud k tomuto sklonění patří: *ledna*, *únoru*, *března* atd.; ale *listopadu*.
- c) Jména *dnův*, pokud sem patří: *pondělka*, *úterka* atd., od *včerejška* do *dněška* a do *zejtřka*; ale od *pátku*.
- d) Některá jednotlivá, na př. *bochník*, *rybník*; *dobytek*; *duch*, *hřbitov*, *chléb*, *chlév*, *jazyk*, *kalich*, *klášter*, *komín*, *kostel*, *les*, *mlýn*, *oběd*, *ocet*, *ostrov*, *oves*, *popel*, *potok*, *sklep*, *svět*, *sýr*, *týl*, *večer*, *zákon*, *život*.

Některá mívají dílem -u a dílem -a. Na př. půl roku, a do roka; od kusu, a nemá kusa rozumu; úmyslu, a z-úmysla; snu, a ze-sna; dvoru, a do dvora; koutu, a z-kouta do kouta; atp. Jak se vidí na těchto příkladech, udrželo se -a zvláště v jistých rčeních a ve spojení s předložkou.

Koncovka -u jest také u životného jm. *zeměplaz* gen. *zeměplazu*, a u hromadných *národ* gen. *národu* (i *národa*), *lid* — *lidu*, *skot* — *skótu*, *brav* — *bravu*, *hmyz* — *hmyzu*.

3. Jedn. dativ chlapu, -ovi a dubu.

Jména životná mají koncovku -u i -ovi: chlapu i *chlapovi*; ale *člověku*, *bohu*, nikoli též -ovi.

Jen koncovku -ovi a nikoli též -u mají příjmení, na př. *Novákovi*, a jména křestní o sobě stojící na př. *Václavovi*. Ve výrazech, jako jest *Václavovi Novákovi* nebo *Václavu Novákovi*, má jméno křestní koncovku -u neb -ovi, příjmení pak koncovku -ovi. Podobně ve výrazech *panu Václavu Novákovi* nebo *panu Václavovi Novákovi*. *Křístus* má zřídka *Křístovi* a častěji *Křístu*, a podobně jména světcův: *pišeň k sv. Václavu*.

4. Jedn. vokativ chlape, synu, dube.

Před koncovkou *-e* mění se kmenové *h, ch, k* v *ž, š, č, a r* v *ř*:
bůh — *bože*, *duch* — *svatý duše*, *člověk* — *člověče*, *bratr* —
 — *bratře*, a podobně *kmotře*, *Petře*, *větře*; o vok. slavný sbore,
 pane doktore atp. v. §. 31 č. 2.

Koncovka *-u* patří jménům vzoru *syn* (v. §. 136), vok. *synu*,
 a rozšířila se odtud také u jmen vzoru tohoto; zvláště často bývá
 při kmenové souhláске hrdelné: *vrahu!* *lenochu!* *stryčku!*

5. Jedn. lokal má koncovky *-ě, -e, -u, -ovi*. Koncovky tyto
 někdy všechny u téhož jména byti mohou, častěji však jen té neb
 oné se užívá.

Jména místní mají z pravidla *-ě (-e)*, na př. v *Berouně*,
Jičně, *Krakově*, *Rímě*, *Náchodě*, *Ujezdě*, *Táboře*, *Brodě*, *Mostě*, na
Vyšehradě, v *Novém Sadě* atd.; zřídka tu bývá *-u*, a to zejména
 po hrdelnicích, na př. v *Písku*, v *Žebráku*.

Jména osobní, příjmení i křestní (i jiná jim podobná),
 mají *-ovi* neb *-u*: o *Václavovi* neb o *Václavu*, o *Novákovi*, o *Ko-
 rybutovi* nebo o *Korybutu*. Při jménech světcův bývá *-u* nebo též
-ovi, na př. píseň o sv. *Janu*, legenda o sv. *Václavu* nebo sv. *Vá-
 clavovi*. Když se jménem takovým rozumí svátek, bývá *-ě*, na př.
 o sv. *Janě* (t. j. na den sv. *Jana*), po sv. *Jakubě*, při *Havle*, o sv.
Duše; ale též po sv. *Duchu*, po sv. *Prokopu* atd.

Jména měsícův mají *-u*: v *lednu*, *únoru*, *březnu* atd.

Jména jiná mívají:

dílem *-ě (-e)*, na př. na *hradě*, na *hřbitově*, v *chlévě*, v *domě*,
 v *klášteře*, v *komíně*, v *kostele*, na *ledě*, ve *mlýně*, po *obědě*,
 v *ovse*, v *pivováře*, v *potoce*, po *roce*, na *světě*, na *voze*;

dílem *-u*, na př. na *křtu*, v *ježu*, v *hněvu*, na *pohřbu*, na
břehu, na *vrchu*, v *prachu*, na *buku*, v *boku* atd.; zvláště a dílem
 z pravidla bývá koncovka *-u* při jménech na *-ek* a *-ík*: *doměk* —
 v *domku*, v *doměčku*, na *sloupku*, na *doubku*, po *pondělku*, po
pátku, po *dnešku*, po *včerejšku*, po *letošku*, na *koniku*, v *lesíku*,
 po *chodníku* atd.

Zřídka užívá se při témže jméně koncovky *-ě* i *-u*, na př.
 v *chrámě* a v *chrámu*, v *zákoně* a v *zákonu*, ve *stoze* a ve *stolu*,
 v *kožiše* a v *kožichu*, v *rybníce* a v *rybníku*, v *jazyce* a v *jazyku* atd.

Před koncovkou *-ě (-e)* mění se kmenové souhlásky způsobem
 náležitým: *klášter* — v *klášteře*, *potok* — v *potoce*, atd.

6. Množný nominativ: *chlapi*, *duby*; *chlapové*, *dubové*,
andělé.

Koncovka *-i* bývá jen u jmen životných; kmenová souhláska
 mění se před ní způsobem náležitým: *had* — *haďi* (t. j. *haďi*),
vrah — *vrazi*, *lotr* — *lotři*.

Koncovku *-y* mají jen jména neživotná.

O nom. Uhři (národ) a Uhry (země) v. §. 104.

Koncovku *-ové* mají jména životná, na př. *chlapové*, *hadové* atd. Ve slohu ušlechtilejším dává se též koncovka též jménům neživotným, na př. *skutkové*, *čeští stavové*, *naši hříchové*, *všelící pokrmové* atd.

Koncovka *-é* bývá u jmen: *andělé*, *manželé* (Eheleute), *židé*, *sousedé*, *hosté*; zvláště u hojných jmen na *-an* (býv. *-ěnin*, v. doleji č. 10): *zemané*, *dvořané*, *měšťané*, *Pražané*, *Moravané* atp., a podle toho též *křesťané* a *pohané*. Jména na *-án* a jména živočišná a cizí na *-an* (nebo *-án*) mají však koncovku *-i*: *velikáni*, *berani*, *havrani*, *kaplani*, *děkaní*, *formani*, *dominikani*, *Marko-mani*, *Indiani* atd.

Krom toho jest ještě několik tvarů s koncovkou *-a*: *mraka* (vedle *mraky* a *mrakové*), *oblaka*, *vrcha*, *záda*, *prsa*; jest to koncovka přejatá ze vzoru *město* (§. 111).

7. Množ. genitiv *chlapův*, *dubův*, *-ů*. O odsouvání koncové souhlásky *-v* v. §. 39 č. 5.

V pádu tomto byl tvar starší bez koncovky *-ův* (stč. *-óv*). Zbytek jeho zachoval se ve výrazech: *do-oblak*, *s-vrch*, *do-zad*, a v dial.: *od těch čás.* Jiné zbytky toho jsou v gen. místních: *do Uher*, *do Brozán* atd., o čemž v. doleji §. 104; srov. také archaisny podobné ve výrazech: *deset kamen masa*, *dvěře jsou otevřeny do kořen* v §. 144 č. 5.

8. Množný lokál *chlapích*, *dubích*, *-ech*.

Před koncovkou *-ích* mění se souhlásky kmenové způsobem náležitým, na př. *vrah* — o *vrazích*, *lenoších*, *racích*, na *sloupečích*, v *oblacích*, v *obláčcích*, na *mezečích* atd.

Koncovka *-ech* (přejatá ze vzoru *host*, §. 139) bývá po *-d*, *-t*, *-n*, *-r*, na př. o *haděch* (i o *hadích*), na *rtech*, o *pánech* (stč. též *páněch*), v *darech* (i *dařích*) atd.

Jiná ještě koncovka jest *-ách* (přejatá ze vzoru *ryba*, §. 121), rozšířená zvláště v nářečích. V jazyce spisovném jest ve výraze *ve-snách*. Někdy také jména na *-ček* jí mívají, na př. *obláček*: v *obláčcích* a v *obláčkách*.

9. Množ. instrumental *chlapy*, *duby*. O tvaru *Uhrami* atp. v. §. 104.

10. V některých jménech tohoto sklonění přehlasuje se kmenové *-a-* v *ě* (*e*), když jest tomu příčina v slabice následující (v. §. 9 č. 2). V ně. jsou to zejména:

a) jméno *Jan*, s přehláskou ve vok. *Jene* (stč. *Jěne*);

b) jména s koncovkou *-ěn-ín*: *zeměnin*, *dvořenín* atp., proti ne-

přehlasovanému -an-, které jest na př. ve množ. akk. zemany, dvořany atd.

Staročeské sklonění těchto jmen bylo :

jedn. nom. zeměnin, gen. zeměnina, dat. zeměninu, akk. zeměnina,
vok. zeměnne, lok. zeměnině n. -ěninu, instr. zeměnnem;
množ. nom. vok. zeměné, gen. zeman neb -anów, dat. zemanóm,
akk. zemany, lok. zeměnech, instr. zemany.

To jest: druhá přípona -ín- zůstávala v čísle jednotném (a též ve dvojném) a způsobovala zde svým měkkým -í- přehlásku v příponě první, tak že bylo vždy -ěn-in-; ale číslo množné bylo bez přípony -ín-, mělo jen příponu -an-, a toto -an- přehlasovalo se jen tehdy, když koncovka pádová tomu zavdávala příčinu (totiž v nom. vok. zeměné a lok. zeměnech), ostatně zůstávalo -an- nepřehlášeno (gen. zeman neb zemanów, dat. zemanóm, akk. a instr. zemany).

Během času rušilo se pravidlo bývalé a výsledek toho jest, že v nč. tvar zeměnin gen. zeměnina atd. jen jako archaismus u některého spisovatele se vyskytuje, kdežto tvar zeman gen. zemana atd. pravidlem se stal.

O jménech místních *Brozany* atp. v. doleji (§. 104).

11. Mnohá jména podstatná, která jsou v jednotném nom. jednoslabičná a dlouhá, krátí slabiku v pádech, kde jsou tvaru víceslabičného; na př. hrách — hrachu, mráz — mrazu, pás — pasu, práh — prahu, chléb — chleba, sněh (stč. snieh) — sněhu, dvár (stč. dvór) — dvora, báh — boha, půst — postu, vůz — vozu a j. Sem patří též dvojslabičné vítr (stč. vjetr, jednoslabičné) — větru. V kámen — kamena je zkrácení podle sklonění souhláskového (v. §. 144 č. 2).

Naproti tomu u jiných zůstává slabika nezkrácena, na př. páv — páva, děl — dílu, kout — koutu, týl — týla a j.

12. Zbytek dvojného čísla tohoto vzoru jest gen. lok. *prsou* ve výrazech: s *prsou*, na *prsou* atp.

Obecně říká se chybně na-*prsouch*; -*ch* je zde přidáno podle lokalu množného. Chybné jest také *k-prsoum*, místo *k-pršám*.

O dvojném *rtoma* v. §. 93 č. 5.

103. Některá jednotlivá jména tohoto sklonění.

1. Při jménech s kmenovým -l bývá v nářečích obecných kolísání; na př. říká se z-popela (správně) a v-popeli (nesprávně). Kolísání toto zasahuje namnoze i do jazyka spisovného. Proto je potřeba, vytknouti ta jména podstatná, která v jazyce spisovném ke sklonění tomuto náleží. Jsou to:

- a) Mnohá přejatá z jazyků cizích. Na př. *anděl* (gen. anděla, vok. anděle), *apoštol*, *ďábel*, *kanál*, *konšel*, *kostel*, *krokodil*, *špítal* a j.; jm. vlastní *Karel*, *Pavel*, *Šavel* a j.

Ve jménech těchto jazyk starší kolísal více než nářečí nynější, a i jazyk spisovný jest neustálen; píše se *coul* gen. *coulu* a *půl* *coule*, *kotel* gen. *kotla* i *kotle*, *korál* množ. č. *koraly* i *korale*, *titul* — *tituly* i *titule*, *artikul* — *artikuly* i *artikule*, atd.

b) Všecka jména, která jsou původem svým přičestí minulého času s koncovkou *-l*, na př. *hýřil* (gen. *hýřila* atd.), *břídil*, *prášil*, *žvástal* atp.; častá zvláště jako příjmení: *Sušil*, *Kvapil*, *Loudal*, *Doležal*, *Vychodil* atd.

c) Jiná: *-děl* (*úděl*, *záděl* = *zadělání*), *díl* (*podíl*, *rozdíl*), *důl* (*údol*), *hlahol*; *hrbol*, *hýl*, *chochol*, *chřástal* (vedle *chřístal* gen. *-le*), *jíl*, *kal* (*výkal*), *kostival*, *košťál*, *kozel*, *kůl* (*rozkol*), *manžel*, *mozol*, *omyl*, *orel*, *osel*, *pádel* (*padané ovoce*), *pal* (*zápal*, *podpál* a j.), *popel*, *posel*, *smysl* (*důmysl*, *průmysl*, *úmysl*, *Přemysl* a j.), *sokol*, *-střel* (*výstřel*, *zástřel*), *stůl*, *sval*, *sysel*, *šibal*, *toul*, *týl*, *účel* (gen. *účelu*, dat. *účelu* atd.), *úhel* (= *Winkel*, proti *uhel* gen. *uhle Kohle*), *úkol*, *uzel*, *val* (*přival*, *nával*, *obal*, *porval*), *vrchol*, *živel*.

2. Ve starších spisích a místy v nářečích vyskytuje se též sklonění *nic* gen. *z-nicu*, dat. *k-nicu* atd., t. j. zájmeno *nic* vzalo se za jméno podstatné a skloňuje se podle vzoru *dub*; v jazyce spisovném užívá se za to tvarů náležitých *z-ničeho*, *k-ničemu* atd.

3. Podstatné jméno *bratr* má sklonění v čísle jedn. náležité; v čísle množ. skloňuje se takto: nom. (vok.) *bratří* nebo *bratři*, gen. *bratří* nebo *bratrův*, dat. *bratřím* n. *bratrům*, akk. *bratří* n. *bratry*, lok. *bratřích* n. *bratrech*, instr. *bratřimi* n. *bratry*.

Tvar *bratří*, stč. *bratřie*, je vlastně čísla jednotného a významu hromadného, asi = *bratrstvo*; významem svým mohl zastupovati číslo množné *bratrové*, a časem dostal i koncovky čísla množného. Viz §. 134 č. 3.

4. Podstatné jméno *člověk* má množ. č. *lidé*.

5. Podstatné jméno *lid* má číslo jednotné podle vzoru *dub*, číslo množné podle *host*: nom. vok. *lidé*, gen. *lidí* atd., v. §. 140 č. 5.

104. Pomnožná jména místní *Uhry*, *Brozany* atp.

Pomnožná jména místní jsou na mnoze jména obyvatelův, kteří tu bydlí nebo bydlili.

Na př. jednotlivý obyvatel země uherské jest *Uher*; úhrn všech obyvatelův jsou tedy *Uhři* (= nom. množ.); týmž tvarem „*Uhři*“ nazývá se pak i země týchž obyvatelův. Totéž slovo *Uhři* znamenalo tedy 1) to, co *Uhrové* (*Ungari*, die *Ungarn*), a 2) to, co *Uhersko*, *Uherská země* (*Ungaria*, das *Ungarn*); potom, když se provedl v jazyce rozdíl mezi skloněním jmen životných a neživotných, zůstal tvar *Uhři* pro význam = *Uhrové*, ale pro význam = *Uhersko*, *Uherská země* vzal se akkusativ místo nominativu, tedy tvar *Uhry*.

Jiný příklad. Kdo bydlí u nějakého brodu, je *broženín* (utvořeno z *brod-jan-in-*), stč. *brožénín*; úhrn obyvatelův nějaké takové osady u brodu jsou stč. *brožéné*; týmž jménem *brožéné*, a později jeho

akkusativem *brozany*, nazývána pak i osada sama, tvar *Brozany* stal se jménem místním.

Jmen obojího tohoto způsobu je mnoho: *Uhry, Čechy, Rakousy, Bavorsy, Šváby* atd., *Brozany, Rokycany, Hradčany, Ohnišťany, Matličany, Moravany* atd.

Sklonění jejich bylo náležité podle příslušných vzorů *dub* množ. *duby* (§. 100) a *zeměnin* množ. (akk.) *zemany* (§. 102 č. 10, b). Ale časem vyvinuly se některé rozdíly a sklonění novočeské jest:

nom. akk. *Uhry, Brozany*; často též *-a*, zvláště v jazyku obecném: *Uhra, Hradčana* atd.;

gen. *Uher, Brozan*; tu zachován tvar genitivu staršího, kdežto jména významu jiného přijala později koncovku *-ův*, stč. *-ův*;

dat. *Uhrům a Uhrám, Brozanům*;

lok. v *Uhrích a Uhrách, v Brozanech*;

instr. *Uhry a Uhrami, Brozany*.

105.

2. Vzor *oráč, meč*.

Jedn. nom.	<i>oráč</i>	<i>meč</i>
gen.	<i>oráče</i>	<i>meče</i>
dat.	<i>oráči, -ovi</i>	<i>meči</i>
akk.	<i>oráče</i>	<i>meč</i>
vok.	<i>oráči!</i> <i>kupče!</i>	<i>meči!</i>
lok.	<i>oráči, -ovi</i>	<i>meči</i>
instr.	<i>oráčem</i>	<i>mečem.</i>
Množ. nom., vok.	<i>oráči, -ové</i>	<i>meče, -ové</i>
gen.	<i>oráčův, -ů</i>	<i>mečův, -ů</i>
dat.	<i>oráčům</i>	<i>mečům</i>
akk.	<i>oráče</i>	<i>meče</i>
lok.	<i>oráčích</i>	<i>mečích</i>
instr.	<i>oráči</i>	<i>meči.</i>

106. 1. Jména podstatná k tomuto vzoru patřící jsou rodu mužského a mají souhlásku kmenovou měkkou (tak zvané souhlásky obojetné jsou zde měkké); na př. *kraj, kůň, muž, koš, oráč, plášť, kupec, kovář, kazatel, kněz*.

O jménech s kmenovým *-l, -z, -s, -c*, která patří sem a která ku předcházejícímu vzoru tvrdému, viz §. 103 č. 1—2 a §. 108 č. 1—5.

2. Jména k tomuto vzoru patřící měla sklonění původně veskrze stejné. Zejména byl jednotný akk. *oráč*, jako *meč*, a množný nom. *meči*, jako *oráči*. Ale časem vyvinul se rozdíl, jako ve sklo-

nějí *chlap* — *dub*: jména životná přijala v jedn. akkusativě koncovku *-e* (ě), a jména neživotná přijala v nominativě množ. koncovku *-e* (ě), a jest tedy jedn. akk. *oráče* — *meč*, množ. nom. *oráči* — *meče*. Srov. §. 101 č. 2.

Akkusativ životný způsobu starého zachoval se v archaistických rčeních: *na kůň* a *za muž* (slc. íst za muž = jíti za muže, vdáti se).

3. Vzor tento liší se od předešlého měkkostí souhlásky kmenové: proti tvrdému *chlap*, *dub* jest měkké *oráč*, *meč*. Z této měkkosti vzešla i většina rozdílů, jež vidíme v koncovkách. Na př. jedn. genitiv byl původně stejný: *chlapa*, *oráča*; u kmenů tvrdých *-a* zůstalo, u měkkých však přehlásilo se v *-e* (stč. *-ě*), a jest tedy gen. *chlapa*, ale *oráče*. Podobně jedn. dativ byl původně stejný: *chlapu*, *dubu*, *oráču*, *meču*; u kmenů tvrdých *-u* zůstalo, u měkkých přehlásilo se v *-i*, a jest tedy nč. *chlapu*, *dubu* a *oráči*, *meči* atd.

107.

Ku pádům jednotlivým.

1. Ve jménech jako *kupec* gen. *kupce*, *uhel* gen. *uhle*, *oheň* gen. *ohně* atp. jest *-e* pohybné (v. §. 16 č. 1). Bývá jen v těch pádech, kde tvar se končí kmenovou souhláskou, na př. v nom. *kupec*, nom. akk. *uhel*, *oheň*; naproti tomu nebývá totéž *-e* v pádech, kde po souhlásce kmenové jde nějaká samohláska, na př. v gen. *kupce*, *uhle*, *ohně*, dat. *kupci* atd.

2. Jednotný dat. a lok. *oráči*, *-ovi* a *meči*. Jména životná mají koncovku *-i* i *-ovi*, neživotná jen *-i*.

Jen koncovku *-ovi* a nikoli též *-i* mají příjmení, na př. *Benešovi*. Jména křestní a jiná jim podobná mají *-ovi* i *-i*: podoben *Jidášovi* i *Jidáši*, o *Jonášovi* i o *Jonáši*. Ve výrazech, jako jest *Tomášovi* *Benešovi* nebo *Tomáši* *Benešovi*, má jméno křestní koncovku *-i* neb *-ovi*, příjmení pak koncovku *-ovi*. Podobně ve výrazech: *panu Tomáši* *Benešovi* nebo *panu Tomášovi* *Benešovi*. K výrazům *pán Ježíš*, *svatý Tomáš* atp. je dat. i lok.: k pánu *Ježíši*, o pánu *Ježíši*, k sv. *Tomáši*, o sv. *Tomáši*.

3. Jedn. vokativ *oráči*, *meči*! *kupče*, *kněže*!

Koncovka *-e* jest ve vok. *kněže* (stč. též *vítěz* — *vítěže*, spolu se změnou kmenové souhlásky v *-ž-*) a v hojných jménech na *-ec*, na př. *kupec* — *kupče*, *otec* — *otče* atd. (spolu se změnou kmenové souhlásky v *-č-*).

Koncovku *-i* mají jména ostatní, na př. *rytíři*! *králi*! *oráči*!

Jménům na *-ic* patří vlastně koncovka *-i*, ale ode dávna přijímají také koncovku *-(č)e* (podle *kupec* — *kupče*); na př. *dědic* vok. *dědici* a *dědiče*, *královic* — *královici* a *královiče*.

4. Množ. nominativ *oráči*; *meče*; *-ové*.

Koncovka *-i* jest jen u jmen životných; na př. oráči, hráči, rytíři atd.

Koncovku *-e* (ě) mají neživotná, na př. meče, pláště atd.

Koncovku *-ové* mají životná, na př. oráčové, rytířové, a v slohu ušlechtilejším dává se též koncovka i neživotným, na př. mečové, ohňové.

5. Množ. genitiv oráčův, mečův, *-ů*. O odsutí koncového *-v* (*-ův* — *-ů*) v. §. 39 č. 5.

V pádu tomto byl tvar starší bez koncovky *-ův* (stč. *-ův*). Zbytek toho zachoval se v několika výrazech. Zejména též ve výrazech: *peněz*, *tisíc* (pět tisíc, deset tisíc atd.; vedle toho je však také genitiv tvaru nového *tisícův*); dále ve výrazech *-ovic*, na př. *mlynářovic* pole, *sousedovic* zahrada atp., t. j. pole mlynářovicův (= členův rodiny mlynářovy), zahrada sousedovicův atd.; o výrazu *z-Lobkovic* atp. v. §. 109, o gen. *přátel*, *obyvatel* v. §. 108 č. 5.

Jména *mlynářovic* atp. jsou jména podstatná a měla své sklonění úplné. Ale časem vyšla z užívání a zachoval se jen množný genitiv. Tento býval většinou v přívlastku, t. j. v takovém poměru syntaktickém, v jakém obyčejně bývá jméno přídavné. Proto zdál se, jako by byl jménem přídavným, pokládal se za jméno přídavné, a to za jméno přídavné nesklonné, poněvadž zůstává beze změny, když se skloňuje: nom. *mlynářovic* pole, gen. od *mlynářovic* pole, dat. k *mlynářovic* poli atd.

6. V dešť gen. deště atd. je kmen zkrácen jako v hrách — hrachu (v. §. 102 č. 11). Ale tu bývá samohláska krátká také v nom. (akk.): dešť.

108. Některá jednotlivá jména tohoto sklonění.

1. Při jménech s kmenovým *-l* bývá v nářečích obecných kolísání; na př. říká se *motýl* gen. *motýla* (nesprávně) a *motýle* (správně). Kolísání toto zasahá namnoze i do jazyka spisovného. Proto je potřebí, vytknouti ta jména podstatná, která v jazyce spisovném ke sklonění tomuto náleží. Jsou to:

a) Mnohá přejatá z jazyků cizích. Na př. *čil*, *kachel*, *korbel*, *mandel*, *ortel*, *pantofel*, *pytel*, *šindel*, *věrtel*; *Daniel*, *Samuel*, *Gabriel*, *Israel* a j. O kolísání: titul, množ. č. nom. tituly a titule atp. v. §. 103 č. 1. a).

b) Domáci: všecka na *-tel*, na př. *učitel*, *kázatel*, *obyvatel*, *přítel* atd.; jiná tato: *čmel*, *daně* (daněk); *čítel*, *chmel*, *chramostýl*, *chrístel* (vedle *chřástal* gen. *-la*), *chuchel*, *chumel*, *chundel*, *jetel* (dial. *dětel*), *jitrocel*, *lříděl*, *kašel*, *koukol*, *kužel*, *král*, *mol*, *motýl*, *ocel* (v §. 138), *výl*, *svízel*, *topol*, *trupel*, *uhel* (= *Kohle*, proti *úhel* gen. *úhlu* Winkel), *úl*, *-vrhel* (*povrhel*, *vyvrhel*), *zřetel*, *žel*.

2. Jména s kmenovým měkkým *-z* (stč. *-z̄*) patří ke sklonění tomuto; na př. kněz, peněz, gen. *-e* atd. Ale některá přenesla se odtud do vzorů jiných; zejména:

mosaz přeneseno dílem do sklonění *dub*, gen. čistého *mosazu* atd. (rodu mužsk.), dílem do sklonění *kost*: gen. čisté *mosazi* (žensk.); *řetěz*, *výhoz*, *výchoz*, *Zderaz* přeneseno do sklonění *dub*; gen. *řetězu*, *výhozu*, *výchozu*, *Zderazu*.

3. Jména domácí s kmenovým *-c* patří též ke vzoru tomuto; na př. dědic gen. dědice, kupec — kupce; o jejich vokativu jedn. v. §. 107 č. 3.

Jména na *-ec* jsou také stč. *tvořec*, *čarodějec*, *svatokrádec*; tvary nom. *tvůrce*, *čarodějce*, *svatokrádce* jsou novotvary.

Naopak říká se zase v jazyce obecném *správce* místo *správce*, kteréhož jména sklonění náležitě jest podle vzoru *panoše* (§. 130).

4. Jména cizí nebo z jazyků cizích přejatá s kmenovým *-c*, *-z*, *-s* jsou dílem při sklonění tomto, dílem při předcházejícím; viz o tom §. 166, a.

5. Jména na *-tel* mají v množ. nom. koncovku *-telé*, na př. *kazatelé* atp. Pády ostatní shodují se se vzorem *oráč*: jedn. gen. *kazatele*, dat. *kazateli* atd., množ. gen. *kazatelův* (bez *-ův* jsou genitivy *přítel*, *nepřítel*, a někdy též *obyvatel*, vedle *obyvatelův*), dat. *kazatelům*, akk. *kazatele*, lok. *kazatelích*, instr. *kazateli*.

Sem patří také jména *přítel* a *nepřítel*: jedn. gen. *přítele*, dat. *příteli* atd.; číslo množné má v kmeni *-á-* místo *-í-*: nom. *přítelé*, gen. *přátel* (bez *-ův*, někdy též *přátelův*), dat. *přátelům*, akk. *přátele*, lok. *přátelích*, instr. *přáteli*.

Jména tato měla původně kmen dvojí: v čísle jednotném bylo měkké *-tel*, v množném pak tvrdé *-tel*. V čísle jednotném bylo tedy sklonění podle vzoru *oráč*: gen. *kazatele*, dat. *kazateli* atd.; v množ. pak podle vzoru *chlap*: nom. *kazatelé* (jako *andělé* atp., v nahoře §. 102 č. 6), gen. *kazatelův* (jako *andělov*), dat. *kazatelóm* (jako *andělóm*), akk. *kazately* (jako *anděly*), lok. *kazateléch* (jako *anděléch*), instr. *kazately* (jako *anděly*). Během času setřel se však rozdíl mezi *-tel* a *-tel*, a zejména za množný akk. a instr. *kazately* jest ně. akk. *kazatele* (podle *oráče*) a instr. *kazateli* (podle *oráčí*).

V *přítel* (= *prja-tel-*), *nepřítel* byla v kmenu samohláska *-á-* (vzniklá stažením z *-ija-*). Ta zůstávala beze změny, když koncovka byla tvrdá, tedy v stč. množ. gen. *přátelež*, dat. *přátelóm*, akk. a instr. *přáteľy*; když koncovka byla měkká, přehlasovalo se *-á-* v *-ie-* (= ně. *-í-*, zúžením), tedy v jedn. nom. *přietel*, gen. *přietole*, atd. a v množ. nom. *přietelě* a lok. *přieteléch*. V ně. jest v jedn. čísle náležité *-í-*; v čísle množném mělo by býti v nom. *přítelé* a v lok. *přítelích*, ale vlivem ostatních pádů ujalo se také zde *-á-* a jest tedy *-á-* v celém čísle množném.

V novější době vyskytá se v některých spisích množ. akk. a instr. *přáteľy*, *kazately* atp.; novota neoprávněná.

6. Podstatné jméno *kněz* má sklonění v čísle jednotném náležitě: gen. *kněze*, vok. *kněže* atd.; v čísle množném skloňuje se takto: nom. (vok.) *kněží*, gen. *kněží*, dat. *kněžím*, akk. *kněží*, lok. *kněžích*, instr. *kněžmi*.

Tvar *kněží*, stč. *kněžie*, jest vlastně čísla jednotného a významu hromadného, asi = kněžstvo; významem svým mohl zastupovati číslo množné k jednotnému *kněz*, a časem dostal i koncovky čísla množného. Viz §. 134 č. 3.

7. Podst. jm. *koň*. Jedn. akk. *koně*; ve rčení *na-koň* zachován akkusativ starší, v. §. 106 č. 2. V čísle množném nominativ *koně*, podle neživotných; gen. *koňův*, instr. *koní*, a vedle toho také gen. *koní*, instr. *koňmi* podle vzoru *host* (§. 139).

8. *městys* bývalo neskloněno, na př. v městys Mnichovicích. Nyní skloňuje se: gen. *městyse*, dat. *městysi* atd., a častěji nahrazuje se jménem *městečko*.

9. Podst. jm. *peněz* stč. *peniez* krátí druhou slabiku v množ. gen. *peněz* (bez *-ův* v. §. 107 č. 5), dat. *penězům*, lok. *penězích*, instr. *penězi*. V době novější činí se v jazyce spisovném v těchto pádech rozdíl a užívá se krátkých tvarů *peněz-* ve významu něm. *Geld*, a dlouhých *peníz-* ve významu něm. *Münze*; na př. mnoho *peněz* a *pět penízův* atd.

10. Podst. jm. *rodič* má množ. nom. *rodiče* = *parentes*, *die Eltern*.

109. Pomnožná jména místní na *-ice*: *Lobkovice* atp.

Pomnožná jména místní na *-ice* vyvinula se ze jmen obyvatelův (rovněž tak jako jména místní tvaru *Uhry* a *Brozany*, v. §. 104). Na př. jednotlivý obyvatel osady byl *Václavíc* (t. j. potomek *Václavův*) nebo *Lobkovic* (t. j. potomek *Lobkův*); úhrn všech obyvatelů byli *Václavici*, *Lobkoviči*; týmž tvarem, t. j. nominativem množným „*Václavici*“, „*Lobkoviči*“, nazývaly se pak i osady těchto obyvatelův; a když se provedl v jazyce rozdíl mezi skloněním jmen životných a neživotných, dostal se i zde akkusativ na místo nominativu a za bývalé *Václavici*, *Lobkoviči* jest *Václavice*, *Lobkovice*.

Jmen tohoto způsobu je velice mnoho. Ale ne všechna jména místní na *-ice* patří sem, nýbrž jen pomnožná; vedle nich jsou také hojná jména místní na *-ice* čísla jednotného, na př. *Železnice*, *Dřevěnice*, *Kamenice*, *Borovnice* atd., gen. do *Železnice*, lok. v *Železnici* atd.

Sklonění pomnožných místních na *-ice* jest náležité podle vzoru *meč* množ. č. *meče*:

nom. akk. *Lobkovice*;

gen. *Lobkovic*, tu zachován tvar genitivu staršího;

dat. *Lobkovicům*;

lok. v Lobkovicích;
instr. Lobkovicí, odchylkou též Lobkovicemi.

110.

3. Vzor *Jiří*.

1. Jména sklonění tohoto měla v kmenové koncovec *-uj-*: *Juruj-*. Koncovky pádové byly původně jako u vzorův *oráč* a *chláp*, na př. genitiv jedn. byl *Juruja* jako *oráča* a *chlapa*, dat. *Juruju* jako *oráču* a *chlapu* atd. Ale nastaly tu mnohé změny, jednak souhláskou mělkou, jednak stahováním *-uj-* s koncovkou následující; na př. gen. *Juruja* přešel stažením v *Juřá* a dále přehláskou v *Jiříe* (stě.) a zúžením v *Jiří* (ně.), dat. *Juruju* v *Juřá* a *Jiří*, atd.

2. Nom. jedn. *Jiří* shoduje se v koncovec *-i* s nom. mužsk. rodu *pěší*. To bylo příčinou, že později také v pádech jiných koncovky ze vzoru *pěší* do vzoru *Jiří* se přejímaly, na př. že v gen. jedn. vedle tvaru náležitého *Jiří* vyvinul se také novotvar *Jiřího* (podle *pěšího*), v dat. vedle *Jiří* také *Jiřímu* (podle *pěšímu*), atd.

3. Sklonění jest tedy takové:

jedn. nom. *Jiří*gen. *Jiří* . . . . . novotvar: *Jiřího*dat. *Jiří* . . . . . „ *Jiřímu*akk. *Jiří* . . . . . „ *Jiřího*vok. *Jiří*lok. *Jiří* . . . . . „ *Jiřím*instr. *Jiřím*množ. nom. vok. *Jiří*gen. *Jiří* . . . . . novotvar: *Jiřích*dat. . . . . „ *Jiřím*akk. *Jiří*lok. *Jiřích*instr. . . . . „ *Jiřemi*.

4. Sem patří jména vlastní *Jiří*, *Jiljí*, *Brikcí*, pak obecná *klí* (ně. též *klej*, gen. *kleje*), *pondělí*, *září*.

Jmen vlastních tohoto vzoru bylo v stě. mnoho; na př. též *Ambrosí*, *Vincencí*, *Imocencí*, *Alexí*, *Eustachí*, *Antoní* (s tvrdým *-ní*) atd.

Také jmen obecných bylo ve stě. více než v ně.; na př. bylo *hřebí* (ně. hřebík), *řepí* (ně. řepík) a j.

Jméno *září*, stě. *zářuj*, patřilo dříve ke vzoru *meč*, později však přeneslo se sem.

5. V stě. byl tu také rozdíl mezi jmény životnými a neživotnými; na př. jedn. akk. *Juřie* a *hřebí*; v novočeském *Jiří* a *pondělí* je rozdíl ten setřen změnou *Juřie* v *Jiří*.

6. Příklady k některým pádům jednotlivým:

- jedn. nom. svatý Jiří, král Jiří; drahý klí;
 gen. svatého Jiří, krále Jiří; drahého klí, prvního září, do pondělí;
 novotvar: krále Jiřího, Jiřího Palkoviče;
 dat. svatému Jiří, králi Jiří; drahému klí;
 novotvar: králi Jiřímu, Jiřímu Palkovičovi;
 akk. svatého Jiří, krále Jiří; drahý klí, v pondělí, na září;
 novotvar: krále Jiřího, Jiřího Palkoviče;
 lok. o sv. Jiří, o králi Jiří; v drahém klí, v měsíci září;
 novotvar: o králi Jiřím, o Jiřím Palkovičovi.

7. V nom. svatý Jiří, gen. svatého Jiří, dat. svatému Jiří atd. jest všude stejně zničící koncovka *-í*. Z toho vzniklo domnění, že se jména tohoto způsobu vůbec neskloňují, když mají při sobě přívlástek *svatý*, a psalo se také na př. v instr.: před svatým Jiří místo *Jiřím*; ovšem chybě.

111.

4. Vzor *město*.

Číslo jednotné:	Číslo množné;
nom. vok. akk. <i>město</i>	<i>města</i>
gen. <i>města</i>	<i>měst</i>
dat. <i>městu</i>	<i>městům</i>
lok. <i>městě, -u</i>	<i>městech, -ích</i>
instr. <i>městem</i> .	<i>městy</i> .

112. Podle tohoto vzoru skloňují se všechna podstatná jména rodů středního (a některá příjmení rodu mužského), která mají v nom. jedn. koncovku *-o*, v nom. množ. *-a*, a jejichžto souhláska kmenová je tvrdá (souhlásky tak zvané obojetné jsou zde tvrdé); na př. *blaho, roucho, oko, stádo, město, okno, kolo* (stě. *koło*), *péro, slovo, proso, železo, vrata*.

113.

Ku pádům jednotlivým.

1. Jedn. lokal má koncovky *-ě (e)* a *-u*. Koncovky tyto někdy u téhož jména obě býti mohou, na př. ve *vojště* i ve *vojsku*, často pak jen té neb oné se užívá, na př. v *městě* a v *uchu*.

V jazyku starším a v nářečích je v této příčině kolísání. Jazyk spisovný dává přednost koncovce *-ě (e)*, pokud jest v užívání.

Před *-ě (e)* mění se souhláska kmenová způsobem náležitým: *péro* — v *pěře*, *břicho* — v *břiše*, *mléko* — v *mléce*, *vojsko* — ve *vojště*, *Lipsko* — v *Lipště*, *Polsko* — v *Polště*, *Hradecko* — na *Hradečtě*.

2. Množ. genitiv mívá pohybné *-e-* (v. §. 16 č. 2), na př. sklo — skel, vědro — věder, okno — oken, společenstvo — společenstev.

3. Množ. lokál má koncovky *-ích* a *-ech*, na př. slovích, městech. Koncovka *ech* bývá pravidlem po *d, t, n*: v stádech, městech, oknech, a často také po *l, r*: na křídlech, jezerech.

Některá jména mívají koncovku *-ách* (ze vzoru *ryba*, v. §. 121), zvláště jména na *-ko, -čko*: lok. jablkách, městečkách.

Do nedávna psalo se také na př. dat. kolám, víčkám, lok. kolách, křídlač, jezerách, prknách, střevách, instr. kolami, křídly, jezerami, jablkami, městečkami atd.; ale nový jazyk spisovný dává co možná přednost koncovkám vzoru *město*: v dat. *-ům*, lok. *-ích* a *-ech* a instr. *-y*.

4. Ve jméno, léto, péro, dílo (stč. dielo), jádro, játra krátí se samohláska v gen. množ.: jmen, let, per, děl, jader, jater; — v léto také v pádech jiných: množ. dat. letům, lok. letech, instr. lety.

5. Zbytky dvojného čísla tohoto vzoru jsou ve výrazích: dvě *stě* (nom. a akk. proti množ. tři *sta*), a gen. lok. *kolenou* ve výrazích: u *kolenou*, na *kolenou* atp.

Obecně se říká chybně na *kolenouch*; *-ch* je zde přidáno podle lokalu množného. Chybně jest také *ke-kolenoum* místo *-ům*. O dvojném *křídlo* v. §. 93 č. 5.

O dvojných tvarech *oči, uši* atd. v. §. 114 č. 5.

114. Některá jednotlivá jména tohoto sklonění.

1. Mužská příjmení tohoto vzoru, na př. *Stýblo, Vočadlo*, mají některé pády podle vzoru *vladyka*: gen. *Stýbla* a *-y*, dat. lok. *-ovi*, akk. *-o* a *-u*, instr. *-em* a *-ou*.

2. Podstatné jméno *dítka* skloňuje se v čísle množném podle *ryba* a je rodu ženského: *dítka, dítek, dítkám, dítkách, dítkami* (nikoli *dítka*, dat. *dítkám* atd.; srov. jedn. č. *dítě* = rodu středn., a množ. č. *děti* = rodu žensk., §. 151 č. 2).

3. Za nč. *lýtko* bylo stč. *lýtka* (rodu žensk.); z toho zachoval se množ. dat. *lýtkám*, lok. *lýtkách* a instr. *lýtkami*.

4. Jména pomnožná *kamna, bedra, játra, řadra* mají v množ. dat., lok. a instr. také koncovky podle vzoru *ryba*: *-ám, -ách, -ami*.

5. Podst. jm. *ucho* a *oko* mají:

v čísle jednotném sklonění náležité: gen. *ucha, oka*, atd.;

v čísle množném též sklonění náležité, když se jimi nerozumějí údy tělesné, nýbrž nějaká *ucha* a *oka* jiná, na př. *ucha* u nádob, *oka* naléknutá na zvěř (osidla, smyčky): gen. *uch, ok*, dat.

uchám, okám nebo -ám, lok. uších, ocích nebo uchách, okách, instr. uchy, oky.

Když se však rozumějí údy tělesné, je sklonění toto:

nom. akk. uši, oči
 gen. uší, očí
 dat. uším, očím
 lok. uších, očích
 instr. ušima, očima.

Tvary *uši, oči*, gen. *uší, očí*, instr. *ušima, očima* jsou čísla dvojného: dvě uši, obě oči (sr. §. 140, 4); ale berou se také za číslo množné, když se rozumějí údy tělesné: tři uši, čtyři oči atd.

Dativ *uším, očím* a lok. *uších, očích* jsou novotvary; jejich koncovky *-m* a *-ch* vzaty jsou z čísla množného.

6. Podst. jméno *teneto* má v množ. č. *tenata, tenat* atd.

7. Podst. jméno *koleno* má tvary náležité: gen. *kolena*, dat. *kolenu* atd.; odchylkou také gen. *kolene*, dat. a lok. *koleni*, podle *ramene* a *rameni*.

115.

5. Vzor *moře*.

Číslo jednotné:	Číslo množné:
nom. vok. akk. <i>moře</i>	<i>moře</i>
gen. <i>moře</i>	<i>moří</i>
dat. <i>moři</i>	<i>mořím</i>
lok. <i>moři</i>	<i>mořích</i>
instr. <i>mořem</i> .	<i>moři</i> .

116. 1. Jména podstatná k tomuto vzoru patřící jsou jména obecná (appellativní) rodu středního (a některá příjmení rodu mužského a) jejich souhláska kmenová je měkká (souhlásky tak zvané obojetné jsou zde měkké); na př. *moře, pole* (stč. *polě*), *nebe, Labe, lice, lože, ohniště* (psáno *-šičě*) atd.

2. Vzor tento liší se od předešlého měkkostí souhlásky kmenové: proti tvrdému město jest měkké *moře*. Z této měkkosti vzešla i většina rozdílův, jež vidíme v koncovkách. Na př. jedn. genitiv byl původně stejný: *města, mořa*; u kmenů tvrdých *-a* zůstalo, u měkkých však přehlásilo se v *-e* (stč. *-ě*), a jest tedy gen. nč. *města*, ale *moře*. Podobně jedn. dativ byl původně stejný: *městu, mořu*; u kmenů tvrdých *-u* zůstalo, u měkkých přehlásilo se v *-i*, a jest tedy nč. *městu* a *moři*. Atd.

117.

Ku pádům jednotlivým.

Množ. genitivy *plic, vajec* nemají koncovky *-í*; jména na *-išť* dílem mají *-í*, dílem jsou též bez něho, na př. *pastvišť* a *pastvišti*.

Koncovka *-í* zde původně nebyla; vnikla sem teprve časem ze vzorů jiných.

118. Některá jednotlivá jména tohoto sklonění.

1. Mužská příjmení tohoto vzoru, na př. *Srdce*, mají v jedn. dat. a lok. též koncovku *-ovi*: panu *Srdci* nebo panu *Srdcovi*.

2. *vejce* má množ. gen. *vajec* (bez přehlásky, podle §. 11 č. 3).

3. Podst. jm. *vejce*, *vole* a s koncovkou *-išť* mívají v jazyce obecném koncovky podle vzoru *kuře*, gen. *vejcate*, *volate*, ohništěte, dat. *-eti* atd., chybně místo gen. *vejce*, *vole*, ohniště, dat. *vejci*, *voli*, ohništi atd.

4. O podst. jm. *poledne* v. §. 144 č. 8.

119. 6. Vzor *znamení*.

Číslo jednotné:	Číslo množné:
nom. vok. akk. <i>znamení</i>	<i>znamení</i>
gen. <i>znamení</i>	<i>znamení</i>
dat. <i>znamení</i>	<i>znamením</i>
lok. <i>znamení</i>	<i>znameních</i>
instr. <i>znamením</i> .	<i>znameními</i> .

120. 1. Podstatná jména tohoto vzoru jsou

- a) většinou rodu středního, na př. *znamení*, *zboží* atd.;
 b) některá rodu mužského, složená s *pod-*, na př. *podkoní*, *podkomoří*, *podčeší* (stč.), *podbiskupí*, *podpisaři* atp.

2. Jména sklonění tohoto měla v kmenové koncovce *-yj-*: *znamenyje*. Koncovky pádové byly původně jako u vzorů *moře* a *město*, na př. jedn. nom. byl *znamenyje* jako *moře*, gen. *znamenyja* jako *města*, dat. *znamenyju* jako *městu* a *mořu*, atd. Ale nastaly mnohé změny, jednak souhláskou měkkou, jednak stahováním *-yj-* s koncovkou následující. Na př. nom. *znamenyje* přešel stažením ve *znamenie* a toto zúžením ve *znamení*; gen. *znamenyja* změnil se stažením ve *znameňá*, přehláskou ve *znamenie*, zúžením ve *znamení*; dativ *znamenyju* ve *znameňú* a dále ve *znamení*; atd.

3. Nom. jedn. *znamení* (stč. *znamenie*) shoduje se v koncovce *-í* s nom. středn. rodu *pěši* (stč. *pěšie*). To bylo příčinou, že později také v pádech jiných koncovky ze vzoru *pěši* do vzoru *znamení* se přejímaly. Zejména podst. jm. složená s *pod-*, *podkoní* atp., přešla tím způsobem do vzoru *pěši* a skloňují se: jedn. nom. *podkoní*, gen. *podkoního*, dat. *podkonímu* atd.

U ostatních jmen tohoto vzoru je téhož původu množ. instrumental: *znameními* podle *pěšimi* a odchylně od instr. *moří*. V ná-

řečích obecných vyskytá se také gen. uhlího, dat. uhlímu atp.; v jazyku spisovném tvary tyto se nedopouštějí.

4. Sem patří také jména místní, jako *Pořečí, Meziřečí, Mezihoří, Vrchlábí*, a obecná *náručí, snídaní, záští, záduši*.

Jména tato přejímají se časem do rodu žensk. a vzoru *duše*: nom. *Poříč, Vrchláb, náruč*, gen. *Poříče, Vrchlábě, náruče* atd.

121.

7. Vzor *ryba*.

Číslo jednotné:	Číslo množné:
nom. <i>ryba</i>	<i>ryby</i>
gen. <i>ryby</i>	<i>ryb</i>
dat. <i>rybě</i>	<i>rybám</i>
akk. <i>rybu</i>	<i>ryby</i>
vok. <i>rybo</i>	<i>ryby</i>
lok. <i>rybě</i>	<i>rybách</i>
instr. <i>rybou</i> .	<i>rybami</i> .

122. Podle tohoto vzoru skloňují se všechna podstatná jména rodu ženského, která mají kmenovou souhlásku tvrdou (souhlásky tak zvané obojetné jsou zde tvrdé) a v nominativě jednot. koncovku *-a*, v množ. *-y*; na př. *vláha, moucha, ruka, žena, sestra, síla, ryba, lípa, rosa, Horky* atd.

123.

Ku pádům jednotlivým.

1. V jednotném dat. a lok. jest koncovka *-ě*, na př. *rybě*, skleslá v *-e*, na př. *skále*. Před ní mění se souhlásky kmenové způsobem náležitým; na př. *vrána — vráně* (vyslov. *vráňe*), *víra — víře*, *ruka — ruce*, *deska — desce* (stč. *dščě* a *dště*), *synagoga — synagoze*, *Olga — Olze*, *noha — noze*, *moucha — mouše* atd.

2. V nom. množ. jest několik tvarů s koncovkou *-a*, přejatou ze vzoru *město* (§. 111); na př. *louka* nom. množ. *louky* a *luka*, *hora — hory* a *hora*, *muka — muky* a *muka* a *j*.

Touž koncovku, *-a* místo *-y*, mívají pomnožná jména místní v jazyce spisovném často, v obecném z pravidla; na př. *Horka* m. *Horky*, *Slatina* m. *Slatiny* atp.

3. Množný genitiv mívá pohybné *-e*. Na př. *sestra — sester*, *bitva — bitev*, *modla — model*, *vojna — vojen*, *panna — panen*, *vráska — vrásek*, *tma — tem*, *mzda — mezd*; *palma — palm* i *palm*; *lucerna — luceren* i *lucern*; srov. §. 16 č. 2.

4. Mnohá jména dvojslabičná, jež mají slabiku první dlouhou, zkracují ji v instrumentale jedn. a v genitivě, dativě, lokale a instrumentale množném; na př.:

	jedn.	množ.							
rána	instr. ranou,	gen. ran,	dat. ranám,	lok. ranách,	instr. ranami;				
brána	„ branou	„ bran	„ branám,	„ branách,	„ branami;				
žíla	„ žílou,	„ žil,	„ žílám,	„ žilách,	„ žilami;				
hrouda	„ hrudou,	„ hrud,	„ hrudám,	„ hrudách,	„ hrudami.				

U jiných jmen též změna dílem jen částečně se děje, dílem nikdy. Jen částečně, na př. houba — gen. množ. hub, ale jedn. instr. houbou, množ. dat. houbám atd., míra (stč. miéra) — jedn. instr. měrou a množ. gen. měř atd. Nikdy, na př. sláva — jedn. instr. slávou, množ. gen. sláv, dat. slávám atd. Výklad, že by se jména významu konkrétního (srostitého) krátila a jména významu abstraktního (odtažitého) nekrátila, jest mylný.

U některých jmen vyskytují se ve všech pádech tvary se samohláskou dlouhou a spolu též s krátkou. Na př. nom. strouha a také struha, gen. strouhy a také struhy . . ., instr. strouhou i struhou atd.; podobně sůva a sova, kžara a kora a j.

O stejném krácení ve vzoru *duše* v. §. 128 č. 5.

5. Zbytky čísla dvojného tohoto vzoru jsou:

ruka, nom. akk. *ruce*, gen. lok. *rukou* (na př. *z-rukou*, *na-rukou*), instr. *rukama*; a

noha, gen. lok. *nohou* (na př. *u-nohou*, *na-nohou*), instr. *nohama*

Obecně říká se mylně *na-rukouch*, *na-nohouch*; *-ch* je zde přidáno podle lokalu množného. Také se říká *k-rukoum*, *k-nohounm*, chybně místo *k-rukám*, *k-nohám* (*-ám* čísla množného, poněvadž dvojný dativ *-ama* není již znám).

124. Některá jednotlivá jména tohoto sklonění.

1. Při jménech s koncovkou *-la* bývá kolísání mezi vzorem tímto a vzorem *duše*, a to při domácích i při přejatých.

Jména domácí stč. *jedla*, *kyčla* a *vidla*, množ. č. *vidly*, měla původně koncovku tvrdou *-la*, ale v nč. skloňují se podle vzoru měkkého *duše*, nom. *jedle*, *kyčle*, *vidle*.

Jména přejatá kolísají mezi skloněním tvrdým (vzoru *ryba*) a měkkým (vzoru *duše*) a v jazyce spisovném víc a více se chýlí ke sklonění měkkému. Na př. nom. *berla* gen. *berly* . . . a nom. *berle* gen. *berle*; nom. *perla* a *perle*; *kapla* a *kaple*; *kukla* a *kukle*; *řehola* a *řehole*; atd.

2. O podstatném jménu *dítka* (rodu středního) — množ. nom. *dítky* (rodu ženského) atd. v. nahoře §. 114 č. 2.

3. O podst. jménu *lýtko* (rodu střed.) a *lýtka* (rodu žensk.) v. nahoře §. 114 č. 3.

4. Podst. jméno *slza* gen. *slzy* atd. mívá v čísle množném vedle tvarů náležitých také tvary podle sklonění měkkého (vzoru *duše*): nom. akk. *slzy* a *slze*, gen. *slz* a *slží*, atd.

125.

8. Vzor *vladyka*.

1. Jména pod vzorem *ryba* jsou rodu ženského. Stejného zakončení a kmene jsou také mnohá jména rodu mužského. Na př. *vladyka, vévoda, hospoda* (= pán), *starosta, sluha, pastucha, družba; patriarcha, evangelista, levita* atp.

Jména tato skloňovala se původně úplně jako *ryba*; na př.:

jedn. nom. chudý vladyka	jako nom. ryba,
gen. chudého vladyky	gen. ryby,
dat. chudému vladyce	dat. rybě,
akk. chudého vladyku	akk. rybu,
množ. nom. vladyky	nom. ryby atd.

2. Časem však ujmají se tu některé změny, způsobené tím že jména tato jsou rodu mužského. Touto vlastností odchylojí se od ženských jmen vzoru *ryba*, hlásí a druží se ke jménům vzoru *chlap*, jež jsou rovně s nimi rodu mužského, a přejímají z tohoto vzoru také mnohé koncovky pádové. Následkem těchto změn jsou ve sklonění vzoru *vladyka* vedle zachovaných tvarů starých a náležitých (podle vzoru *ryba*) také novotvary (podle vzoru *chlap*).

3. Sklonění jest tedy takové:

podle vz. <i>ryba</i> (tvar náležitý)	podle vz. <i>chlap</i> (novotvar)
jedn. nom. vladyka	
gen. vladyky	
dat.	vladykovi
akk. vladyku	
vek. vladyko	
lok.	vladykovi
instr. vladykou	
množ. nom.	vladykové, evangelisté
gen. vladyk	vladykův
dat. vladykám	vladykům
akk. vladyky	
lok. vladykách	vladycích, evangelistech
instr. vladykami	evangelisty.

126.

9. Vzor *duše*.

Číslo jednotné:

nom. <i>duše</i>
gen. <i>duše</i>
dat. <i>duši</i>
akk. <i>duši</i>
vek. <i>duše</i>
lok. <i>duši</i>
instr. <i>duší</i> .

Číslo množné:

<i>duše</i>
<i>duši; mil</i>
<i>duším</i>
<i>duše</i>
<i>duše</i>
<i>dušich</i>
<i>dušemi.</i>

127. 1. Podle tohoto vzoru skloňují se všechna podstatná jména rodu ženského, která mají kmenovou souhlásku měkkou (souhlásky tak zvané obojetné jsou zde měkké) a v nominativě jedn. i množ. koncovku -ě (e); na př. *růže, duše, péče; nouze, ulice, pře, míle, země, kvasnice* atd.

2. Vzor tento liší se od předešlého měkkostí souhlásky kmenové: proti tvrdému *ryba* je zde měkké *duše*. Z této měkkosti vzešla i většina rozdílv, jež vidíme v koncovkách. Na př. jedn. nominativ byl původně stejný: *ryba, duša*; u kmenů tvrdých -a zůstalo, u měkkých však přehlásilo se v -e (-ě), a jest tedy nom. *ryba*, ale *duše*. Rovněž tak byl původně stejný dat. množný: *rybám, dušám*; *rybám* zůstalo, *dušám* však přehlásilo se v *duším* a toto přešlo zúžením v *duším*. Podobně stejný byl kdysi akkusativ jedn.: *rybu, dušu*; u kmenů tvrdých -u zůstalo, u měkkých přehlásilo se v -i, a jest tedy ně. *rybu* a *duši*. Atd.

128.

Ku pádům jednotlivým.

1. V jedn. nominativě bývá koncovka -ě (e) často odsuta. Na př. říká se a často i píše se *báň* místo *báně*, *dál* m. dále (= dálka), *dáseň* m. dásně, *dél* m. déle (délka), a podobně *díž*, *hloub* (m. hloubě = hloubka), *houšť*, *hráz*, *kadeř*, *kratochvíl*, *koudeľ* (m. koudele), *kuchyň*, *mez*, *mříž*, *nesnáz* (m. nesnáze), *obec*, *oj* (m. oje), *páž* (m. páže), *peleš* (m. peleše), *postel* (m. postele), *poušť* (m. pouště), *rohož* (m. rohože), *rez* (m. rze), *skráň*, *skryš*, *souš* (m. souše), *stráž*, *šij* (m. šíje), *šír* (m. šíře = šířka), *tíž*, *tloušť* (m. tlouště = tloušťka), *tvrz* (m. tvrze), *úlehl* (m. úlehle), *vášeň*, *věž*, *výš* (m. výše = výška), *zář* (m. záře), *zbroj* (m. zbroje), *zem*.

Některá z těchto jmen nemívají koncovku -ě (e) nikdy, na př. nom. *obec*, *postel* a j. U jiných drží se oboje tvary vedle sebe, na př. *země* i *zem*, *tíže* i *tíž* a j. V jazyce spisovném žádá se, aby koncovka -ě (e) co možná se zachovávala; psáti jest tedy *země*, *tíže* . . ., třeba že se obecně říká *zem*, *tíž* atd.

2. U týchže jmen, kde v jedn. nom. bývá odsuta -ě (e), bývá také v jedn. akkusativě koncovka -i odsuta. Na př. akk. *báň* místo *báni*, *poušť* m. *poušti*, *zem* m. *zemi*, atd.; *polovic* m. *polovici*.

Některá z těchto jmen nemívají koncovku -i nikdy, na př. akk. *obec*, *postel* a j. U jiných drží se tvar obojí, na př. *zemi* i *zem*, *tíži* i *tíž* atd. V jazyce spisovném má se koncovka -i co možná zachovávat.

3. Genitiv množný má koncovku -í: *duše* — *duši*, a někdy jest bez -í: *míle* — *míl*.

Tvar bez -í je starší a zachoval se:

při podst. jm. *ovec*, množ. gen. *ovcí* i *ovec*, na př. sto ovec; při podst. jm. *-ice*; ulice — množ. gen. *ulic*, studnice — *studnic*, neštovice — *neštovic*, a podobně *slepíc*, *kvasnic*, *lavíc*, *lžíc* atd.;

při podst. jm. *-yně*: bohyně — množ. gen. *bohyně*, a podobně *otrokyň*, *pěvkyň*, *zpěvákyň*, *jeskyň*; vedle *-yň* bývá tu však také *-yní*;

při podst. jm. *míle*, *chvíle*, *košile*, *neděle*, množ. gen. *mil*, *chvil*, *košil*, *neděl*;

při jménech místních, na př. *Chyšě* — z *Chyš*, *Teplíce* — do *Teplíc*;

při podst. jménech přejatých *-ce*: *obligace* — *obligac*, *institute* — *institut* atp., ale tu častěji a lépe bývá *-cí*: *obligací*, *institucí* atd.

4. V množ. dat. a lok. místo *-ím* a *-ích* jest také *-em*, *-ech*: *pracem*, *prázech* atp.; lépe jest šetřiti koncovek náležitých.

5. Některá jména dvouslabičná, jež mají slabiku první dlouhou, zkracují ji v jedn. instrumentale a v množ. genitivě, dativě, lokale i instrumentale; na př.:

práce — jedn. instr. <i>prací</i> , mn. gen. <i>prací</i> , dat. <i>pracím</i> , lok. <i>pracích</i> ,
<i>lžice</i> — " " <i>lžicí</i> , " " <i>lžíc</i> , " <i>lžicím</i> , " <i>lžicích</i> ,
<i>kůže</i> — " " <i>koží</i> , " " <i>koží</i> , " <i>kožím</i> , " <i>kožích</i> ,
instr. <i>pracemi</i> ,
" <i>lžicemi</i> ,
" <i>kožemi</i> .

U jiných jmen táž změna dílem jen částečně se děje, dílem nikdy. Jen částečně, na př. *chvíle* — gen. množ. *chvil*, ale jedn. instr. *chvílí*, množ. instr. *chvílemi* atd. Nikdy, na př. *poušť* — jedn. instr. *pouští*, množ. gen. *pouští*, dat. *pouštím* atd.

Říkáme *s-těží* a *pod-tíží*; ve výraze prvé, užívaném příslověčně, zachovalo se staré krácení (stč. nom. *tiežě* — instr. *těžú*), v druhém se nezachovalo.

O stejném krácení ve vzoru *ryba* v. §. 128 č. 4.

129. Některá jednotlivá jména tohoto sklonění.

1. Ve výrazech *z-výši*, *z-děli*, *z-dáli*, *z-víci*, *z-tloušti*, *z-hloubi* (místo *vz-výši* atd.), *v-stáři*, *v-šíři*, *na-šíři*, *na-děli* atp. jsou předložky *z-* (místo *vz-*), *v-* a *na-* s akkusativy podstatných jmen *výše* (= vysokost), *děle* (= délka), *dále* (= dalekost), *více* (= velikost), *tloušť*, *hloub*, *stáře* (= stáří), *šíře* (= širokost). Koncovka výrazů těchto jest právem *-i*: (*v*)*z-výši*, *v-stáři*, *na-děli*, jako v akk. *duši*. Často bývá odsuta (podle §. 128 č. 2): (*v*)*z-výš*, *v-stář*, *na-děl* atd.

Často píše se tu *-í*: *z-výší*, *z-dělí* atd., odchylkou m. *-i*.

2. Jména pomnožná *hromnice, letnice, vánoce, velikonoce* skloňují se náležitě podle vzoru *duše*, ale v dat. a instr. přecházejí ke vzoru *meč*; jest tedy:

nom. akk. vánoce
 gen. vánoc
 dat. . . . . vánocím (jako mečům)
 lok. vánocích
 instr. vánocemi . . . a vánoci (jako meči).

3. Ke vzoru *duše* patří také ženská jména domácí, jako *Máňa, Máňa* atp. V době starší skloňovala se úplně podle *duše*; tedy na př. byl jedn. nom. *Máňa, Máně*, gen. *Máňe, Máně* atd. Ze sklonění toho zachoval se jedn. dat. a lok.: *Máňi, Mání* atd., jako *duši*. V pádech jiných vyvinuly se novotvary: podle nominativův domácích *Háta, Bára* atp. utvořily se také nom. *Máňa, Máně*, a podobně vznikly akk. *Máňu, Máně* (podle akk. *Hátu, Báru*), instr. *Máňou, Máně* (podle instr. *Hátou, Bárou*), a také gen. *Máňi, Mání* (podle gen. *Háty, Báry*).

4. O podst. jm. *dveře* v. §. 138 č. 5.

5. Podst. jméno *lice* jest rodu středního a patří ke vzoru *moře* (v. §. 116 č. 1); v novějším jazyku spisovném brává se za jméno ženské vzoru tohoto, chybně.

6. Podst. jm. *neděle* má množ. gen. *neděl*. Druhdy činí se rozdíl mezi *neděl* a *neděli*, na př. pět *neděl* je prý pět týdnův, a pět *nedělí* prý pět dní nedělních; ale rozdíl ten je strojený, v jazyce skutečném ho není.

7. Jméno místní *Teplice* je častěji čísla množného, tedy gen. z *Teplic*, do *Teplic*, dat. *Teplicím* a také *Teplicám* (podle *Lobkovicám*, §. 109), lok. *Teplicích*, instr. *Teplicemi*; čísla jednotného je totéž jméno jenom porůznu v některých spisích starších.

130.

10. Vzor *panoše*.

1. Jména pod vzorem *duše* jsou rodu ženského. Stejného zakončení a kmene jsou také mnohá jména rodu mužského. Na př. *panoše, rukojmě* a mnohá na *-ce*: *soudce, zhoubce, škůdce, vůdce, obránce, strážce, rádce, správce, dárce, vládce* a j.

Jména tato skloňovala se původně úplně jako *duše*; na př.:

jedn. nom. věrný panoše	jako jedn. nom. duše,
gen. věrného panoše	gen. duše,
dat. věrnému panoši	dat. duši,
akk. věrného panoši	akk. duši,
instr. věrným panoší	instr. duší, —

množ. nom. věrní panoše . . . jako množ. nom. duše,
 gen. věrných panoší . . . " " gen. duší,
 instr. věrnými panošemi . . . " " instr. dušemi, atd.

2. Časem však ujmají se tu některé změny, způsobené tím, že jména tato jsou rodu mužského. Touto vlastností odchylní se jména tato od ženských jmen vzoru *duše*, hlásí a druží se ke jménům vzoru *oráč*, jež jsou rovně s nimi rodu mužského, a přejímají z tohoto vzoru také mnohé koncovky pádové. Následkem těchto změn jsou ve sklonění vzoru *panoše* vedle zachovaných tvarů starých a náležitých (podle vzoru *duše*) také mnohé novotvary (podle vzoru *oráč*).

3. Sklonění jest nyní takové:

podle vz. *duše* (tvar náležitý)   podle vz. *oráč* (novotvar)

jedn. nom. panoše	
gen. panoše	
dat. panoši	panošovi
akk.	panoš
vok. panoše	panoši
lok. panoši	panošovi
instr.	panošem
množ. nom.	panoši, -ové
gen.	panošův
dat.	panošům
akk. panoše	
lok. panošich	
instr. panošemi	panoši.

131. K některým pádům a jménům sklonění tohoto.

1. V jedn. nominativě vynechává se někdy *-e*, na př. *panoš* m. panoše, *správce* m. správce; lépe jest neodsouvatí.

2. Ke vzoru *panoše* patří také jméno *Krkonoše*: gen. *do Krkonoš*, lok. *v Krkonoších*, instr. *Krkonošemi*. V gen. *Krkonoš* je zachován tvar starší (jako *míle* — *míl* atd., v. §. 128 č. 3).

3. Dále patří sem také jména mužská jako *Máša*, *Váňa*, *paša*, *báta*, ale tu vyvinuly se některé novotvary zvláštní:

jedn. nom. měl by podle panoše zníti *Máše*, *Váně* atd., a tak kdysi i zněl; ale vlivem hojných nominativů *Bárta*, *Ríha* atp. vzniklo také *Máša*, *Váňa* atd.;

jedn. gen. měl by podle panoše zase zníti *Máše*, *Váně* atd.; ale podle sklonění *vладыка* — *vладыky*, *Bárta* — *Bárty* atp. utvořilo se také *Máša* — gen. *Máši*, *Váňa* — *Váni*, *paša* — *paši*, *báta* — *báti*;

dyka jedn. dat. a lok. má -*ovi*, jako *panošovi*;
 jedn. akk. jest *Mášu*, *Váňu*, *pašu*, *bátu*, podle sklonění *vla-*
dyka — *vладыку*, *Bárta* — *Bártu* atd.; a podle téhož vzoru je také
 jedn. instr. *Mášou*, *Váňou*, *pašou*, *bátou*, a
 jedn. vok. *Mášo*, *Váňo*, *pašo*, *báto*.

Mnohé z těchto tvarů neshodují se s pravidly hláskoslovnými, na př. místo akk. *Mášu* žádali bychom přehlasovaný tvar *Máši* atd. Neshoda jest odtud, že jsou to novotvary; na př. pravidlo o přehlásce *u* v *i* (*dušu* — *duši*, §. 25 č. 8) bylo již minulo a již nevládlo, když tvar *Mášu* vznikl. Korigovati tyto neshody a přetvořovati na př. nom. *Máša* v *Máše* i skloňovati to dále: gen. *Máše*, dat. *Máši*, akk. *Máši* atd., jest nepotřebné a nemístné.

4. Podle vzoru *duše* a *panoše* skloňovalo se také podst. jméno rovně, které jest rodu mužsk. i žensk.; na př. bratrův rovně = *ten*, kdo jest roven bratru, sestřina rovně = *ta*, která jest rovna sestře. Jméno to vyšlo z užívání a zůstal z něho jenom nom. jedn. *roven* (místo *rovně*, s odsutým -*ě*). Tvar tento dlužno ovšem lišiti od přídatného jm. *roven*, -*a*, -*o*.

132.

11. Vzor *paní*.

Číslo jednotné:

Číslo množné:

nom. *paní**paní*gen. *paní**paní*dat. *paní**paním*akk. *paní**paní*vok. *paní**paní*lok. *paní**paních*instr. *paní*.*paními*.

133. 1. Jména tohoto vzoru jsou rodu ženského: *paní*, *pradlí*, *Maří* atd.

2. Původně měla v koncovce kmenové -*ij-*, a koncovky pádové skoro veskrze tytéž, jako ve vzoru *duše* a *ryba*; tedy na př. jedn. dativ zněl *panjji* (jako *duši*), množ. dativ *panjams* (jako *dušams* a *rybams*) atd. Ale nastaly tu mnohé změny, jednak souhláskou měkkou, jednak stahováním -*ij-* s koncovkou následující. Na př. jedn. dativ *panjji* přešel stažením v *paní*; množ. dativ *panjams* stažen v *panám* a změněn dále přehláskou v *paniem* a zúžením v *paním*; atd.

134.

Některá jednotlivá jména tohoto sklonění.

1. Ke sklonění tomuto patří především jména *paní* a *ledví*.

Dříve patřila sem také jména *rolí*, *laní*, *lodí*; ale ta přetvořila se časem v *role*, *laň* a *loď* a skloňují se *role* a *laň* podle *duše*, *loď* podle *kost*.

2. Dále patří sem jména ženská na -*dli*: *pradlí* (= *pradlena*), *švadlí* (= *švadlena*), *předlí* nebo *prádlí* (= *prádlena*). Ale také ta

přetvořila se časem v *-dle* (na př. *pradle* atd., skloňováno podle *duše*) anebo v *-dlena* (*pradlena* atd.). V jazyce nynějším jsou tvary *-dlena* (*pradlena* atd.) pravidlem; tvary *-dlí* (*pradlí* atd.) vyskytují se jako archaismy porůznu v některých spisích; tvary *-dle* (*pradle* atd., též *pledle*, *tředle* = která pleje, tře len) drží se v nářečích.

3. Ke vzoru *paní* patří dále podstatná jména významu množného *bratří*, *kněží*; na př. v čísle jedn.:

nom. dobrý *bratr* a velebný *kněz*,
gen. dobrého *bratra* a velebného *kněze* atd.,

a v čísle množném podle *paní*:

nom. dobří *bratři* a velební *kněží*,
gen. dobrých *bratří* a velebných *kněží*,
dat. dobrým *bratřím* a velebným *kněžím*,
akk. dobré *bratři* a velebné *kněží*,
lok. o dobrých *bratřích* a velebných *kněžích*,
instr. dobrými *bratřimi* a velebnými *kněžimi*.

Původně byla tato jména čísla jednotného a významu hromadného; říkalo se na př. dobrá *bratřie* (= dobré bratrstvo), velebná *kněžie* (= velebné kněžstvo). Sklonění bylo též podle čísla jednotného; na př. dobrý *bratři* a velebný *kněží*, akk. dobrú *bratřú* a velebnú *kněžú*, atd. Ale nátlakem významu, který byl hromadný a tedy množný, počalo se bráti *bratřie*, *kněžie* za číslo množné, a podle tohoto pojetí dávaly se týmž jménům pak také koncovky čísla množného a také přívlasky množné: na př. místo staršího dativu jednotného *dobréj bratři* a *velebněj kněží* jest potom množný *dobrym bratřím* a *velebným kněžím*, místo staršího akkusativu jednotného *dobrá bratři* a *velebná kněží* jest akk. množný *dobré bratři* a *velebné kněží*, atd. Sr. §. 103 č. 3 a §. 108 č. 6.

4. Konečně patří ke vzoru *paní* jména přetvořená ze jmen cizích na *-ia*, *-io*; jsou to:

a) jména vlastní: *Maří* (z *Maria*), *Samaří*;

b) jména obecná: *bibli* (z *biblia*); *kommissí* (z *commissio*), *orací*, *obligací* a j.; místo těchto užívá se nyní většinou tvarův *-e* (skloňovaných podle *duše*): *bible*, *kommissé*, *obligace* atd.

135.

12. Vzor *sudí*.

1. Jména pod vzorem *paní* jsou rodu ženského. Stejného kmene jsou také jména rodu mužského. Na př. *sudí*, a mnohá na *-čí*: *krejčí*, *mluvčí*, *lovčí* a j.

Jména tato skloňovala se původně úplně jako *paní*; byl tedy na př.:

jedn. nom. spravedlivý <i>sudí</i>	jako nom. <i>paní</i> ,
gen. spravedlivého <i>sudí</i>	„ gen. <i>paní</i> ,
dat. spravedlivému <i>sudí</i>	„ dat. <i>paní</i> ,
instr. spravedlivým <i>sudí</i>	„ instr. <i>paní</i> , atd.

2. Časem však ujímají se tu některé změny, způsobené tím, že jména tato jsou rodu mužského. Touto vlastností odchylojí se jména tato od vzoru ženského *paní*, hlásí i druží se ke vzoru *Jiří* (§. 110 č. 3), jenž jest rovněž s nimi rodu mužského, a přijímají stejně s ním mnohé koncovky ze sklonění jmen přídavných vzoru *pěší*.

3. Sklonění jest tedy takové:

jedn. nom.	pan sudí, mluvčí	
gen.	pana sudí	novotvar: pana sudího, mluvčího,
dat.	. . . . .	panu sudímu, mluvčímu,
akk.	(jako gen.)	
lok.	. . . . .	o panu sudím, mluvčím,
instr.	. . . . .	panem sudím, mluvčím,
množ. nom.	páni sudí, mluvčí	
gen.	pánův sudí, mluvčí	pánův sudích, mluvčích,
dat.	pánům sudím, mluvčím	
akk.	pány sudí, mluvčí	
lok.	o pánech sudích, mluvčích	
instr.	pány sudími, mluvčími.	

4. Podle vzoru *paní* skloňovalo se také stč. *hrabie* a složeniny jeho *purkrabie*, *markrabie*, *lanckrabie*, *falckrabie*, nč. zúžené *purkrabí* atd. Místo *hrabie*, zúž. *hrabí*, klade se později *hrabě*, skloňované podle vzoru *kuře* (§. 150): gen. *hraběte*, dat. *hraběti* atd.

Složeniny *purkrabí* atd. mají častěji koncovky náležité podle vzoru *paní*, dílem však mají také koncovky podle vzoru *pěší* a nč. též podle vzoru *kuře*; na př. koncovky:

	(náležité)	(podle vz. <i>pěší</i>)	(podle vz. <i>kuře</i>)
jedn. nom.	mocný purkrabí, markrabí	. . . . .	markrabě,
gen.	mocného purkrabí, markrabí	purkrabího, markrabího	markraběte,
dat.	mocnému purkrabí, markrabí	purkrabímu, markrabímu	markraběti,

atd.

Kromě toho vyskytují se u týchž složenin *purkrabí* atd. také novotvary s koncovkami vzoru *chlap*: v jedn. dat. a lok. *purkrabovi*, množ. nom. *purkrabové*, gen. *purkrabův*, dat. *purkrabům*.

136.

13. Vzor *syn*.

Vzor tento úplně splynul se vzorem *chlap* a přestal tedy býti vzorem zvláštním. Jenom pro úplnost připomíná se zde přece.

Původně měl některé koncovky zvláštní; na př.:

byl jedn. gen.	synu, domu .	proti gen. chlapa, duba;
byl jedn. lok.	synu, domu .	lok. chlapě, dubě;
byl množ. nom.	synové, domové	nom. chlapi, dubi;
byl množ. lok.	synech, domech	lok. chlapiěch, dubiech (=nč. -ích);

atd. Ale všechny tyto rozdíly se vyrovnaly tím, že koncovky, jež byly zvláštní ve vzoru tom neb onom, přejala se do vzoru druhého. Na př.:

jedn. gen. synu a chlapa, domu a duba vyrovnal se tím, že životné *syn* přijalo koncovku *-a* ze vzoru *chlap*: syna = chlapa, — a že jména neživotná vzoru *chlap* přijala koncovku *-u* ze vzoru *syn*: dubu = domu;

jedn. lok. domu a dubě vyrovnal se tím, že vedle náležitého tvaru domu utvořil se také lokal domě, a naproti tomu vedle náležitého tvaru dubě utvořil se také lokal dubu; atd.

137.

14. Vzor *kost*.

Jednotné číslo:

Množné číslo:

nom. <i>kost</i>	<i>kosti</i>
gen. <i>kosti</i>	<i>kostí</i>
dat. <i>kosti</i>	<i>kostem</i>
akk. <i>kost</i>	<i>kosti</i>
vok. <i>kosti</i>	<i>kosti</i>
lok. <i>kosti</i>	<i>kostech</i>
instr. <i>kostí.</i>	<i>kostmi.</i>

138. 1. Jména vzoru tohoto jsou rodu ženského. Uvedeme ta z nich, která se hojněji vyskytují, srovnajíce je podle souhlásek kmenových. Jsou

s kmenovou souhláskou retnou: *ozim, otep, step* (z rusk.), *obuv*;

s km. souhl. jazyčnou: *běl* (žensk. r.), *hůl, sůl, mysl, ocel, sběr, modř, tvář, zvěř*; o některých viz doleji č. 3;

s km. souhl. zubnou: *daň* a jiná na *-ň*, o nichž v. doleji č. 5.; *čeleď, havěď, hrud, chamrad, kád, měď, píď, stred* gen. *strdi* (biblické), *-věď* (*zповěď, odpověď* atp.), *zeď, žerď*; *čest, část, čelist, čtvrt, hrst, hut, choť, chut, kořist, kost, labut, lať, lest, loukot, mast, -měť* (*pamět*), *nať, nit, oprat, past, pažit, pečet, pelest, perut, pěst, plst, prst, pout* (žensk. r.), *ratolest, rtuť, síť, slast, smrt, srst, strast, trať, trest* (= *třtina*), *-řest* (*pověst* a. j.), *-vět* (*obět, závět*), *-vist* (*závist, nenávist*), *vlast, -žest* (*úžest*), dále hojná s příponou *-st*, končící se na *-ost* a *-est*: *radost, starost, bolest* atd.;

s km. souhl. sykavou: *moc* (*pomoc, nemoc*), *noc, pec, věc*; *směs, ves*; *louč, řeč, seč, žluč; laž; myš, rozkoš, veš*.

2. Mnohá z nich přecházejí ke vzorům jiným. Na př. místo *hus* gen. *husi* atd. vyvinuly se tvary (podle vzoru *ryba*): nom. *husa*

gen. *husy* atd.; místo *pec* gen. *peci* říká se *pec* — *pece* (podle vzoru *duše* gen. *duše*); atd.

3. Nejvíce přechází se ke vzoru *duše*. Tu mívají některá podstatná jména vedle tvarů náležitých ze vzoru *kost* také ještě tvary obdobné ze vzoru *duše* ve všech těch pádech, kde vzor tento od onoho se liší. To bývá (kromě jedn. nom. a akk., kde vedle tvarů plných *duše* a *duši* jsou také tvary se samohláskou odsutou, jako nom. *hráz'* m. *hráze* a akk. *hráz'* m. *hrázi*) v jedn. genitivě a ve všech pádech množného čísla kromě genitivu; na př. *zeď* má koncovky:

podle vz. <i>kost</i> (náležité)	podle vz. <i>duše</i> (obdobné)
jedn. nom. akk. nč. <i>zeď</i>	—
gen. <i>zdi</i>	<i>zdě</i>
dat. <i>zdi</i>	—
vok. <i>zdi</i>	—
lok. <i>zdi</i>	—
instr. <i>zdě</i>	—
množ. nom. akk. <i>zdi</i>	<i>zdě</i>
gen. <i>zdi</i>	—
dat. <i>zdem</i>	<i>zdími</i>
lok. <i>zdech</i>	<i>zdích</i>
instr. <i>zedmi</i>	<i>zděmi</i> .

Podobně jako *zeď*, gen. *zdi* a *zdě* atd., kolísají podst. jm.: *otep*, *obuv*, *běl*, *hál*, *ocel*, *modř*, *tvář*, *zvěř*, *čeled*, *kád*, *loď*, *měď*, *píd*, *čtvrt*, *chut*, *lábuř*, *lat*, *nař*, *nit*, *past*, *peruř*, *pěst*, *rtuř*, *sit*, *pec*, *žluč* a j.

4. Kde oboje tvary jsou v užívání, náležité (podle vzoru *kost*) i obdobné (podle *duše*), dává jazyk spisovný přednost tvarům náležitým. Lépe jest tedy skloňovati *otep* gen. jedn. a nom. akk. množ. *otepi*, *obuv* — *obuvi*, *hál* — *holi*, *modř* — *modři*, *zeď* — *zdi*, *měď* — *mědi*, *čtvrt* — *čtvrti*, *pec* — *peci*, *žluč* — *žluči* atd., než užívati tvarův *otepě*, *obuvě*, *hole*, *modře*, *zdě*, *mědě*, *čtvrtě*, *pece*, *žluče* atd.; lépe v instr. množ. *otepmi*, *holmi* atd. než *otepěmi*, *holemi* atd. Kde tvar náležitý v užívání již není, tu ovšem nesluší ho schválně tvořiti; na př. psáti v množ. dat. *otepem* a lok. *otepech* místo obyčejného *otepím*, *otepích* atp. bylo by strojené.

5. U mnohých jmen v pádech nahoře vytčených tvary náležité (podle vzoru *kost*) zanikly a tvary obdobné (podle *duše*) staly se pravidlem i v jazyku spisovném. Na př. podstatné jméno *duř* skloňovalo se kdysi úplně jako *kost*, nyní pak máme v jeho sklonění

(podle vz. *kost*)(podle vz. *duše*)

jedn. nom. akk. daň	—
gen. —	daně
dat. daní	—
vok. daní	—
lok. daní	—
instr. daní	—
množ. nom. akk. —	daně
gen. daní	—
dat. —	daním
lok. —	daních
instr. —	daněmi.

Tímto způsobem skloňují se:

- a) všecka tohoto druhu jména na -ň, na př. *braň, zbraň, daň, dlaň, jeseň, pláň* (planý strom), *saň, sáně* (množ. Schlitten), *stň, zeleň; báseň, píseň, plíseň, tíseň; bázeň, kázeň, lázeň, přízeň, trýzeň, žízeň* atp.;
- b) dále některá
na -l: *housle, jesle* (obě pomnožná), *koupel*;
na -r: *dveře* (pomnožné).

139.

15. Vzor *host*.

1. Jména pod vzorem *kost* jsou rodu ženského. Stejného s nimi kmene jest také několik podstatných jmen mužských, na př. *host*. Jejich sklonění jen málo se liší od vzoru *kost*, a jest toto:

v čísle jednotném

v čísle množném

nom. *host* (jako nom. *kost*)nom. *hosté* —gen. *hostí* (jako gen. *kostí*)gen. *hosté* (jako gen. *kostí*)dat. *hosti* (jako dat. *kostí*)dat. *hostem* (jako dat. *kostem*)akk. *hosti*akk. *hosti* (jako akk. *kostí*)

(= genitiv vzatý do akk.)

vok. *hostí* (jako vok. *kostí*)lok. *hosti* (jako lok. *kostí*)lok. *hostech* (jako lok. *kostech*)instr. *hostem* —;instr. *hostmi* (jako instr. *kostmi*).

Jest tedy rozdíl mezi vzory *kost* a *host* jenom v instr. jedn. (*kostí* a *hostem*) a v nom. množ. (*kostí* a *hosté*); koncovky v pádech ostatních byly a dílem dosud jsou stejné.

2. Podstatná jména, která sem patřila, přešla většinou do uklonění jiných, jmenovitě do vzorů mužských *oráč* a *chlap*; na př. stč. skloňovalo se *zět* gen. *zěti*, *kmet* gen. *kmeti* atd., a za to jest sč. *zet* — *zetě* (podle vzoru *oráč*), *kmet* — *kmeta* (podle *chlap*). Tím stalo se, že sklonění tohoto v jazyce nynějším téměř není. Jenom

při podst. jm. *host* zachovaly se zbytky jeho v jazyce spisovném, na př. gen. akk. mého *hosti*, množ. gen. mých *hostí*, dat. všem mým *hostem*, instr. mými *hostmi*. A i tu vyskytují se častěji novotvary podle vzoru *chlap*: gen. mého *hosta*, dat. mému *hostu*, *-ovi*, atd.

140. K některým pádům a jménům sklonění *kost* a *host*.

1. Jména vzorův těchto končí se v jedn. nominativě, ve vzoru ženském také v jedn. akkusativě, souhláskou, na př. *kost*, *host*, *daň*, *zvěř* atd. Souhláska ta jest často měkká, na př. *zvěř*, *daň*, *báseň*, *přízeň*, *zeď*, *labuť*, *pečeť*, *peruť*, *rtuť*, *pec*, *řeč* atd.; i souhlásky obojetné jsou zde vlastně měkké, na př. *ocel*, *ves*, *otep*, *obuv*, *ozim*. Často je tu však souhláska tvrdá, a to zejména tvrdé *-t*, na př. *kost*, *host*, *čest*, *část*, *čtvrt*, *hrst*, *chut*, *kořist*, *lest*, *mast*, *nít*, *past*, *pout*, *smrt*, *strast*, *-vist* (*závist*, *nenávist*), *vlast*, a v hojných jménech utvořených příponou *-st* a končících se na *-o-st* a *-e-st*, na př. *starost*, *radost*, *milost*, *zlost*, *bolest* atd. Toto tvrdé *-t* zůstává také v množ. dat., lok. a instrum., tedy *kostem*, *kostech*, *kosťmi* (nikoli *kosťmi*) atd.

Původně následovalo v jedn. nom. (a též v některých pádech jiných) za souhláskou ještě měkké *jer*, a bylo tedy na př. *zvěřer danь*, *čeledь*, *kosťь*, *kmetь*. Působením tohoto jeru změkčilo se *r* a vyvinulo se z něho *ř*, za bývalé *zvěřь* jest potom *zvěř* (v. §. 31 č. 1, c). Souhlásky *n*, *d*, *t* se však od měkkého jeru neměkčí (v. §. 32 č. 3; §. 33 č. 5 a §. 34 č. 5), za bývalé *danь*, *čeledь*, *kosťь*, *kmetь* atd. bylo tu tedy po zaniknutí jeru tvrdé *dan*, *čeled*, *kosť*, *kmet* atd. Kde se tu vyskytuje měkké *-ň*, *-ď*, *-ť*, tam dostalo se analogií z pádů jiných, jež mají *ň*, *ď*, *ť* právem, na př. z gen. a dat. *dani* (vysl. *daňi*), *čeledi* (vysl. *čeledi*), *rtuti* (vysl. *rtuťi*). Stalo se to zejména u těch jmen

ženských, která přecházejí do vzoru *duše*, na př. *daň*, *báseň*, *přízeň* atp., gen. *daně* atd.; *čeled* gen. *čeledi* a *čeledě*, *zeď* gen. *zdi* a *zdě*; *huť*, *choť* (r. žensk.), *labuť*, *lať*, *loukoť*, *nať*, *prst*, *rtuť*, *síť*, *trať*, gen. *hutě*, *chotě*, *labutě* atd.; a dále u těch jmen

mužských, která přecházejí do vzoru *oráč*, jako: *choť* (r. mužsk.), *zeť*, gen. *chotě*, *zetě*.

Mnohá jména na *-t* a mezi nimi zejména všechna na *-o-st* a *-e-st* nedopustila tohoto přechodu v jazyce spisovném; na př. *smrt* má jedn. gen. *smrti* a nikdy *smrtě*, *radost* má *radosti* a nikdy *radostě*, množ. dat. *radostem* a nikdy *radostím*, lok. *radostech* a nikdy *radostí*, atd. Táž jména pak zachovala také v jednotném nom. a akk. staré *-t* vždy a dosud.

O psaní *kosť*, *smrtě*, *radostě* atd., instr. množ. *kosťmi* atp. viz §. 34, 5 pozn.

2. Podst. jm. *choť* bývá někdy rodu mužského, někdy ženského, podle různého významu: bratrova choť, sestřin choť. *Běl, ocel* gen. *-i* jsou rodu žensk.; novotvary s gen. *-e* berou se za mužské.

3. Podst. jm. *hál, sál* krátí slabiku kmenovou ve všech pádech kromě jedn. nom. akk.; tedy *hál, sál*, jedn. gen. *holi, soli* atd.

4. Ke vzoru *kost* patřily také dvojné tvary podstatných jmen *oko, uchò: oči, uši* (rodu ženského); v. o nich v §. 114 č. 5.

5. Podle vzoru *host* utvořeno jest množ. číslo podstatného jména *lid* (v. §. 103 č. 5); nom. vok. *lidé*, gen. *lidí*, dat. *lidem*, akk. *lidí*, lok. *lidech*, instr. *lidmi*.

6. Podle *kost* skloňovaly se také číslovky *tři, čtyři, pět, šest, sedm, osm, devět, deset*; o těch viz §. 163 č. 4 a 5.

141.

16. Vzor *tykev*.

Číslo jednotné:

nom. *tykev*gen. *tykve*dat. *tykvi*akk. *tykev*vok. *tykvi*lok. *tykvi*instr. *tykvi*.

Číslo množné:

*tykve**tykvi**tykviám**tykve**tykve**tykviích**tykveimi*.

142. 1. Tak skloňují se podstatná jména *broskev, brukev, církev, dratev, houžev, konev, koroptev, kotev, krev, krokev, láhev, mrkev, pánev, ploutev, rakev, ředkev, štoudev, tykev, větev, vikev, vrstev* a j.; jsou vesměs rodu ženského.

2. Některá ze jmen vzoru tohoto mají vedle tvaru *-ev* také tvar *-va*, na př. vedle *kotev* je také *kotva*, a podobně *vrstva* vedle *vrstev*, *dratva* v. *dratev*, *ploutva* v. *ploutev* a j.; tvary *-va* skloňují se podle *ryba*.

3. V jedn. gen. a množ. nom. akk. bývá v nářečích obecných vedle *-e* též koncovka *-ě* (podle vzoru *duše, země*): *tykvě, větvě, konvě* atd.; jazyk spisovný má pravidlem *-e*: *tykve, větve, konve* atd.

4. *-e* v koncovce *-ěv* jest pohybné (v. §. 16 č. 1). Vyskytuje se jen v těch pádech, kde se tvar končí na *-ev*, tedy jen v jedn. nom. a akk.: *tykev, krev* atd.; v pádech ostatních zaniká: *tykve, krve, tykvi, krvi* atd.

5. V podst. jm. *církev* a *ředkev* bývalo kromě jednotného nom. a akk. jiné pohybné *e* v slabice předposlední páduv ostatních: gen. *cěrkve, ředkve*, dat. *cěrkvi, ředkvi* atd.; totéž *-e* udrželo se v tvarech odtud odvozených: *Cěrkva, Cěrkvice, ředkva*.

6. Podst. jméno *láhev* kráčí prvou slabiku v jedn. instr. a v množ. gen., dat., lok., instr.: lahví, lahví, lahvím atd.

143.

17. Vzor *kámen*.

Číslo jednotné:

nom. *kámen*gen. *kamene*dat. *kameni*akk. *kámen*vok. *kameni*lok. *kameni*instr. *kamenem*.

Číslo množné:

} podle vz. *dub*.

144. 1. Tak skloňují se podst. jména *den* (v. doleji č. 6), *hřeben*, *ječmen*, *kámen*, *kmen*, *kořen*, *křemen*, *lupen*, *plamen*, *pramen*, *střemen*; jsou vesměs rodu mužského.

2. Podst. jm. *kámen* kráčí slabiku první v pádech, kde je tvar trojslabičný, a v gen. množ.: *kámen*—*kamene* atd., gen. mn. *kamen*.

3. V čísle množném skloňují se tato jména podle vzoru *dub*: nom. *kameny*, gen. *kamenův* atd.

4. V nářečích obecných bývají koncovky podle vzoru *dub* (*chlap*) také v čísle jednotném, na př. jedn. gen. *kus kamena*, *kamenu*, *z ječmena*, *kus kořenu*, dat. *k pramenu*, lok. *v kameně*, *v plamenu* atd.; v jazyce spisovném objevují se tytéž tvary také dosti často, ale přece náleží přednost tvarům vlastním.

5. V genitivě množném jest vedle tvaru *kamenův* také tvar archaistický *kamen* (srov. §. 102 č. 7) ve výrazech, kde *kámen* znamená váhu (=20 liber), na př. *deset kamen masa*. Stejný archaismus jest také ve výraze *do-kořen*, změnou hláskovou *do-kořán*, na př. *dvěře jsou otevřeny do kořen, do kořán*.

6. Podst. jméno *den* má některé zvláštnosti a skloňuje se takto

	(podle <i>host</i>)	(podle <i>dub</i>)
jedn. nom. <i>den</i>	množ. nom. . . . <i>dni, dnove</i>	
gen. <i>dne</i>	gen. <i>dní . . . dnův</i>	
dat. <i>dní</i>	dat. . . . <i>dnům</i>	
akk. <i>den</i>	akk. <i>dní . . . (dny)</i>	
vok. <i>dní</i>	vok. = nom.	
lok. <i>dne (ve-dne)</i>	lok. <i>dnech</i>	
instr. <i>dnem</i>	instr. . . . <i>dny</i> .	

V jedn. lok. *dne*, jenž se zachoval jen ve výraze *ve-dne*, jest pádová koncovka *-e* zvláštní; zachovala se nám kromě toho

jenom ve výrazech číselných jako *jedenácte* atd. (=jeden-na-desěte, kdež na-desěte jest lokal jedn., v. §. 163 č. 6).

V množ. nom. *dní* jest koncovka starší.

7. Jako *den*, tak skloňuje se většinou také *týden*. V slově tom je sraženo zájmeno *tý* (= týž) a podst. jméno *den*, a měly by se vlastně náležitě skloňovati obě části: nom. *tý-den*, gen. *tého-dne*, dat. *tému-dni* atd. Tak se někdy a částečně také dalo. Ale během času ustálil se způsob, že jenom *-den* se skloňuje v pádech všech, kdežto člen první *tý-* buď zůstává neskloněn a ve všech pádech, buď jest jen v jedn. nom. a akk. a pády ostatní mají opět nesklonované *tého-*. Jest pak sklonění toto:

jedn. nom. a akk.	<i>týden</i>		
	gen. <i>týdne</i>	nebo	<i>téhodne</i>
	dat. <i>týdnu, -i</i>	„	<i>téhodnu, -i</i>
	lok. <i>týdnu, -i</i>	„	<i>téhodnu, -i</i>
	instr. <i>týdnem</i>	„	<i>téhodnem</i>
množ. nom. a akk.	<i>týdny</i>	„	<i>téhodny</i>
	gen. <i>týdnův</i>	„	<i>téhodnův</i> atd.

8. Podst. jm. *poledne* vzniklo z *polo-dne* = půl-dne, polovice dne; *-dne* je v něm jedn. genitiv. Skloňovati by se měl vlastně člen první, a *-dne* mělo by zůstávati neskloněno. Avšak vyvinul se způsob ten, že člen první zůstává neskloněn a skloňuje se člen druhý: jedn. nom. a akk. *poledne*, gen. *poledne*, dat. a lok. *polední*, instr. *polednem*. V lok. užívá se rádo tvaru množného: o *polednách*.

145.

18. Vzor *ramě*.

Číslo jednotné:

Číslo množné:

nom. vok. akk.	<i>ramě</i>	<i>ramena</i>
gen.	<i>ramene</i>	<i>ramen</i>
dat.	<i>rameni</i>	<i>ramenům</i>
lok.	<i>rameni</i>	<i>ramenech</i>
instr.	<i>ramenem</i> .	<i>rameny.</i>

146. 1. Tak skloňují se podstatná jména *břímě* (stč. *břiemě*), *jmě*, *plémě*, *rámě*, *símě*, *slémě* (= nejvyšší trám ve střeše, vrch střechy), *témě*, *výmě*; jsou vesměs rodu středního.

2. Jména *ramě*, *břímě*, *plémě* atd. mají v jedn. nom. vok. akk. slabiku první dlouhou; v pádech ostatních je krátká: tedy jedn. gen. *ramene*, *břemene*, *plamene*, dat. *rameni*, množ. nom. *ramena*, gen. *ramen* atd.

Táž změna jest ve *výmě* gen. *vymene* atd. Tvary *vémě*, *vemene* atd. jsou nesprávné; vznikly mylným domněním, že ve *výmě* jest *-ý-* zúžením z *-é-* jako v *břímě* a j., a poněvadž k nom. *břímě* je

gen. břemene, utvořilo se také výmě — vemene a k tomu i nom. věmě.

3. Koncovky v čísle množném jsou na mnoze podle vzoru *město*. Podle téhož vzoru vytvořily se také novotvary pro číslo jednotné, s koncovkou *-meno* místo *-mě*, totiž: *břemeno, jméno, plemeno, rameno, semeno, slemenō, temeno, vymeno*; sklonění jejich jest ovšem cele podle *město*.

4. O podst. jm. *koleno*, gen. kolena a kolene atd., v. §. 114 č. 7.

5. Zbytek čísla dvojného sklonění tohoto jest gen. lok. *ramenou* ve výrazech: *s-ramenou, na-ramenou* atp.

Obecně říká se chybně *na-ramenouch* m. *na-ramenou*, a také *k-ramenoum* místo *k-ramenům*.

147.

19. Vzor *nebe*.

Číslo jednotné:	Číslo množné:
nom. vok. akk. <i>nebě</i>	<i>nebesa</i>
gen. <i>nebe</i>	<i>nebes</i>
dat. <i>nebi</i>	<i>nebesům</i>
lok. <i>nebi</i>	<i>nebesích</i>
instr. <i>nebem</i> .	<i>nebesy</i> .

V češtině skloňuje se tak jenom podst. jméno *nebe*.

V čísle jednotném jsou koncovky podle vzoru *moře*, ve množném podle *město*.

148.

20. Vzor *loket*.

Číslo jednotné:	Číslo množné:
nom. <i>loket</i>	<i>lokty, -ové; lokte</i>
gen. <i>lokte</i>	<i>loktův; loket</i>
dat. <i>lokti</i>	<i>loktům</i>
akk. <i>loket</i>	<i>lokty; lokte</i>
vok. <i>lokti</i>	= nom.
lok. <i>lokti</i>	<i>loktech</i>
instr. <i>loktem</i> .	<i>loktý</i> .

149. 1. Tak skloňují se podst. jména *drobet, trochet* stč. *drochet, krapet, nehet, pazneht*; jsou vesměs rodu mužského.

2. V čísle množném jsou koncovky namnoze podle vzoru *dub*. Podle téhož vzoru tvoří se také novotvary pro číslo jednotné, totiž: gen. *loktu*, dat. *loktu*, lok. *loktě* a *loktu*.

3. V množ. nom. a akk. jest koncovka *-e* jenom ve tvaru *lokte*, nikoli též u jiných jmen tohoto vzoru.

4. V množ. gen. jest vedle *loktáv* také tvar archaistický *loket* (srov. §. 102 č. 7) ve výrazích, kde *loket* znamená míru, na př. pět loket sukna.

5. Tak skloňuje se také jméno místní *Loket*: gen. z Lokte, dat. k Lokti nebo *-u*, lok. v Lokti nebo *-ě*.

150.

21. Vzor *kuře*.

Číslo jednotné:	Číslo množné:
nom. vok. akk. <i>kuře</i>	<i>kuřata</i>
gen. <i>kuřete</i>	<i>kuřat</i>
dat. <i>kuřeti</i>	<i>kuřatům</i>
lok. <i>kuřeti</i>	<i>kuřatech</i>
inst. <i>kuřetem</i> .	<i>kuřaty</i> .

151. 1. Tak skloňují se jména, jež znamenají živočišná mláďata, jako na př. *ptáče, holoubě, sele, srně, lviče, hříbě, hádě, zvíře* (vlastně = mláďě zvířecí) atd.; pak také jiná podle nich utvořená nebo do jejich druhu pojatá, na př. *mláďě, dvojče, vnouče, kníže, hrabě, poupě, doupě* a j.

2. Podst. jm. *dítě* gen. *dítěte* atd. skloňuje se podle tohoto vzoru jen v čísle jednotném; v čísle množném jest rodu ženského a skloňuje se podle *kost*: nom. akk. *děti*, gen. *děti*, dat. *dětem*, lok. *dětech*, instr. *dětmi*. Podobně je k číslu jedn. *dítka* (r. středního) číslo množné *dítky* (r. žensk.), v. §. 114 č. 2.

3. Podst. jméno *kníže* znamená vlastně syna knězova, Fürstsohn (stč. kněz = Fürst) a bylo dříve rodu středního (na př. stč. slavné *kníže*); ale časem mění se jeho význam, znamená pak to, co něm. Fürst, a přejímá se i do rodu mužského (na př. nč. slavný *kníže*).

4. O podst. jméně *hrabě, markrabě* atp., gen. *-ěte* atd., viz §. 135 č. 4.

5. O nesprávném skloňování *vejce* gen. *vejcete, vole* gen. *volete, ohniště* gen. *ohništěte* atp. v. §. 118 č. 3. Avšak *koště*, vzniklé ze staršího *chvoštiště*, neskloňuje se již jinak, než podle vzoru *kuře*.

152.

22. Vzor *máti*.

Číslo jednotné:	Číslo množné:
nom. vok. <i>máti</i>	<i>mateře</i>
gen. <i>mateře</i>	<i>mateří</i>
dat. <i>mateři</i>	<i>mateřem, -eřím</i>
akk. <i>máteř</i>	<i>mateře</i>
lok. <i>mateři</i>	<i>mateřech, -eřích</i>
instr. <i>mateří</i> .	<i>mateřmi</i> .

153. 1. Tak skloňují se podstatná jména *máti*, *dei* a nově utvořené i přijaté jméno *neť* (= Nichte).

2. *máti* má slabiku první dlouhou jenom ve tvarech dvouslabičných, v trojslabičných ji krátí; tedy jedn. nom. vok. *máti*, akk. *máteř*, ale gen. *mateře*, dat. *mateři* atd.

3. Vedle nom. *máti* je též *mátě* a *mát*. Někdy skloňuje se *máti* jako *kost* nebo *duše*, chybně.

4. Sklonění toto víc a více zaniká; místo *máti*, *mateře* atd. volí se raději tvary *matka*, *matky* atd., a podobně *dcera*, *dcery* atd. místo zastaralých *dei*, *dceře* atd. Přece však zachovaly se některé tvary dosud v jazyce spisovném, a dat. lok. *dceři* je pravidlem i v jazyku obecném.

154. II. Skloňování jmen přídavných.

1. Skloňování jmen přídavných jest dílem jmenné (v. §. 95 č. 1), dílem složené (v. §. 97 č. 1).

Skloňování jmenné mají přídavná jména tak zvaná neurčitá, na př. *dobr*, *dobra*, *dobro*.

Skloňování složené mají přídavná jména tak zvaná určitá, na př. *dobrý*, *dobrá*, *dobré*.

2. K menová souhlásk a jmen přídavných jest dílem tvrdá, na př. *dobr*, *dobrý*, — dílem měkká. na př. *pěš*, *pěší*. Podle toho jest potřebí dvojích skloňovacích vzorův, totiž

tvrdých:

dobr, *dobra*, *dobro* (pro sklonění jmenné) a

dobrý, *dobrá*, *dobré* (pro sklonění složené); a dále

měkkých:

pěš (pro sklonění jmenné) a

pěší (pro sklonění složené).

3. Ke jménům přídavným obyčejně tak nazývaným — na př. *dobrý*, *dobr*, *zdravý*, *zdráv*, *pěší* atp. — patří, co se týče skloňování, také všeliká participia (přechodníky a příčestí). Na př. v nom. *chválil*, *chválila*, *chválilo* a množ. *chválili*, *chválily*, *chválila* je sklonění totéž jako v *dobr*, *-a*, *-o*, množ. *dobři*, *-ry*, *-ra*; v jed. nom. *chválen* a *chválený*, gen. *chválena* a *chváleného* atd. sklonění totéž jako v nom. *dobr* a *dobrý*, gen. *dobra* a *dobrého* atd.; ve *chválicí* gen. *chválicího* dat. *chválicímu* atd. totéž jako v *pěší*, *pěšího*, *pěšímu* atd.

155. 1. Vzor *dobr*, *dobra*, *dobro*.

1. Vzor tento je pro sklonění jmenné (pro skloňování přídavných jmen neurčitých) kmene tvrdého.

2. Tvary jeho shodují se s tvary vzorů jmených *chlap (dub)*, *ryba*, *město*; jsou tedy:

	podle vz. <i>chlap (dub)</i>	podle vz. <i>ryba</i>	podle vz. <i>město</i>
jedn. nom.	<i>dobr . . . . .</i>	<i>dobra . . . . .</i>	<i>dobro</i>
gen.	<i>dobra</i>	<i>dobry</i>	<i>dobra</i>
dat.	<i>dobru</i>	<i>dobře</i>	<i>dobru</i>
akk.	<i>dobra (živ.)</i> <i>dobr (neživ.)</i>	<i>dobru</i>	<i>dobro atd., —</i>
množ. nom.	<i>dobři . . . . .</i>	<i>dobry . . . . .</i>	<i>dobra atd.</i>

3. Podle udaných vzorů jmených jest snadno utvořiti si tvary pro všechny pády; na př. množný dativ muž. a střed. měl by býti *dobrům* (podle *chlapům* a *městům*), žensk. *dobrám* (podle *rybám*), instr. měl by býti *dobry* (podle *chlapy* a *městy*) a *dobrami* (podle *rybami*), atd. Avšak v jazyce skutečném nevyskytují se tvary pro pády všechny, nýbrž jenom pro některé; na místě jiných bývají tvary sklonění složeného (přídavného jména určitého), na př. jmený množ. dativ *dobrům* a *dobrám* a instr. *dobry* a *dobrami* nevyskytují se nikdy, nýbrž nahrazují se tvary složenými *dobrým* a *dobrými*.

4. Poměrně nejúplnější jest toto sklonění u jmen přídavných přivlastňovacích na *-ův*, *-ova*, *-ovo* a *-in*, *-ina*, *-ino*, na př. *králův*, *-ova*, *-ovo*, *matčín*, *-ina*, *-ino*. U těch jen jedn. instrumental a množ. genitiv, dativ, lokál a instrumental jsou nahrazeny tvary složenými, všechny pády ostatní mají tvary jmené.

Sklonění jest toto [tvary složené jsou zde uvedeny v hranatých závorkách]:

	mužský r.:	ženský r.:	střední r.:
jedn. nom.	<i>králův . . . . .</i>	<i>králova . . .</i>	<i>královo</i>
gen.	<i>králova</i>	<i>královy</i>	<i>králova</i>
dat.	<i>královu</i>	<i>králově</i>	<i>královu</i>
akk.	<i>králova (živ.) . .</i> <i>králův (neživ.)</i>	<i>královu</i>	<i>královo</i>
lok.	<i>králově, -ovu</i>	<i>králově</i>	<i>králově, -ovu</i>
instr.	[<i>královým</i>]	<i>královou</i>	[<i>královým</i>]
množ. nom.	<i>královi (živ.) . .</i> <i>královy (neživ.)</i>	<i>královy . . .</i>	<i>králova</i>
akk.	<i>královy . . . . .</i>	<i>královy . . .</i>	<i>králova</i>
gen.	[<i>králových</i>]	} pro všechny rody.	
dat.	[<i>královým</i>]		
lok.	[<i>králových</i>]		
instr.	[<i>královými</i>]		

Jména tohoto druhu jsou také jména místní na *-ov* a *-in*, na př. *Benešov* (= hrad, jež založil neb osadil Beneš), *Miletín*

(=hrad, jež založil neb osadil Milata). Avšak původní význam těchto jmen vyšel nám z povědomí, zapomněli jsme, že to jsou vlastně jména přídavná, pojali jsme je za jména podstatná a skloňujeme je veskrze podle vzoru *chlap*:

jedn. gen. *Benešova, Miletína, atd.*,
a také

jedn. instr. *Benešovem, Miletínem* (nikoliv *-ým*).

Jmény téhož druhu jsou dále jména osobní na *-ov* (u kmenů měkkých na *-ev*) a *-in, -ín*, mezi nimi zvláště hojná jínoslovanská; na př. *Kostomarov, Grujev, Karamzin, Kubín*. Také je pojímáme za jména podstatná a skloňujeme veskrze podle vzoru *chlap*. Někteří píší: s *Kostomarovým, Karamzínem* atp. (podle ruštiny); nesprávně.

Sem patří také česká příjmení na *-ů* (místo *-ův*), na př. *Tomšů, Tomášů, Janků, Janů, Petřů* atp. Jména tato, dokud se v nich pamatoval význam přivlastňovací, zajisté se skloňovala podle *králův*. Ale význam ten se s nich setřel, když se stala příjmeními, a tím vymkla se tato jména také náležitému sklonění: jméno přivlastňovací skloňuje se náležitě, na př. *Tomášův* dvůr gen. *Tomášova* dvoru atd., ale příjmení vymklo se pravidlu a neskloňuje se vůbec, t. j. nominativ ustrnul jako tvar pro všechny pády a říká se na př. pan *Tomášů*, gen. pana *Tomášů*, dat. panu *Tomášů* atd.

5. Také jména přídavná jiná mívají sklonění jmenné úplné, když jsou pojata ve významu jmen podstatných.

Na př.:

Hora Kutná (číslo jednotn.), gen. *Hory Kutny* atd.; a *Hory Kutny* (číslo množn.), gen. *Hor Kuten*, lok. na *Horách Kutnách* (vedle: *Kutná Hora, Kutné Hory* atd.);

Rakousko, Německo, Boleslavsko atp.: gen. *-a*, dat. *-u* atd.;
obecné *dobro*, veřejné *blaho*, veliké *parno* atp.:

jedn. gen. obecného *dobra*, veřejného *blaha*, velikého *parna* —
dat. obecnému *dobru*, veřejnému *blahu*, velikému *parnu* —
instr. obecným *dobrem*, veřejným *blahem*, velikým *parnem* —
množ. nom. . . . . veliká *parna* —
gen. . . . . velikých *paren*

atd.;
málo, mnoho (nom.): gen. z *mála*, ze *mnoha*; dat. k *málu*, ke *mnohu*; akk. *málo, mnoho*; lok. v *mále*, na-*mnoze*; instr. *málem, mnohem* (sr. §. 163 č. 18).

6. Ostatek vyskytují se tvary sklonění tohoto jenom po různu v pádech jednotlivých, totiž:

a) V nominativě jednotném i množném. Tvar jmenný pádů těchto bývá velmi často v doplňku v tak zvaných vazbách

dvou nominativů. Na př. chodím *bos*, -a, -o; chodíme *bosi*, -y, -a; pracuji *rád* -a, -o; pracujeme *rádi*, -y, -a; jsem *zdráv*, *nemocen*, *siln*, *sláb*, *vesel*, *mrzut*, *slap*, *chrom*, *věren*, *důstojen* atd.; k tomu rod ženský: matka jest *zdráva* atd., střední: dítě jest *zdrávo* atd., množ. mužsk.: jsme *zdrávi*, žensk.: sestry jsou *zdrávy*, střed. pacholata jsou *zdráva* atd.; zdám se *zdráv*, cítíme se *povinni*; nalezen jsem *nevinen*, učiněn jsem *bohat* atd.

- b) V akkusativě jedn. i množném. Tvar jmenný tohoto pádu vyskytuje se

ve rčeních jako: vidím tě *zdráva* (= zdravého), *smutna* (= smutného), vidím vás *zdrávy*, *smutny* atd. (ve vazbě dvou akkusativů); dále

v příslovcích: *brzo*, *dávno*, *blízko*, *daleko*, *vysoce*, *často*, *málo*, *mnoho* atd., jež jsou jedn. akkusativy rodu středního vzoru tohoto, ustrnulé ve významu příslovečném;

v příslovečných výrazech složených: *na levo*, *na pravo*, *na prázdno*, *na jisto*, *na jevo* atp. —

- c) V genitivě jednotném. Tvar jmenný tohoto pádu vyskytuje se: v řídkých rčeních, jako je: úřad člověka *svata* (svatého) nečiní; často ve výrazech příslovečných složených, jako jsou: *do -cela*, *do jista*; *z daleka*, *z vysoka*, *z blízka*, *z -cela*, *z novu* (též *z novu*), *z-úplna*, *z-nenáhla*, *z čista jasna*, *z ticha*; *od dávna*, *od starodávna*, *od malička* atd. —

- d) V dativě jednotném. Tvar jmenný tohoto pádu bývá: v archaistické vazbě dativu při infinitivě, na př. nelze mi *spokojenu býti* (tu ustrnul tvar -u pro všechny rody a čísla); ve výrazech příslovečných složených: *k stáru* atp. —

- e) V lokale jednotném. Tvar jmenný tohoto pádu bývá v příslovcích: *dobře*, *zle*, *špatně*, *smutně*, *vesele*, *velice*, *vysoce*, *trpce*, *sladce* atd.; příslovce tato jsou jednotné lokaly ke střednímu nominativu na -o: *dobře* k *dobro* atd.; příslušná jejich jména přídavná tvaru určitého (složeného) v jazyce většinou dosud se drží, na př. k *dobře* je *dobrý* atd.; ale některá příslovce takového jména přídavného vedle sebe nemají, na př. *lze* (= lok. k zaniklému nominativu *lho*, k němuž bylo by jméno přídavné určité *lhý*, -á, -é = lehký), *nelze*;

ve výrazech příslovečných složených: *na-mnoze*, *na mále*, *na krátce*, *v nově*, *v plně*, *po-hotově* atp. —

- f) Instrumental jednotný tvaru jmenného jsou příslovce *málem*, *mnohem*, *skorem*.

Tvar tento mívá někdy slabiku dlouhou, proti slabice krátké tvaru složeného; na př. *zdráv*, *zdráva*, *zdrávo* proti *zdravý*, a podobně *stár*, *sláb*, *mál*, *míl* a j. —

156.

2. Vzor *pěš*, *pěše*, *pěše*.

1. Vzor tento je pro skloňování jmenné (pro skloňování přídavných jmen neurčitých) kmene měkkého.

2. Tvary jeho mají se shodovati s tvary vzorů jmenných *oráč* (*meč*), *duše*, *moře*; měly by tedy býti:

	podle vz. <i>oráč</i> (<i>meč</i>) . . .	podle vz. <i>duše</i> . . .	podle vz. <i>moře</i>
jedn. nom.	<i>pěš</i>	<i>pěše</i>	<i>pěše</i>
gen.	<i>pěše</i>	<i>pěše</i>	<i>pěše</i>
dat.	<i>pěši</i>	<i>pěši</i>	<i>pěši</i>

atd.

3. Podle udaných vzorů bylo by snadno utvořiti si všechny pády. Na př. jako se říká: chodím *bos*, -a, -o, chodíme *bosi*, -y, -a (*bos* = příd. jméno kmene tvrdého), tak mělo by se také říkati: chodím *pěš* (mužsk. podle vzoru *oráč*), *pěše* (žensk. podle *duše*), *pěše* (střed. podle *moře*), chodíme *pěši* (podle *oráči*), *pěše* (podle *duše*), *pěše* (podle *moře*), a tak se také kdysi říkalo. Ale během času tvary jmenné tohoto vzoru víc a více hynuly a zachovaly se jenom porůznu v některých slovích a pádech.

4. Nejvíce se jich zachovalo ve jménech místních jako jsou *Boleslav*, *Chrudim*, *Jaroměř*, *Olomouc* atp. Jsou to vlastně jména přídavná významu přivlastňovacího; na př. *Boleslav* (s měkkým -ú) = hrad Boleslavův, hrad, jež založil nebo osadil Boleslav (tedy od mužsk. jména *Boleslav*), a podobně *Chrudim* (od mužsk. jména *Chrudim*), *Jaroměř* (od mužsk. jm. *Jaromír*), *Olomouc* (od mužsk. jm. *Olomút*) atd. Jména tato bývala někdy rodu mužského, když se k nim rozumělo podstatné jméno mužské, na př. (ten) *Boleslav*, (ten) *Olomúc* = *Boleslavův*, *Olomútův* na př. *hrad*; v tom pojetí náleží jim sklonění podle vzoru mužsk. *pěš* (*oráč*), tedy na př. jedn. gen. do *Boleslavě*, do *Olomúce*, instr. za *Boleslavem*, za *Olomúcem* atd. Ale časem pojímají se do rodu ženského a rozuměti k nim jest nějaké podstatné jméno ženské, na př. (ta) *Boleslav*, (ta) *Olomúc* = *Boleslavova*, *Olomútova* na př. *osada*; v tomto pojetí náleží jim sklonění podle vzoru ženského *pěše* (*duše*), a jest tedy:

jedn. nom.

Boleslav, *Chrudim*, *Jaroměř*, *Olomouc* . . . jako nom. *duše* (*hráz'*);

jedn. gen.

Boleslavě, *Chrudimě*, *Jaroměře*, *Olomouce* . . . jako gen. *duše*;

jedn. dativ.

Boleslavi, *Chrudimi*, *Jaroměři*, *Olomouci* . . . jako dat. *duši* atd.

Mylným výkladem ovládly u mnohých z těchto jmen v novějším jazyce spisovném genitivu jedn. -i: z *Boleslavi*, z *Chrudimi* atd.; spisy starší a jazyk obecný (pokud není nakažen novotou z jazyka spisovného) mají z pravidla -ě (e), a tvary z-*Boleslavi*, z-*Chrudimi* atp. jsou tak chybné, jako by bylo chybné z-*Jaroměři*, z-*Olomouci*, anebo z-*duši*.

5. Několik tvarů vzoru *pěš* má přídavné jméno *pán* (= *pánův*), totiž ve výrazech: dívka *páně*, slovo *páně*, do chrámu *páně*. Výraz „*páně*“ záhy však ustrnul a klade se neskloněn do všech pádův, i kde by po právu býti neměl; na př. anděl *páně* (místo žádaného *páně*), bratrovi *páně* Jindřichovu (m. žádaného *páně*) atd.

6. Kromě toho máme tvary vzoru *pěš* dochovány jenom po různu v některých výrazech a zachovaly se nám v nich jenom některé pády sklonění tohoto; zejména zachoval se:

- a) jedn. akkusativu rodu středního v příslovcích *sice* (stč. *sici* = takový), *ruče* n. *rouče* (stč. *ručí* = rychlý), a zvláště v hojných příslovcích komparativních: *více*, *méně* (vysl. *méne*), *dále*, *blíže*, *výše*, *níže*, *děle*, *lépe*, *hůře*, *snáze* atp., mnohdy bez koncového *-e*: *víc*, *méň* atd.; to vše jsou tvary jako jedn. akk. střední *pěše*;
- b) jedn. genitivu rodu středního v příslovci *zvláště*: bylo stč. jméno přídavné *vláščí* (= nč. zvláštní); k němu byl tvar jmenný mužsk. *vláščě* (jako *pěš*), střed. *vlášče* (jako *pěše*); jedn. genitivu rodu středního byl *vláščě*; ten složen s předložkou *z* dal *z-vláščě*, a to přešlo v nč. *zvláště*.

157.

3. Vzor *dobrý, -á, -ě*.

1. Vzor tento je pro skloňování složené (pro skloňování přídavných jmen určitých) kmene tvrdého.

2. Sklonění jest toto:

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn. nom. vok.	<i>dobrý</i>	<i>dobrá</i>	<i>dobré</i>
gen.	<i>dobrého</i>	<i>dobré</i>	<i>dobrého</i>
dat.	<i>dobrému</i>	<i>dobré</i>	<i>dobrému</i>
akk.	<i>dobrého</i> (živ.) <i>dobrý</i> (neživ.)	<i>dobrou</i>	<i>dobré</i>
-lok.	<i>dobřem</i>	<i>dobře</i>	<i>dobřem</i>
instr.	<i>dobřým</i>	<i>dobrou</i>	<i>dobřým</i>
množ. nom. vok.	<i>dobří</i> (živ.) <i>dobré</i> (neživ.)	<i>dobré</i>	<i>dobrá</i>
gen.	<i>dobřích</i>	<i>dobřích</i>	<i>dobřích</i>
dat.	<i>dobřým</i>	<i>dobřým</i>	<i>dobřým</i>
akk.	<i>dobré</i>	<i>dobré</i>	<i>dobrá</i>
lok.	<i>dobřích</i>	<i>dobřích</i>	<i>dobřích</i>
instr.	<i>dobřými</i>	<i>dobřými</i>	<i>dobřými</i>

3. Tak skloňují se také jména, jež jsou původem svým jména přídavná, ale vzata jsou za podstatná, dílem obecná, dílem

vlastní. Na př. *hajný, ponocný* atp.; *komorná, králová* atp.; *mýtné, služné, zpropitné* atp.; *Dobrovský, Palacký, Vysoký* (příjmení a jméno místní), *Slaný*, pol. *Kochanowski* (= č. *-ský*), rus. *Lavrovskij* (= č. *-ský*) atp.; *Němcová, Stránská* atp. (= manželka nebo dcera Němcova, Stránského); *Hluboká, Lysá* atp.; *Hostinné* atp.

4. V nom. vok. množném rodu mužského mění se kmenová souhláska způsobem náležitým: *dobrý* — *dobří*, *silný* — *silní* (vysl. *ňí*), *nahý* — *nazí*, *veliký* — *velicí*, *nebeský* — *nebeští*, *pražský* — *pražští*, *německý* — *němečtí* atd.

158.

4. Vzor *pěší, -í, -í.*

1. Vzor tento je pro skloňování složené (pro skloňování přídavných jmen určitých) kmene měkkého.

2. Skloňování jest toto:

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn. nom. vok.	<i>pěší</i>	<i>pěši</i>	<i>pěši</i>
gen.	<i>pěšího</i>	<i>pěši</i>	<i>pěšího</i>
dat.	<i>pěšímu</i>	<i>pěši</i>	<i>pěšímu</i>
akk.	<i>pěšího</i> (Živ.) <i>pěši</i> (neživ.)	<i>pěši</i>	<i>pěši</i>
lok.	<i>pěším</i>	<i>pěši</i>	<i>pěším</i>
instr.	<i>pěším</i>	<i>pěši</i>	<i>pěším</i>
množ. nom. vok.	<i>pěši</i>	<i>pěši</i>	<i>pěši</i>
gen.	<i>pěších</i>	<i>pěšich</i>	<i>pěšich</i>
dat.	<i>pěším</i>	<i>pěším</i>	<i>pěším</i>
akk.	<i>pěši</i>	<i>pěši</i>	<i>pěši</i>
lok.	<i>pěšich</i>	<i>pěšich</i>	<i>pěšich</i>
instr.	<i>pěšími</i>	<i>pěšími</i>	<i>pěšími.</i>

3. Tak skloňují se také některá jména podstatná, jež jsou původem svým přídavná tohoto vzoru; na př. *hrábečí* (r. střed.), *podací* (= patronat).

4. Tak skloňují se též zájmena *čí* a *její*; na př.:
čí slovo gen. *čího* slova, dat. *čímu* slovu atd., —
její bratr gen. *jejího* bratra, dat. *jejímu* bratru atd., —
její bratři gen. *jejích* bratrů, dat. *jejím* bratrům, instr. *jejími*
 bratry, —

její sestry gen. *jejích* sester, dat. *jejím* sestřám atd.

O *její* v. též §. 161 č. 6, o *čí* §. týž č. 9.

5. O jménech jako *Jiří* gen. *Jiří* a *Jiřího*, *podkoní* gen. *podkoního*, *sudí* gen. *sudí* a *sudího* atd., která ze vzorů *Jiří*, *znamení*, a *sudí* přecházejí sem, v. §. 110 č. 2, §. 120 č. 3 a §. 135 č. 3.

159. III. Skloňování zájmen (n. náměstek).

O druzích zájmen a jejich významu podávají se výklady ve skladbě (§. 357—369); zde jde o jejich skloňování.

Toto pak jest několikere, zejména:

- A) skloňování zájmen osoby 1. a 2. a zájmena zvratného *já*, *ty*, *se*;
 B) skloňování zájmen podle vzoru tvrdého *ten*, *ta*, *to* a měkkého *náš*, *naše*, *naše* (= sklonění zájmenné);
 C) skloňování zájmen podle vzorů *dobr* a *dobrý* (= sklonění jmenné a složené).

160. A) Sklonění zájmen *já*, *ty*, *se*

jest toto:

	os. 1.	os. 2.	zvrat.
jedn. nom. vok.	<i>já</i>	<i>ty</i>	—
gen.	<i>mne</i>	<i>tebe</i>	<i>sebe</i>
dat.	<i>mně</i> , <i>mi</i>	<i>tobě</i> , <i>ti</i>	<i>sobě</i> , <i>si</i>
akk.	<i>mě</i> , <i>mne</i>	<i>tě</i> , <i>tebe</i>	<i>se</i> , <i>sebe</i>
lok.	<i>mně</i>	<i>tobě</i>	<i>sobě</i>
instr.	<i>mnou</i>	<i>tebou</i>	<i>sebou</i>
množ. nom. vok.	<i>my</i>	<i>vy</i>	—
gen.	<i>nás</i>	<i>vás</i>	—
dat.	<i>nám</i>	<i>vám</i>	—
akk.	<i>nás</i>	<i>vás</i>	—
lok.	<i>nás</i>	<i>vás</i>	—
instr.	<i>námi</i>	<i>vámi</i>	—

Zájmeno zvratné *sebe* atd. nemá tvarů zvláštních v čísle množném; tvary jednotné jsou zároveň tvary pro číslo množné.

V akk. jedn. jsou tvary vlastní *mě*, *tě*, *se*; tvary *mne*, *tebe*, *sebe* jsou genitivy vzaté do platnosti akkusativní.

V jedn. dativě jsou vedle tvarů silnějších *mně*, *tobě*, *sobě* tvary slabší *mi*, *ti*, *si*. Podobně jsou v akkusativě tvary *mne*, *tebe*, *sebe* silnější než *mě*, *tě*, *se*. Tvarů silnějších užívá se pod důrazem, tvarů slabších kromě důrazu; na př. *tebe* volám, *tobě* děkuji, — proti: volám *tě*, děkuji *ti*.

161. B) Skloňování zájmen podle vzoru
tvrdého *ten, ta, to* a měkkého *náš, naše, naše*.

1. Skloňování toto jest zájmenné (v. §. 96).

2. Vzor tvrdý *ten, ta, to*, skloňuje se takto:

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
*jedm. nom. vok.	<i>ten</i>	<i>ta</i>	<i>to</i>
gen.	<i>toho</i>	<i>té</i>	<i>toho</i>
dat.	<i>tomu</i>	<i>té</i>	<i>tomu</i>
akk.	<i>toho</i> (živ.) <i>ten</i> (neživ.)	<i>tu</i>	<i>to</i>
lok.	<i>tom</i>	<i>té</i>	<i>tom</i>
instr.	<i>tím</i>	<i>tou</i>	<i>tím</i>
množ. nom. vok.	<i>ti</i> (živ.) <i>ty</i> (neživ.)	<i>ty</i>	<i>ta</i>
gen.	<i>těch</i>	<i>těch</i>	<i>těch</i>
dat.	<i>těm</i>	<i>těm</i>	<i>těm</i>
akk.	<i>ty</i>	<i>ty</i>	<i>ta</i>
lok.	<i>těch</i>	<i>těch</i>	<i>těch</i>
instr.	<i>těmi</i>	<i>těmi</i>	<i>těmi</i>

3. Vzor měkký *náš, naše, naše* skloňuje se takto:

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedm. nom. vok.	<i>náš</i>	<i>naše</i>	<i>naše</i>
gen.	<i>našeho</i>	<i>naší</i>	<i>našeho</i>
dat.	<i>našemu</i>	<i>naší</i>	<i>našemu</i>
akk.	<i>našeho</i> (živ.) <i>náš</i> (neživ.)	<i>naší</i>	<i>naše</i>
lok.	<i>našem</i>	<i>naší</i>	<i>našem</i>
instr.	<i>naším</i>	<i>naší</i>	<i>naším</i>
množ. nom. vok.	<i>naši</i> (živ.) <i>naše</i> (neživ.)	<i>naše</i>	<i>naše</i>
gen.	<i>našich</i>	<i>našich</i>	<i>našich</i>
dat.	<i>naším</i>	<i>naším</i>	<i>naším</i>
akk.	<i>naše</i>	<i>naše</i>	<i>naše</i>
lok.	<i>našich</i>	<i>našich</i>	<i>našich</i>
instr.	<i>našimi</i>	<i>našimi</i>	<i>našimi</i>

4. Vzor *náš* liší se ode vzoru *ten* měkkostí souhlásky kmenové: proti tvrdému kmenu *to-* jest kmen měkký *našo-*. Z této měkkosti vzešla i většina rozdílův, jež vidíme v koncovkách. Na př. jedn. nom. ženský byl původně stejný: *ta, naša*; u kmene tvrdého *-a* zůstalo, u měkkého přehlásilo se v *-e* (stč. *-ě*) a jest tedy *naše* proti

ta. Podobně stejný byl kdysi jedn. akk.: *tu, našu*; *tu* zůstalo, *našu* přehlásilo se v *naši*. Rovněž tak byl původně stejný jedn. nom. stř. *to* a *našo*, dat. *tomu* a *našomu* atd., ale *našo-* přehlásilo se v *naše-* a jest tedy *to* — *naše*, *tomu* — *našemu*, *toho* — *našeho* atd.

5. Podle *ten, ta, to* skloňuje se také *onen, ona, ono*: gen. *onoho, oné, onoho*, dat. *onomu, oné, onomu* atd.

V jedn. nom. (akk.) mužsk. jest *ten* = *тѣ-нѣ*, *onen* = *онѣ-нѣ*, t. j. zájmeno *тѣ* a *онѣ* s připojeným *-нѣ*. V pádech jiných tohoto přívěsku není, nom. ženský jest tedy *ona* (nikoli *onna*), stř. *ono* atd.

6. Zájmeno třetí osoby *on, ona, ono*, v čísle množ. *oni, ony, ona*, jest totéž, co *onen, ona, ono*, jen že v jedn. nom. mužsk. je bez přívěsku *-(e)n*. Má jenom nom. jedn. a množ.; pády ostatní má z bývalého zájmena *iv, ja, je* (též, jež se nám zachovalo v zájm. vztažném *jenž, jež, jež*, v. zde dále č. 7), a sklonění jeho je tedy:

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn. nom.	<i>on</i>	<i>ona</i>	<i>ono</i>
gen.	<i>jeho, ho</i>	<i>jí</i>	<i>jeho, ho</i>
dat.	<i>jemu, mu</i>	<i>jí</i>	<i>jemu, mu</i>
akk.	<i>jej, jeho, ho, -ň</i>	<i>ji</i>	<i>je</i>
lok. (v)	<i>něm</i>	<i>ní</i>	<i>něm</i>
instr.	<i>jím</i>	<i>jí</i>	<i>jím</i>
množ. nom.	<i>oni (živ.) ony (neživ.)</i>	<i>ony</i>	<i>ona</i>
gen.	<i>jich, jejich</i>	<i>jich, jejich</i>	<i>jich, jejich</i>
dat.	<i>jim</i>	<i>jim</i>	<i>jim</i>
akk.	<i>je</i>	<i>je</i>	<i>je</i>
lok. (v)	<i>nich</i>	<i>nich</i>	<i>nich</i>
instr.	<i>jimi</i>	<i>jimi</i>	<i>jimi</i>

Tvary *ho* a *mu* v jedn. gen., akk. a dat. mužsk. a střed. vznikly z tvarů plných *jeho* a *jemu* tím, že se slabika *je-* odsula (v. §. 14); užívá se *jich* mimo důraz, na př. bojím se ho, volal jsem ho, pověděl jsem mu to atp., proti důraznému: *jeho* se bojím, volal jsem *jeho*, *jemu* jsem to pověděl atd.

V jedn. akk. mužsk. jest *jej* tvar vždy oprávněný; na př. viděl jsem *jej* (člověka, ptáka, strom). Tvar *-ň* bývá jen při předložkách, na př. *na-ň, za-ň, ve-ň* (ale nikoli *do-ň* m. *do-něho*, = gen.!). Vedle obou tvarů těchto je tvar z genitivu přejatý *jeho, ho*, kterého se užívá jen při významu životném; na př. viděl jsem *ho* (člověka, ptáka), *jeho* jsem potkal (člověka).

V jedn. akk. střed. má jazyk obecný skoro všude tvar *ho*, jazyk spisovný však zachovává tvar správný *je*; na př. viděl jsem *je* (město, dítě atd.).

V množ. gen. běře se *jejích* jen ve významu přivlastňovacím, na př. zpěv *jejích* (ptákův) jest líbezný; naproti tomu tvar *jich* může se vzítí ve významu každém, i také v přivlastňovacím, na př. část *jich* (ptákův) uletěla, zpěv *jich* (ptákův, = význ. přivlast.) jest líbezný.

V jazyce starém bylo jenom *jich*; tvar *jejích* vyvinul se a přibyl až později.

V jedn. gen. žensk. byly v stč. též dva tvary, *jie* (= nč. zůž. *ji*) a *jejie* (= nč. zůž. *jeji*). Tvar *jejie* byl významu přivlastňovacího, a byl v češtině západní a spisovné záhy pojat za jméno přídavné a skloňován podle vzoru *pěší*. Říkalo se na př. dříve: ot *jejie* bratra, potom: ot *jejieho* bratra; dříve: řekl jsem *jejie* bratru, potom: řekl jsem *jejiemu* bratru; dříve: *jejie* sestru, potom: *její* sestru; atd. Z toho jest nč.: *její* bratr, *jejího* bratra, *jejímu* bratru atd.

Tvary skloňované *její*, *jejího* atd. jsou zřetelnější než nesklonované, jsou v češtině spisovné již ve stol. XIV. a jsou pravidlem od stol. XVého; rušíti je a uváděti na místo *jejích* tvary nesklonované (psáti tedy: od *její* bratra, řekl jsem *její* bratru atp.) jest novota zbytečná a nemístná.

Jest rozdíl mezi *jejích* a *jejích*; na př. cena *jejích* domů (t. j. domů, které patří osobě jedné ženské a jsou tedy domy *její*) — a cena *jejích* domů (t. j. domů, které patří osobám několika a jsou tedy domy *jejích*).

7. Zájmeno vztažné *jenž*, *jež*, *jež* (= který, -á, -é) jest = *jen-ž*, *jen-že* atd., t. j. jest složeno s příklonným *-ž*, *-že* (jako na př. *který-ž* atp.). Když toto *-ž* odepneme, zbývá nám jedn. nom. mužsk. *jen*, žensk. *je*, stř. *je*.

V mužském nom. *jen* jest koncovka *-en* podobného původu, jako v *ten* a *onen* (v. nahore č. 5); totiž *jen* = *jb-na*. Když pak i tento přívěsek *-na* odepneme, zbývá nom. mužsk. *jb*.

V ženském nom. *je*, stč. *je*, je přehláska; původně bylo *ja*.

Ve středním nom. *je* je tvar starý zachován.

Podle toho máme tedy ve vztažném zájmenu *jenž*, *jež*, *jež* zachováno staré zájmeno *jb*, *ja*, *je*.

Toto skloňovalo se úplně podle vzoru *náš*, *naše*, *naše*, a při tom vzoru zůstalo také vztažné *jenž*, *jež*, *jež*, lišíc se jen v jedn. nom. mužsk. koncovkou *-en* nahore vyloženou. Tvary jsou jako v zájmeně (*on*), *jeho*, *jemu*, ale zachovány jsou zde také v nominativech.

Sklonění pak je toto:

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn. nom.	<i>jenž</i>	<i>jež</i>	<i>jež</i>
gen.	<i>jehož</i>	<i>jíž</i>	<i>jehož</i>
dat.	<i>jemuž</i>	<i>jíž</i>	<i>jemuž</i>
akk.	<i>jejíž</i> , <i>jehož</i>	<i>jíž</i>	<i>jež</i>
lok. (v)	<i>němž</i>	<i>níž</i>	<i>němž</i>
instr.	<i>jímž</i>	<i>jíž</i>	<i>jímž</i>

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
množ. nom.	<i>již</i> (živ.) <i>jež</i> (neživ.)	<i>jež</i>	<i>jež</i>
gen.	<i>jichž</i>	<i>jichž</i>	<i>jichž</i>
dat.	<i>jimž</i>	<i>jimž</i>	<i>jimž</i>
akk.	<i>jež</i>	<i>jež</i>	<i>jež</i>
lok. (v)	<i>nichž</i>	<i>nichž</i>	<i>nichž</i>
instr.	<i>jimiž</i>	<i>jimiž</i>	<i>jimiž</i>

8. Zájmena přivlastňovací *můj, moje, moje*, — *tvůj, tvoje, tvoje*, — *svůj, svoje, svoje* — skloňují se podle vzoru *náš, naše, naše*, ale tvary jejich často se stahují.

Na př.

podle nom. stř. *naše* jest i nom. stř. *moje*,
a jest také stažením z *moje* vzniklé *mé*;

podle gen. *našeho* byl i gen. *mojeho*,
ale *mojeho* stáhlo se v *mého* = ně. *mého*;

podle dat. *našemu* byl i dat. *mojemu*,
ale *mojemu* stáhlo se v *mému*;

podle jedn. nom. žensk. a množ. nom. akk. stř. *naše* stř.
naša bylo také *moja*,
ale *moja* stáhlo se v *má*;

podle akk. žensk. *naši* stř. *našu* bylo i *moju*,
ale *moju* stáhlo se v *má* = ně. *mou*;

atd.

Tvary nestažené zachovaly se jenom v pádech některých a sklonění jest toto :

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn. nom. vok.	<i>můj</i>	<i>moje, má</i>	<i>moje, mé</i>
gen.	<i>mého</i>	<i>mé</i>	<i>mého</i>
dat.	<i>mému</i>	<i>mé</i>	<i>mému</i>
akk. <i>mého</i> (živ.) <i>můj</i> (neživ.)	<i>moji, mou</i>		<i>moje, mé</i>
lok.	<i>mém</i>	<i>mé</i>	<i>mém</i>
instr.	<i>mým</i>	<i>mou</i>	<i>mým</i>
množ. nom. vok.	<i>moji</i>	<i>moje, mé</i>	<i>moje, má</i>
gen.	<i>mých</i>	<i>mých</i>	<i>mých</i>
dat.	<i>mým</i>	<i>mým</i>	<i>mým</i>
akk.	<i>moje, mé</i>	<i>moje, mé</i>	<i>moje, má</i>
lok.	<i>mých</i>	<i>mých</i>	<i>mých</i>
instr.	<i>mými</i>	<i>mými</i>	<i>mými</i>

V nářečích východních vyskytuje se tvarů nestažených mnohem více než v jazyku spisovném.

9. Také zájmeno *čí* má tvary stažené. Znělo původně *čijv, čija, čaje* (= stč. *čī, čie, čie*, = nč. *čī, čī, čī*) a skloňovalo se jako zájmeno *je, ja, je* (v. nahoře č. 7), t. j. podle vzoru *náš*. Ale slabika *-vj-*, která tu vždycky byla, stahovala se s následující samohláskou, a z toho vyšly tvary úplně takové, jako jsou ve vzoru *pěší*. Proto může se také říci, že se *čí* skloňuje jako *pěší* (sr. §. 158 č. 4).

10. Sklonění jako *jenž, náš* atd. má také číslovka *veš* gen. *věho*; v. §. 163 č. 19.

11. V zájmeně *kdo* stč. *kto* = kn-to jest *to* přívěsek (jako v *ten-to* atp.). Kmen jest *ko-* a sklonění je podle vzoru *ten*, až na instr. *kým*, jenž jest podle *dobrý*.

Zájmeno *co* znělo stč. *čso* (z býv. *čiso*), a to byl genitiv = *čeho*. Genitiv tento vzal se za nominativ (a akkusativ), tak jako na př. se bere gen. *chleba* za nom. (akk.), když se říká: *dobrý chleba* m. dobrý chléb. Akkusativ starší byl *čv*; je zachován v českém *proč, nač, več* atp. (= *pro-čv, na-čv, vč-čv*) a v *pročež* atp., kdež je české *-če-* za starší *-čv-*. Koncovky pádův ostatních jsou podle vzoru *naše* (stř. r.).

Sklonění obou těchto zájmen jest tedy:

nom. <i>kdo</i>	<i>co</i>
gen. <i>koho</i>	<i>čeho</i>
dat. <i>komu</i>	<i>čemu</i>
akk. <i>koho</i>	<i>co, -č</i>
lok. (v) <i>kom</i>	<i>čem</i>
instr. (<i>kým</i>)	<i>čím.</i>

Tak skloňuje se také *nikdo, někdo, leda kdo, nic, něco, ledaco*.

162. C) Sklonění zájmen podle vzorů *dobr* a *dobrý*.

1. Podle vzorů *dobr* a *dobrý* skloňuje se *sám* a *samý*.

V stč. skloňovalo se *sám* krom toho také jako *ten*: gen. *samoho*, dat. *samomu* atd.

2. Podle vzoru *dobrý*, *-á*, *-é* skloňují se dále všeliká zájmena na *-ý*, *-á*, *-é*:

který, -á, -é, a ovšem také *který-ž, některý, všelikterý* atd.;

ký (ká, ké), užívané již jenom v rodě mužském čísla jednotného;

týž, táž, též = *tý-ž* atd., gen. *téhož; též, téhož* atd.;

tentýž, tatáž, totéž, v nom. množ. *titíž, tytéž, tatáž*; je složeno z *ten* a *tý* s příklonným *-ž*, a *ten* i *tý* se skloňuje, každé způsobem svým: *ten-tý-ž* gen. *toho-tého-ž*, dat. *tomu-tému-ž* atd.; avšak z toho

užívá se skoro jen nominativu jedn. a množ., tvar pádu jiného zřídka se vyskytuje;

pak ovšem též mnohá jména přídavná na *-ý, -á, -é*, z kmenů zájmených utvořená a proto k zájmenům kladená, na př. *jakýj, takýj, takovýj, kolikýj, tolikýj* atp.

3. O zájm. *čí* a *její*, jež mají koncovky jako *pěší* (na př. jedn. gen. *čího, jejího* jako *pěšího* atd.), ale přece nejsou sklonění složeného, v. §. 158 č. 4 a §. 161 č. 6 a 9.

163. IV. Skloňování číslovek.

1. O druzích číslovek a jejich významu podávají se výklady ve skladbě (§. 370—379); zde jde o jejich skloňování.

2. Číslovka základní *jeden, jedna, jedno* skloňuje se jako *ten, ta, to* (§. 161 č. 2), jen s tím rozdílem, že její koncovka *-(e)n* patří ke kmeni, kdežto při *ten* (= *тѣ-нѣ*) jest přívěskem, kterého v jiných pádech není.

Sklonění tedy jest toto:

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn. nom.	<i>jeden</i>	<i>jedna</i>	<i>jedno</i>
gen.	<i>jednoho</i>	<i>jedné</i>	<i>jednoho</i>
atd.	—		
množ. nom.	<i>jedni</i> (živ.) <i>jedny</i> (neživ.)	<i>jedny</i>	<i>jedna</i>
gen.	<i>jedněch</i>	<i>jedněch</i>	<i>jedněch</i>
dat.	<i>jedněm</i>	<i>jedněm</i>	<i>jedněm</i>
atd.			

Příklady pro číslo množné: *jedni lidé, jedny hodiny, jedna kamna* atd.

3. Číslovky základní *dva, dvě, dvě* a taktéž *oba, -ě, -ě* skloňují se podle téhož vzoru *ten, ta, to*, ale ovšem jen v čísle dvojném, poněvadž význam jejich čísla jiného nedopouští. Jejich sklonění jest jediným zbytkem čísla dvojného sklonění zájmeného a jest toto:

	rodu mužsk.	žensk. a střed.
nom. akk.	<i>dva, oba</i>	<i>dvě, obě</i>
gen. lok.	<i>dvou, obou</i>	<i>dvou, obou</i>
dat. instr.	<i>dvěma, oběma</i>	<i>dvěma, oběma.</i>

Místo gen. a lok. *ze-dvou, z-obou, ve-dvou, v-obou* atp. říká se někdy chybně *dvouch, obouch*; *-ch* je tu přejato z čísla množného (podle *dobrých* atp.).

Jiné chybné tvary v nářečích obecných jsou dat. *dvoum*, *oboum* a instr. *dvouma* a *obouma* (místo *-ěma*), vzniklé tím, že se vzal za základ gen. lok. *dvou-*, *obou-* a k tomu přivěsila se pro dativ koncovka *-u*, pro instrumentál koncovka *-ma*.

4. Číslovky základní *tři*, *čtyři* skloňují se podle vzoru *kost*, takto:

nom. akk. *tři*, *čtyři*,
gen. *tří*, *čtyř*,
dat. *třem*, *čtyřem*,
lok. *třech*, *čtyřech*,
instr. *třemi* (stč. *třmi*), *čtyřmi*.

Gen. *čtyř* je odchylkou proti gen. *tří* a *kostí*.

Vedle *čtyři* atd. vyvinuly se také tvary s *-r-* místo *-ř-*: *čtyry*, *čtyrem* atd. Na pohled zdá se, jakoby *čtyři* bylo pro nom. mužský a *čtyry* pro akk. mužský a nom. akk. ženský (jako *obři* a *obry*, *sestry*); zdání mylné.

V době starší byl v nom. rozdíl mezi rodem; říkalo se: *třie*, *čtyrie* (později zúžením *tří*, *čtyři*) synové, a *tři*, *čtyři* sestry. Rozdíl toho nyní není.

5. Číslovky základní *pět*, *šest*, *sedm*, *osm*, *devět*, *deset* skloňovaly se podle vzoru *kost*.

Jsou to vlastně jména podstatná rodu ženského a téhož tvaru jako *kost* (*pět* m. *peto*, jako *kost* m. *kosto*, oboje kmene *-i*), a „*pět*“ znamenalo původně tolik co „*pětka*“ atd. Sklonění bylo tedy na př.:

jedn. nom. *všecha pět* hřiven,
gen. *všie pěti* hřiven,
dat. *vši pěti* hřiven atd.

Předmět počítaný byl vždy v genitivě množném (*hřiven*). Ale to zůstává jenom v nom. a akk.; v pádech ostatních nastupuje změna: skloňovací koncovky dostává výraz, jenž vyjadřuje předmět počítaný, číslovka pak ustrňuje v tvaru s koncovkou *-i*, platném pro všechny pády, na př.:

gen. *všech pěti* hřiven,
dat. *všem pěti* hřivnám,
lok. *ve všech pěti* hřivnách,
instr. *všemi pěti* hřivnami.

Číslovky *devět* a *deset*, stč. *desět*, mívají v tvaru s *-i* slabiku druhou z pravidla zdloženou: *devět — devíti*, *deset — desíti*.

6. Číslovka *deset* měla také jednotný lokal s koncovkou *-e* (srov. jedn. lok. *ve-dne*, §. 144 č. 6), stč. *desěte*; týž jest obsažen v *jedenácte*, *dvanácte* atd. (= *jeden-na-desěte*, *dva-na-desěte* atd., kdež *na-desěte* jest = *na-desitce*). Dále měla dvojný nom. akk. *desěti*, obsažený v stč. *dvačěti* (= *dva-desěti*, = *dvě-desitky*), ně. *dvacet*. Měla množný nom. akk. *desěti*, obsažený v stč. *třičěti*, *čtyřičěti* (= *tři-*

desěti, *čtyři-desěti*, = *tři-desítky*, *čtyři-desítky*), nč. *třicet*, *čtyřicet*. A měla množný genitiv *desát*, obsažený v *sedmdesát* (= *sedm-desát*, = *sedm-desítek*) atd.

7. Číslovky základní *jedenáct* neb *jedenácte*, *dvánáct* neb *dvánácte* atd. (jednotky od 11 do 19) a *dvacet*, *třicet*, *čtyřicet*, *padesát* atd. (desítky od 20 do 90) mají náležitý jenom

nom. akk. *jedenácte*, *jedenáct*, *dvacet*, *padesát* hřiven;

pro všechny pády ostatní mají tvar ustrnulý s *-i*, a skloňování vlastní označuje se na předmětě počítaném:

gen. od *jedenácti*, *dvaceti* (n. *dvacíti*), *padesáti hřiven*,

dat. k *jedenácti*, *dvaceti* (n. *dvacíti*), *padesáti hřivnám*,

lok. o *jedenácti*, *dvaceti* (n. *dvacíti*), *padesáti hřivnách*,

instr. s *jedenácti*, *dvaceti* (n. *dvacíti*), *padesáti hřivnami*.

Skloňování původní a náležité bylo takové, k jakému ukazuje složení těchto číslovek; na př. říkalo se:

nom. *jedna-nácte hřiven*,

gen. *jedné-nácte hřiven*,

akk. *jednu-nácte hřiven* atd.

Ale toto skloňování se časem zrušilo a vznikl způsob nahoře vyložený.

8. *Sto* skloňuje se podle vzoru *město*; při něm uchoval se i zbytek čísla dvojného: nom. akk. *dvě stě* (v. §. 93 č. 5). Předmět počítaný je z pravidla v genitivě: *sto lidí*, *ze sta lidí*, *ke stu lidí* atd. Někdy však skloňuje se v pádech mimo nom. a akk. výraz, jenž vyjadřuje předmět počítaný, a *sto* nechává se neskloněno; na př. *ze sto lidí* není ani *deset spokojených*, *ke sto lidem*, *ve sto lidech*, *se sto lidmi*.

9. *Tisíc* skloňuje se jako *meč*; v gen. množ: *pět tisícův*, a častěji tvar starší: *pět tisíc* (§. 107 č. 5).

10. Cizí *million*, *billion* atd. skloňují se podle vzoru *dub*.

11. Číslovky řadové skloňují se:

podle vzoru *dobrý*, *-á*, *-é*, na př. *prvý*, *druhý*, *pátý*, *desátý*, *stý* atd.;

podle vzoru *pěší*, *-í*, *-í*, na př. *první*, *třetí*, *tisící*.

Ve výrazích: *půl čtvrtá* dne, *půl pátá* zlatého, po *půl šestu* zlatém atp. jsou číslovky řadové *čtvrtý*, *pátý* atd. skloněny podle vzoru *dobr*.

12. Číslovky druhové *dvoji*, *troji*, *oboji* skloňují se podle vzoru *pěší*.

13. Vedle *dvoji*, *troji*, *oboji* vyskytují se někdy také tvary *dvůj*, *dvoje*, *dvoje*, — *trůj*, *troje*, *troje*, — *obůj*, *oboje*, *oboje* —, skloňované jako *náš* a *můj* (§. 161 č. 8); ale vyskytují se jenom v některých pádech, totiž v nom. a akk. jedn. i množ.:

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn. nom.	<i>dvůj</i>	<i>dvoje</i>	<i>dvoje</i>
	akk. <i>dvůj</i> (neživ.)	<i>dvoji</i>	<i>dvoje</i>
množ. nom.	<i>dvoji</i> (živ.)	<i>dvoje</i>	<i>dvoje</i>
	<i>dvoje</i> (neživ.)		
	akk. <i>dvoje</i>	<i>dvoje</i>	<i>dvoje</i> .

Praví se tedy na př.:

dvoji mužsk. jedn. nom. a akk. *dvůj* čin (vedle toho ovšem také *čin*); množ. nom. *dvoji* činové (vedle *dvoji* činové), akk. *dvoje* čin (v. *dvoji* činy);

dvoji žensk. jedn. nom. *dvoje* věc (v. *dvoji* věc), akk. *dvoji* věc (v. *dvoji* věc), množ. nom. akk. *dvoje* věci (v. *dvoji* věci);

dvoje střed. jedn. nom. akk. *dvoje* sukno (v. *dvoji* sukno), množ. *dvoje* sukna (v. *dvoji* sukna).

Pády ostatní jsou jako ve vzoru *pěši*, na př.:

jedn. gen. *dvojiho* činu, *dvoji* věci, *dvojiho* sukna,
dat. *dvoji*mu činu, *dvoji* věci, *dvoji*mu suknu, atd.;

množ. gen. *dvoji*ch činův, *dvoji*ch věcí, *dvoji*ch suken,
dat. *dvoji*m činům, *dvoji*m věcem, *dvoji*m suknu atd.

14. Slova *dvé*, *tré*, *obé* jsou původem svým též číslovky druhové, stažené z jedn. nom. akk. střed. *dvoje*, *troje*, *oboje* (jako má z *moje* atd.). Ale pojímají se ve smyslu jmen podstatných (*dvé* asi = *dvojice* atd.), mají při sobě předmět počítaný v genitivě a jest tedy na př.:

nom. akk. *obé dvě* holoubátek, *tré* dítek,
gen. *obého dvého* holoubátek, *trého* dítek,
vol ze *dvého*, —
dat. k tomu *trému*, atd.

15. Druhové číslovky s koncovkou *-er*, *-era*, *-ero* — na př. *pater*, *-era*, *-ero* — měly původně sklonění podle vz. *dobr*, *-a*, *-o* (§. 155); ale vedle toho vznikají a šíří se tvary *paterý*, *-erá*, *-eré* podle vzoru *dobrý*, *-á*, *-é*, a sklonění novočeské jest toto:

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn. nom.	<i>pater</i> , <i>-erý</i>	<i>patera</i> , <i>-erá</i>	<i>patero</i> , <i>-eré</i>
gen.	<i>-erého</i>	<i>-eré</i>	<i>-erého</i>
dat.	<i>-erému</i>	<i>-eré</i>	<i>-erému</i>
akk.	<i>-erý</i> (neživ.) <i>-erého</i> (živ.)	<i>pateru</i> , <i>-erou</i>	<i>patero</i> , <i>-eré</i>
lok.	<i>-erém</i>	<i>-eré</i>	<i>-erém</i>
instr.	<i>-erým</i>	<i>-erou</i>	<i>-erým</i>

	rodu mužsk.	žensk.	středn.
množ. nom.	patěři, -eři (Živ.) patery, -eré (neživ.)	patery, -eré	patera, -erá
gen.	-erých	-erých	-erých
dat.	-erým	-erým	-erým
akk.	patery, -eré	patery, -eré	patera, -erá
lok.	-erých	-erých	-erých
instr.	-erými	-erými	-erými.

To jest: tvary podle vz. *dobrý* jsou ve všech pádech, vedle nich jsou tvary podle vz. *dobr* jenom v nom. a akk.; na př. *pater* (zastaralé) stav a *paterý* stav, *patera* věc a *paterá* věc, *pateru* věc a *paterou* věc, *patero* sukno a *pateré* sukno, *patěři* stavové (zastaralé) a *patěři* stavové, *patery* stavy a *pateré* stavy, *patery* věci a *pateré* věci, *patera* sukna a *paterá* sukna.

Jména pomnožná mívají při sobě v těchto pádech číslovky tyto obyčejně v tvaru jmenném: *patery* hodiny, *patera* kamna.

Tak skloňuje se také: *koliker-* (*několiker-*, *všeliker-*) a *vešker-* (jedn. nom. *veškeren*, -era, -ero, akk. *veškeren*, -eru, -ero, množ. nom. *veškeři*, -ery, -era, akk. *veškery*, -ery, -era).

16. Druhá číslovka rodu středního -ero běře se někdy ve významu jména podstatného a skloňuje se pak veskrze podle vzoru *dobro* (*město*). Na př. *čtvero* evangelistův, *patero* rad, *sedmero* svátostí, *desatero* božích přikázání atd.; gen. *patera* rad, *desatera* přikázání atd.; dat. k *desateru* přikázání atd.; lok. v *desateru* nebo *desateře* přikázání; instr. s *desaterem* přikázání; množ. *desatera*, *desater*, *desaterům* atd.

17. *Jednoduchý*, *dvojitý*, *dvojnásobný* atp. skloňují se ovšem podle *dobrý*, -á, -é.

18. Číslovky tak zvané neurčité *málo*, *mnoho*, *kolik* (m. *koliko*), *tolik* (m. *toliko*) atp. jsou vlastně přídavná jména rodu středního. Skloňovala se náležitě podle vzoru *dobro* (*město*, v. § 155 č. 5) a předmět počítaný byl při nich v genitivě; na př.:

nom.	<i>mnoho</i> ,	<i>málo</i> ,	<i>tolik</i>	atd. lidí,
gen.	ze <i>mnoha</i> ,	<i>mála</i> ,	<i>tolika</i>	" "
dat.	ke <i>mnohu</i> ,	<i>málu</i> ,	<i>toliku</i>	" " atd.

Ale to zůstává jen v nom. a akk. V pádech ostatních nastupuje změna: skloňovací koncovky dostává výraz, jenž vyjadřuje předmět počítaný, číslovka pak *málo* ustrnuje v tvaru s koncovkou -o, jiné v tvaru s koncovkou -a pro všechny pády, na př.:

gen.	<i>těchto</i>	mnoha, tolika atd. <i>lidí</i> ,	neb <i>těchto</i>	málo <i>lidí</i> ,
dat.	<i>těmto</i>	mnoha, tolika atd. <i>lidem</i> ,	„ <i>těmto</i>	málo <i>lidem</i> ,
lok.	<i>v těchto</i>	mnoha, tolika atd. <i>lidech</i> ,	„ <i>v těchto</i>	málo <i>lidech</i> ,
instr.	<i>těmito</i>	mnoha, tolika atd. <i>lidmi</i> ,	„ <i>těmito</i>	málo <i>lidmi</i> .

19. *Veš* (= všechen), *vše*, *vše* skloňuje se jako *náš*, -e, -e, v jedn. instr. mužsk. a střed. a množ. gen., dat., lok. a instr. všech rodů jako *ten*, *ta*, *to*. Jest tedy:

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn. nom.	<i>veš</i>	<i>vše</i>	<i>vše</i>
gen.	<i>všeho</i>	<i>vši</i>	<i>všeho</i>
dat.	<i>všemu</i>	<i>vši</i>	<i>všemu</i>
akk.	<i>veš</i> (neživ.) <i>všeho</i> (živ.)	<i>vši</i>	<i>vše</i>
lok.	ve <i>všem</i>	<i>vši</i>	<i>všem</i>
instr.	<i>vším</i>	<i>vši</i>	<i>vším</i>
množ. nom.	<i>vši</i> (chni) (živ.) <i>vše</i> (chny) (neživ.)	<i>vše</i> (chny)	<i>vše</i> (chna)
gen.	<i>všech</i>	<i>všech</i>	<i>všech</i>
dat.	<i>všem</i>	<i>všem</i>	<i>všem</i>
akk.	<i>vše</i> (chny)	<i>vše</i> (chny)	<i>vše</i> (chna)
lok.	<i>všech</i>	<i>všech</i>	<i>všech</i>
instr.	<i>všemi</i>	<i>všemi</i>	<i>všemi</i> .

V nominativech a akkusativech přistupují k *veš* rozmanité příslovky, hlavně *-cek*, *-cken* a *-chen*:

<i>všecek</i>	m. <i>veš-cek</i> ,	žensk. <i>vše-cka</i> ,	střed. <i>vše-cko</i> ;
<i>všecken</i>	m. <i>veš-cken</i> ,	„ <i>vše-ckna</i> ,	„ <i>vše-ckno</i> ;
<i>všechen</i>	m. <i>veš-chen</i> ,	„ <i>vše-chna</i> ,	„ <i>vše-chno</i> .

Sklonění bylo původně v obou členech, jak se vidí na tvarech

jedn. nom. mužsk.	<i>veš-cek</i> ,	žensk. <i>vše-cka</i> ,	stř. <i>vše-cko</i> ,
akk. „	<i>veš-cek</i> ,	„ <i>vši-cku</i> ,	„ <i>vše-cko</i> ,
množ. nom. „	<i>vši-chni</i> ,	„ <i>vše-chny</i>	„ <i>vše-chna</i> ,
akk. „	<i>vše-chny</i> ,	„ <i>vše-chny</i>	„ <i>vše-chna</i> , atp.

Ale v prvním členu se sklonění v některých pádech zrušilo, na př. když jest

jedn. nom. mužsk.	<i>všechen</i> ,	<i>všecek</i> atp. místo <i>veš-chen</i> atd.,
„ akk. žensk.	<i>všechnu</i> ,	<i>všecku</i> atp. „ <i>vši-chnu</i> atd.

V čísle množném bývají v gen. dat. lok. a instr. všech rodů

vedle tvarů:	také tvary:
<i>všech</i>	<i>všechněch</i>
<i>všem</i>	<i>všechněm</i>
<i>všech</i>	<i>všechněch</i>
<i>všemi</i> —	<i>všechněmi</i> ,

t. j. první člen jest ustrnulý ve tvaru *všech-*, nesklouňuje se, skloňovací koncovky má člen druhý.

K *veš* patří také podst. jiného *vesmír*; jest nově a nesprávně utvořeno, má zniti *vešmír*. Tak bylo v jazyku starém, *veš-mír*, a skloňovalo se: gen. *všeho míra*, dat. *všemu míru* atd.

164. Skloňování jmen cizích.

1. Jména cizí do češtiny přejatá dílem se skloňují, dílem nesklouňují.

2. Jména přejatá skloňovaná řídí se dílem některým ze vzorů jmenných knene *-o* neb *-a* (t. j. vzory mužsk. *chtap*, *oráč*, střed. *město*, *moře* a žensk. i mužsk. *ryba*, *vladyka*, *duše*, *panoše* a co k tomu dále patří, vzory položenými nahoře ve skloňování jmen podstatných pod čísly 1. až 15.), — dílem vzorem *dobrý* nebo *dnešní*.

3. Ke kterému z těchto vzorů slovo cizí patří, o tom rozhoduje jeho rod a koncovka.

4. Rodu je slovo přejaté v češtině téhož, jehož je v jazyku svém. Slovům přejatým z jazykův, kteří rodu grammaického nemají, anebo takovým, kde nám rod poznati nelze, dává se zvykem rod takový, jaký se hodí ke koncovce; na př. *Peking* bere se za jméno rodu mužského, *Aleppo*, *Jericho*, *Borneo* za jm. rodu středního, *káva* za jm. r. ženského.

5. Koncovka bývá na mnoze počestěna, t. j. tak přetvořena, že slovo přejaté tím samým je spolu přikázáno jistému českému vzoru. Na př. jméno cizí rodu mužského *Moyses* zní česky *Mojžiš*, má koncovku počestěnou *-š*, patří tedy k českému vzoru mužskému, jenž má v jedn. nom. na konci souhlásku měkkou, a to jest mezi vzory vytčenými *oráč*; podle podobných známek patří *Alexí* ke vzoru *Jiří*, *Maří* ke vz. *paní*, *orací* ke vz. *paní*, nč. *orace* ke vz. *duše*, nč. *Marie* (žslabičné) ke vz. *duše* atd.

6. Většinou však přejímá se jméno cizí také s koncovkou cizí a řadí se k tomu vzoru, ke kterému dílem zněním, dílem původem koncovky se hlásí, dílem kam je zvyk klade.

a) U jmen slovanských rozhoduje vedle znění hlavně původ koncovky; na př. polské *Mickiewicz* vysl. Mickěvič skloňuje se podle vz. *oráč*, — srbskochovatské *Ljubuša* podle vz. *panoše*, — polské a jihoslovanské přídavné *-ki*, *-ski*, *-cki* a ruské *-kij*, *-skij*, *-ckij* jako *dobrý*, na př. polské *Krusicki* gen. *Krasického* atd., — ruské *-oj* jako *dobrý*, na př. *Tolstoj* (= *tlustý*) gen. *Tolstého*, — jihoslovanské a ruské *-ov*, *-in* jako *otcův* a *matčín* (ale i instr. jedn. jest *-ovem*, *-inem*: *Kostomarovem*, *Karamzinem*, nikoliv *-ovým*, *-iným*, v. §. 155 č. 4).

b) U jmen neslovanských rozhoduje znění koncovky a vedle toho velikou měrou také zvyk, který se vyvinul vlivem mluvnic cizích.

165. To platí zvláště o jménech řeckých a latinských, která se skloňují tak, jak žádá rod a kmen z mluvnic řecké a latinské známý. Skloňují se tedy:

α) jména řecké a latinské deklinace první, na př.

Antigona, nymfa atp. (řeck. -ē) podle vzoru *ryba*;

Troia, Troja atp. podle vz. *duše*: gen. *Troje*, dat. *Troji*, akk. *Troji*, vok. *Troje* n. *Trojo*, lok. *Troji*, instr. *Trojí*;

geometrie atp. s nom. -ie (nikoliv -ia) úplně podle vz. *duše*;

Medea, ideu atp. podle vz. *ryba*, v některých pádech podle vz. *duše*: jedn. nom. -ea, gen. -ey, dat. -ei, akk. -eu, vok. -eo, lok. -ei, instr. -eou neb -ei; množ. nom. akk. -ey, (neb -eje: *ideje*), gen. -ei, dat. -eám, lok. -eách, instr. -eami;

Agricola, poeta atp. (rodu mužsk.) podle vz. *vladyka*;

pomnožná *Atheny* podle vz. *ryby* (množ.), *Plataie, Plataje* podle vz. *duše* (množ.);

Pythagoras atp. podle vz. *vladyka*: gen. *Pythagory*, dat. *Pythagorovi*, akk. *Pythagoru* atd.;

Aeneas, Archias atp. též tak.

β) Jména řecké a latinské deklinace druhé, na př.:

Homeros (řeck. -os), *Augustus* (lat. -us) podle vz. *chlap* (koncovka řecká -os, lat. -us zůstává jen v nom. jedn.): gen. *Homera*, *Augusta*, dat. -u, -ovi, akk. -a, vok. -e, lok. -u, -ovi, instr. -em;

Alexandros (řeck.), *Alexander* (lat.) též tak;

rovněž tak, když před -os, -us předchází samohláska, na př. v řeck. jménech na -ios, lat. -ius, *Helios, Ovidius* atd.;

neživotná mužsk. na -os, -us podle *dub*, na př. *Olympos, Olympus*, gen. -u atd.;

pomnožná *Delfi, Veji* atp. podle vz. *Uhři (Uhry), Lobkovici (Lobkovice)*: nom. *Delfi, Veji*, gen. *Delf, Vej*, dat. *Delfům, Vejům*, akk. *Delfy, Veje*, lok. v *Delfech (-ách)*, ve *Vejích*, instr. *Delfy (-ami), Veji (-emi)*;

Drepanon (řeck. -on), *Drepanum* (lat. -um, rodu středního) podle vz. *město*: gen. *Drepana*, dat. lok. *Drepanu*, akk. = nom., instr. *Drepanem*;

rovněž tak, když před -on, -um předchází samohláska, na př. ř. -ion, lat. -ium, *Ilion, Ilium*: gen. *Iliá*, dat. *Iliu* atd.;

rovněž tak při jménech obecných jako *substantivum, gymnasium, lyceum* atp., jen s tím rozdílem, že jména na -ium, -eum mají v množ. gen., dat., lok. a instr. tvary podle vzoru *moře*: jedn. nom. akk. *substantivum, gymnasium, lyceum*, gen. *substantiva, gymnasia, lycea*, dat. lok. *substantivu, gymnasiu, lyceu*, instr. *substantivem, gymnasiem, lyceem*, množ. nom. akk. *substantiva, gymnasia, lycea*, gen. *substantiv, gymnasií, lyceí*, dat. *substantivům, gymnasiím, lyceím*, lok. *substantivech, gymnasiích, lyceích*, instr. *substantivy, gymnasií (-emi), lycei (-emi)*.

γ) Jména řecké a latinské deklinace třetí zachovávají svůj cizí tvar v jedn. nominativě, neživotná též v akkusativě; naproti tomu v pádech ostatních berou se dilem vlastní jejich kmeny řecké nebo latinské, dilem kmeny k tomu konci zvláště utvořené, a k nim připojují se koncovky ze vzoru *chlap, dub*, když jsou to jména rodu mužského, na př.:

Hannibal, Hamilcar atp., gen. -a atd.;

ether gen. *etheru* atd.;

Cicero, Nero atp., gen. -ona, dat. -onovi atd.;

Marathon (jm. míst.) atp., gen. *Marathonu*, někdy též -ona;

Xenofon gen. -onta atd.;

Trapezus (město), gen. *Trapezuntu* n. -unta atd.;

heros gen. *heroa*, dat. *herou* (trojslab.) neb -ovi atd.;

Aristoteles, Diogenes atp., gen. -la, -na atd.;

Sofokles atp., gen. -kla a někdy též -klea atd.;

Borysthenes (řeka), gen. *Borysthenu*, někdy též -ena, atd.;

Atys (jm. os.), *Halys* (řeka), gen. -ya, někdy též -ye (podle vz. *oráč, meč*), dat. *Atyovi, k Halyu* atd.;

Paris, Adonis atp., gen. -ida, dat. -idovi atd. — Nebo připojují se koncovky ze vzorů *ryba a duše*, když jsou to jména rodu ženského, na př.:

Dido, Juno atp., gen. *Didony, Junony*, dat. -oně, akk. -onu nebo jako nom., atd.;

Sappho, Kalypso, Echo (víla), gen. *Sapfy*, dat. -ě, akk. -u nebo jako nom., atd.:

Klio, Io gen. *Klie*, dat. *Klii* atd., podle vz. *duše*;

Ceres gen. *Cerery* atd.;

Demeter gen. *Demetry* atd.;

Pallas, Hellas atp., gen. *Pallady, Hellady*, dat. -adě, akk. jako nom. nebo -adu, atd.;

Artemis, Thetis, Memphis, tyrannis atp., gen. -idy atd.;

Nemesis, basis atp. podle vz. *duše*: gen. -e, dat. -i atd.; některá ze jmen tohoto způsobu mají koncovku počestěnou, na př. *Konstantinopole, Neapole, praxe, these, hypothese* (též *hypothesa*), *analyse* (též -sa), *ellipsa* a j.;

Erinyes atp., jedn. gen. *Erinye*, dat. -yi, akk. jako nom. nebo -yi, lok. -yi, instr. -yí; množ. nom. akk. -ye, gen. -yí atd., podle vzoru *duše*.

Jména rodu středního:

chaos a *pathos* berou se většinou do rodu mužského a skloňují se: gen. *chaosu, pathosu* atd., podle vz. *dub*;

epos zachovává v čísle jedn. obyčejně svůj rod střední, v množ. běře se v rodu mužsk. a skloňuje se též tak: gen. *eposu* atd., množ. nom. akk. *eposy* atd.;

drama, dogma, schisma zachovávají rod střední, ale skloňují se při tom podle *dub*: gen. *dramatu* (novějším způsobem gen. *dramata*, podle *město*), dat. -atu atd., množ. nom. akk. -ata atd.;

jiná jména řecká rodu středního na *-ma* a *-mma* změnila tuto koncovku v *-m* a *-mm* a přestoupila v rod mužský, na př. *system, diplom, programm, telegramm* (nebo též *-gram*), gen. *-mu* atd. podle *dub*;

jména latinská r. střed. na *-āle* dílem přestoupila v rod mužský a změnila koncovku v české *-al*, dílem zachovala rod i koncovku z latiny; prvá skloňují se podle vz. *dub*, na př. *pluvial* gen. *-alu* atd., druhá takto: jedn. nom. akk. *numeralis*, gen. *-e*, dat. *-i*, lok. *-i*, instr. *-em*, množ. nom. *numeralia* neb *-ie*, gen. *-iī*, dat. *-iīm*, lok. *-iīch*, instr. *-iēmi*; — jako *numeralis* skloňuje se také *singularis* a některá jm. pomnožná, na př. *Saturnalia* atp.;

jména vlastní střed. rodu jsou v tomto sklonění řídká, na př. *Tibur* (jm. místní), gen. z *Tiburu* neb *-a*, dat. *Tiburu* atd., — *Praeneste* gen. z *Praenesta* nebo *-e* (t. j. zůstává neskloněno, tak i v dat. a lok.).

δ) Jména latinské deklinace čtvrté:

mužská skloňují se podle vz. *dub*, na př. *census, ritus*, jedn. gen. *-u* atd.; mnohá mají i v nominativě koncovku zčeštěnou: *senat, traktat* atp. m. *-ātus*;

ženská podle vz. *ryba* a *duše*, na př. *tribus* jedn. gen. *tribuy*, dat. *tribui*, akk. jako nom., lok. *-ui*, instr. *-ui*; množ. nom. akk. *tribuy*, gen. *-uī*, dat. *-uīm*, lok. *-uīch*, instr. *-uēmi*.

166. U jmen z jazyků jiných (t. kromě slovanštiny, řečtiny a latiny) rozhoduje rod a znění koncovky.

α) Jména rodu mužského skloňují se

podle vz. *chlap* (živ.), *dub* (neživ.), když se končí souhláskou tvrdou, na př. *Lessing, Byron, Descartes* (vysl. Dekart), *La Fontaine* (vysl. La-Fontén) atp., gen. *Lessinga, Byrona, Descarta* nebo *Descartesa* (vysl. Dekarta), *La Fontaina* nebo *La Fontainea* (vysl. La-Fonténa) atd.; — *Lyon, Orleans* (vysl. Orlean), *Oxford* atp., gen. *-u* (podle některých též *-a*) atd.; — *feuilleton* atp., gen. *-u* atd.; — k témuž vzoru *chlap* patří také jména romanská na *-o*: *Marco, Pedro* atp., gen. *-a* atd.; —

podle vz. *oráč, meč*, když se končí souhláskou měkkou, na př. *Le Sage* (vysl. Sáž), *Macaulay, Kubilaj* atp., gen. od *Le Sage* (vysl. Sáže), *Macaulaye, Kubilaje* atd.; —

podle vzoru *Jiří (pěší)* skloňují se jména významu osobního, když koncovka zní *-í, -i* anebo též *-y, -ý*, na př. *Hölty, Savigny* (vysl. Saviňi), *Fleury, Derby, Széchényi* (v. sčechí), *Manzoni, Petöfi, Firdusi, Ali, kadi* atp., gen. *-yho, -yiho, -iho*, dat. *-ymu* atd.; —

podle vz. *vladyka*, když koncovka je tvrdá s *-a*; na př. *Petrurka* gen. *-y*, dat. *-ovi* atd.; —

podle vz. *panoše*, když koncovka jest *-e*, na př. *Goethe* gen. *Goethe*, dat. *Goethovi* atd., ale tu bývá někdy též sklonění podle vz. *dobrý*, na př. *Linde* gen. *Lindeho*, dat. *Lindemu*.

Jména mužská s koncovkou některou jinou skloňují se na př.: *Sardou, Bōlleau, Richelieu* atp., gen. *Sardoua* atd.;

Lenau, Soltau atp., gen. *Lenaua* atd.;

Otto, Hugo atp., gen. *Otty, Hugy*, zřídka *-ona*.

Při jménech s koncovkou souhláskovou bývá někdy nestejnost a kolísání mezi vzory *chlap, dub a oráč, meč*, zvláště při jménech, jež se končí sykavkou.

Neživotná na -c: *tanec, palác* mají sklonění podle *meč*, gen. -e; ale *plac*: gen. -u; — na -s: *circus, špás* gen. -u.

Životná přichylují se obyčejně ke vzoru *oráč*. Na př.

-c: *Vincenc* gen. *Vincence, Kautenkranc* gen. -ce, *Schulz* — *Schulze* (vysl. *Sule* — *Sulce*), *Fritz* — *Fritze* (= *Fric* — *Frice*) atd.;

-z: *markýz* gen. *markýze*, (*Francouz* gen. -ze) atd.;

-s: *Weiss* gen. *Weisse, Hais* gen. *Haise, Fuchs* gen. *Fuchse, Max* gen. *Maxe, Kraus* gen. *Krause* (vysl. *Krauze*), *Alois* gen. *Aloise* atd., někdy též -a; příjmení na -us, na př. *Dominikus* atp., mají gen. -usa atd.

Koncovky těchto jmen -c, -z, -s jsou ovšem původem tvrdé; ale čeština přejavši tato jména vřadila je většinou do sklonění měkkého, zejména do vzoru *oráč, meč*.

Ve jménech francouzských souhláska na konci se nevyslovuje, na př. *Marat* vysl. *Mará*, *Dumas* vysl. *Dymá*. V tvaru skloněném může se vysloviti, na př. gen. *Marata*; kde se nevyslovuje, tu nemá se také skloňovati, na př. gen. *Alexandra-Dumas* (nikoli *Dumasa*, poněvadž není zvykem vyslovovati zde -sa).

β) Jména rodu ženského řídí se podle možnosti těmi vzory českých jmen ženských, ke kterým ukazují jejich koncovky; na př. *Laura, Modena, Altona* atp. skloňují se podle vz. *ryba*;

La Manche (vysl. *La-Manš*), *Marseille* (vysl. *Marsej*) podle vz. *duše* (*hráz*); atd.

Vůbec pak počestují jména ženská často svou koncovku již v jedn. nominativě: jména osobní přijímajíce koncovku -ová, na př. *Gottschedová, Vulpiová, Maintenonová* atp., nebo koncovku -ka, na př. *Stuartka*, — ostatní pak měnice podle možnosti koncovku domáci v českou -a, na př. *Garonne* č. *Garonna, enquête* č. *anketa, Mathilde* č. *Mathilda* atd.

γ) Jména rodu středního řídí se podle možnosti zase příslušnými vzory rodu středního; na př.

Jericho, Ohio atp. skloňují se podle vz. *město*;

kanape gen. -e, dat. -i atd. podle vz. *pole*.

Jména místní, jež jsou původem pomnožná, berou se někdy za tvary čísla množného, na př. *Nordhausy, Tubinky*, gen. z *Nordhaus, z Tubink* atd.; ale většinou bře se cizí nominativ za základ sklonění číslem jednotným: z *Nordhausena, z Toursu*, atd.

Jména cizí složená, jako na př. *Villa Franca, Thurn-Taxis* atp., skloňují se obyčejně jen v druhé či vůbec poslední své části; gen. z *Villa-Franky, lok. ve Villa-France*, a podobně gen. *Thurn-Taxise* atd.

167. Velmi často nechává čeština jména cizí neskloněná. Na př. *Bordeaux*, gen. z-*Bordeaux*, lok. v-*Bordeaux*-atd.; *Waterloo*, gen. u-*Waterloo* atd.; *Peru*, lok. v *Peru* atd.; *Anjou*, gen. z-*Anjou*, lok. v-*Anjou* atd.; *Canterbury*, gen. z-*Canterbury*, lok. v-*Canterbury*

atd.; *Sanssouci*, lok. v-Sanssouci atd.; Alexander *Dumas*, gen. od Alexandra *Dumas* atd.

Poznam. Domnění, že by nesklňování jmen cizích bylo s chybou a proti duchu jazyka, jest mylné. V starších spisích, mezi nimi též ve vzorné bibli Kralické, jest dokladův se jmény cizími nesklňovnými množství věru nesčíslné, a gen. „akademického gymnasium“ s lokalem „při národním museum“ čte se i na titulním listě Jungmannova Slovníka. V duchu jazyka českého jest nejen snaha, sklňovati jména cizí, jež se snadno sklňovati dají, jako na př. *Sparta* gen. *Sparty*, *Oxford* gen. *Oxfordu* atd., ale i snaha, nevucovati českého sklňování tvarům, které ho schopny nejsou. *Praktické pravidlo*, jež z toho vyplývá, jest: *sklňujeme, co se snadno sklňovati dá anebo co se podle ustáleného již zvyku sklňuje, — všecko jiné necháváme nesklňováno.*

168.

B. Nauka o časování.

1. Naukou o časování rozumíme veškeren tvaroslovný výklad o slovese, výklad o všelikých výrazích slovesných se stránky jejich tvarové.

Poznam. Některé z výkladů těchto patří vlastně do jiných částí mluvnice (do nauky o sklňování, do kimenosloví, do skladby). Aby se však příliš od sebe netrhalo, co jinak k sobě patří, nechávají se tyto výklady pohromadě a rozumí se naukou o časování veškeren tvaroslovný výklad o slovese (sr. §. 92).

2. Výrazy slovesné jsou:

indikativ nebo způsob oznamovací, na př. *neseš*, *nesl jsi*,
jsi nesen;

imperativ nebo způsob rozkazovací, na př. *nes*, *buď nesen*;
kondicional nebo způsob podmiňovací (n. spojovací); na
př. *nesl bys*, *byl bys nese*, *byl bys nesen*;

infinitiv nebo způsob neurčitý, na př. *nésti*, *nesenu býti*;
supinum nebo způsob dostižný, na př. *spat* (k infinitivu
spáti);

participia, a to:

přechodník přítomný (nebo přechodník času přítomného), na př. *nesa* (číslo jedn. rodu mužsk.), *nesouc* (jedn. žensk. a střed.), *nesouce* (číslo množné všech rodův);
příčestí přítomné, na př. jedn. *vědom*, *-a*, *-o*, množ. *vědomi*, *-y*, *-a*;

přechodník minulý (nebo přechodník času minulého), na př. *nes* (číslo jedn. rodu mužsk.), *nesši* (jedn. žensk. a střed.), *nesše* (číslo množné všech rodův);

příčestí minulé činné, na př. jedn. *nesl*, *-a*, *-o*, množ. *nesli*, *-y*, *-a*;

příčestí minulé trpné, na př. jedn. *nesen*, -a, -o, množ.

neseni, -y, -a;

podstatné jméno slovesné (substantivum verbale),
na př. *nesení*.

3. Výrazy tyto jsou dílem o jednom jen slově, na př. *neseme*, *poneseme*, *nésti* atp.; ty nazývají se tvary jednoduché nebo prosté; — dílem jsou složeny ze slov několika, na př. *nesli jsme*, *byli bychom nesli*, *nesenu býti* atp.; to jsou výrazy složité neb opsané (perifrastické).

4. S jiné stránky dělí se výrazy slovesné v určité a neurčité.

Určité (finitní) jsou ty, v nichž jest vyjádřena také grammatická osoba podmětu. Jsou to indikativ, imperativ a kondicional, na př. *nesu* (já), *nes* (ty), *nesli bychom* (my), *budou nesení* (oni).

Neurčité (infinitní) jsou ty, v nichž grammatická osoba podmětu vyjádřena není, a jsou to infinitiv, supinum, participia a podstatné jméno slovesné.

5. Výrazy určité, totiž indikativ, imperativ a kondicional, jsou grammatické způsoby (modi).

Tvary neurčité jsou tvary jmenné, utvořené z kmenů slovesných: infinitiv, supinum a jméno slovesné jsou jména podstatná, participia pak jsou jména přídavná.

Někdy pokládají se také infinitiv a supinum za způsoby a proto se jim i jména způsobův dostalo.

6. Grammatická osoba (persona), která ve výrazech určitých je spolu vyjádřena, jest trojí:

osoba první jednotná: *nesu*, *nesl jsem*, *nesl bych* — já;

množná: *neseme*, *nesli jsme*, *nesli bychom* — my;

„ druhá jednotná: *neseš*, *nesl jsi*, *nes*, *nesl bys* — ty;

množná: *nesete*, *nesli jste*, *neste*, *nesli byste* — vy;

„ třetí jednotná: *nese*, *nesl*, *nesl by* — on (ona, ono);

množná: *nesou*, *nesli*, *nesli by* — oni (ony, ona).

7. Při výrazech slovesných jest také rozdílné číslo (numerus). Jest jednotné (singular) a množné (plural); číslo dvojné (dual), které bylo v češtině staré, zaniklo u slovesa docela.

Vě výrazech určitých je číslo vyjádřeno spolu s osobou, v neurčitých spolu s koncovkou pádovou. Na př. v *neseme* je v příponě 1. os. -me vyjádřeno spolu číslo množné, v *neslo* je v koncovce nominativu -o vyjádřeno spolu číslo jednotné.

8. Kromě toho rozeznává se při výrazech slovesných také čas a rod.

Čas (tempus) jest

přítomný (praesens), na př. *nesu*, *píší*;

budoucí (futurum), na př. *budu psáti*;

minulý (perfektum), na př. *nesl jsem*

předminulý (plusquamperfektum), na př. *byl jsem nesl*.

Tvary *padnu*, *ponesu*, *napiši* mají význam budoucí, ale se stanovíště tvaroslovného jsou to tvary praesentové.

Rod (genus) rozeznává se:

činný (activum), na př. *nesu*, *kvetu*, *spím*, *modlím se*, *chválím se*; a

trpný (passivum), na př. *jsem nesen*, *bývám chválen*.

Poznam. Nejen *nesu* atp., nýbrž také *kvetu*, *spím*, *modlím se*, *chválím se* jsou se strany tvaroslovné (a též se syntaktické) rodu činného.

9. Další výklady o časování dělíme ve výklady

I. o tvarech slovesných jednoduchých a

II. o výrazech slovesných složitých (perifrastických).

Poznam. Výklady o slovesích podle kolikosti a dokonavosti dříve patří do skladby (v. §§. 430—432).

169. I. Tvary slovesné jednoduché.

Každý jednoduchý tvar slovesný skládá se ze kmene a přípony ohýbací.

170. A. Přípony ohýbací slovesných tvarův jednoduchých.

1. Přípony ohýbací při tvarech těchto jsou

dílem přípony osobní — při indikativu a imperativu;

dílem přípony pádové — při tvarech jmenných.

2. Přípony osobní zachovaly se jenom částečně. Zejména na př.

v 1. os. jedn. *jsem* (m. *jes-m*), *dám* (m. *dad-m*) a *j. jest* přípona osobní *-m* (za starší *-mb*);

v 2. os. jedn. *jsi* (m. *jes-si*) je přípona osobní *-si*;
v *neseš*, *vedeš* atp. je přípona osobní *-š* (za starší *-šb*);

v 3. os. jedn. *jest* je přípona osobní *-t* (za starší *-tb*);

v 1. os. množ. indik. *vedeme* imperat. *vedme* atp. je přípona osobní *-me*;

v 2. os. množ. indik. *vedete*, imperat. *vedte* atp. je přípona osobní *-te*.

V jiných případech je přípona osobní buď odsuta, na př. v 3. os. jedn. *nese* (místo *neset*), — buď tak splynula s kmenem, že jí v tvaru českém nelze viděti, na př. v 1. os. jedn. *nesu* (ze staršího *nesę* a toto z *nesām*).

3. Přípony pádové slovesných tvarů jmenných jsou zastřeny ještě více. Na př. přičestí min. trp. *nesen* vzniklo z *nes-eno-m*, kdež *-m* bylo příponou pádovou (akkusativu jedn.).

171. B. Kmeny slovesných tvarův jednoduchých.

1. Když od tvaru slovesného odepneme příponu ohýbací, dostaneme kmen.

Na př.:

v indikativě 1. os. množ. *neseme, tiskneme* atp. jest *-me* přípona osobní (v. §. 170 č. 2); odepněme ji a dostáváme kmen: *nese-, tiskne-*;

v témž indikativě 2. os. množ. *nesete, tisknete* atp. jest *-te* přípona osobní; odepněme ji a dostáváme týž kmen: *nese-, tiskne-*;

v imperativě 1. os. množ. *tiskněme*, 2. os. množ. *tiskněte* atp. jsou přípony osobní *-me, -te*; odepněme je a dostáváme kmen *tiskně-*;

v přičestí min. trp. *nesen*, vzniklém z původního *nesenom*, jest přípona pádová *m*; odepněme ji a dostáváme kmen *neseno-*.

2. Kmeny tyto utvořeny jsou na mnoze zvláštními příponami kmenotvornými; na př. kmen *nese-* jest utvořen příponou kmenotvornou *-e*, = *nes-e*, kmen *neseno-* příponou *-eno*, = *nes-eno-*.

3. Pro výklady další je důležité poznati kmen infinitivní (základní) a kmen praesentní.

172. 1. Kmen infinitivní (základní).

1. Infinitiv má koncovku *-ti*; na př. *nésti, prositi, dělati* atd. Když tuto koncovku odepneme, dostaneme kmen infinitivní základní; tedy *nes-*, *posi-*, *děla-* atd. Kmen tento budeme nazývati kratčeji kmenem infinitivním.

2. Kmen infinitivní je v češtině (a vůbec ve slovanštině) šestera druhu, a podle toho dělí se sloveso české (a vůbec slovanské) v šestero tříd.

Třída první obsahuje slovesa, jejichžto kmen infinitivní nemá nijaké zvláštní přípony kmenotvorné; kmeny takové jsou na př. *nes-* v inf. *nésti*, *ved-* v inf. *vésti* vzniklém z *vedti*, *pek-* v inf. *peči* vzniklém z *pekti*, *kry-* v inf. *krýti*.

Třída druhá obsahuje slovesa, jejichžto kmen infinitivní má příponu kmenotvornou *-nu* (za starší *-nu*); na př. *mi-nu-* v inf. *minouti* stě. *mináti* (part. *minul, minul*), *tisk-nu-* v inf. *tisknouti* atp.

Třída třetí obsahuje slovesa, jejichžto kmen infinitivní má příponu kmenotvornou *-ě* neb *-e* (za původní *-ě*); na př. *um-ě-*, *trp-ě-*, *sluš-e-*, *slyš-e-* v infinitivech *uměti, trpěti, slušeti, slyše-ti* atp.

Třída čtvrtá obsahuje slovesa, jejichžto kmen infinitivní má příponu kmenotvornou *-i*; na př. *pros-i-* v inf. *prositi* atp.

Třída pátá obsahuje slovesa, jejichžto kmen infinitivní má příponu kmenotvornou *-a*, *-(j)a* nebo *-ě, -e* vzniklé ze staršího *-(j)a*; na př. *děl-a-* v inf. *dělati*, *tes-a-* v inf. *tesati*, *la-ja-* v inf. *láti*

vzniklém z *lajati*, *pouště-* vzniklé z *pústja-* v inf. *pouštěti* (místo staršího *púščati*), *sáze-* vzniklé ze *sádja-* v inf. *sázeti* (místo staršího *sáza-ti*) atd.

Třída šestá obsahuje slovesa, jejichž kmen infinitivní má příponu kmenotvornou *-ova*; na př. *kup-ova-* v inf. *kupovati* atd.

Z některých kořenův má čeština slovesa ve všech těchto třídách. Zejména:

z koř. *sed-* je v třídě I. stč. *siesti*, II. *sednouti*, III. *seděti*, IV. *saditi*, V. *sedati* a *sázeti*, VI. *(vy)sazovati*;

z koř. *leg-* je I. stč. *léci*, II. *lehnouti*, III. *ležeti*, IV. *(po)ložiti*, V. *lehati*, VI. *(po)lehovati*;

z koř. *vəz-* je I. stč. *viezti*, II. *váznouti*, III. *vězeti*, IV. *věziti*, V. *vázati*, VI. *(s)vazovati*.

173.

2. Kmen praesentní.

1. Kmen praesentní dostaneme, když od indikativu (praes.) odepneme příponu osobní. Na př. v 1. os. množ. *neseme*, *vedeme*, *kupujeme*, *prosíme*, *jsme* m. *jesme* jest *-me* přípona osobní, tedy jsou *nese-*, *vede-*, *kupuje-*, *prosí-*, *jes-* kmeny těchto tvarův praesentních, jsou kmeny praesentní.

2. Kmeny praesentní jsou rozdílné.

Rozdílnost vidíme již u příkladech uvedených, kdež jest koncovkou kmenovou dílem *-e* (*nese-*, *vede-*, *kupuje-*), dílem *-í* (*prosí-*), dílem souhláska (*jes-*).

Rozdíl další bývá podle osob: *nese-* je kmen pro 2. a 3. os. jedn. a pro 1. a 2. množnou (*nese-š*, *nese*, *nese-me*, *nese-te*), — kdežto pro 3. os. množnou je kmen *neso-* (*nesou* vzniklo ze staršího *nesąti* a toto z *neso-nti*); atd.

3. Nejdůležitější jest rozdíl mezi praesentními kmeny souhláskovými a samohláskovými.

Souhláskové jsou *dad-* (*dáti*), *věd-* (*věděti*), *(j)ěd-* (*jísti*) a *jes-* (*jsem*);

samohláskové jsou všechny ostatní.

4. Kmeny praesentní samohláskové utvořeny jsou zvláštními kmenotvornými příponami z kmenův jiných nebo z kořenův; na př.:

kmen praesentní *neso-* utvořen jest z kořene *nes-* příponou kmenotvornou *-o*;

kmen praesentní *nese-* utvořen z téhož kořene příponou *-e*;

kmen *kupuje-* utvořen z kmene *kupu-* příponou *-je*, atd.

U kmenů souhláskových přípon takových není.

Přípony tyto nazývány jsou někdy známkami nebo příznaky kmenův praesentních. Kmeny samohláskové slovou podle toho příznakové, kmeny souhláskové pak bezpříznaké.

174. C. Tvary infinitivní a praesentní.

Z tvarů slovesných jednoduchých některé tvoří se z kmene infinitivního a slovou proto tvary infinitivní, — naproti ostatním, jež jsou tvary praesentní.

175. 1. Tvary infinitivní.

Tvary infinitivní jsou: infinitiv, supinum, přechodník minulý, přičestí minulé činné, přičestí minulé trpné a podstatné jméno slovesné.

V češtině staré patřil sem také aorist.

176. a) Infinitiv.

1. Tvoří se z kmene infinitivního koncovkou *-ti*; na př. *nés-ti*, *péci* = *pek-ti*, *minou-ti*, *umě-ti*, *prosi-ti*, *děla-ti*, *kupova-ti*.

2. Infinitiv jest původem svým ustrnulý pád jednotný (genitiv, dativ, lokál, nejspíše dativ) jména podstatného, utvořeného příponou *-to* a skloněného tedy podle vzoru *host*. Jako gen., dat., lok. *kosti* patří k nominativu *kost* (= *kostu*), tak předpokládáme také k infinitivu *-ti* nominativ *-tu*.

3. Ztrátou samohlásky *-i* a ztvrdnutím mění se koncovka infinitivní *-ti* záhy v *t*: *uměti* v *umět*, *prostiti* v *prosit* atd. Tvar tento — *umět*, *prosit* atd. — jest rozšířen v jazyce obecném. Koncovkou podobá se starému supinu, ale supinem není.

V některých nářečích jest místo *-ti* a *-t* koncovka *-t*: *umět*, *prosit*.

V jazyce spisovném má odevždy a dosud velikou převahu tvar *-ti*; je to tvar spisovný náležitý. Vedle něho tvar *-t* ode dávna, ale jen jako výjimka se vyskytuje. Tvar *-t* vyskytuje se v jazyce spisovném jako novota teprv od nedávna a jen u spisovatelův některých.

4. Infinitivy dvojslabičné mají slabiku kmenovou (první) z pravidla zdloženou; na př. *nesu-něsti*, *vněsti*, *vedu-věsti*, *zvěsti*, *kladu-klásti*, *hráji-hrátí*, *kryji-krýtí*, *skrýtí*, *chtěl-chtěti* (stč. *chtieti*), *mřel-mřěti* (stč. *mřieti*), *ctil-ctěti* atd.

Z pravidla tohoto vyjímají se jenom slovesa *moci*, *jeti*, *pěti* (pěji), *spěti* (spěchati). Některá pak mívají někdy slabiku zdloženou, někdy nezdloženou; na př. *čněti* a *čněti*, *pněti* a *pněti*, *směti* a *směti*, *chvěti* a *chvěti*.

5. Když infinitiv dvojslabičný je složen s předložkou nebo s *ne-* a tím jest učiněn trojslabičný nebo i čtyřslabičný, tedy je slabika kmenová někdy zdložená, někdy nezdložená. Pravidlo jest toto:

- a) Za dlouhé *-áti* infinitivu dvojslabičného má infinitiv více-
slabičný krátké *-ati*. Na př. *dáti-vydáti*, *podáti*, *nedáti* atd.;
znáti — *poznáti*, *uznáti*, *neznáti* ...; *hnáti* — *zahnáti*, *po-
hnáti* ...; *bráti* — *sebráti*, *nabráti*, *odebráti*, *rozebráti*, *pode-
bráti* ...; *zváti* — *pozváti*, *vyzváti* ...; *stláti* — *ustláti* ...; *dbáti*
— *nedbáti*; *spáti* — *zaspáti* ...; atd.

Jenom tam zůstává dlouhé *-áti* také v infinitivě víceslabičném,
kde dlouhé *-á-* vzniklo stažením; tedy v slovesích *báti* (m.
bojáti), *státi* (m. *stojáti*) a ve slovesích třídy V. vzoru 4.: *láti*
(m. *lajáti*), *smáti* (m. *smiěti*, ze *smijáti*) atd. Na př. *báti* —
nebáti; *státi* — *postáti*, *vystáti*, *přestáti* ...; *láti* — *vyláti*;
káti — *vykáti*, *pokáti*; *táti* *roztáti*, *netáti*; *smáti* — *vysmáti*;
hřáti — *ohřáti*; atd.

Shodně s pravidlem tímto jest *státi* (*stojím*) — *přestáti* ...,
a naproti tomu *státi* (*stamu*) — *přestati* atd.

- b) Za dlouhé původní *-íti* (kde i stará čeština měla *-íti*) infinitivu
dvojslabičného má infinitiv víceslabičný krátké *-iti*.

Na př. *ctíti* — *uctíti*, *poctíti*, *nectíti*; *mstíti* — *pomstíti*;
křtíti — *pokřtíti*; *píti* — *napíti*; *bíti* — *zabíti*; *žíti* — *užíti*;
atd. Vyňato jest *jíti* — *vyjíti*, *najíti*, *přijíti* atd.

- c) Všude jinde jest v infinitivě víceslabičném táž slabika zdlou-
žena jako ve dvojslabičném. Zejména jest to:

- α) při infinitivech *-íti*, zúžených ze stč. *-ietí*; na př. *títi* (stč.
tietí) — *roztíti*, *vzíti* (stč. *vzietí*) — *nevzíti*, *žíti* (stč. *žietí*,
žnu) — *požíti*, *mříti* (stč. *mřietí*, sr. *mřel*) — *umříti*, *tříti* (stč.
třietí, sr. *třel*) — *natříti*, *příti* (stč. *přietí*, sr. *přel*) — *pode-
příti*, *chtíti* (stč. *chtietí*) — *nechtíti*, *rdíti* (stč. *rdietí*) — *zardíti*,
zníti (stč. *znietí*) — *zazníti* atd.; — jenom u tvarův třídy III.
bývá někdy též slabika krátká: *zaznėti* vedle *zazníti*, *zahřměti*
v. *zahřmėti*, *pochtėti* v. *pochtíti*; místo *pojměti* pak je *pojměti*
n. *poměti* pravidlem;
- β) při infinitivech *-ýti*; na př. *býti* — *dobýti*, *nabýti*, *vybýti* atd.,
krýti — *příkrýti*, *mýti* — *umýti*, *rýti* — *vyrýti*, *týti* — *roz-
týti*, *výti* — *zavýti* atd. (délka je dosvědčena tvary obecnými
příkrejt, *umejt* atp.);
- γ) při infinitivech *-outi*; na př. *hnouti* — *vyhnouti*, *schnouti* —
uschnouti, *zouti* — *obouti*, *plouti* — *vyplouti* atd.;
- δ) při infinitivech kmenův *souhláskových* (souhláskou zakončených);
na př. *nes-*, *nésti* — *přiněsti* ... , *lez-*, *lézti*, *vylézti* ... , *klad-*,
klásti — *naklásti* ... , *rost-*, *rásti* — *nerásti* ... , *tluk-*, *tlouci*
— *roztlouci* atd.

Pozn. Při dáti — vydati atp., vůbec při -áti a -ati, poučuje nás o pravidle zřetelná výslovnost. Podobně při mstíti a — pomstíti atp. Někdy přenáší se pravidlo zde poznané také jinam a píše se též býti — dobytí, nésti — vynesti; neprávem.

177.

b) *Supinum.*

1. Tvoří se z kmene infinitivního koncovkou -t (ze staršího -to); na př. *spa-t, soudi-t*.

2. Původem svým jest supinum ustrnulý akkusativ jednotný jména podstatného, utvořeného příponou -to (= pův. -tu).

3. K infinitivu spáti jest supinum spat atd.; v dvojslabičném infinitivě je slabika první zdloužena, v supinu se nedlouží. Ale v souditi stě. sůditi atp., kde je slabika dlouhá ve všech tvarech, jest ovšem i v supinu: sůdit, soudit.

4. Supinum z jazyka českého vyhynulo; zachovaly se jen zbytky jeho ve rčeních: jdu spat, přijde soudit živých i mrtvých.

178.

c) *Přechodník minulý.*

1. Tvoří se z kmene infinitivního

a) koncovkou -v, -vši, -vše, když kmen se končí samohláskou; na př. *minu-v, -vši, -vše, umě-v . . ., prosí-v . . ., děla-v . . ., kupova-v . . .*;

b) když kmen se končí souhláskou, je koncovka bez -v-; tedy na př. *nes, nes-ši, nes-še, — ved, -ši, -še, — řek, -ši, -še.*

2. V jazyku spisovném tvoří se z tohoto přechodníku dále přídavné jméno určité s koncovkou -ší n. -vší, na př. *padší, byvší.*

179.

d) *Přičestí minulé činné.*

1. Tvoří se z kmene infinitivního koncovkou -l; na př. *nes-l, -a, -o, minu-l . . ., umě-l . . ., prosí-l . . ., děla-l . . ., kupova-l . . .* atd.

Koncovka -l po souhláskách u výslovnosti obecné se vynechává, na př. *nes* m. *nesl*, *pad* m. *padl*; jazyk spisovný toho nedopouští.

2. Z přičestí toho jest dále utvořeno přídavné jméno určité s koncovkou -lý, na př. *minulý, -á, -é, umělý . . ., znalý . . ., zvrhlý . . ., padlý* atd.

180.

e) *Přičestí minulé trpné.*

1. Tvoří se z kmene infinitivního koncovkou -en nebo -n nebo -t. Na př. *nes-en, -ena, -eno . . ., proš-en (z prosjen), -ena, -eno . . ., umě-n, -na, -no . . ., dělá-n, -na, -no . . ., kupová-n, -na, -no . . ., minu-t, -ta, -to . . ., kry-t, -ta, -to . . .* atd.

Slovesa *-ati*, *-áti* mají v tomto přičestí vždy dlouhé *-án*, *-áno*, *-áno*; na př. *dáti* — *dán*, *děláti* — *dělán*, *kupovati* — *kupován* atd.

Ve spisích starších, zřídka v nových, vyskytá se přičestí toto u některých sloves také s koncovkou zdloženou *-ín* za obyčejné krátké *-en* neb *-ěn*; na př. *zavřín*, *-ína*, *-íno* . . ., *jmín* . . ., *vidín* . . ., *odín* . . ., *spatřín* . . ., *pouštín* . . . atp.

2. Z přičestí tohoto jest dále utvořeno přídavné jméno určité s koncovkou *-ený*, *-ný*, *-tý*; na př. *nesený*, *dělaný*, *krytý*.

181.

f) Podstatné jméno slovesné.

1. Tvoří se z přičestí minulého trpného koncovkou *-í* (stč. *-ie*): *nesen-í*, *uměn-í*, *prošen-í*, *dělán-í*, *kupován-í*, *minut-í*, *kryt-í*. Z kmene infinitivního pochází tím, že přičestí min. trp. utvořeno je z něho: *nesení* = *nes-en-í*.

Poznam. V oddělení D (§. 188 sl.) uvozujeme ve vzorech podstatné jméno slovesné jen tam, kde je při něm nějaká zvláštnost; všude jinde přestává se na přičestí minulém trpném, z něhož slovesné jméno podstatné snadno se utvoří.

2. Slabika předposlední bývá někdy krátká, někdy dlouhá; totiž:

a) když je tu samohláska *jiná* než *-a-*, je slabika vždy krátká; na př. *chtění*, *umění*, *házení*, *lovení*, *pítí*, *hnutí*, *mytí*;

b) když je tu samohláska *-a-* a tvar je

dvouslabičný, jest dlouhé *-ání* jen tam, kde *-á-* vzniklo stažením (*bání*, *stání* — *stojím*, *lání*, *tání*, *smání* . . ., sr. §. 176 č. 5, a); jinde jest krátké *-aní*, na př. *braní*, *zvaní*, *draní*, *praní*, *cpaní*, *stlaní*, *lhaní*, *psaní*, *spaní* atd.; — odchylky jsou řídké, na př. *dání*, *stání* (stanu);

když je slabik více než dvě, bývá vždy dlouhé *-ání*; na př. *pokání*, *volání*, *koupání*, *rozmlouvání*, *vydání*, *povstání*, *pobrání*, *pozvání*, *sepsání* atd.

Vedle *kázání* bývá mnohdy psáno též *kázaní*; je to zbytek způsobu starého.

182.

g) Aorist.

Z kmene infinitivního základního tvořil se také staročeský aorist; na př. *vidě-ch* (= *viděl jsem*).

Tvar ten z jazyka vyhynul; jenom zbytek se ho zachoval v biblickém *vece* (= *řekl*) a v *bych*, *by*, *bychom*, *byste* (= *by-ch* atd. v. §. 279.)

183.

2. Tvary praesentní.

Tvary praesentní jsou: indikativ (praes.), imperativ, přechodník přítomný a přičestí přítomné.

1. Tvoří se z kmene praesentního náležitými příponami osobními; na př. *nese-me, kryje-me, tiskne-me, prosí-me, js-me* m. *jes-me, dám-e* m. *dad-me*.

2. Tvary jeho v jednotlivých osobách jsou tyto:

V 1. os. jedn.: *nesu, tisknu, беру; kryji, laji, kupuji, teši; dám; dělám; sázím, umím, trpím, prosím*.

Koncovka *-i* vznikla přehláskou ze staršího *-u*; na př. *kryji, laji, kupuji, teši* stč. *kryju* atd. Nepřehlasované *-u* drží se tu v nářečích obecných a vyskytuje se dosti často také v novém jazyku spisovném: *kryju, laju, kupuju, tešu*; u kmenův a sloves některých vzoru *tesati* je *-u* téměř pravidlem, na př. *hýbu, sypu, dřímú, kašlu* atd. (místo *hýbi, sypi, kašli*, v. §. 253, 3 a §. 254).

Koncovku *-m* měla původně jenom slovesa kmene praesentního souhláskového: *dám* (m. *dadm*, kmen *dad-*), *vim* (stč. *viem*, km. *věd-*), *jím* (stč. *jiem*, km. *jěd-*) a *jsem* (m. *jesm*, km. *jes-*).

Místo *dělám, sázím, umím, trpím, prosím* bylo stč. *dělaju, sázěju, uměju, trpju, prošu*; koncovku *-m* dostala tato slovesa později analogií podle *dám, vim* (nč. *vim*) a *jiem* (*jím*).

V 2. os. jedn.: *neseš, kryješ, tešeš* atd.; *děláš; sázíš, umíš, trpíš, prosíš*; — *jsi*.

Koncovky *-š* (za starší *-šb*) a *-si* jsou rozdílné přípony této osoby; v. §. 170 č. 2.

V 3. os. jedn.: *nese, kryje, teše* atd.; *dělá, sází, umí, trpí, prosí*; — *jest*.

V *jest* je *-t* (za starší *-tb*) přípona této osoby; v. §. 170 č. 2.

V *nese* atd. byla prvotně táž přípona osobní, ale již v nejstarších památkách *jest* odsuta.

V 1. os. množ.: *neseme* nebo *nesem, kryjeme* nebo *kryjem* atp.; *děláme, sázíme, umíme, trpíme, prosíme, dáme*.

-me jest přípona této osoby; v. §. 170 č. 2.

V jazyku spisovném drží se tvary s plným *-me*: *neseme, kryjeme* atd. V jazyku obecném bývá samohláska koncová často odsuta: *nesem, kryjem*; kde 1. os. jednotná má *-m*, zůstává v 1. os. množné vždy plné *-me*: jedn. *dělám* — množ. *děláme* atd.

V 2. os. množ.: *nesete, děláte, trpíte* atd.

-te je přípona této osoby; v. §. 170 č. 2.

V 3. os. množ.: *nesou, tisknou, беру; kryjí, lají, kupují, těší; dělají, sázejí, umějí; trpí, prosí; vědí, jedí*.

Místo *-ou* bylo stč. *-ú*: *nesú, tisknú* atd.

V *kryjí, lají, kupují, těší, dělají, sázejí, umějí* vzniklo *-í* přehláskou ze staršího *-ú*: stč. *kryjú, kupujú, tešú* atd.

V *trpí, prosí, vědí, jedí* atd. jest *-í* ze staršího *-ie*.

V jazyce obecném odsouvá se *-í* z tvarův jako jsou *dělají, sázejí, umějí* a říká se: (oni) *dělaj, sázej, uměj*; jazyk spisovný toho nedovoluje.

V jazyku obecném říká se dále *krejou*, *lajou*, *přejou*, *kupujou*, *tešou* atp.; jazyk spisovný tvarů takových nedovoluje, kromě u kmenův a sloves některých vzoru *tesati*, kdež jsou téměř pravidlem: *hýbou*, *sypou*, *dřimou*, *kašlou*, *lžou* (v. §. 254).

Poznam. V jazyku obecném říká se chybně *trpěj*, *prosej* atp. místo *trpí* a *prosí*. To pak svádí k chybám: *trpějí*, *prosejí* atp., ano též k chybným přechodníkům: *trpějíce*, *prosejíce* atp. Chyb těch vystřiháme se skoro vesměs, když podle starého pravidla hledíme k imperativu: 3. osoba množná má koncovku *-ějí* neb *-ejí*, kde imperativ (2. os. jedn.) má *-ěj* neb *-ej*, všude jinde má jen *-í*. Tedy na př.

impt. *uměj*, *sázej*, tedy 3. os. mn. *umějí*, *sázejí* — a též přechodník přít. *uměje*, *sázeje*;

impt. *trp*, *pros*, tedy 3. os. mn. *trpí*, *prosí* — a přech. přítomný *trpíce*, *prosíce*.

185.

b) Imperativ.

1. Tvoří se náležitými příponami osobními z kmene imperativního; na př. *tiskně-me*, *tiskně-te*.

Kmen imperativní řídí se kmenem praesentním a proto počítá se imperativ též mezi tvary praesentní.

2. Tvary jeho v jednotlivých osobách jsou tyto:

v 2. a 3. os. jedn.: *nes*, *nesi-ž*; *jdí*, *tiskni* atd.;

v 1. os. množ.: *nesme*; *jděme*, *tiskněme*, atd.;

v 2. os. množ.: *neste*; *jděte*, *tiskněte*, atd.

Pro os. 1. jedn. a 3. množ. imperativu není.

3. V jedn. č. 2. a 3. os. *jdí*, *tiskni* atp. jsou přípony osobní (-s a -t) odsuty.

V indik. *tiskne-me*, *tiskne-te* a impt. *tiskně-me*, *tiskně-te* atp. zachoval se rozdíl mezi kmenem praesentním *tiskne-* a imperativním *tiskně-*.

4. V *tiskni* — *tiskněme* — *tiskněte*, *jdí* — *jděme* — *jděte*, *rci* — *rceme* — *rcete*, *nesi-ž*, *ved-iž* atp. zachovala se samohláska, kdežto ve *ved* — *vedme* — *vedte* atp. je vynechána. Původně bylo také *vedi* — *veděm* — *veděte* atp. pravidlem. Teprve časem začala se samohláska zde zanedbávat, až se většinou vytratila; zachovala se jen tam, kde by bez ní bylo nesnadné a neoblíbené skupení souhlásek; tedy v jedn. 2. a 3. os. před enklitickým *-ž* (*vedi-ž*, *nesi-ž*), pak vůbec kde nesnadné skupení souhláskové předchází (*tiskni* — *tiskněte*, *padni* — *padněte*, *rci* — *rcete* atp.).

5. Některá slovesa v imperativě mění kvantitu:

dlouží se: *stojím* — *stáť*, *stáťte* (*stoj* jest odchylka dialektická);

krátí se: *vrátiti* — *vrať*, *vraťte*; *ráčiti* — *rač*; *vážiti* — *važ*; *tázati*, *vázati*, *kázati* — *taž*, *važ*, *kaž*; *souditi* — *sud*, *soužiti* — *suž*, *kouřiti* — *kuř*; *píši* — *píš*, *snížiti* — *sníž*; *svítiti* — *svět*, *pospíšiti* — *pospěš*; *myliti* — *myl*, *zvýšiti* — *zvýš*; atp.

1. Tvoří se z kmene praesentního náležitými příponami osobními; na př. *nese-me, kryje-me, tiskne-me, prosí-me, js-me* m. *jes-me, dám-e* m. *dad-me*.

2. Tvary jeho v jednotlivých osobách jsou tyto:

V 1. os. jedn.: *nesu, tisknu, беру; kryji, laji, kupuji, teši; dám; dělám; sázím, umím, trpím, prosím*.

Koncovka *-i* vznikla přehláskou ze staršího *-u*; na př. *kryji, laji, kupuji, teši* stč. *kryju* atd. Nepřehlasované *-u* drží se tu v nářečích obecných a vyskytuje se dosti často také v novém jazyku spisovném: *kryju, laju, kupuju, tešu*; u kmenův a sloves některých vzoru *tesati* je *-u* téměř pravidlem, na př. *lýbu, sypu, dřímú, kašlu* atd. (místo *hýbi, sypi, kašli*, v. §. 253, 3 a §. 254).

Koncovku *-m* měla původně jenom slovesa kmene praesentního souhláskového: *dám* (m. *dadm*, kmen *dad-*), *vim* (stč. *viem*, km. *věd-*), *jím* (stč. *jiem*, km. *jěd-*) a *jsem* (m. *jesm*, km. *jes-*).

Místo *dělám, sázím, umím, trpím, prosím* bylo stč. *dělaju, sázěju, uměju, trpú, prošu*; koncovku *-m* dostala tato slovesa později analogií podle *dám, vim* (nč. *viem*) a *jiem* (*jím*).

V 2. os. jedn.: *neseš, kryješ, tešeš* atd.; *děláš; sázíš, umíš, trpíš, prosíš; — jsi*.

Koncovky *-š* (za starší *-šb*) a *-si* jsou rozdílné přípony této osoby; v. §. 170 č. 2.

V 3. os. jedn.: *nese, kryje, teše* atd.; *dělá, sází, umí, trpí, prosí; — jest*.

V *jest* je *-t* (za starší *-tu*) přípona této osoby; v. §. 170 č. 2.

V *nese* atd. byla prvotně táž přípona osobní, ale již v nejstarších památkách *jest* odsuta.

V 1. os. množ.: *neseme* nebo *nesem, kryjeme* nebo *kryjem* atp.; *děláme, sázíme, umíme, trpíme, prosíme, dáme*.

-me jest přípona této osoby; v. §. 170 č. 2.

V jazyku spisovném drží se tvary s plným *-me*: *neseme, kryjeme* atd. V jazyku obecném bývá samohláska koncová často odsuta: *nesem, kryjem*; kde 1. os. jednotná má *-m*, zůstává v 1. os. množné vždy plně *-me*: jedn. *dělám* — množ. *děláme* atd.

V 2. os. množ.: *nesete, děláte, trpíte* atd.

-te je přípona této osoby; v. §. 170 č. 2.

V 3. os. množ.: *nesou, tisknou, berou; kryjí, lají, kupují, teší; dělají, sázejí, umějí; trpí, prosí; vědí, jedí*.

Místo *-ou* bylo stč. *-ú*: *nesú, tisknú* atd.

V *kryjí, lají, kupují, teší, dělají, sázejí, umějí* vzniklo *-í* přehláskou ze staršího *-ú*: stč. *kryjá, kupujá, tešú* atd.

V *trpí, prosí, vědí, jedí* atd. *jest -í* ze staršího *-ie*.

V jazyce obecném odsouvá se *-í* z tvarův jako jsou *dělají, sázejí, umějí* a říká se: (oni) *dělaj, sázej, uměj*; jazyk spisovný toho nedovoluje.

V jazyku obecném říká se dále *krejou*, *lajou*, *přejou*, *kupujou*, *tešou* atp.; jazyk spisovný tvarů takových nedovoluje, kromě u kmenův a sloves některých vzoru *tesati*, kdež jsou téměř pravidlem: *hýbou*, *sypou*, *dřimou*, *kašlou*, *lžou* (v. §. 254).

Poznam. V jazyku obecném říká se chybně *trpěj*, *prosej* atp. místo *trpí* a *prosí*. To pak svádí k chybám: *trpějí*, *prosejí* atp., ano též k chybným přechodníkům: *trpějíce*, *prosejíce* atp. Chyb těch vystrháváme se skoro vesměs, když podle starého pravidla hledíme k imperativu: 3. osoba množná má koncovku *-ějí* neb *-ejí*, kde imperativ (2. os. jedn.) má *-ěj* neb *-ej*, všude jinde má jen *-í*. Tedy na př.

impt. *uměj*, *sázej*, tedy 3. os. mn. *umějí*, *sázejí* — a též přechodník přít. *uměje*, *sázeje*;

impt. *trp*, *pros*, tedy 3. os. mn. *trpí*, *prosí* — a přech. přítomný *trpíce*, *prosíce*.

185. b) Imperativ.

1. Tvoří se náležitými příponami osobními z kmene imperativního; na př. *tiskně-me*, *tiskně-te*.

Kmen imperativní řídí se kmenem praesentním a proto počítá se imperativ též mezi tvary praesentní.

2. Tvary jeho v jednotlivých osobách jsou tyto:

v 2. a 3. os. jedn.: *nes*, *nesi-ž*; *jdí*, *tiskni* atd.;

v 1. os. množ.: *nesme*; *jděme*, *tiskněme*, atd.;

v 2. os. množ.: *neste*; *jděte*, *tiskněte*, atd.

Pro os. 1. jedn. a 3. množ. imperativu není.

3. V jedn. č. 2. a 3. os. *jdí*, *tiskni* atp. jsou přípony osobní (-s a -t) odsuty.

V indik. *tiskne-me*, *tiskne-te* a impt. *tiskně-me*, *tiskně-te* atp. zachoval se rozdíl mezi kmenem praesentním *tiskne-* a imperativním *tiskně-*.

4. V *tiskni* — *tiskněme* — *tiskněte*, *jdí* — *jděme* — *jděte*, *rci* — *rceme* — *rcete*, *nesi-ž*, *ved-iž* atp. zachovala se samohláska, kdežto ve *ved* — *vedme* — *vedte* atp. je vynechána. Původně bylo také *vedi* — *veděm* — *veděte* atp. pravidlem. Teprve časem začala se samohláska zde zanedbávati, až se většinou vytratila; zachovala se jen tam, kde by bez ní bylo nesnadné a neoblíbené skupení souhlásek; tedy v jedn. 2. a 3. os. před enklitickým *-ž* (*vedi-ž*, *nesi-ž*), pak vůbec kde nesnadné skupení souhláskové předchází (*tiskni* — *tiskněte*, *padni* — *padněte*, *rci* — *rcete* atp.).

5. Některá slovesa v imperativě mění kvantitu:

dlouží se: *stojím* — *stěj*, *stájte* (stoj jest odchylka dialektická);

krátí se: *vrátiti* — *vrať*, *vraťte*; *ráčiti* — *rač*; *vážiti* — *važ*; *tázati*, *vázati*, *kázati* — *taž*, *važ*, *kaž*; *souditi* — *suď*, *soužiti* — *suž*, *kouřiti* — *kuř*; *píši* — *pš*, *sněžiti* — *sněž*; *světiti* — *svěť*, *pospěšiti* — *pospěš*; *mýliti* — *myl*, *zvyšiti* — *zvyš*; atp.

186. d) *Přechodník přítomný.*

1. Má koncovky

-a, -ouc, -ouce, na př. *nesa*, -ouc, -ouce; a
-ě (e), -íc, -íce, na př. *kryje*, -íc, -íce,
trpě, -íc, -íce.

2. Utvořen je z kmene presentního příponou -nt. Na př. *nesúc-* vzniklo z kmene presentního *neso-* a přípony -nt, = *neso-nt-*, k čemuž přistoupila pak ještě přípona další (-jo).

3. Koncovky -a, -ouc- stě. -íc- jsou u kmenů tvrdých: *nesa*, *nesouc-*, *veda*, *vedouc-*, *peka*, *pekouc-* atd. Tak bylo kdysi také u mnohých kmenů měkkých: *kryja*, *kryjúc-*, *uměja*, *umějúc-*, *teša*, *tešúc-* atd.; to však změnilo se přehláskou (§. 9,1 a §. 25,8) v *kryje*, *kryjíc-*, *uměje*, *umějíc-*.

4. Slovesa vzorů *trpěti* (§. 234 a násl.) a *prositi* (§. 239 a násl.) mají v přechodníku tomto též koncovky -ě (e), -íc, -íce: *trpě*, -íc, -íce, *prose*, -íc, -íce. Koncovky ty jsou stejné, jako v *kryje*. -íc, -íce, ale původu nejsou stejného: *kryjíc-* je ze staršího *kryjúc-*, kdežto *trpíc-* vzniklo ze staršího *trpiec-*.

O chybném *trpějíc-* místo *trpíc-* viz poznámku při indik. 3. os. množ. v §. 184.

5. V žensk. rodě byla původně koncovka -i: *nesúci*, *kryjúci*, *trpicí*; ta se později vynechává, ale někdy vyskytá se archaisťicky i ve spisích nových.

6. Z přechodníku tohoto utvořeno dále přídavné jméno určité s koncovkou -cí: *nesoucí*, *kryjící*, *trpící* atd.

187. d) *Příčestí přítomné.*

1. Tvoří se z kmene presentního koncovkou -m; na př. *vědo-m* -ma, -mo, *znaje-m-* staženě *zná-m*, -ma, -mo, stě. *drží-m*, -ma, -mo (= držen, držitelný, pevný), *nosim*, -ma, -mo.

2. Z příčestí tohoto tvoří se dále přídavné jméno určité s koncovkou -mý: *vědomý*, -á, -é, *známý* . . ., stě. *držimý*, *nosimý*.

3. Tvarův tohoto způsobu má čeština jenom několik; zejména *vědom*, *svědom*, -ý (k slovesu *věšleti*), *vidom*, -ý (k slovesu *viděti*), *lakom*, -ý (ke kořenu *lak*, *lákati* = lačnu býti, žádostivu býti), *pítom*, -ý, (ke koř. *pít-* = krmiti), *znám*, -ý (k slovesu *znáti*) a stě. *držim*, -ý (k slov. *držeti*) a *nosim*, -ý.

188. D. *Vzory slovesných tvarův jednoduchých.*

1. Jednoduché tvary slovesné sestavujeme v přehlednou soustavu. Z pravidla každé sloveso má svou soustavu tvarů těchto.

2. Tvary jednotlivé sloves různých dílem se shodují, dílem se liší. Na př. indikativy *neseš*, *vedeš*, *pečeš*, *kryješ* . . . shodují se koncovkou stejnou -eš, ale indikativy *trpíš*, *děláš* . . . liší se od předešlých i vespolek, majíce koncovky rozdílné -íš a -áš.

3. Slovesa, která mají tvary veskrze shodné, patří k sobě mají společný vzor těchto tvarův. Slovesa neshodná patří ke vzorům různým.

4. Vzory tyto rozvrhujeme nejprve podle kmene presentního (v. §. 173), a rozeznáváme vzory a slovesa:

- a) s presentními kmeny samohláskovými (příznakovými), a
- b) s presentními kmeny souhláskovými (bezpříznakovými).

189. a) Vzory a slovesa s praesentními kmeny samohláskovými (příznakovými).

Vzory tyto rozvrhujeme dále podle šestera tříd, vyloučených v §. 172 č. 2.

Poznam. Třídy a vzory udávají se obyčejně číslicí římskou a arabskou; na př. „III. 2^a“ znamená třídy třetí vzor druhý, tedy vzor *trpěti*.

190. Třída první.

Kmen infinitivní sloves této třídy nemá nijaké zvláštní přípony kmenotvorné; na př. *nes-* v inf. *nésti*, *ved-* v inf. *vésti* m. *vedti*, *pek-* v inf. *péci* m. *pekti*, *kry-* v inf. *kryti*.

Týž kmen končí se:

1. souhláskou zubnou *d*, *t*, na př. *ved-* (*vésti*), *plet-* (*plésti*);
2. souhláskou sykavou *z*, *s*, na př. *lez-* (*lézti*), *nes-* (*nésti*);
3. souhláskou retnou *b*, *p* (pro jiné retnice není příkladu), na př. *zab-* (*zábsti*), *tep-* (*tepu*);
4. souhláskou hrdelnou *g*, *k* (pro *ch* není příkladu), na př. *mog-* (*moci*), *pek-* (*péci*);
5. souhláskou nosovou *m*, *n*, na př. *dom-* (*douti*, *dmu*), *pen-* (*píti*, *pnu*);
6. souhláskou plynou *l*, *r*, na př. *mel-* (*mlíti*), *ter-* (*tříti*);
7. samohláskou, na př. *kry-* (*kryti*).

Podle tohoto sedmera rozdílného zakončení kmene infinitivního rozeznává se v této třídě sedm vzorův.

Kmen praesentní utvořen jest příponami *-o*, *-e*, na př. *nes-o*, *nes-e* atd., — nebo příponami *-jo*, *-je*, na př. *kry-jo*, *kry-je*.

191. 1. Vzor *vésti*, *vedu*.

Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn. 1. <i>vedu</i>	—
2. <i>vedeš</i>	<i>ved'</i> , <i>vedi-ž</i>
3. <i>vede</i>	<i>ved'</i> , <i>vedi-ž</i>

množ. 1. <i>vedeme</i>	<i>vedme</i>
2. <i>vedete</i>	<i>vedte</i>
3. <i>vedou.</i>	—.

Infinitiv: *vésti.*

Participia:

přechodník přítomný: mužsk. *veda*, žensk. a stř. *vedouc*, množ. *vedouce*;

přechodník minulý: mužsk. *ved*, žensk. a stř. *vedši*, množ. *vedše*;

příčestí minulé činné: jedn. *vedl*, *-a*, *-o*, množ. *vedli*, *-y*, *-á*;

„ „ trpné: jedn. *veden*, *-a*, *-o*, množ. *vedeni* *-y*, *-a*.

192. K tomuto vzoru patří slovesa třídy první, jejichž souhláska kmenová jest *d*, *t*; na př. *vedu*, *pletu*.

193.

K tvarům jednotlivým.

1. Imperativ jest *ved*, *vedte* atd., a vedle toho též *vedi-ž*, *jdi*, *jděte*, *čti*, *čtěte*; o rozdílu tom viz §. 185 č. 4.

2. V infinitivě je *dt*, *tt* změněno v *st*: *vésti* z *ved-ti*, *plésti* z *plet-ti* (v. §. 33 č. 6 a 34 č. 6).

Nesprávné jest tedy *vedst*, *pletst*, jak se místy říká.

194.

Některá jednotlivá slovesa tohoto vzoru.

(Pořádkem abecedním).

bodu: inf. *bůsti*.

bředu: part. *bředl*; *břed*, *bředši*; *bředen*; — inf. *břísti*.

budu má jen tvary praesentní (s významem budoucím): indik.

budu, impt. *buď*, part. *buda*; tvary ostatní jsou ze sloves *jsem* a *býti*.

Místo *bud-* bývá odchylkou *byd-*, na př. co zbyde m. co zbude.

čtu: praes. *čtu*, *čteš* atd.; impt. *čti*, *čtěme*, *čtěte*; part. *čta*, *čtouc*, *čtouce*; *čet*, *četši*, *četše*; *čell*, *čtla*, *čtlo*, množ. *čtli* atd., analogicky též *četla*, *četlo* atd.; *čten*, *čteno*, *čteno*; inf. *čísti*.

hnětu: inf. *hněsti*.

hudu: part. *huda*, *-ouc*, *-ouce*; *hud*, *hudši*, *hudše*; *hudl*, *-a*, *-o*; inf. *housti*.

jdu: imp. *jdi*, *jděte*; přech. přít. *jda*, *jdouc*, *jdouce*; inf. *jíti* (z koř. *ji-*); — přech. min. *šel*, *šelši*, *šelše* (z koř. *ched-*, stupňovaného v *chod*, *choditi*); příčestí min. činné *šel*, *sla*, *šlo* množ. *šli* atd. (z téhož koř. *ched-*); příčestí min. trp. neuzívá se; podstatné jméno slovesné je *-šti* v subst. *příšti*; pak novotvary: *jítí*, *vyjítí* atp.

Složeniny *pojdu* (= zahynu) a *půjdu* (s významem budoucím ke *jdu*) liší se významem a v indikativě též kvantitou slabiky první; imperativ jest k *pojdu*: *pojdi*, *pojděte*, k *půjdu*: *pojď*, *pojdte*.

Místo *jdu*, *jdi* atd. říká se obecně jen *du*, *di*, a podobně *pu* m. *půjdu*, imp. *poď*, *poďte* m. *pojď*, *pojďte*; jazyk spisovný zachovává tvary s *j-*.

jedu: impt. *jeď*, *jedte*; přech. přít. *jeda*, *-ouc*, *-ouce*; inf. *jeti*; přechodník min. *jed*, *jedšv*, *jedše* a *jev*, *jevši*, *jevše*; příčestí min. čin. *jel*, *jela*, *jelo*, trp. *jet*, *-a*, *-o*.

jed-, *jísti* viz §. 271 a násl.

ketu: impt. *ket*; part. *ketva*, *-ouc*, *-ouce*; *ket*, *-ši*, *-še*; *ketl*, *-a*, *-o*; příčestí min. trp. neužívá se; podstatné jméno slovesné: *ketení*; — inf. *kvísti*.

ket- je ze staršího *květ-*; staročesky byl indik. *ktvu*, impt. *ktvi*, přech. přít. *ktva*, a tu všude bylo *ktv-* přesmyknutím z *květ-* a toto z *květ-* (v. §. 51 č. 3).

Infinitiv zní náležitě *kvísti*; tvar *kvísti* jest utvořen analogií podle *ketu* atd.

• Místo *ketu*, *ketl* atd. bývá někdy *květu*, *květl* atd.; tvary tyto (s *-ě* místo *-e*) jsou odchýlné a vznikly analogií podle jména podstatného *květ*.

matu, *másti*: v. doleji při *přadu*, *přísti*.

metu inf. *městi*.

pletu inf. *plésti*.

přadu, *přísti*.

• U slovesa tohoto střídají se tvary *přad-* a *před-*, říká se na př. *přadu* a *předu*, *přadl* a *předl* atd. Vysvětlení toho zde následuje. Samohláska kmenová byla původně *-e-*, kmen tedy zněl *prəd-*. To změnilo se časem v *přad-* = nč. *přad-*. Toto *přad-* měnilo se v *před-*, = nč. *před-*, když následující slabika měla souhlásku měkkou nebo samohlásku úzku (= přehlasování zpátečné, v. §. 9 č. 2), ostatně zůstávalo nezměněno. Bylo tedy na př. *přadu*, ale naproti tomu *předeš*, *přede* atd.; bylo *přadl* a *předli*; *přad* a *předši*; atd. Pravidelnost byla tu přísná. Kdyby se byla zachovala, měli bychom časování slovesa *přadu* — *přísti* toto:

praes. indik. jedn. 1. *přadu*, 2. *předeš*, 3. *přede*;
množ. 1. *předeme*, 2. *předete*, 3. *přadou*;

imperativ: *před*, *předme*, *předte*;

participia: *přada*, *přadouc*, *přadouce*;

přadl, *přadla*, *přadlo*; *předli*, *přadly*, *přadla*;

přad, *předši*, *předše*;

předen, *předena*, *předeno*; *předeni*, *předeny*, *předena*;

podstatné jméno slovesné: *předení*;

inf: *přísti* (stč. *přiesti*).

• Ale pravidelnost bývalá se nezachovala, nýbrž zrušila se tím, že se mnohdy *přad-* kladlo místo *před-*, a naopak *před-* mnohdy místo *přad-*. Tím vzniklo vedle pravidelného *přadu*, *předeš* atd. také odchýlné *předu*, *předeš* atd., vedle pravidelného *přadl* — *předli* také

odchylné předl — předli atd., a výsledek všeho toho jest, že se nyní skoro veskrze i před- i před- klade, že se říká: přadu, přadeš; přade . . ., a vedle toho také předu, předeš, přede . . .; předl, předli . . ., a vedle toho také předl, předli . . .; atd.

Podobně jako přadu — předeš (km. před-) střídalo se *a* a *ě* také u jiných sloves této třídy, jež měla v kmeni původně *ę*. Mimo jiné patří sem ze vzoru tohoto:

matu (km. męt-), podst. jméno slovesné zmatení a změtení; ze vzorů jiných:

třasu (km. třes-): indik. třasu, třeseš; impt. třes; part. třasa, třásl (stč. třiesli), třesen atd.;

zabu (km. zęb-): indik. zabu, zebeš atd.;

sahu (km. sęg-): indik. stč. sahu, sěžeš atd. —

rostu: impt. rosti n. rost, množ. rostte; inf. růsti.

skytu, skýsti: zastaralo a nahrazuje se tvarem skýtati, poskytovatí.

195.

2. Vzor nésti, nesu.

	Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn. 1.	nesu	—
2.	neseš	nes, nesi-ž
3.	nese	nes, nesi-ž
množ. 1.	neseme	nesme
2.	nesete	neste
3.	nesou.	—

Infinitiv: nésti.

Participia:

přech. přítomný: nesa, -ouc, -ouce;

„ minulý: nes, -ší, -še;

příč. min. čin.: nesl, -a, -o;

„ „ trp.: nesen, -a, -o.

196. K tomuto vzoru patří slovesa třídy první, jejichž souhláska kmenová jest *z*, *s*; na př. lezu, vezu, — nesu, pasu, třasu a j.

197.

K tvarům jednotlivým.

1. Příčestí min. trp. jest nesen, pasen, vezen atd., kmenové *s* a *z* je tu nezměněno.

Místo nesen, vezen bývá odchylkou také nešen, vežen, vlivem třídy IVté: nešen, vznešený podle nošen (nositi), vežen podle vožen (voziti).

2. Podstatné jméno slovesné jest nesení, pasení, vezení atd.

Odchylka nešení, vežení vysvětluje se jako v příčestí nešen, vežen.

198. *Některá jednotlivá slovesa tohoto vzoru.*

hryzu, hryzeš, hryze . . .; impt. *hryz, hryzte*; part. *hryza, -ouc, -ouce; hryzl; hryzen*; inf. *hrýzti*; — zastaralo a nahrazuje se tvarem *hrýzati*, praes. *hrýzám* n. *hrýžu* atd.

spasu = *spasím*; zaniklo a nahrazuje se tvarem *spasiti* (třídy IV.); k bývalému *spasu*, *spásti* patří part. *spasen* a podst. jm. *spasení* (od *spasiti* bylo by *spašen, spašení*).

třasu, třeseš . . .; impt. *třes, třeste*; inf. *třásti*; part. *třasa; třas; třásl; třesen*; o *třas-* a *třes-* viz výklad při *přadu* — *přísti* v §. 194.

199. *3. Vzor tep-, tepu.*

Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn. 1. <i>tepu</i>	—
2. <i>tepeš</i>	<i>tep, tepi-ž</i>
3. <i>tepe</i>	<i>tep, tepi-ž</i>
množ. 1. <i>tepeme</i>	<i>tepe</i>
2. <i>tepete</i>	<i>tepte</i>
3. <i>tepu.</i>	—

Infinitiv: (*zábsti*).

Participia:

přech. přítomný: *tepa, -ouc, -ouce*;

„ minulý: stč. (*po*)*hřeb, -ši, -še*;

přič. min. čin.: *zábl, -a, -o*;

„ „ trp.: stč. (*po*)*hřeben, -a, -o*.

200. K tomuto vzoru patří slovesa třídy první, jejichž souhláska kmenová jest *b, p*; na př. *zebu, tepu*.

201. *K tvarům jednotlivým.*

1. Žádné sloveso, které kmenem svým sem patří, nemá tvarů všech podle vzoru tohoto; proto jsou ve vzoru v §. 199 položeny tvary sloves různých.

2. V infinitivě *zábsti* je mezi kmenovou retnicí a *-ti* vloženo *s*: *záb-s-ti*.

V staré češtině byly též inf. *hřésti, skústi* místo *hřebsti a skúbsti*; tu bylo *-s-* vloženo, jako *zábsti*, a potom *b* odsuto (v §. 36).

202. *Některá jednotlivá slovesa tohoto vzoru.*

hřebu = nč. *pohřbívám*; zaniklo a nahrazeno nč. *pochovávati pohřbívati*;

pléti, plíti, praes. stč. *plevu* nč. *pleji*, v. §. 220

skubu, skubeš . . .; v tvarech ostatních zastaralo a nahrazuje se tvary slovesa *skubati*, v. §. 254, a.

spu, speš . . ., inf. *súti*, part. *sul, suť* atd.; zastaralo a nahrazuje se slovesem *sypati*.

tepu, tepeš . . .; mnohé tvary nahrazují se z třídy Vt^e: impt. *tepej* (vedle *tep*), inf. *tepati*, part. *tepal, tepav, tepán*.

zabu, zebeš . . .; inf. *zábsti*; part. *zábl, -a, -o*. O střídání *zab-* a *zeb-* viz výklad při *přadu* — *přísti* v §. 194.

žiti praes. stč. *živu*, nč. *žiji*, v. §. 219.

203.

4. Vzor *peči, peku*.

Præs. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn. 1. <i>peku</i>	—
2. <i>pečeš</i>	<i>pec, peči-ž</i>
3. <i>peče</i>	<i>pec, peči-ž</i>
množ. 1. <i>pečeme</i>	<i>pecme</i>
2. <i>pečete</i>	<i>pecte</i>
2. <i>pekou</i> .	—

Infinitiv: *peči*.

Participia:

přech. přítomný: *peka, -ouc, -ouce*;

„ minulý: *pek, -ši, -še*;

příč. min. čin.: *pekl, -a, -o*;

„ trp.: *pečen, -a, -o*.

204. K tomuto vzoru patří slovesa třídy první, jejichž souhláska kmenová jest *g* (*h*), *k*; na př. *možu, peku*.

205.

K tvarům jednotlivým.

1. V indikativě praes. zůstává hrdelná souhláska kmenová nezměněna v 1. os. jedn. a 3. os. množ., poněvadž tu ke změně není příčiny: *možu, peku, mohou, pekou*. V ostatních tvarech mění se *g* (*h*) v *ž* a *k* v *č*, poněvadž následuje *-e*: *můžeš, může . . ., pečeš, peče . . .* (v. §. 41,2 a §. 42,1).

V nářečích obecných vniklo *ž, č* též do 1. os. jedn. a 3. množ. *můžu, můžou, peču, pečou*. Jazyk spisovný tvarů takových nepouští.

2. V imperativě tytéž souhlásky změněny jsou v *z* a *c* (v. §. 41 č. 2 a §. 42 č. 1): *pomoz, pomozte, pec, pecte* atd.

V nářečích obecných bývá tu odchylkou *ž* a *č*: *pomoz, pomůžete, peč, pečte, uteč, utečte, tluč, tlučte* atd.

3. O imperativě *pec*, *pecme*, *pecte* proti *peci-ž*, *rci*, *rceme*, *rcete* atp. v. §. 185 č. 4.

4. V infinitivě *moci*, *péci* atd. jest *c* z *gt* a *kt*: *moci* = *mog-ti*, *péci* = *pek-ti* (v. §. 41 č. 4 a §. 42 č. 3).

V nářečích obecných za *moci*, *péci* atd. bývá *mocit*, *píct* atd. Jazyk spisovný tvarů takových nedopouští.

206. Někteřá jednotlivá slovesa tohoto vzoru.

molu, *moci*:

præs. *molu*, *můžeš* . . . ; místo *může* *můžeme*, *můžete* bývá někdy způsobem archaistickým *můž*, *můžme*, *můžte*;

impt. *moz*: *pomoz*, *pomozme*, *pomozte*. —

řku, *řici*:

præs. *řku*, *řčeš*, *řče* . . . (chybně: *řčeš* . . .); zřídka užíváno, a skoro jen 1. os. jedn. *řku* a 3. množ. *řkou*;

impt. *rci*, *rceme*, *rcete*;

part. *řka*, *-ouc*, *-ouce*; — *řekl*, *řekla*, *řeklo*, mn. *řekli* atd., ve složeninách: *vyřkl*, *vyřkli*, *nařkl*, *přiřkl*; — *řek*, *-ši*, *-še*; — *řečen*, *-a*, *-o*, ve složeninách *řčen* n. *-rčen*, *vyřčen*, *nařčen*, *určen* atp. —

-síci, *dosíci*; præs., impt. a přech. přít. nahrazují se tvary třídy II. (*sáhn*u atd.).

seku, *sečeš* . . . ; impt. *seč*, *secme*, *secte*; inf. *síci*; part. *seka*, *-ouc*, *-ouce*; *sek*, *-ši*, *-še*; *sekl* n. *síkl*, *-a*, *-o*, mn. *-i*, *-y*, *a*; *sečen*, *-a*, *-o*.

střehu, *střežeš* . . . ; impt. *střež*, *střežme*, *střežte*; inf. *střici*; part. *střeha*, *-ouc*, *-ouce*; *střež*; *-ši*, *-še*, *střehl*, *střešli* (odchylkou a zastarale *střáhl*, *střáhlí*); *střežen*. — Místo *střici*, *střežu* atd. vyskytá se v nových spisích chybné *střežiti*, *střežím*.

stříhu, *střici*: zastaralo a nahrazuje se slovesem *stříhati*, *stříhám*.

teku, *tečeš* . . . ; impt. *tec*, *tecme*, *tecte*; inf. *téci*; part. *teka*, *-ouc*, *-ouce*; *tek*, *-ši*, *-še*; *tekl*; *-tečen*.

tluku, *tlučeš* . . . ; impt. *tluc*, *tlucme*, *tlucte*; inf. *tlouci*; part. *tluka* *-ouc*, *-ouce*; *tlouk*, *-ši*, *-še*; *tloukl*; *tlučen*.

vleku, *vlečeš* . . . ; impt. *vlec*, *vlecme*, *vlecte*; inf. *vláci*; part. *vleka*; *vlek*; *vlekl*, *vlékl*; *vlečen*.

vrhu, *vržeš* . . . ; impt. *vrz*, *vrzme*, *vrzte*; inf. *vrci*; part. *vrha*; *vrh*; *vrhl*; *vržen*.

žhu, *žžeš* . . . ; impt. *žzi* (*zažzi*, *užzi*), *žzeme*, *žzete*; inf. *žici* (stč. *éci*); přech. přít. *žha*, *-ouc*, *-ouce*; přech. min. *žeh* (rozžeh), *žehši*, *žehše*; *žehl*, *žhla*, *žhlo*, *žhli* atd., *žžen* (*sežžen*). Sloveso toto zastaralo a mnohých jeho tvarů se již vůbec neužívá; nahrazují se tvary sloves jiných (*páliti*, *-žhnouti*).

Místo rozžehl, rozžeh, rozežžen vyskytá se chybné rozžál, rozžav, rozžat atp.

207. 5. Vzor: *píti, pnouti, pnu.*

Praes. indikativ: Imperativ:

čís. jedn. 1. <i>pnu</i>	—
2. <i>pneš</i>	<i>pni</i>
3. <i>pne</i>	<i>pni</i>
množ. 1. <i>pneme</i>	<i>pněme</i>
2. <i>pnete</i>	<i>pněte</i>
3. <i>pnou.</i>	—

Infinitiv: *píti* (stč. *pieti*), *pnouti*.

Participia:

přech. přítomný: *pna, -ouc, -ouce*;

„ minulý: *pav, -ši, -še* nebo *piav, -ši, -še*;

příč. min. čin.: *pal, -a, -o* nebo *pial, -a, -o*;

„ „ trp.: *pat, -a, -o* nebo *piat, -a, -o*;

podstatné jméno slovesné: *pěti* (*rozpěti, napěti* atd.).

208. K tomuto vzoru patří slovesa třídy první, jejichž souhláska kměnová jest *m, n*; na př. *dmu, pnu*.

209.

K tvarům jednotlivým.

1. Slovesa tato měla v tvarech praesentních (praes. indik. impt. a přech. přít.) původně *-m-, -m-, -m-*, na př. *pm-, jm-, dm-*; z toho má čeština *pn-* (*pnu* . . .), *jm-* (*jmu* . . .), *dm-* (*dmu* . . .);

2. V tvarech infinitivních (inf., supinu a participiích minulých) bylo na týchž místech původně *-e-, -e-, -a-*, na př. *peti, jeti, datí*, z toho má čeština (podle §. 8 č. 6) *píti* (stč. *pieti*), *jíti* (stč. *jieti*), *douti* (stč. *dáti*).

3. Časem vznikají mnohé novotvary:

k tvarům praesentním *dmu, dmi, dma* . . . přidělávají se také tvary infinitivní s náslovným *dm-*: inf. *dmouti*, příč. čin. *dmul*, příč. trp. *dmut* . . . ;

a naopak k tvarům infinitivním *douti* (stč. *dáti*), *du, dut* . . . přidělávají se tvary praesentní s náslovným *du-*: praes. *duji*, impt. *duj*, přech. přít. *duje*.

Tím způsobem stalo se, že za bývalé sloveso jedno *díti, dmu* má jazyk pozdější dvě: 1. *douti* s novotvary praesentními *duji* atd., a 2. *dmu* s novotvary infinitivními *dmouti* atd. Rovněž tak z dvojnásobilo se staré *kléti, klnu* v 1. *klíti, klejí* a 2. *klnu, klnouti*, a tak vzniklo též *pnu—pnouti, jmu—jmouti* atd.

4. Infinitivy sloves *čnu, jmu, mnu, pnu, žnu* zněly stč. *čieti, jieti, mieti, pieti, žieti*. Jejich *-ie-* časem se zúžilo v *-i-* (§. 19) a ně. zní nebo zněly by tytéž tvary *číti, jíti, míti, píti, žíti*. Ale

rovněž tak zní infinitivy sloves *čiji* (*čítí*), *judu* (*jítí*), *mám* (*mítí*), *piji* (*pítí*) a *žiji* (*žítí*). Z toho vznikala mnohdy nezřetelnost. Pro uvarování té nezřetelnosti, když a pokud se toho viděla potřeba, dávala se přednost některým (nikoli všem) z novotvarův nahoře vyložených, a říkalo se na př. *pnouti* místo *píti* (*pnu*), *přijmouti* n. *příjítí* atd.

Novotvary tohoto způsobu vyskytují se v češtině spisovné již po několik století. V češtině nové užívali a užívají jich nejlepší spisovatelé a užívá se jich vůbec: *napnouti*, *přijmouti* atp. V posledních letech stal se násilný pokus, vytisknouti tyto ode dávna užívané a úplně oprávněné tvary a uvéstí na jejich místo novotvary z nářečí východních: *přijati* místo *přijmouti* atp.; pokus neoprávněný.

210.

Slovesa jednotlivá tohoto vzoru.

-čnu, počnu, začnu atd.; inf. *-čítí, počítí, začítí* atd.; part. *-čna, počna, začna* atd.; *-čav, počav, začav* atd.; *-čal, počal, začal* atd.; *-čat, počat, začat* atd.; podstatné jméno slovesné: *-četí, početí, začetí* atd. Novotvary *-čnouti, -čnuv, -čnul, -čnut, -čnutí* v jazyku spisovném se nedopouštějí.

dmu, dmeš . . .; impt. *dmí, dměme, dměte*; přech. přít. *dma, dmouc, dmouce*; inf. *douti*; přech. min. *duv, -ši, -še*; příč. min. *dul a dut*; podstatné jméno slovesné: *dutí*. — Vznikáním novotvarův sloveso toto se zdvojnásobilo, =v. §. 209 č. 3. Z novotvarův ujaly se také v jazyku spisovném praes. *duji, duješ . . .*; impt. *duj . . .*; zřídka vyskytují se jiné.

jmu, jmeš . . .; impt. *jmí, jměme, jměte*; přech. přít. *jma, jmouc, jmouce*; — inf. *jíti* (stč. *jieti*) a *jmouti* (*přijmouti, zajmouti, najmouti* atd.); přech. min. *jav*; příč. min. *jal a jat*; podstatné jméno slovesné *jetí* (*příjetí, zajetí* atd.). Novotvary *jmuv, jmul, jmut, jmutí* v jazyce spisovném se nedopouštějí. — Sem patří též *vzítí* praes. *vezmu* atd. (= sloveso [j]m-, *jmu*, složené s předložkou *vz-*), impt. *vezmi*, part. *vzal* atd., — chybně: *vemu, vem, uzmul* atp.

klnu, klneš . . .; impt. *klí* n. *klní, klíme, klíte*; přech. přít. *klua, -ouc, -ouce*; — inf. *klíti* (stč. *kléti*); přech. min. *klev*; příč. min. čin. *klel*; příč. min. trp. *klat* a *klat*: *proklatý, prokletý*; podstatné jméno slovesné *kletí*. Vznikem novotvarův sloveso toto se zdvojnásobilo, v. §. 209 č. 3. Novotvary dosti často také v jazyce spisovném se vyskytují.

mnu, mneš . . .; impt. *mni*; přech. přít. *mnu, -ouc, -ouce*; — tvary infinitivní zanikly a nahrazeny jsou novotvary: inf. *mnouti*, přech. min. *mnuv, příč. min. mnul, mnut*.

pnu, pneš . . .; impt. *pni*; přech. přít. *pna, -ouc, -ouce*; — inf. *píti* (stč. *pieti*) a *pnouti*; — přech. min. *pav* a *piav*, příč. min. *pal* a *pial, pat* a *piat*; podstatné jméno slovesné *pětí* (napětí atd., nikoliv *-pjetí*). Novotvary *pnuv, pnul, pnut, pnutí* v jazyku spisovném se nedopouštějí.

tnu, tneš . . .; impt. *tni*; přech. přít. *tna, -ouc, -ouce*; — inf. *íti*; přech. min. *tav*; příč. min. *tal* a *tat*; podst. jm. sl. *tětí*. Novotvary *tnouti, tnuv, tnul, tnut, tnutí* v jazyku spisovném se nedopouštějí.

žmu, žmeš . . ., nebo *ždmu, ždmeš . . .*; impt. *žmi* n. *ždmi* atd., zastaralo a větším dílem vyhynulo.

žnu, žneš . . .; impt. *žni*; přech. přít. *žna*; — inf. *žiti* (stč. *žieti*); přech. min. *žav*; příč. min. *žal* a *žat*; podst. jm. sl. *žetí*. Novotvary *žnouti, žnuv, žnul, žnut, žnutí* v jazyce obecném velmi zřídka se vyskytují, ve spisovném se nedopouštějí.

211.

6. Vzor *třítí, tru*.

Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn. 1. <i>tru</i>	—
2. <i>třeš</i>	<i>tři</i>
3. <i>tře</i>	<i>tři</i>
množ. 1. <i>třeme</i>	<i>třeme</i>
2. <i>třete</i>	<i>třete</i>
3. <i>trou</i>	—

Infinitiv: *třítí*.

Participia:

přech. přítomný: *tra, -ouc, -ouce*;

„ minulý: *třev, -ši, -še*;

příč. min. čin.: *třel, -a, -o*;

„ „ trp.: *třen, -a, -o*.

212. K tomuto vzoru patří slovesa třídy první, jejichž souhláska kmenová jest *r, l*; na př. *tru, melu*.

213.

K tvarům jednotlivým.

1. V indikativě praes. jest v 1. os. jedn. a 3. množ. *-r-*: *tru, trou, mru, mrou*. V ostatních jest *r* změněno v *ř*, poněvadž následuje *-e* (v. §. 31, č. 2, d): *tře-, mře-*.

V nářečích obecných vniklo *ř* také do 1. os. jedn. a 3. množ.: *třu, třou, mřu, mřou*. Jazyk spisovný toho nepřipouští.

2. V imperativě zní 1. a 2. os. množ. novočesky jako v indikativě. V češtině staré byl rozdíl: byl indik. *třeme, třete* a impt. *třeme, třete*.

3. Příčestí min. čin.: *třel, mřel*. Jiného způsobu jsou tvary: *o-trlý, u-mrlý*.

214. Některá slovesa jednotlivá tohoto vzoru.

dru, dřeš...; impt. *dři*; inf. *dříti*; part. *dru, drouc, drouce*; *dřev; dřel; dřen*. Sloveso toto jest rozdílné od slovesa *dráti, deru* v V. 3, v. §. 258.

mlíti, stč. mléti.

Tvary praesentní tohoto slovesa byly původně podle vzoru *tesati* (v. §. 251):

praes. jedn. 1. *meli*, 2. *meleš*, 3. *mele*;

množ. 1. *meleme*, 2. *melete*, 3. *meli*;

impt. *mél, melte*;

přech. přít. *mele, melíc, melice*.

Časem vznikají novotvary podle vzoru *tříti-tru*, a zejména utvořil se v indikativě

v 1. os. jedn. vedle starého tvaru *meli* novotvar *melu*, a

v 3. os. množ. „ „ „ *melí* „ *melou*.

Tvary infinitivní jsou pravidelné: inf. *mlíti* (stč. *mléti*), přech. min. *mlev*, příč. min. čin. *mlel*, trp. stč. *mlel*, nč. *mlet*.

mru, mřeš...; impt. *mři*; inf. *mříti*; part. *mra, mrauc, mrouce*; *mřev; mřel, umrlý; mřen*, podst. jm. sl. *mření*.

-pru (*podepřu...*), *-přeš...*; impt. *-při*; inf. *-příti*; part. *-pra, -prouc, -prouce*; *-přev; -přel; -přen*; srov. §. 237.

stru (*prostřu, zastru...*), *střeš...*; impt. *stři*; inf. *stříti*; part. *stra, strouc, strouce*; *střev; střel; střen*.

vru, vřeš...; impt. *vři*; inf. *vříti*; part. *vra, vrouc, vrouce*; *vřev; vřel; vřen*. Slovesa těchto tvarův jsou dvě: *vříti* = vařiti se, vroucí býti, a *-vříti* ve složeninách *zavříti* a *otevříti*.

žru (*požru*), *žřeš...*; impt. *žři*; inf. *žříti*; part. *-žra, -žrouc, -žrouce*; *-žřev; -žřel; -žřen*. Sloveso toto jest rozdílné od slovesa *žráti, žeru* v V. 3 (v. §. 258) a zastaralo. Místo *požřiti*, *požřel* atp. bývá chybně *pozřiti*, *pozřel* atd.

215. 7. Vzor *krýti, kryji*.

Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn. 1. <i>kryji</i>	—
2. <i>kryješ</i>	<i>kryj</i>
3. <i>kryje</i>	<i>kryj</i>
množ. 1. <i>kryjeme</i>	<i>kryjme</i>
2. <i>kryjete</i>	<i>kryjte</i>
3. <i>kryjí</i>	—

Infinitiv: *krýti*.

Participia:

přech. přítomný: *kryje, -íc, -íce*;

„ minulý: *kryv, -ši, -še*;

příč. min. čin.: *kryl, -a, -o*;

„ „ trp.: *kryt, -a, -o*.

216. K tomuto vzoru patří slovesa, jejichžto kmen infinitivní se končí samohláskou; na př. *kry-* (*krýti, kryji*), *pi-* (*píti, piji*) a *j*. Samohláskou tou jest *a, ě (e), i, u, y*, a podle toho rozeznáváme v tomto vzoru patero oddělení.

217. a) *Kmen infinitivní se končí samohláskou -a.*

Sem patří slovesa *dáti* a *státi* (praes. *stanu*), ale jenom částečně, t. j. jen některými tvary. Viz též slovesa v §. 267 a násl. (*dáti*) a §. 225 č. 2 (*stanu*).

218. b) *Kmen infinitivní se končí samohláskou -ě (-e).*

Sem patří slovesa:

díti (stč. *dieti*). Praes. *dím* (stč. *děju* a *diem*), *díš* (stč. *dies*) . . . 3. množ. *dějí*; impt. *děj*; part. *děje, dějíc, -íce*; *děv*; *děl*; *děn*. Rozdílne od *ději, děješ* v V. 4, v. §. 262;

chvíti n. *chvěti* v. v třídě V. 4, §. 262.

klíti (stč. *kléti*). Praes. *kleju, kleješ* . . ; impt. *klej*; part. *kleje, -íc, -íce*; *klev*; *klél*; *klen*; podstatné jméno slovesné *klení*.

Sloveso toto patří vlastně ke vzoru *píti* — *pnu* = *klíti* — *klnu*; tvary jeho utvořené podle *krýti* — *kryji* jsou novotvary (v. §. 210).

pěti (infinitiv nezdložen, sr. §. 176 č. 4). Praes. *pěji, pěješ*; impt. *pěj*; part. *pěje*; *pěv*; *pěl*; *pěn*; podstatné jm. slovesné: *pění*.

plíti (stč. *pléti*). Praes. *pleji, pleješ* . . . ; impt. *plej*; part. *pleje, -íc, -íce*; *plev, -ši, -še*; *plél*; *plet, -a -o*; podstatné jm. *pletí*.

V češtině staré bylo sloveso toto pod vzorem *lřebu* (I. 3.) a bylo: praes. *plevu, pleveš* . . . , impt. *plev, plevte*, part. *pleva, plevúc-*. Tvary novočeské s *plej-* místo *plev-* jsou novotvary.

smíti neb *směti* (o kvantitě sr. §. 176 č. 4). Praes. *smím* (stč. *směju* a *smiem*), *smíš* (stč. *smieš*) . . . 3. množ. *smějí*; impt. *směj*; part. *směje*; *směv*; *směl*.

spěti (infinitiv nezdložen, sr. §. 176 č. 4). Praes. *spěji, spēješ*; impt. *spěj*; part. *spěje*; *spěv*; *spěl*; *spěn*; vyskytá se hlavně ve složeninách: *dospěti, prospěti* atp.

219. c) *Kmen infinitivní se končí samohláskou -i.*

Rozumí se zde *-i* původní, nikoli vzniklé přehláskou z *-u* (na př. *čítí* stč. *čúti*) nebo zúžením (na př. *díti* stč. *dieti*, *klíti* stč. *kléti*).

Sem patří slovesa :

bíti. Praes. *biji, bješ . . .*; impt. *bij, bijte* (stč. a archaisticky *bí, bíte*); part. *bije; biv; bil; bit.*

hníti. Praes. *hniji . . .*; impt. *hnij* (stč. a archaisticky *hně*) atd., jako *bíti.*

liti. Má v tvarech praesentních zřídka *lij-*, obyčejně *lej-* (podle V. 4): praes. *leji, leješ . . .*; impt. *lej, lejte*; přech. přít. *leje, -íc, -íce.* V tvarech infinitivních jest *li-*: přech. min. *liv*, příč. min. *lil, lit*, podst. jm. *liti.*

píti. Praes. *piji . . .*; impt. *pij, pijte* (stč. a archaisticky *pí, píte*) atd., jako *bíti.*

šíti. Praes. *šiji . . .* atd., jako *bíti.*

víti. Praes. *viji . . .* atd., jako *bíti.*

žíti. Praes. *žiji . . .*, impt. *žij, žijte*; part. *žije; živ; žil; žit*; podstatné jm. *žiti.*

V češtině staré bylo praesens *živu, živeš . . .*, impt. *živ* (= nč. *žij*), přech. přít. *živa, živúc-*; bylo to tedy sloveso vzoru *tepu* (I. 3, v. §. 202). Novočeské tvary praesentní se *žij-* místo *živ-* jsou novotvary. Starý přechodník přítomný zachoval se dosud v přidavném jméně *živoucí.*

220. d) *Kmen infinitivní se končí samohláskou -u.*

V slabikách měkkých jest *-u* přehlášeno v *-i*; na př. *číti* — *čítí.*

Sem patří slovesa :

číti stč. *čítí.* Praes. *čiji, čiješ . . .*; impt. *čij*; part. *čije, -íc, -íce; čiv, -ši -še; čil, -a, -o; čit, -a, -o*; podst. jméno slovesné: *čiti.*

V jazyku obecném zachovalo se na mnoze nepřehlasované *ču-*; na př. praes. *čuju, čuješ . . .*, part. *čul.*

douti stč. *dúti.* Praes. *duji, duješ . . .*; impt. *duj*; part. *duje.*

Sloveso toto patří vlastně ke vzoru *píti* — *pnu.* Tvary zde uvedené (s *duj-*) jsou novotvary; viz §. 209 č. 3 a §. 210.

kli- stč. *klu-* (= *klubati*). Praes. *kliji, kliješ.* Tvary jiné jsou podle třídy V. (*klvati*).

V jazyku obecném zachovalo se nepřehlasované *-u*; na př. vejce se *kluje.*

kouti. Praes. *kuji, kuješ . . .*; impt. *kuj . . .*; part. *kuje, -íc, -íce; kuw; kul; kut.*

V češtině staré bylo *ku-* jenom v tvarech praesentních; tvary infinitivní měly *kova-*: inf. *kovati*, part. *koval, kován* atd. Časem však přidělaly se tvary ostatní i ke *ku-*, i ke *kova-*, sloveso se zdvojnásobilo: za bývalé sloveso jedno *kovati* — *kuju* máme v češtině nové dvě, 1. *kouti* — *kuji* a 2. *kovati* — *kovu* n. *kovám.* Srov. zde dále: *plíti* — *plvati, routi* — *rvati*, a *říti* — *řvati.*

plíti m. *plíti*. Praes. *pliji, pliješ* . . . ; impt. *plij* . . . ; part. *plije, pliv, plil, plit*.

V češtině staré bylo *plu-* jenom v tvarech praesentních; tvary infinitivní měly *plva-*: inf. *plvati*, part. *plval, plván* atd. Časem však přidělaly se tvary ostatní i k *plu-*, *pli-* i k *plva-*, sloveso se zdvojnásobilo a máme: 1. *plíti* — *pliji* a 2. *plvati* — *plvám*. Srov. zde napřed *kouti* — *kovati*.

plouti stč. *plíti*. Praes. *pluji* . . . ; imp. *pluj* . . . ; part. *pluje -íc, -íce; pluv; plul; plut*; podst. jméno *plutí*.

V češtině staré bylo *plu-* jenom v tvarech infinitivních; tvary praesentní měly *plov-*: praes. *plovu, ploveš* . . . , impt. *plov, plovté*, přech. přít. *plova -ouc, -ouce*. Časem však přidělaly se tvary ostatní i k *plu-* i k *plov-*, sloveso se zdvojnásobilo: za bývalé sloveso jedno *plíti* — *plovu* máme v češtině nové dvě, 1. *plouti* — *pluji* a 2. *plovati* — *plovu* n. *plovám*. Srovnej zde dále: *slouti* praes. *slovu* a *sluji*.

routi. Praes. *ruji, ruješ* . . . ; impt. *ruj* . . . ; part. *ruje, -íc, -íce; rul; rut*.

Dříve bylo *ru-* v tvarech praesentních, tvary infinitivní měly *rva-*: inf. *rváti* atd. Časem přidělaly se také tvary ostatní k *ru-* i ke *rv(a)-*, sloveso se zdvojnásobilo a máme: 1. *routi* — *ruji* a 2. *rváti* — *rvu*. Srov. zde napřed *kouti* — *kovati*.

říti m. *řú-*. Praes. *řiji, řiješ* atd.

Dříve bylo *řu-* jenom v tvarech některých. Častěji bylo *řev-* a *řva-*, na př. praes. *řevu*, part. *řval*. Některé tvary byly dvoje, na př. praes. *řevu* i *řuju*, part. *řval* i *řul*. Časem rozmnožily se novotvary tak, že toto sloveso máme zdvojnásobeno: 1. *říti* — *řiji* a 2. *řvátí*, *řvu*. Srov. zde napřed *kouti* — *kovati*.

slouti stč. *slúti*. Praes. *sluji, sluješ* . . . ; impt. *sluj* . . . ; part. *sluje, -íc, -íce; sluv; slul* n. *sloul*.

V češtině staré bylo *slu-* jenom v tvarech infinitivních; tvary praesentní měly *slov-*: praes. *slovu, sloveš* . . . , impt. *slov, slovté*, part. *slova, -ouc, -ouce*. Časem přidělaly se však tvary praesentní také k *slu-*: praes. *sluji* atd. Srov. zde napřed *plouti*, praes. *plovu* a *pluji*.

snu-. Praes. *snuji, snuješ* . . . ; impt. *snuj* . . . Tvary další *sno-vati, snoval* jsou podle třídy V.

-úti, -outi (*abouti, zouti*). Praes. *obuji, obuješ* . . . ; impt. *obuj* . . . ; part. *obuje, -íc, -íce; obuv, -ši, -še; obul; obut*.

221. e) Kmen infinitivní se končí samohláskou -y.

Sem patří slovesa *býti, krýti, mýti, nýti, rýti, týti, výti*. Tvary jejich ukázány jsou nahoře ve vzoru.

býti má jen tvary infinitivní: part. *byl, byv, byt* a inf. *býti*; vary ostatní jsou ze sloves *jsem* a *budu*. Srov. §. 274.

K slovesu *býti* patří také *bych* ve výrazech: *nesl bych* atp. Je to vlastně aorist (jednoduchý čas minulý) slovesa *býti*. Viz §. 182 a §. 279.

Imperativ stč. byl *krýj, krýjte*. -ý změnilo se tu v -ej, a tak vznikly obecné tvary *krej, mej, rej, krejte* atd. Z imperativu přeneslo se -ej pak také do indikativu a jest v nářečí obecném *kreju, meju, reju, kreješ* atd.; jazyk spisovný však tvarů těchto nepřipouští.

222.

Třída druhá.

Kmen infinitivní sloves této třídy má příponu kmenotvornou -nu; na př. *mi-nu-* v inf. *minouti* (stč. *minúti*), *tisk-nu-* v inf. *tisknouti* (stč. *tisknúti*).

Když tuto příponu odepneme, dostaneme kmen prvotný; v příkladech našich *mi-* (*mi-nou-ti*) a *tisk-* (*tisk-nou-ti*). Kmen tento končí se buď samohláskou, jako v *mi-*, buď souhláskou (nebo souhláskami několika), jako v *tisk-*. Podle tohoto rozdílného zakončení rozeznávají se v této třídě dva vzory: 1. *minouti, minu* a 2. *tisknouti, tisknu*.

Kmen praesentní jest *mino-*, *tiskno-* a *mine-*, *tiskne-*.

223.

1. Vzor *minouti, minu*.

Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn. 1. <i>minu</i>	—
2. <i>mineš</i>	<i>miň, mini-ž</i>
3. <i>mine</i>	<i>miň, mini-ž</i>
množ. 1. <i>mineme</i>	<i>miňme</i>
2. <i>minete</i>	<i>miňte</i>
3. <i>minou.</i>	—

Infinitiv: *minouti*.

Participia:

přech. přítomný: *mina, -ouc, -ouce;*

„ minulý: *minuv, -ši, -še;*

přič. min. čin.: *minul, -a, -o;*

„ „ trp.: *minul, -a, -o.*

224. K tomuto vzoru patří slovesa třídy druhé, v nichž před příponou -nu jest samohláska (nebo samohláskové *l, r*); na př. *sta-* (stanu), *vzpo-me-nou-ti, mi-nou-ti, to-nou-ti, du-nouti, ky-nou-ti, o-sl-nouti, hr-nou-ti* atp.

Kmen prvotný buď končí se touž samohláskou, na př. *sta-mi-*; anebo se končí souhláskou, která však zanikla, na př. *tóp-* v *to-nouti, slp-* v *o-sl-nouti* atp.

225. *K některým tvarům a slovesům jednotlivým.*

1. Přípona *-nu* zachovává se ve všech tvarech infinitivních, jest tedy nejen v infinitivě *mi-nou-ti, to-nou-ti, hr-nou-ti* atd., nýbrž také v přechodníku minulém *mi-nu-v, to-nu-v, hr-nu-v* a v přičestích *mi-nu-l* a *mi-nu-t, hr-nu-l* a *hr-nu-t* atd.; tím pak liší se tyto tvary od stejných tvarův vzoru následujícího.

2. Jenom sloveso *stanu* má tvary infinitivní vesměs bez *-nu* a tedy podle třídy I. (§. 217): inf. *státi, přech. min. stav, -ši, -še, přič. min. čin. stal, -a, -o, trp. (za)stán, -a, -o.*

Tvary *stanouti, stanuv, stanul* jsou novotvary z doby nedávné; místo nich je správně *státi, stav, stal.*

Rozdíl mezi *přestati, přestanu, přestal . . . a přestáti, přestojím, přestál . . .* je v jazyce zřetelný; naproti tomu klade se k *přistanu* chybně *přistáti, přistál.*

226. 2. Vzor *tisknouti, tisknu.*

Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn. 1. <i>tisknu</i>	—
2. <i>tiskneš</i>	<i>tiskni</i>
3. <i>tiskne</i>	<i>tiskni</i>
množ. 1. <i>tiskneme</i>	<i>tiskněme</i>
2. <i>tisknete</i>	<i>tiskněte</i>
3. <i>tisknou.</i>	—

Infinitiv: *tisknouti.*

Participia:

přech. přítomný: *tiskna, -ouc, -ouce;*
 „ minulý: *tisk, -ši, -še;* novotvar: *tisknuv, -ši, -še;*
 přič. min. čin.: *tiskl, -a, -o;* „ *tisknul, -a, -o;*
 „ „ trp.: *tištěn, -a, -o;* „ *tisknut, -a, -o;*
 podstatné jméno slovesné: *tištění;* „ *tisknutí.*

227. K tomuto vzoru patří slovesa třídy druhé, v nichž před příponou *-nu* jest souhláska; na př. *tisk-* v *tisk-nou-ti, pad-* v *pad-nou-ti, h-nou-ti, u-s-nou-ti* atd.

Kmen prvotný buď končí se touž souhláskou, na př. *tisk-, pad-,* nebo se končil souhláskou jinou, která zde zanikla, na př. *hnouti* m. *grb-na-ti, usnouti* m. *u-syp-na-ti.*

228. *K některým tvarům a slovesům jednotlivým.*

1. Přípona *-nu, -nou* jest v infinitivě vždycky.

2. V tvarech infinitivních ostatních *-nu* z pravidla nebývá. Na př. k *tisknouti* je přech. min. *tisk, -ši, -še, přič. tiskl* a *tištěn*; a po-

dobně jest *blesknouti*, *blesk*, *bleskl*, — *kleknouti*, *klek*, *klekl*, — (*do*)-*tknouti*, *dotek*, *dotkl*, *dotčen*, — (*za*)*mknouti*, *zamkl*, *zamčen*, — (*na*)-*dchnouti*, *nadchl*, *nadšen*, — *schnouti*, *usech*, *uschl*; — (*z*)*dvihnouti*, *zdvihl*, *zdvižen*, — *stihnouti*, *stih*, *stihl*, *stižen*, — *táhnouti*, *táh*, *táhl*, *tažen*, — *trhnouti*, *trh*, *trhl*, *tržen*, — *chřadnouti*, *chřad*, *chřadl*, — *padnouti*, *pad*, *padl*, (*na*)*paden*, — *váznouti*, *váz*, *vázl*, — *hasnouti*, *has*, *hasl*, — *žasnouti*, *žas*, *žasl* n. *žásl* — atd.

Tvary od tohoto pravidla odchylné jsou skoro vesměs novotvary; **na př.** *tisknuv* m. *tisk*, *tisknul* m. *tiskl*, *tisknut* m. *tištěn*, *zamknut* m. *zamčen*, *nadchnut* m. *nadšen*, *táhnul* a *táhnut* m. *táhl* a *tažen*, atd.

3. Slovesa *hnouti*, *usnouti* mají -*nu*- vždycky.

229.

Třída třetí.

Kmen infinitivní sloves této třídy má příponu kmenotvornou -*ě* neb -*e* (za původní -*ě*); **na př.** *um-ě-* v inf. *uměti*, *trp-ě-* v inf. *trpěti*, *nebo* *slušet*, *slýšeti*.

Kmen praesentní je v této třídě dvojný: *umě-je-* (neb *umě-jo-*) a *trpí-*. Podle toho rozeznávají se v této třídě dva vzory: 1. *uměti*, *umím* a 2. *trpěti*, *trpím*. Rozdíl mezi nimi jest jenom v tvarech praesentních; tvary infinitivní jsou stejné.

230.

1. Vzor *uměti*, *umím*.

Praes. indikativ:		Imperativ:
čís. jedn.	1. <i>umím</i>	—
	2. <i>umíš</i>	<i>uměj</i>
	3. <i>umí</i>	<i>uměj</i>
množ.	1. <i>umíme</i>	<i>umějme</i>
	2. <i>umíte</i>	<i>umějte</i>
	3. <i>umějí</i>	—

Infinitiv: *uměti*.

Participia:

přech. přítomný: *uměje*, *-ějíc*, *-ějíce*;

„ **minulý:** *uměv*, *-ši*, *-še*;

příč. min. čin.: *uměl*, *-a*, *-o*;

„ „ **trp.:** *uměn*, *-a*, *-o*.

231. K tomuto vzoru patří slovesa třídy třetí, jejichžto kmen praesentní jest utvořen z infinitivního příponou -*je* (-*jo*): *umě-je-*. V tvarech novočeských *umíš*, *umíte* atd. kmen takový se nevidí; ale tvary *ty* zněly stě. *umíš*, *umíte* a před tím *uměješ*, *umějete* atd., a tu je kmen *umě-je-* patrný.

232.

K tvarům jednotlivým.

1. V indikativě *umím, umíš* atd. jest *umí-* zúženo ze stč. *umie-*, kdežto ve vzoru *trpěti*: *trpíš, trpí . . .* jest *-í-* původní.

2. V 3. os. množ. jest *umějí* (nikoliv *umí*). Tedy též přechodník přít. *uměje, umějíc-* (nikoliv *umě, umíc-*). Srov. §. 184 č. 2 (poznám.).

233.

Některá jednotlivá slovesa tohoto vzoru.

boleti. Praes. 3. os. množ. *bolejí*; přech. přít. *boleje, -ejíc*.

V češtině staré bylo též *boleti* podle vzoru *trpěti*; odtud zůstaly tvary 3. množ. *bolí, impt. bol*.

bujeti. Praes. 3. množ. *bujejí, impt. bujej, přech. bujeje*.

bydleti, viz *bydliti* v tř. IV. §. 241.

haněti. Praes. 3. mn. *hanějí, impt. haněj, part. haněje, haněl* atd. — Vedle toho je též *haniti* v tř. IV, v. §. 241.

hověti. Praes. 3. mn. *hovějí, impt. hověj, part. hověje* atd.; vedle toho jsou též tvary *hovi, hov, hově*.

hrděti, hrzěti (= *pohrdati*). Praes. 3. mn. *hrdějí, hrzejí, impt. hrděj, hrzej, part. hrděje, hrzejě* atd.; zastaralé.

míti stč. *jmieti*. Má praes. *mám, máš . . .* 3. mn. *mají, přech. maje, majíc-*; ostatek podle vzoru tohoto: *impt. měj, přech. min. měv, příč. min. čin. měl*. V příč. min. *trp. jmín* (stč. *jmien*) a v podst. jménu *jmění* zachovalo se *j-*. — Složené *poměti* (stč. *pojměti*) má tvary podle vzoru *krýti*: praes. *pomějí, poměješ . . .*, *impt. poměj . . .*, *part. poměje* atd.

mdlíti (stč. *mdlěti*, = *mdlým se stávatí*). Praes. 3. mn. *mdlejí, impt. mdlej, part. mdleje, mdlel* atd. Jiné jest *mdliti* (stč. též *mdliti*, = *mdlým činiti*) v tř. IV. Matením s tímto vznikl nč. *impt. omdlí* (m. *omdlej*) atp.

museti. Praes. 3. mn. *musejí, příč. min. čin. musel*. Více tvarův jest od *musiti* v tř. IV, v. §. 241.

slušetí. Praes. 3. mn. *slušejí; impt. slušej, přech. slušeje, slušející*.

tlíti (stč. *tlěti*, = *hynouti*). Praes. 3. mn. *tlejí, impt. tlej, přechod. tleje*.

truchleti (= *truchlý býti*). Praes. 3. mn. *truchlejí, impt. truchlej, přech. truchleje*. Jiné bylo *truchliti* (= *truchlým činiti*) v tř. IV.; ale bývalý a náležitý rozdíl se zapomněl a nč. běře se *truchliti* ve významu *truchleti*: *impt. netruchli* = *nebuď truchlivý m. netruchlej*, atd.

váleti (= *válčiti*). Praes. 3. mn. *válejí, impt. válej, přech. váleje*.

želeti. Praes. 3. mn. *želejí, impt. želej, přech. želeje*. Jiné bylo *želiti* v tř. IV. Matením s tímto vznikl nč. *impt. žel* m. *želej*.

234.

2. Vzor *trpěti, trpím.*

Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn. 1. <i>trpím</i>	—
2. <i>trpíš</i>	<i>trp, trpi-ž</i>
3. <i>trpí</i>	<i>trp, trpi-ž</i>
množ. 1. <i>trpíme</i>	<i>trpme</i>
2. <i>trpíte</i>	<i>trpte</i>
3. <i>trpí.</i>	—

Infinitiv: *trpěti.*

Participia:

přech. přítomný: *trpě, -íc, -íce;*" minulý: *trpěv, -ši, -še;*příč. min. čin.: *trpěl, -a, -o;*" " trp.: *trpěn, -a, -o.*

235. K tomuto vzoru patří slovesa třídy třetí, jejichžto kmen praesentní se končí v *-í*: na př. *trpí-* v indik. *trpíš, trpíme, trpíte* atp. Jest to kmen téhož zakončení, jako v tř. IV.: *prosi-* (v. §. 238), a tvary praesentní obou těchto vzorův (*trpěti* a *prosi*) jsou stejné.

236.

K tvarům jednotlivým.

1. V indikativním *trpí-* jest *-í-* původní, kdežto ve vzoru *uměti* *umí-* jest zúženo z *ie*, stč. *umie-*. Jen v 3. os. mn. jest *trpí* ze stč. *trpie*.

Poznam. V 3. os. množ. jest *trpí* (nikoli *trpějí*), v přechodníku přít. *trpě, trpic-* (nikoliv *trpěje, -ějí-*). Srov. §. 184 č. 2.

2. Imperativ jest *trp, trpte* atd., a vedle toho též *trpi-ž, bdi, bděte* atp.; o rozdílu tom v. §. 185 č. 4.

Imperativ množný byl *trpíte, bděte*; ve *bděte* atp. jest *-ě* místo *-í* podle *jděte, tiskněte* atp.

3. Příčestí min. činné jest *trpěl, trpné trpěn*. Po souhláskách *j, ž, š, č*, někdy též po jiných, bývalo tu v staré češtině *-a-, -á-* místo *ě* a tvary *ty* zněly na př. *bujal, držal, slyšal, mlčal, držán, slyšán, mlčán* (zamlčáno). Tvary toho způsobu zachovaly se v nářečích obecných a některé zbytky též u spisovatelův novověkých jako archaismy se vyskytují, na př. *slyšáno, držáno* atp.

237.

Některá jednotlivá slovesa tohoto vzoru.

báti. Praes. *bojím se* atd. Tvary infinitivní mají *bá-*: inf. *báti*. part. *bál, báv, bán* (*báno*), podst. jméno *báná*.

Toto *bá-* je staženo z *boja-*, a toto vzniklo z původního *bojě-*. Infinitiv tedy zněl kdysi *bojati*, a rovněž tak byl inf. *slyšati*. *Slyšati* přehlásilo se v *slyšěti, slyšeti*, a tak by se také *bojati* bylo změnilo v *bojeti*, kdyby se nebylo dříve stáhlo v *báti*; stažením odstraněna hláska měkká *-j-* (*bojati*), a tím odpadla zároveň příčina ku přehláscce. — Totéž jest při slovese *státi, stojím*, v. zde doleji.

boleti. Praes. 3. množ. *bolí*, rozdílné od *boleti* 3. mn. *bolejí*, v. §. 233.

ěpíti n. *ěpěti* (stč. *šepieti*). Praes. 3. mn. *ěpí*; přech. *ěpě* atd.

dštíti (stč. *dšćietí*). Praes. 3. mn. *dšćí*, impt. *dšćí* atd., zastaralé.

hořeti. Praes. *hořím*, 3. mn. *hoří*; přech. *hoře* atd. (přídavné jméno *horoucí* není utvořeno z přech. *hoře*).

hřbíti (stč. *hřbieti*, = v hrobě ležeti). Praes. *hřbím*, 3. mn. *hřbí*, part. *hřběl* atd.; zastaralé.

chtíti (stč. *chtietí*). Má tvary namnoze odchylné: praes. jedn. 1. *chci* 2. *chceš* 3. *chce*, množ. 1. *chceme* 2. *chcete* 3. *chtí* n. *chtějí*; impt. *chtěj*, *chtějte*; přech. přít. *chtě*, *chtíc*, *chtíce* a *chtěje*, *chtějíc*, *chtějice*; přech. min. *chtěv*, příč. *chtěl* a *chtěn*.

V praes. 1. jedn. *chci* (stč. *chcu*) je tvar náležitý; k hleděti bylo stč. hlezu, k letěti — lecu atd., tedy *chtieti* — *chcu* a z toho nč. *chci*; lecu atp. zaniklo a nahradilo se novotvarem *letím*, kdežto ve *chci* zachoval se tvar starý.

Tvary *chceš*, *chce*, *chceme*, *chcete* jsou tvary odchylné, ale prastaré.

V 3. množ. je tvar náležitý *chtí*; tvar *chtějí* jest novotvar podle vzoru *uměti*, velmi rozšířený. Totéž platí o přechodníku *chtě*, *chtíc* a *chtěje*, *chtějíc*—.

ležeti. Praes. *ležím* atd.

Složeniny *náležeti*, *záležeti*, *příležeti* patří též ke vzoru *trpěti*, ale v nč. přenášejí se velmi často do vzoru *uměti*. Tak jest v 3. os. množ. vedle *náleží*, *záleží*, *příleží* častěji *náležejí*, *záležejí*, *příležejí*; v přech. přít. vedle *náleže*, *náležící* atd. též *náležeje*, *náležejíci* atd.

mníti (stč. *mnietí*). Praes. 3. množ. *mní*, přech. *mně*, *mníc*—odchylnou *mnějí* a *mnějíc*; impt. (*po*)*mní*, *po**mněte*.

mrzeti. Praes. 3. mn. *mrzí*, přech. *mrze*, *mrzíc*—.

pníti (stč. *pnieti*) n. *pněti*. Praes. 3. množ. *pní*; přech. *pně*, *pníc*—.

příti (stč. *přietí*). Praes. *přím*, *příš* atd.; zastaralé.

Vedle slovesa *pru* (= *podpírám*), *přeš*... (slož. *podepru*...), kteréž jest v tř. I. vzoru *tříti* (v. §. 214), bylo v staré češtině sloveso jiné ve vzoru *trpěti*, totiž *přieti* (= *zapírati*). Tvary praesentní obou těchto sloves byly rozdílné: byl indik. *pru*, *přeš* atd. podle vzoru *tříti*, *tru*, — a *přu*, *přím*, *příš* atd. podle vzoru *trpěti*, *trpím*; a byl přech. *pra*, *prúc*— a *pře*, *přiec*— . Tvary infinitivní zněly stejně: *přieti*, *přěl* atd. Později zanikají tvary praesentní slovesa *příti* ze vzoru *trpěti* (*přu*, *přím*, *příš*...) a kladou se za ně tvary praesentní slovesa *příti* ze vzoru *tříti* (*pru*, *přeš*...), až obě ta slovesa v jedno splyvají: *příti*, praes. *pru*, *přeš* atd. Význam ovšem zůstal dvojí: 1. = *podpírati*, *fulcire*, a 2. = *zapírati*, *popírati*, *negare*.

skřípěti. Praes. 3. mn. *skřípí*, impt. *skříp*, přech. *skřípě*, *-íc*, *-íce*, podst. jméno *skřípění*.

spáti. Má tvary infinitivní podle tř. V.: *spáti, spal* atd.; mezi nimi zachováno též supinum ve řeči: *jdu spat* atp. Tvary praesentní jsou podle vzoru *trpěti* (nebo *prostiti*): praes. *spím, 3. množ. spí*; impt. *spí, spěte*; přech. *spě, spíc*.

státi. Praes. *stojím* atd.; impt. *stůj, stájte* (krátké *stoj* jest odchylka dialektická); přech. *stoj, -íc*. Tvary infinitivní mají *státi, stát* atd.

Toto *stá* je staženo ze *stojá*-; výklad další je týž jako nahoře při *báti, v. t.*

Jest rozdíl mezi *státi, stojím* a *státi, stanu* (v. §. 225 č. 2). *státi, stkvěti* (stč. *stviati, stkvičti*). Praes. *stkvím, 3. mn. stkvě*, impt. *stkvě; přech. stkvě, stkvěc*-; vedle toho ujaly se novotvary: *stkvějí, stkvěj, stkvěje, stkvějíc*-. Přídavné jméno *stkvoucí* není utvořeno z přechodníků *stkvě*-. (O původu začátečního *stkv*- v. §. 51 č. 3 a §. 42 č. 7).

těžeti. Praes. *těžím, part. těžel* atd. Zastaralo, nahrazuje se slovesem *těžiti*.

trpěti. Přech. *trp. trpěn, podst. jméno trpení*. Za to bývá obyčejně *trpen, trpení*.

věděti, viz v §. 269 násl.

veleti. Praes. *velím, 3. mn. velí, impt. vel, přech. vele, -íc*-; odchylkou *velějí, velej, veleje*.

vězeti. Praes. *vězím, 3. mn. vězí, impt. věz, přech. věze, -íc*-.
viděti. Praes. *vidím, 3. mn. vidí*-. Impt. *viz, vizme, vizte*

(utvořen podle *věz, vězte*, v. §. 269; slovece *vid!* není imperativ slovesa *viděti*, nýbrž pochází ze slovesa *věděti*). — Přech. přít. *vida-ouc, -ouce* a přích. přít. *vidom, -a, -o* utvořeny jsou podle třídy I. (vzoru *vedu*). — Slovesa složená *záviděti* a *náviděti* mají impt. *závid, návid, -te* a přech. přít. *závidě, návidě, -íc, -ice*.

viseti. Praes. 3. mn. *visí, impt. vis, přech. vise, -íc*-.
zníti (stč. *vznieti*). Praes. 3. mn. *zní, přech. zně, zníc*-. Vedle toho jsou ode dávna novotvary *znějí* a *zněje, znějíc*-. Impt. *zni, zněte*

zříti (stč. *zřieti*). Praes. 3. mn. *zří, impt. zři, zřete; přech. zře, zříc*-.
238. *Trída čtvrtá.*

Kmen infinitivní sloves této třídy má příponu kmenotvornou *-i* na př. *pros-i* v inf. *prostiti*.

Kmen praesentní se končí v *-i*; na př. *prosí* v indik. *prosíš prosíme, prosíte* atp. Jest to kmen téhož zakončení, jako v tř. III. vzoru *trpěti*: *trpí*-. (v. §. 235), a tvary praesentní obou těchto vzorů (*trpěti* a *prostiti*) jsou stejné.

V třídě této jest jen jeden vzor: *prositi*.

239. Vzor *prositi, prosím*.

	Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn.	1. <i>prosím</i>	—
	2. <i>prosíš</i>	<i>pros, prosí-ž</i>
	3. <i>prosí</i>	<i>pros, prosí-ž</i>
množ.	1. <i>prosíme</i>	<i>prosme</i>
	2. <i>prosíte</i>	<i>proste</i>
	3. <i>prosí</i>	—

Infinitiv: *prositi*.

Participia:

přech. přítomný: *prose, -íc, -íce*;

„ minulý: *prosiu, -ši, -še*;

příč. min. čin.: *prosil, -a, -o*;

„ „ trp.: *prošen, -a, -o*.

240. *K tvarům jednotlivým.*

1. V indikativním *prosí* jest *-í-* původní; jenom v 3. os. množ. jest *prosí* zúženo ze stč. *prosie*.

Poznam. V 3. os. množ. jest *prosí* (nikoliv *prosejí*), v přechodníku přít. *prose, prosíc-* (nikoliv *-eje, -ejíc-*). Srov. §. 184 č. 2.

2. Imperativ jest *pros, proste* atd., a vedle toho též *prosi-ž, ctí, ctěte* atp.; o rozdílu tom v. §. 185 č. 4.

Imperativ množný byl *prosíte, čtíte* n. *ctíte* atd.; ve *ctěte* atp. jest *-č-* místo *-i-* podle *jděte, tiskněte* atp.

3. Příčestí min. trpné *prošen* vzniklo z *prosjen-*, změnilo se tu tedy *s* (které jest v *prositi* a *j.*) v *š*. Rovněž tak mění se:

sl v *šl*, na př. *mysliti* — *myšlen*;

z v *ž*, na př. *voziti* — *vožen* (m. *vozjen-*), *kaziti* — *kažen* atd.;

d v *z*, na př. *hoditi* — *hozen*, *saditi* — *sazen*, *souditi* — *souzen* atd.; — nesprávné jest *ž* místo *z* v *hraditi* — *hražen*, *nahražen*, *ohražení* atp.;

zd v *žd*, na př. *hyzditi* — *hyžděn*, *zpozdití* — *zpožděn*;

zdn v *ždn*, na př. *zanepřázdiniti* — *zanepřážděn*;

t v *c*, na př. *vrátiti* — *vráčen*, *platiti* — *placen* atd.;

st v *šť*, na př. *pusťiti* — *puštěn*, *pomstítí* — *pomštěn*, *pohostiti* — *pohoštěn*, *přelstítí* — *přelštěn*, *čistiti* — *čištěn*, *jistiti* — *jištěn* atd.

Často však náležitá změna souhlásky se zanedbává, na př. ve *voditi* — *voděn* (stč. *vozen*), *děditi* — *děděn*, *cítiti* — *cíděn*, *cítiti* — *cítěn*, *šlechtiti* — *šlechtěn*, *pokositi* — *pokosen*, *kresliti* — *kreslen*, *okouzľiti* — *okouzľen* a *j.*

241. Některá jednotlivá slovesa tohoto vzoru.

bydliti. Praes. 3. množ. *bydlí*; impt. *bydli, bydlete*; přech. *bydle, -íc-*; příč. *bydlil*. Často vyskytují se též tvary podle vzoru *uměti*: 3. množ. *bydlejí*, inf. *bydletí*, příč. *bydlel*.

haniti. Praes. 3. množ. *haní*; impt. *haní, haníte*; přech. *haně, -íc-*; příč. *hanil*. Vedle toho je též *haněti* v III. 1, v. §. 233.

hromazditi (= *hromaditi*), *shromazditi* zastaralo; za to utvořilo se *shromážditi* (podle *shromážděti*, které jest v V. 1^b).

koliti je sloveso nově utvořené m. *kláti* V. 2, v. §. 254, b.

kvíliti, příč. *kvílil*; za to bývá nesprávně *kvíleti, kvílel*.

mdlíti (= *mdlým činiti*). Praes. 3. mn. *mdlí*, impt. *mdlí*, part. *mdle, mdlíc-, mdlil*. Jiné jest *mdlíti* v III. 1 (stč. *mdlěti*, = *mdlým se stávati*), v. §. 233.

musiti. Praes. 3. mn. *musí*; part. *muše, -íc-*; *musil*; podst. jm. *mušeni*. Některé tvary jsou podle vzoru *uměti*, v. §. 233.

mysliti. Odchytkou tvoří se některé tvary podle tř. III: inf. *mšleti*, příč. *mšlel*.

praviti. Praes. 3. mn. *praví*; slovo toto vkládalo se do vět bez souvislosti syntaktické, skleslo v příslovce a změnilo se v *praj* nč. *prej* a *prý*; srov. §. 39, 5.

truchliti běře sť místo *truchleti*, v. §. 233.

variti (utvořeno podle něm. *wahren*) užívá se skoro jen v impt. *vari*.

želiti, vlastně = žel učiniti, běře se v některých tvarech místo *želeti*, v. §. 233.

242. Třída pátá.

1. Kmen infinitivní sloves této třídy má příponu kmenotvornou *-a, -(j)a*, na př. *děl-a-* v inf. *dělati*, *tes-a-* v inf. *tesati*, *bur-a-* v inf. *bráti*, *la-ja-* v inf. *láti* vzniklém z *laja-ti*.

2. Přípona *-(j)a* jest u mnohých sloves přehláskou změněna v *-ě (-e)*; na př. v kmenu *pouště-* v inf. *pouštěti*, vzniklém z *pústja-*, v kmenu *sáze-* v inf. *sázeti*, vzniklém ze *sáza-, sádja-*.

3. Kmen praesentní tvoří se dílem z kmene infinitivního, dílem z kmene pryotného t. j. z téhož, z něhož i kmen infinitivní pochází.

4. Podle rozdílných těchto kmenův rozeznávají se v této třídě čtyři vzory:

1. vzor

a) tvrdý *dělati*; kmen infinitivní je tvrdý: *děla-*; kmen praesentní je z něho utvořen příponou *-je (-jo)*: *děla-je-*;

b) měkký *sázeti*; kmen infinitivní je měkký: *sáze-* ze staršího

sáza-; kmen praesentní je, z něho utvořen příponou *-je (-jo)*: *sáza-je-*:

2. vzor *tesati*; kmen prvotný se končí souhláskou: *tes-*; z něho utvořen jest kmen infinitivní příponou *-a*: *tes-a-*; a kmen praesentní příponou *-je (-jo)*: *tes-je-* = *teše-*;

3. vzor *bráti*; kmen prvotný se končí souhláskou: *ber-*; z něho jest utvořen kmen infinitivní příponou *-a*: *ber-a-* = česk. *bra-*; a kmen praesentní příponou *-e (-o)*: *ber-e-*;

4. vzor *láti* (staženo z *lajati*); kmen prvotný se končí samohláskou: *la-*; z něho jest utvořen kmen infinitivní příponou *-ja*: *la-ja-*, stažen v česk. *lá-*; a kmen praesentní příponou *-je (-jo)*: *la-je-*.

243. 1^a. Vzor *dělati, dělám*.

	Præs. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn.	1. <i>dělám</i>	—
	2. <i>děláš</i>	<i>dělej</i>
	3. <i>dělá</i>	<i>dělej</i>
množ.	1. <i>děláme</i>	<i>dělejme</i>
	2. <i>děláte</i>	<i>dělejte</i>
	3. <i>dělají</i>	—

Infinitiv: *dělati*.

Participia:

přech. přítomný: *dělaje, -íc, -íce*;

„ minulý: *dělav, -ši, -še*;

příč. min. čin.: *dělal, -a, -o*;

„ „ trp.: *dělán, -a, -o*.

244. K tomuto vzoru patří slovesa třídy páté, jejichžto kmen infinitivní je tvrdý, *děla-*, a kmen praesentní je z něho utvořen příponou *-je (-jo)*: *děla-je-*. V *děláš, děláte* atd. je kmen *dělaje-* stažen v *dělá-*.

245. *K tvarům jednotlivým.*

V imperativě jest *-ej* přehláskou ze staršího *-aj*, v. §. 11 č. 2.

246. *Některá jednotlivá slovesa tohoto vzoru.*

cpáti. Præs. *cpám, cpáš* atd., impt. *cpej*, přech. *cpaje*; častěji vyskytují se novotvary *cpu, cpi, cpa, -ouc-*.

Pozn. Přecházení z tohoto vzoru do vzorů *tesati* a *bráti* vyskytá se častěji při slovesích, které mají souhlásku retnou.

hráti, hrám přešlo do vzoru V. 4, §. 262.

klamati. Præs. *klamám*, 3. mn. *klamají*, novotvary *klamu, klamou*; impt. *klamej*, novotv. *klam*; přech. *klamaje* (sr. §. 253, b).

lámati. Præs. *lámám*, 3 mn. *lámají*, novotv. *lámu*, *lámou*; impt. *lámej*, nov. *lam*; přech. *lámaje*.

nechati. Præs. *nechám*. V impt. je tvar náležitý *nechej*, *nechejte*, nov. *nech*, *nechte*. Impt. *nechaj* (stč.), *nech* jest obsažen v příslovečných výrazech: *nechajž*, *nechajť*, *nechajžť*, *nechat*, *nechž*, *necht*, *nechžť*, (ob. *nešť*) atp.

obědvati. Præs. *obědvám* atd. Vedle toho je též *obědovati*, *oběduji* v tř. VI. (§. 265).

plavati. Præs. *plavám*, impt. *plavej*, novotvary *plavu*, *plav*; přech. *plavaje*.

znáti. Præs. *znám*, impt. *znej*, přech. *znaje*; — přič. přít. *znám*, (= *znaje-m*), -a, -o.

247. 1^b. Vzor *sázeti*, *sázím*.

Præs. indikativ:		Imperativ:
čís. jedn.	1. <i>sázím</i>	—
	2. <i>sázíš</i>	<i>sázej</i>
	3. <i>sází</i>	<i>sázej</i>
množ.	1. <i>sázíme</i>	<i>sázejme</i>
	2. <i>sázíte</i>	<i>sázejte</i>
	3. <i>sázejí</i>	—

Infinitiv: *sázeti*.

Participia:

přech. přítomný: *sázeje*, -*ejíc*, -*ejíce*;

„ minulý: *sázev*, -*ši*, -*še*;

přič. min. čin: *sázel*, -a, -o;

„ „ trp.: *sázen*, -a, -o.

248. K tomuto vzoru patří slovesa třídy páté, jejichžto kmen infinitivní je měkký, *sáze-* (ze staršího *sáza-*), a kmen praesentní je z něho utvořen příponou -*je* (-*jo*): *sáza-je-*. V *sázíš*, *sázíte* atd. je kmen *sáza-je-* stažen v *sázá-*, pak přehlasován v *sázie-* a zůžen v *sází-*.

249. K tvarům jednotlivým.

1. Rozdíly, jež se vidí mezi stejnými tvary vzoru tohoto a předešlého, mají příčinu v souhláске měkké, která způsobuje přehlásku: *dělati* (s tvrdým *ť*) zůstalo nezměněno, kdežto *sázati* se změnilo v *sázeti* a toto dále v *sázeti*, a podobně v tvarech ostatních.

2. V 3. os. množ. jest *sázejí* (nikoliv *sází*), přech. přít. *sázeje*, *sázejíc-* (nikoliv *sáze*, *sázíc-*); v. §. 184, 2 (poznám.).

250. Některá jednotlivá slovesa tohoto vzoru

jsou: -*bíjeti*: praes. *vybíjím*, 3. mn. *vybíjejí*, impt. *vybíjej*, přech. *vybíjeje*. — -*bízeti*: *vybízím*, -*ejí* atd. — -*bouzeti*: *pobouzím*, -*ejí* atd. —

-číněti: *příčiním, příčiněji, příčiněj, příčiněje*. — -diletí: *u lílím, -ejí* atd. — *háněti: háním (dial.), sháním, -ějí* atd. — -hášeti: *zháším, -ejí* atd. — *házeti: házím, -ejí* atd. — -hlížeti (m. hlízeti): *pohlížím, -ejí* atd. — -hromážděti, *shromážděti* (= *shromažďovati*): *shromáždím, shromážději, shromážděj, shromážděje*. — -cházetí: *vycháším, -ejí* atd. — -jížděti: *vyjíždím, -ějí* atd. — *káceti: kácím, -ejí* atd. — -kájeti: *ukájím, -ejí* atd. — -káletí: *pokálím, -ejí* atd. — -kážeti: *překážím, -ejí* atd. — *klaněti* n. -*kláněti: -ím, -ějí, impt. klaněj, novotvar klaně*; — *kláceti* stč. *kléceti* (= *kulhati*): *-ím, -ejí* atd. — -*klízeti: poklízím, -ejí* atd. — -*koušeti: pokouším, -ejí* atd. — -*kráčeti: kráčím, -ejí* atd. — -*krájeti: křájím, -ejí* atd. — -*krváceti: krvácím, -ejí* atd. — *léceti, líceti* (na ptáky, — za to neporozuměním: *líčiti* na ptáky): *lécím, -ejí* atd. — *míjeti: míjím, -ejí* atd. — *mizeti: mizím, zmizím, -ejí, impt. zmizěj, novotv. zmiz.* — -*mlaceti: vymlacím, -ejí* atd. — -*mouceti: smoucím, -ejí* atd. — *mýceti: mýcím, -ejí* atd. — -*mýšleti: přemýšlím, -ejí* atd. — -*nášim: přináším, -ejí* atd. — -*pájeti: napájím, -ejí* atd. — -*píjeti: dopíjím, -ejí* atd. — -*pláceti: vyplácím, -ejí* atd. — -*právěti: vyprávím, -ějí* atd. — -*poušěti: pouštím, -ějí* atd. — -*pouzeti: popouzím, -ejí* atd. — -*rážeti: narážím, -ejí* atd. — -*roučeti: poroučím, -ejí* atd. — *sázeti: sázím, -ejí* atd. — -*spářeti: přispáříím, -ejí* atd. — *stavěti: stavím, -ějí* atd. — -*střileti: střílím, -ejí* atd. — -*stouzeti: ostouzím, -ejí* atd. — -*táčeti: potácím, -ejí* atd. — -*táčeti: otáčím, -ejí* atd. — -*tápěti: zatápím, potápím, -ějí* atd. — -*tráceti: ztrácím, -ejí* atd. — -*váděti: vyvádím, -ějí* atd. — -*váletí: válím, -ejí* atd. — -*váněti: zaváním, -ějí* atd. — -*vářeti: svářím, -ejí* atd. — -*vázeti: provázím, -ejí* atd. — -*vážeti: rozvážím, -ejí* atd. — -*večeřeti: večeřím, -ejí* atd. — *věšeti: věším, -ejí* atd. — -*víjeti: navíjím, -ejí* atd. — *vraceti: vracím, -ejí* atd. — -*zváněti: vyzváním, -ějí* atd.

V stč. bylo také sloveso *vecěti* (k *větiti* tř. IV). Z něho zachovalo se v jazyce biblickém slovo *vece* (= řekl); je to 3. os. jedn. bývalého aoristu (§. 182).

251.

2. Vzor *tesati, teši*.

Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn. 1. <i>teši</i>	—
2. <i>tešeš</i>	<i>teš, teši-ž</i>
3. <i>teše</i>	<i>teš, teši-ž</i>
množ. 1. <i>tešeme</i>	<i>tešme</i>
2. <i>tešete</i>	<i>tešte</i>
3. <i>teši</i> .	—

Infinitiv: *tesati*.

Participia :

přech. přítomný: *teše, -íc, -íce;*„ minulý: *tesav, -ši, -še;*příř. min. čin.: *tesal, -a, -o;*„ „ trp.: *tesán, -ána, -áno.*

252. K tomuto vzoru patří slovesa, jejichžto kmen prvotný se končí souhláskou a z něho utvořeny jsou kmen infinitivní příponou *-a*, kmen pak praesentní příponou *-je (-jo)*. Na př. kmen prvotný *tes-*, infinitivní *tes-a-*, praesentní *tes-je- = teše-*.

253. *K tvarům jednotlivým.*

1. Vedle tvarů praesentních náležitých vyvíjejí a rozšiřují se novotvary podle vzoru *dělati*, na př. vedle praes. *teši*, impt. *teš* a přech. *teše* jsou též novotvary *tesám, tesej, tesaje*.

Jazyk spisovný šetří co možná tvarů vlastních, ale i novotvary mnohé se v něm ujaly. Někde tvar vlastní a novotvary vedle sebe se drží, jako v ukázaném právě příkladě *teši, teš, teše* a *tesám, tesej, tesaje*. Jindy tvar vlastní zanikl a užívá se jen novotvaru, na př. *metám, metej, metaje* (bývalé *mecu, mec, mecě* zastaralo a téměř zaniklo).

2. Naopak zase některá slovesa, patřící ke vzorům jiným, utvořila si novotvary podle vzoru tohoto. Na př. *klamati* bylo v stě. při vzoru *dělati*, kdežto nč. praes. *klamu, klameš . . .* impt. *klam, klamate* jsou podle vzoru *tesati*.

3. V indikativě 1. os. jedn. *teši* a 3. množ. *teši* jest přehláska. Jazyk obecný má zde tvary nepřehlasované *tešu, tešou*, sr. §. 184 č. 2. Některá slovesa tohoto vzoru mají nepřehlasované *-u, -ou* i v jazyce spisovném; zejména slovesa se souhláskou retnou (*hýbu, sypu, dřímú . . .*), s *-l* (*pošlu . . .*) a *j*.

254. *Slovesa jednotlivá tohoto vzoru*

rozeznávají se dále podle souhlásky, kterou se končí kmen prvotný.

a) Kmen prvotný končí se souhláskou retnou *b, p, v, f, m*. Na př. *hýbati*:

praes. *hýbu, -eš . . .* 3. mn. *hýbou*; — novotvary *hýbám, -áš* atd;

impt. *hýb, hýbte*; — novotv. *hýbej, hýbejte*;

přech. *hýbě, hýbíc-*; — novotv. *hýbaje, hýbajíc-*.

Jiná slovesa, která sem patří a jejichžto tvary některé vzoru tohoto se zachovávají, jsou na př.:

dlabati n. *dlubati*, praes. *dlabu, -eš . . .*; impt. *dlab*; — *hrabati*, praes. *hrabu*; impt. *hrab*; — *klobati* n. *klubati*, praes. *klubu*; impt. *klub*; — *kolébaty*, praes. *kolébu*; impt. *koléb, koleb*; — *skubati* n. *sklubati* (též *škubati* a *šklubati*), přeneseno sem z třídy I. (v. §. 202); praes. *skubu*; impt. *skub*; — *střebati* praes. *střebu*; — *škrabati*, praes. *škrabu*; impt. *škrab*; — *zobati*, praes. *zobu*; impt. *zob*;

čerpati (přeneseno sem z tř. I.), praes. *čerpu*; — *drápati*, praes. *drápu*; — *dupati*, praes. *dupu*; impt. *dup*; — *chrápati*, *chrůpati*, praes. *-pu*; — *kapati*, praes. *kapu*; — *klepati*, praes. *klepu*; impt. *klep*; — *kopati*, praes. *kopu*; — *koupati*, praes. *koupu*; — *loupati*, praes. *loupu*; — *rýpati*, praes. *rýpu*; — *sypati*, praes. *sypu*; impt. *syp*; — *štípati*, praes. *štípu*; — *šlapati*, praes. *šlapu*; — (*tepati*, *tepu* viz I. 3, §. 202);

kývati, praes. *kývů*;

klofati, praes. *klofu*;

dřimati, praes. *dřimu*; — *klamati*, praes. *klamu*; impt. *klam*, *klamte* (v. §. 246 a 253 č. 2); — *lámati*, praes. *lámu*; impt. *lam*, *lamte* (v. §. 246 a 253 č. 2).

b) Kmen prvotný končí se souhláskou plynou *l*, *r*, *n*. Na př. *orati*:

praes. *oří*, *ořeš* . . . 3. mn. *oří*; — novotvary *orám*, *-áš* atd.; impt. *oř*, *ořte*; — novotv. *orej*, *orejte*;

přech. *oře*, *oříc*; — novotv. *oraje*, *orajíc*.

Jiné příklady:

kárati, praes. *káři*, *kářeš*; — *párati*, praes. *páři*, *pářeš*; — *skuhřati*, praes. *skuhři*; — *žebřati*, praes. *žebři*, *žebřeš*; impt. *žebři*; přech. *žebře*, *žebříc*; — *žehřuti*, praes. *žehři*, *žehřeš*; impt. *žehři*; přech. *žehře*, *žehříc*;

kašlati, praes. *kašli*, 3. množ. *kaš'í*, obyčejně bez přehlásky *kašlu* a *kašlou*; impt. *kašli*, *kašlete*; přech. *kašle*, *kašlic*; — *kláti*, praes. *koli*, *küleš*, *küle* . . .; impt. *kol*, *kolte*; přech. *kole*, *kolíc*. (sloveso toto zastaralo a nahrazeno novotvarem *-koliti* podle tř. IV.); — *mláti*, praes. *meli*, *melu* viz v tř. I. 6. §. 214; — *sláti*, *poslati*, praes. *pošli*, 3. mn. *pošli*, obyčejně bez přehlásky *pošlu* a *pošlou*; impt. *pošli*, *pošlete*; přech. *pošle*, *pošlic*; — *stláti*, praes. *steli*, 3. mn. *steli*, obyčejně bez přehlásky *stelu* a *stelou*; impt. *stel*, *stelte*; přech. *stele*, *stelic*; — *viklati*, praes. *viklu*; impt. *vikli*;

stonati, praes. *stůni*, *stůněš*.

c) Kmen prvotný končí se souhláskou sykavou *z*, *s*. Na př. *řezati*:

praes. *řeži*, *řežeš* . . . 3. mn. *řeží*; — novotvary *řezám*, *-áš* atd.; impt. *řež*, *řežte*; — novotv. *řezej*, *řezejte*;

přech. *řeže*, *řežíc*; — novotv. *řezaje*, *řezajíc*.

Jiné příklady:

hrýzati, praes. *hrýži* atd.; v stč. bylo za to *hrýzti*, *hryzu*, *hryžeš*, v. §. 198; — *kázati*, praes. *káži*, *kážeš* . . . 3. mn. *káží*; impt. *kaž*, *kažte*; přech. *káže*, *kážíc*; — *klouzati*, praes. *klouži*; — *lízati*, praes.

lízi; impt. *líž*; přech. *líže*; — *mazati*, praes. *maži*; impt. *maž*; přech. *maže*, *mažíc*-; — *rzáti*, praes. *rží*, *kůň rže* (řehtá); impt. *rží*; tvary infinitivní jsou *rzáti*, *rzal* atd., nikoli *rža*-; — *tázati*, praes. *táži*; impt. *taž*; přech. *táže*, *tážíc*-; archaisticky: praes. *tíži*, impt. *těž*, *otěž* atd.; — *vázati*, praes. *váži*; impt. *važ*; přech. *váže*, *vážíc*-; archaisticky: *viži*, impt. *věž*, *rozvěž*, přech. *viže*, *vižíc*-;

česati, praes. *češi*; impt. *češ*; přech. *češe*, *češíc*-; — *klusati*, praes. *kluši*; — *křesati*, praes. *křeši*; impt. *křeš*; přech. *křeše*, *křešíc*-; — *kousati*, praes. *kouši*; přech. *kouše*, *koušíc*-; — *kysati*, praes. *kyši*; impt. *kyš*; přech. *kyše*, *kyšíc*-; — *pásati*, *opásati*, praes. *páši*; impt. *paš*; přech. *páše*, *pášíc*-; — *plésati*, *plesati*, praes. *pleši*; impt. *pleš*; přech. *pleše*, *plešíc*-; — *psáti*, praes. *píši*; impt. *piš*; přech. *píše*, *píšíc*-; — *tesati*, praes. *teši*; impt. *teš*; přech. *teše*, *tešíc*-.

d) Kmen prvotný končí se souhláskou hrdelnou *h*, *ch*, *lc*. Na př. *pykati*:

praes. *pyči*, *pyčeš* . . . 3. mn. *pyčí*; — novotvary *pykám*, *-áš* atd.; impt. *pyč*, *pyčte*; — novotv. *pykej*, *pykejte*; přech. *pyče*, *pyčíc*; — novotv. *pykaje*, *pykajíc*-.

Jiné příklady:

lháti, praes. *lžu*, *lžeš* . . . 3. mn. *lžou*; impt. *lži*, *lžete*; přech. *lže*, *lžice* (tvary odchylné *lhu*, *lhou*, *lha*, *lhouce* vznikly z mylného domnění, že obecné *lžu*, *lžou* je nesprávné místo *lhu*, *lhou*, jako *můžu*, a *můžou* místo *mohu* a *mohou*); — *strouhati*, praes. *strouži*; impt. *struž*;

dýchati, praes. *dýši*, *dýšeš* . . . , 3. mn. *dýši*; přech. *dýše*, *dýšíc*-; — *páchati*, praes. *páši*; přech. *páše*, *pášíc*-;

plakati, praes. *pláči*, *pláčeš* . . . 3. mn. *pláči*; impt. *plač*; přech. *pláče*, *pláčíc*-; — *skákati*, praes. *skáči*, *skáčeš*; přech. *skáče*, *skáčíc*-; — *týkati*, praes. *týči*, *týčeš*;

stýskati, praes. *stýšti*, *stýštěš* . . . ; impt. *styš*; přech. *stýště*, *stýštíc*-; zastaralé.

e) Kmen prvotný končí se souhláskou zubnou *d*, *t*. Na př. *trestati* (stč. *tresktati*):

praes. *tresci*, *tresceš* . . . 3. mn. *trescí*; — novotvary *trestám*, *-áš* atd.;

impt. *tresci*, *trescete*; — novotv. *trestej*, *trestejte*;

přech. *tresce*, *trescíc*-; — novotv. *trestaje*, *trestajíc*-.

Jiné příklady:

hlodati, praes. *hlozi*, *hlozeš* . . . 3. mn. *hlozí*; impt. *hloz*, *hlozte*; přech. *hloze*, *hlozíc*-; — *hvízdati*, praes. *hvíždí*, *hvížděš* . . . impt. *hvížd*; přech. *hvíždě*, *hvíždíc*-; zastaralé;

chechtati, praes. *chechci*, *chechceš* . . . ; přech. *chechce*, *chehcíc-*; *klevetati*, praes. *kleveci*; — *klokati*, praes. *klokci*, *klokceš*; — *leptati*, praes. *lepci*, *lepceš* . . . ; impt. *lepci*; přech. *lepce*, *lepcíc-*; — *létati*, praes. *léci*, *léceš* . . . zastaralé; — *metati*, praes. *meci*, *meceš*; impt. *mec*, *mecte*; přech. *mece*, *mecíc-*; zastaralé; — *řehtati*, praes. *řehci*, *řehceš* . . . 3. mn. *řehcí*; impt. *řehci*, *řehcete*; přech. *řehce*, *řehcíc-*; — *reptati*, praes. *repci*, *repceš* . . . ; impt. *repci*; přech. *repce*, *repcíc-*; — *šeptati*, praes. *šepci*, *šepceš* . . . ; přech. *šepce*, *šepcíc-*.

255.

3. Vzor *bráti*, *beru*.

Praes. indikativ:

Imperativ:

čís. jedn. 1. *beru*

—

2. *béřeš* n. *beres**beř* n. *ber*, *beři-š*3. *béře* n. *bere**beř* n. *ber*, *beři-š*množ. 1. *béřeme* n. *bereme**beřme* n. *berme*2. *béřete* n. *berete**beřte* n. *berte*3. *berou*.

—.

Infinitiv: *bráti*:

Participia:

přech. přítomný: *bera*, *-ouc*, *-ouce*;„ minulý: *brav*, *-ši*, *-še*;příč. min. čin.: *bral*, *-a*, *-o*;„ „ trp.: *brán*, *-a*, *-o*.Podstatné jméno slovesné: *braní*, *sebrání*.

256. K tomuto vzoru patří slovesa, jejichžto kmen prvotný se končí souhláskou a z něho utvořeny jsou kmen infinitivní příponou *-a*, kmen pak praesentní příponou *-e* (*-o*). V kmenu infinitivním bývá mnohdy zněněna také kořená samohláska. Na př. kmen prvotný *ber-*, infinitivní *ber-a-*, = česk. *bra-*, praesentní *ber-e-*

257.

K tvarům jednotlivým.

1. V indikativě v 2. a 3. os. jedn. a 1. a 2. množ. je slabika kořená zdloužena v *béřeš*, *béře*, *béřeme*, *béřete*, a rovněž tak v *děre-*, *žéře-*, a *zové-* nč. *zúve-*. V týchže tvarech jest *r* v slovesích *beru*, *deru*, *peru*, *žeru* změkčeno v *ř*: *béře-*, *déře-* atd. Ale vedle toho užívá se také tvarův nezdloužených a s tvrdým *-r-*: *beres*, *bere* . . . , *dereš* . . . , *zoveš* atd.

2. V imperativě je po právu *-ř*: *beř*, *deř*, *peř*, *žeř*, množ. *beřte* atd.; ale jazyk obecný má za to vždy a jazyk spisovný skoro vždy *r*: *ber*, *berte* atd.

3. Tvary praesentní a infinitivní některých sloves lišily se v slabice kořenné; na př. byl inf. *kovati* a k tomu praes. *kuju*, a byl

inf. *plíti* a k tomu praes. *plovu*. U sloves takových vznikají novotvary: k infinitivnímu *kov-* přidělávají se tvary praesentní též s *kov-*, k praesentnímu *ku-* přidělávají se tvary infinitivní též s *ku-*, atd.; výsledek toho jest, že v jazyku nynějším některé tvary jsou zdvojnásobeny. Doklady jsou v §. následujícím a 220.

258. Některá jednotlivá slovesa tohoto vzoru.

dráti. Praes. *deru*, *děřeš* a *dereš* atd.; impt. *deř* a *der*; přech. *dera*, *derouc-*; příč. *dral*, *drán* atd. Sloveso toto jest rozdílné od slovesa *dříti*, *dru*, *dřel* v I. 6, v. §. 214.

hnáti. Praes. *ženu*, *ženeš* atd.

kovati, *kovu*, v. §. 220.

plovati, *plovu*, v. §. 220.

rváti, *rvu*, v. §. 220.

řváti, *řvu*, v. §. 220.

slovu (inf. *slouti*), v. §. 220.

ssáti. Praes. *ssu*, *sseš* . . .; impt. *ssi*, *ssete*; přech. *ssa*, *ssouc-*. Přešlo odtud ke vzoru V. 4: praes. *ssaji*, *ssaješ*, impt. *ssaj*, přech. *ssaje*, příč. *ssál* atd.

štváti. Praes. *štvu*; impt. *štvi*; přech. *štva*, *štvouc-*; atd.

tkáti (= *weben*, *texere*), praes. stč. *tku*, *tčeš* atd., přeneseno jest do tř. V. 1. *tkám* atd.

zváti. Praes. *zovu*, *zoveš* (n. *zůveš*, zastarale); impt. *zov*, *zovte*; přech. *zova*, *zouvouc-*. Tvary praesentní měly *zov-*, tvary infinitivní měly *zv-*; časem vniklo *zv-* z tvarův infinitivních též do praesentních a jest praes. *zvu*, *zveš* . . ., impt. *zvi* . . ., přech. *zva*, *zouvouc-*.

žráti. Praes. *žeru*, *žereš* a *žereš*, atd.

žváti. Praes. *žvu*, impt. *žvi*, přech. *žva*, *žvouc-*, atd.

259.

4. Vzor *láti*, *laji*.

	Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn.	1. <i>laji</i>	—
	2. <i>laješ</i>	<i>laj</i>
	3. <i>laje</i>	<i>laj</i>
množ.	1. <i>lajeme</i>	<i>lajme</i>
	2. <i>lajete</i>	<i>lajte</i>
	3. <i>lají.</i>	—

Infinitiv: *láti*.

Participia:

přech. přítomný: *laje*, *lajíc*, *lajíce*;

„ minulý: *láv*, *-ši*, *-še*;

příč. min. čin.: *lál, -a, -o*;

„ „ trp.: *lán, -a, -o*.

Podstatné jméno slovesné: *láni*.

260. K tomuto vzoru patří slovesa, jejichžto kmen prvotný končí se samohláskou a z něho utvořeny jsou kmen infinitivní příponou *-ja*, kmen pak praesentní příponou *-je* (*-jo*). Na př. kmen prvotný *la-*, infinitivní *la-ja-* stažen v česk. *lá-*, praesentní *la-je-*.

261. *K tvarům jednotlivým.*

1. V imperativě *laj, lajte* atd. zůstává *-aj-* nepřehlasováno (naproti přehlasovanému *-ej* ve vzoru V. 1^a: *dělej, dbej* atd.).

2. V tvarech infinitivních jest *-á-* vždy dlouhé, poněvadž vzniklo stažením; tedy též ve dvouslabičném podstatném jménu slovesném: *láni, přání* atd.

262. *Některá jednotlivá slovesa tohoto vzoru.*

báti (= *bájeti*, staž. z *bajati*). Praes. *baju, baješ* atd., zastaralé.

díti (= *činiti*, staž. z *dějati*), rozdílné od *díti* (= *praviti, říkati, děti*) v I. 7, v. §. 218.

Praes. *ději, děješ* . . . 3. mn. *dějí*; ve složení: *naději se, oději se, poději se* atd.

Impt. *děj, dějte*; ve složení: *naděj, oděj* atd.

Přech. přít. *děje, dějíc-*; ve složení: *naděje se, oděje se* atd.

Přech. min. měl by býti *dáv*; za to jest však *děv* (podle I. 7) a *dáv* (z kmene *dá-*); ve slož.: *oděv se, nadáv se*.

Příč. min. čin. *ďál, udál* (v jaz. obecném); za to *děl* a *dál* ve slož.: *oděl, poděl, vzděl* a *nadál se, událo se*.

Příč. min. trp. mělo by býti *dán*; za to je však *děň, dín* (podle I. 7) a *dán* ve slož. *oděň, odín* a *nadání, z nenadání*.

Ve slož. *zdáti se* (stč. *zdiati se*, = *videri, scheinen*) jest *dá-* ve všech tvarech.

hráti (stč. *jhráti*). Praes. *hraji, hraješ* . . . ; impt. *hraj*; příč. min. čin. *hrál*. Vedle toho jest podle vzoru V. 1^a praes. *hrám, hráš*, impt. *hrej*, příč. *hral*, podst. jm. *hraní*.

hřáti (staž. z *grějati*). Praes. *hřeji, hřeješ* . . . ; impt. *hřej*; přech. přít. *hřeje, hřejíc-*; přech. min. *hřáv*, příč. *hřál, hřán* novotv. *hřát*.

chvíti n. *chvěti*. Praes. *chvějš, chvěješ*; impt. *chvěj*; přech. *chvěje, chvějíc-*. Part. *chvěv, chvěl, chvěn* a podstatné jméno *chvění* jsou podle I. 7.

káti (z *kajati*). Praes. *kaji, kaješ* . . . ; impt. *kaj, kajte*; přech. *kaje, kajíc-*; příč. *kál, kán*; podst. jm. *kání*.

-křáti, okřáti. Praes. *okřeji, okřeješ*; přech. min. *okřáv*; příč. *okřál*.

liti. Má tvary infinitivní v nč. podle I. 7, tvary praesentní obyčejně podle V: 4: praes. *leji*, impt. *lej*, přech. *leje*; v. §. 219.

pláti. Praes. *plaji*, *plaješ*, part. *plál* atd. Vedle toho též praes. *plám*, *pláš*.

přáti. Praes. *přeji*, *přeješ*; příč. min. *přál*; podst. jm. *přání*.

síti. Praes. *seji*, *seješ*; impt. *sej*; přech. *seje*, *sejíc-*; příč. min.

čin. *sel* (podle I. 7) a *sál* (podle V. 4, zastaralé); trp. *set* (n. *sen* a *sát*, oboje zastaralé); podst. jméno *seté*, *osení*.

smáti (ze *smějati*). Praes. *směji se*, *směješ se*; part. min. *smáv*, *smál*, *smán*; podst. jméno *smání*.

ssáti. Praes. *ssaji*, *ssaješ* atd., přešlo ze vzoru V. 3 sem; v. §. 258.

táti (z *tajati*). Praes. *taji*, *taješ*, impt. *taj*, příč. min. *tál*, podstatné jméno *tání*.

váti (z *vějati*). Praes. *věji* atd.; přech. min. *váv*; příč. *vál*, trp. *ván* a *vát*, podstatné jméno *vání*.

záti. Praes. *zeji*, *zeješ*.

zráti. Praes. *zrají*, *zraješ*; impt. *zraj*; příč. min. *zrál*; podst. jm. *zrání*; přechází do V. 1: impt. *zrej*.

263. Třída šestá.

Kmen infinitivní sloves této třídy má příponu kmenotvornou *-ova*; na př. *kup-ova-* v inf. *kupovati*.

Kmen praesentní se končí v *-uje* (*-ujo*); na př. *kupuje-* v indik. *kupuješ*, *kupujeme*, *kupujete* atd.

V třídě této jest jen jeden vzor: *kupovati*.

264. Vzor *kupovati*, *kupuji*.

Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn. 1. <i>kupuji</i>	—
2. <i>kupuješ</i>	<i>kupuj</i>
3. <i>kupuje</i>	<i>kupuj</i>
množ. 1. <i>kupujeme</i>	<i>kupujme</i>
2. <i>kupujete</i>	<i>kupujte</i>
3. <i>kupujě</i>	—

Infinitiv: *kupovati*.

Participia:

přech. přítomný: *kupuje*, *-ujíc*, *-ujíce*;

„ minulý: *kupovav*, *-ši*, *-še*;

příč. min. čin.: *kupoval*, *-a*, *-o*;

„ „ trp.: *kupován*, *-a*, *-o*.

265. *Některá slovesa jednotlivá.*

hotovati. Præs. *hotuji, hotuješ* atd.

obědovati. Præs. *oběduji, oběduješ* atd. Vedle toho jest též *obědvati, obědvám* atd. v tř. V., v. §. 246.

psovati. Præs. *psuji, psuješ* atd. Tvary infinitivní *psovati, psoval, psován* atd., novotvary: *psouti, psul* atd.

266. b) Slovesa s praesentními kmeny souhláskovými (bezpříznakovými).

Slovesa taková v češtině jsou *dám, vím, jím, jsem* (v. §. 173 č. 3).

267. 1. *Dáti, dám.*

Præs. indik.: jedn. 1. *dám, 2. dáš, 3. dá*, množ. 1. *dáme, 2. dáte, 3. dají*.

Imperativ: „ — *dej, dej* „ *dejme, dejte* —.

Infinitiv: *dáti*.

Participia: přech. přítomný *dada, dadouc, dadouce*;

„ minulý *dal, -ši, -še*;

příč. min. čin. *dal, -a, -o*;

„ „ trp. *dán, -a, -o*.

268. 1. Kmen praesentní jest *dad-*. Z něho utvořeny jsou tvary *dám, dáme* (oboje m. *dadm-*) a zastaralý tvar 3. os. mn. *dadí* (stč. *dadie*).

2. Ostatní tvary indikativu, totiž 2. os. jedn. *dáš, 3. dá*, 2. množ. *dáte, 3. dají*, a impt. *dej, dejme, dejte* utvořeny jsou podle vzoru *dělati* (V. 1^a).

3. Přechodník přít. *dada, -ouc, -ouce* jest podle *veda, -ouc, -ouce* atp. (tř. I).

4. Tvary infinitivní jsou z kmene infinitivního *da-* (podle vzoru I. 7, v. §. 217).

269. 2. *Věděti, vím.*

Præs. indik.: jedn. 1. *vím, 2. víš, 3. ví*, množ. 1. *víme, 2. víte, 3. vědí*.

Imperativ: „ — *věz, věz* „ *vězme, vězte* —.

Infinitiv: *věděti*.

Participia: přech. přítomný *věda, -ouc, -ouce*;

„ minulý *věděv, -ši, -še*;

příč. min. čin. *věděl, -a, -o*;

„ „ trp. *věděn, -a, -o*.

270. 1. Kmen praesentní je *věd-*. Z něho utvořeny jsou tvary indikativní *vím, víme* (stč. *viem, vieme*, m. *vědm-*), a 3. os. *vědí*, a tvary imperativní *věz, vězme, vězte* (*věz-* z *vědj-*).

2. Ostatní tvary indikativní, totiž 2. os. jedn. *víš*, 3. *ví* a 2. mn. *víte* jsou utvořeny podle *umíš*, *sázíš* atd.

3. Přejch. přít. *věda*, *-ouc*, *-ouce* jest podle *věda*, *-ouc*, *-ouce* atp. (tř. I, 1).

4. Tvary infinitivní jsou z kmene *vědě-* (podle III. 2, v. §. 234); part. zapovězen, vypovězen jsou novotvary m. *-věděn*.

5. Pro 1. os. jedn. indik. byl v stč. také tvar *vědě*; z něho vyvinulo se stč. příslovce *vědě*, *ved'* a z toho dále nč. citoslovce *vid'*!

271.

3. *Jísti, jím.*

Praes. indik.: jedn. 1. *jím*, 2. *jíš*, 3. *jí*, množ. 1. *jíme*, 2. *jíte*, 3. *jedí*.

Imperativ: „ — *jez*, *jez* „ *jezme*, *jezte* —.

Infinitiv: *jísti*.

Participia: přech. přítomný *jeda*, *jedouc*, *jedouce*;

„ minulý *jed*, *-ši*, *-še*;

příč. min. čin. *jedl*, *-a*, *-o*;

„ „ „ „ *jeden*, *-a*, *-o*.

272. 1. Kmen praesentní je *jed-* (stč. *jěd-*). Z něho utvořeny jsou tvary indik. *jím*, *jíme* (stč. *jiem*, *jieme*, m. *jědm-*), *jedí* a tvary imperativní *jez* atd.

2. Ostatní tvary indikativní, totiž 2. os. jedn. *jíš*, 3. *jí* a 2. mn. *jíte*, jsou novotvary utvořené podle *umíš*, *sázíš* atd.

3. Přejchodník přítomný a tvary infinitivní utvořeny jsou podle vzoru *věsti*, *vedu* (I. 1).

273.

4. *Býti, jsem.*

Praes. indik.: jedn. 1. *jsem*, 2. *jsi*, 3. *jest*, množ. 1. *j sme*, 2. *js te* 3. *jsou*.

Přejch. přítomný: *jsa*, *-ouc*, *-ouce*.

274. 1. Kmen praesentní je *jes-*. Z něho jsou utvořeny tvary indikativní *jsem* (m. *jes-mb*), *jsi* (m. *jes-si*), *jest* (= *jes-tb*), *j sme* (m. *jes-me*), *js te* (m. *jes-te*).

2. Tvary 3. os. množ. *jsou* a přech. přít. *jsa*, *-ouc*, *-ouce* jsou utvořeny podle *nesou* a *nesa*, *-ouc*, *-ouce* atp. (tř. I.).

3. Místo *js-* vyslovuje se obecně jen *s-*, a tak bývá ve spisích starších i psáno: *sem*, *si*, *sme*, *ste*, *sí*, přech. *sa*; ale jazyk spisovný zachovává *js-*.

4. V 2. os. jedn. *ty jsi nesl*, *ty jsi nemocen*, *ty jsi král* atp. bývá ze *jsi* samohláska odsuta, a tu je pak také *j-* odsuto: *ty s' nesl*, *ty s' nemocen*, *ty s' král* atd.

5. V 3. os. jedn. místo *jest* bývá *jesti* (sesíleno) a *je* (koncovka *-st* odsuta).

6. Složené *ne-jsem* má tyto tvary:

indik. jedn.: 1. *nejsem*, 2. *nejši*, 3. *není*, množ. 1. *nejíme*, 2. *nejíte*,

3. *nejí*;

přech. přít.: *nejša*, *-ouc*, *-ouce*.

7. Tvarův jiných krom indikativu a přechodníku přít. z kmene *jes-* není a doplňují se ze sloves *budu* a *býti*.

Z *budu*, kteréž jest sloveso dokonavé, berou se tvary praesentní s významem budoucím; totiž indik. *budu*, *budeš*..., imperativ *buď*, *buďme*, *buďte* a přechodník *buda*, *-ouc*, *-ouce*.

Z *býti* berou se tvary infinitivní: inf. *býti*, přech. min. *byv*, přič. min. čin. *byl*, trp. *byt* (*na-byt*), podst. jméno *bytí*.

275. II. Výrazy slovesné složité (opsané, perifrastické).

1. Tvary *neseme*, *poneseme*, *vésti* atp. jsou o jednom jen slově a nazývají se tvary jednoduché nebo prosté. Naproti tomu jsou slovesné výrazy *nesli jsme*, *byli bychom nesli*, *nesenu býti* atp. složeny ze slov několika, jsou to slovesné výrazy složité nebo perifrastické (opsané). V. §. 168 č. 3.

2. Výrazy složité má čeština:

a) pro čas minulý, na př. *nesl jsem*;

b) pro čas předminulý, na př. *byl jsem nesl*;

c) pro čas budoucí sloves nedokonavých, na př. *budu psáti*;

d) pro kondicional, na př. *nesl bych*, *byl bych nesl*;

e) pro passivum, na př. *jsem nesen*, *jsem chválen*, *bývám chválen*, *byl jsem chválen*, *budu chválen*, *buď chválen*, *byl bych chválen*, *chválenu býti* atd.

276.

a) Čas minulý.

1. Čas minulý vyjadřuje se složením slovesa *jsem* s přičestím minulým činným. Sloveso *jsem* v tomto složení bývá nazýváno pomocným. Na př.:

č. jedn. 1. (já) *jsem nesl*, *-a*, *-o*,

2. (ty) *jsi nesl*, *-a*, *-o*,

3. (on, ona, ono) (*jest*) *nesl*, *-a*, *-o*;

množ. 1. (my) *jíme nesli*, *-y*, *-a*,

2. (vy) *jíte nesli*, *-y*, *-a*,

3. (oni, ony, ona) (*jsou*) *nesli*, *-y*, *-a*.

2. V 3. os. jedn. i množ. pomocné *jest*, *jsou* z pravidla se vynechává a praví i píše se na př. *nesl m. nesl jest*, *nesli m. nesli jsou*. Jenom v řeči velebné se zachovává; na př. *vstalt jest*, *řekli jsou*.

3. Krom toho bývá pomocné *jsem* vynecháno jen v 1. os. jedn. i množ.; děje se to jen zřídka a jenom když při výraze jest osobní zájmeno *já, my*. Na př. *já volal, my volali*.

4. Pomocné *jsem, jsi, jsme, jsou* psalo se někdy bez *j-*, na rozdíl od samostatného *jsem, jsi* atd.; na př. nesl sem, nesl si... a naproti tomu *jsem zdrav, jsi zdrav, jsem chválen* atd. Nynější jazyk spisovný toho nezachovává.

5. V 2. os. jedn. místo *ty jsi* nesl atp. bývá *ty s' nesl* atd. (v. §. 274 č. 4).

277.

b) Čas předminulý.

1. Čas předminulý vyjadřuje se složením času minulého (*já jsem byl* nebo *byl jsem* atd. s přičestím min. činným; na př. (*já jsem byl nesl, byl jsem nesl*).

2. O pomocném *jsem, jsi* atd. platí totéž, co bylo pověděno při výrazu času minulého (v §. předešlém).

278.

c) Čas budoucí sloves nedokonavých.

Čas budoucí sloves nedokonavých vyjadřuje se složením slovesa *budu* s jich infinitivem; na př. *budu psáti, budu přinášeti* atd.

Pozn. Slovesa dokonavá znamenají budoucnost v tvarech svých praesentních; výrazů složitých pro budoucnost nemají. Na př. *hodím, padnu, vynesu* atd.

Také slovesa nedokonavá mívají pro čas budoucí místo výrazu složeného často tvar praesentní náležitě slovesa dokonavého. Na př. místo *budu nésti* říkáme *ponesu*, místo *budu říci* — *řeknu* atd.

279.

d) Kondicional.

1. Kondicional času přítomného vyjadřujeme složením slova *bych, bychom* atd. s přičestím min. činným. Na př.:

- č. jedn. 1. (*já*) *bych nesl, -a, -o,*
 2. (*ty*) *bys nesl, -a, -o,*
 3. (*on, ona, ono*) *by nesl, -a, -o;*

- č. množ. 1. (*my*) *bychom nesli, -y, -a,*
 2. (*vy*) *byste nesli, -y, -a,*
 3. (*oni, ony, ona*) *by nesli, -y, -a.*

2. Kondicional času minulého vyjadřujeme složením kondicionalu přítomného *bych byl* . . . s přičestím min. činným. Na př.:

- č. jedn. 1. (*já*) *bych byl, -a, -o nesl, -a, -o,*
 2. (*ty*) *bys byl, -a, -o nesl, -a, -o,*
 3. (*on, ona, ono*) *by byl, -a, -o nesl, -a, -o;*

- č. množ. 1. (*my*) *bychom byli, -y, -a nesli, -y, -a,*
 2. (*vy*) *byste byli, -y, -a nesli, -y, -a,*
 3. (*oni, ony, ona*) *by byli, -y, -a nesli, -y, -a.*

3. Místo *byste* píše se chybně *by jste* (nebo dokonce *by Jste*). Také *by jsi* (n. *by Jsi*) místo *bys* jazyk spisovný nedopouští. Místo *bychom* říká se v nářečích obecných chybně *by sme*, místo *bych* chybně *by-sem*.

4. Slovo *bych*, *bychom* atd. je původem svým aorist slovesa býti (v. §. 182).

Aorist ten zněl staročesky:

jedn. 1. *bych*, 2. *by*, 3. *by*; množ. 1. *bychom*, 2. *byste*, 3. *bychu*.

Kondicional byl tedy původně složením aoristu s přičestím min. činným. Ale časem ztrácí se povědomí o jeho původu. Aorist *bych* klesá ve spojku a tvary jeho se kazí: tvar 2. os. množ. *byste* rozkládá se v *by* a (*j*)*ste*; 2. os. jedn. *by* přetvořuje se v *bys*; atd.

280. e) *Passivum*.

1. *Passivum* (rod trpný) vyjadřuje se složením slovesa *býti* a *bývati* s přičestím minulým trpným.

2. Výrazy takové, jichž jazyk novočeský užívá, jsou:

Pro indikativ

přítomný: *jsem chválen*, -a, -o,

jsi „

jest „

jsme chváleni, -y, -a,

atd.

minulý: *byl*, -a, -o *jsem chválen*, -a, -o,

byl, -a, -o *jsi* „

atd.

budoucí: *budu chválen*, -a, -o,

budeš „

atd.

Pro imperativ: *buď chválen*, -a, -o,

buďme chváleni, -y, -a,

atd.

Pro kondicional

přítomný: *byl bych chválen*,

byl bys „

atd.

minulý: *byl bych býval chválen*,

byl bys „ „

atd.

Pro infinitiv: *chválenu býti*.

Pro participia

přech. přítomný: jedn. *jsa chválen*, *jsouc chválena*, *jsouc chváleno*, množ. *jsouce chváleni*, -y, -a;

přech. budoucí: jedn. *buda chválen, budouc chválena, budouc chváleno*, množ. *budouce chválení, -y, -a*;
 přech. minulý: jedn. *byv chválen, byvši chválena, byvši chváleno*, množ. *byvše chválení, -y, -a*.

281. O tvarech slovíc neohebných.

Tvarosloví podává výklady o slovních tvarech ohýbaných, t. j. skloňovaných a časovaných. Slova, která se skloňují nebo časují, jsou slova ohebná.

Naproti nim jsou slova *neohebná*, t. j. slova, kterých nelze ani skloňovati ani časovati. Jsou to příslovce (adverbia), předložky (praepositiones), spojky (coniunctiones) a citoslovce (n. mezislovce, interiectiones).

Slova tato jsou původu částečně temného. Ale namnoze poznáváme, že jsou to ustrnulé tvary ohnuté, t. j. tvary dílem skloněné (= pády, prosté i předložkové), dílem časované (= tvary slovesné). Viz §. 92 č. 3. Výklady o nich podány jsou některé na svých místech v naukách o skloňování a časování; zde podává se o té věci ještě krátký výklad přehledný.

282. a) Příslovce.

1. Některá příslovce jsou původu temného; na př. *ne, ni, ba*.

2. Při valné většině poznáváme však, že jsou to ustrnulé tvary ohnuté, totiž pády nebo tvary slovesné.

a) Příslovce jest svým původem některý pád. A to:

nominativ; na př. *třeba, pravda, tma, zima, možná* ve větách: přijdu třeba sám; já jsem to pravda slíbil; bylo tma, zima (k tomu i komparativ: bylo tměji, ziměji); vrátím se možná dnes; dále *ano* (= a-ono); —

genitiv; na př. *včera, zítra* (= z-jitra), *zejtra* (= zajtra, zajitra), *spolu* (= s-polu), *do polou, zřídka, zcela, docela, dokonce, zvláště* (v. §. 156, 6 b), *dosti* a j.; —

dativ; na př. *k-večerou* (z býv. *k-večerú*, = k večeru); *po-česku* a j.; —

akkusativ; na př. *mnoho, málo, vysoko, nízko, daleko, blízko, více, méně, výše, níže, dále, blíže* atp. (= akk. komparativu, v. §. 156, 6); *moudřejši, jasněji* atp. (= akk. kompt., v. §. 63); *trochu, vieru* n. *věru*; *dnes* (= днь-сь, = den-tento), *letos* (= léto-se, = léto-toto); *v-levo, v-pravo*; *vzhůru* (= vz-hóru); *nazad, nazpátek*; *vůbec* (= v-obec), *vůči* (= v-oči), *vůkol* (= v-okol, o zdĺoužení o v ů v. §. 24,7); *přece* (= před-se), *zasé* (= za-se); *proto* (= pro-to); —

lokal; na př. *zle, dobře, těžce, lehce* a j. (v. §. 155 č. 6, e); *lze* (= lokal k bývalému nom. *lgo* = *leh-ko*; pokládalo se chybně za sloveso a tvořil se k tomu i čas minulý „*lze*“); *dole; na-hoře na-mále, na-mnoze; v-nově, u-plně; ovšem* (= o-všem), *potom* a j.; —

instrumental; na př. *honem, málem, celkem; jednou; místy* (instrum. množ.).

b) Příslovce je svým původem některý tvar slovesný. Na př. *trvám* ve větě: bude trvám přseti atp.; *tuším, neřku-li; arcí* (= a-rcí); *prý* (ze 3. os. množ. *praví*, v. §. 241 a 39 č. 5); *nechajžt, nechžt* atd. (z imperativu slovesa *nechati*, v. §. 246); *bohdej, bohdejž; hledě, nehledě, vyjma* (vlastně přechodníky přítomné, ale kladeny do věty beze shody syntaktické a skleslé v příslovce); *takořka* (těž); *chtě, nechť* (těž); *chtěj nechťej* (vlastně imperativy, skleslé v příslovce).

283.

b) Předložky.

1. Předložky jsou tvaru většinou temného (tak zvané předložky prvotné); na př. *do, po* a j.

2. Jenom o některých (tak zvaných podružných) víme, že vznikly z příslovcí, a při těch poznáváme někdy také jejich původ tvaroslovný. Na př. *mezi* jest lokal jedn. (k nom. *meze*); *kromě* těž (k nom. *kroma* = kraj, tedy *kromě* = na kraji), *vedle* jest *ve* a *dlé* (= v délku), atd.

284.

c) Spojky.

1. Spojky některé jsou tvaru a původu temného; na př. *a, i, či, -li, zda*, enklitické *-že*, a j.

2. Některé jsou utvořeny z kmenů zájmen vztažných týmiž příponami, jimiž se tvoří příslovce z kmenů zájmen ukazovacích. Na př. spojka *kam* (vedle příslovcí *tam, sem*); *kudy* (vedle *tudy, onudy*); *kde* (vedle *zde*); *kdy, kdýž* (vedle *tehdy, jindy*) atd. Jsou to vztažná příslovce.

3. Jiné konečně spojky jsou ustrnulé tvary ohnuté, obyčejně s jinými slovy složené a někdy rozličně porušené. Na př. spojka *že* (= *dass*) vznikla z *je-že* (a to je zájmeno 3. os. *je-* s enklit. *-že*); — spojka *ješto* stč. *ješto* jest = *je-že-to*; — *an, ana, ano* jest = *a-on, a-ona, a-ono*; — spojka *však* byla v stč. ještě příslovcem, vznikla ze *všako* a jest = akk. jedn. střed. rodu; — *jak, jako* je týž pád; — *ač* jest = *a-č* (č m. *č* = *co*); *ačkoliv* = *a-č-koliv*; *proč* = *pro-č* (= *pro co*); *buď* — *buď* jest imperativ; *jest-li, jest-li-že* jsou indikativy *jest* složené se spojkon *-li* a dále se *-že*, tedy vlastně věty vzaté za spojky; atd.

285*.

d) Citoslovce.

1. Citoslovce jsou většinou slabiky, které s nijakým slovem nesouvisí a tudíž do tvarosloví nepatří; na př., *ach! ó! hej!* atd.

2. Některá však jsou ustrnulé tvary ohnuté. Na př. *běda!* jest nom. jedn. (= bída); — *nastojte!* (jest imperativ, = přikvapte, buďte zde, adsitis — vlastně volání o pomoc); — *hle!* (z imperativu *hleď!*); — *viď!* (ze stč. příslovce *veď* a toto z 1. os. *vědě* = vím, v. §. 270 č. 5).

Vysvětlení zkratkív.

<i>akk.</i> = akkusativ.	<i>min.</i> = minulý.	<i>pův.</i> = původní.
<i>bud.</i> = budoucí (čas).	<i>množ.</i> = množný.	<i>r.</i> = rod.
<i>býv.</i> = bývalý.	<i>mor.</i> = moravský.	<i>řeck.</i> = řecký.
<i>č.</i> = číslo nebo český.	<i>mužsk.</i> = mužský.	<i>sl.</i> = slovanský; nebo
<i>čin.</i> = činný.	<i>n.</i> = nebo.	= <i>násl.</i> (v. t.)
<i>d</i> nebo <i>dat.</i> = dativ.	<i>násl.</i> = následující.	<i>slc.</i> = slovenský;
<i>dial.</i> = dialektický.	<i>nč.</i> = novočeský, nová	<i>sr., srov.</i> = srovnej.
<i>domažl.</i> = domažlický.	čeština.	<i>stč.</i> = staročeský,
<i>doudl.</i> = doudlebský.	<i>něm.</i> = německý.	stará čeština.
<i>g</i> nebo <i>gen.</i> = genitiv.	<i>nom.</i> = nominativ.	<i>stř.</i> = střední (rod).
<i>impt.</i> = imperativ.	<i>nov.</i> = nové, novotvar.	<i>stsl.</i> = staroslovanský.
<i>ind., indik.</i> = indikativ.	<i>ob.</i> = obecný.	<i>stup.</i> = stupeň.
<i>inf.</i> = infinitiv.	<i>os.</i> = osoba.	<i>sup.</i> = supinum.
<i>instr.</i> = instrumental.	<i>part.</i> = participium.	<i>superl.</i> = superlativ.
<i>j.</i> = jiné, jinde.	<i>podst.</i> = podstatné	<i>t. zv.</i> = tak zvaný.
<i>jedn.</i> = jednotný.	(jméno).	<i>trp.</i> = trpný.
<i>jm.</i> = jméno.	<i>posit.</i> = positiv.	<i>v.</i> = viz n. vedle.
<i>km.</i> = kmen.	<i>praes.</i> = praesens.	<i>vysl.</i> = vyslov.
<i>komp.</i> = komparativ.	<i>přech.</i> = přechodník.	<i>vol.</i> = vokativ.
<i>kond.</i> = kondicional.	<i>příč.</i> = přičestí.	<i>vz.</i> = vzor.
<i>koř.</i> = kořen.	<i>příd.</i> = přídavné	<i>zúž.</i> = zúženo.
<i>lat.</i> = latinský.	(jméno).	<i>žen.</i> = ženský (rod).
<i>lok.</i> = lokál.	<i>příp.</i> = přípona.	
<i>m.</i> = místo.	<i>přít.</i> = přítomný (čas.)	

*) §§. 286 — 477 jsou v II. díle této mluvnice.

Obsah.

	Strana
Nauka o slově §. 1.	1
Část první. Hláskoslovi §. 2—57	1
Hlásky a písmena §. 3	1
Roztřídění hlásek českých §. 4.	2
Samohlásky §. 5.	3
Souhlásky §. 6.	4
Některé důležité hlásky staré §. 7.	5
A. Změny v jakosti a počtu hlásek §. 8—50	6
<i>a, á</i> §. 9.	6
<i>ia</i> §. 10.	7
<i>aj</i> §. 11.	7
<i>au</i> §. 12.	8
<i>e, é</i> : <i>é</i> se úží v <i>i</i> §. 13.	8
<i>e, é</i> se odsouvá §. 14.	9
<i>e</i> pohybné (jerové a vkladné) §. 15.	9
některé důležité případy s pohybným <i>e</i> §. 16.	10
změny v pravidle o pohybném <i>e</i> §. 17.	13
<i>ě, ie</i> §. 18.	14
<i>ie</i> úží se v <i>i</i> §. 19.	14
<i>ě, ie</i> skleslo v <i>e, é</i> §. 20.	15
<i>ě (e)</i> se odsouvá §. 21.	15
<i>i, í</i> §. 22.	16
<i>i, í</i> se odsouvá §. 23.	16
<i>v, ó, uo, ů</i> §. 24.	17
<i>u; ú, au, ou; iu, iú</i> §. 25.	19
<i>y; ý, aj, ej</i> §. 26.	21
Slabikotvorné (samohláskové) <i>l, r, m, n, ň</i> §. 27.	22
Stupňování samohlásek §. 28	23
Spodobování souhlásek §. 29.	26
Souhlásky <i>l</i> §. 30	27
<i>r, ř</i> §. 31	28
Souhlásky <i>n, ň</i> §. 32	29
<i>d, d'</i> §. 33	31
<i>t, t'</i> §. 34.	32
<i>b, p; m; v, f</i> §. 35	33
<i>b</i> §. 36	34
<i>p</i> §. 37	34
<i>m</i> §. 38.	34
<i>v</i> §. 39.	35
<i>f</i> §. 40.	36
Souhlásky <i>g, h</i> §. 41.	36

	Strana
Souhlásky <i>k</i> §. 42.	38
<i>ch</i> §. 43.	39
Souhlásky <i>z</i> §. 44.	39
<i>s</i> §. 45.	40
<i>c</i> §. 46.	41
Souhlásky <i>ž</i> §. 47.	42
<i>ř</i> §. 48.	42
<i>č</i> §. 49.	42
Souhláskas <i>j</i> §. 50.	43
B. Změny v pořádku hlásek nebo přesmykování §. 51.	43
C. Sklad slabikový a jeho změny §. 52.	44
Dělení slabik §. 53.	45
Počet slabik se mění. Stahování. §. 54.	46
Hiat §. 55.	47
D. Přízvuk a jeho změny §. 56.	47
E. Kvantita a její změny §. 57.	49
Část druhá. Kmenosloví. §. 58—91.	50
A. Kmeny jmenné	52
I. jednoduché §. 59.	52
a) přechylování §. 60	53
b) tvoření jmen zdrodnělých §. 61.	54
c) tvoření komparativu (a superlativu) §. 62—64	55
d) některá jména jiná podle přípon kmenotvorných §. 65—86.	57
II. složené §. 87.	63
a) spřežky §. 88.	65
b) složeniny vlastní §. 89.	65
Koncovky kmenů jmenných §. 90.	65
B. Kmeny slovesné §. 91.	66
Část třetí. Tvarosloví §. 92—285	67
A. Nauka o skloňování §. 93.	68
Rozvrh sklonění §. 94.	69
skloňování jmenné §. 95.	70
" zájmené §. 96.	71
" složené §. 97.	71
Skloňovací vzory §. 98	72
I. Skloňování jmen podstatných §. 99.	72
1. vzor <i>chlap, dub</i> §. 100—104.	73
pomnožná jména místní <i>Uhry, Brozany</i> atp. §. 104.	78
2. vzor <i>oráč, meč</i> §. 105—109.	79
pomnožná jména <i>Lobkovic</i> atp. §. 109.	83
3. vzor <i>Jiří</i> §. 110	84
4. vzor <i>město</i> §. 111—114	85
5. vzor <i>moře</i> §. 115—118.	87
6. vzor <i>znamení</i> §. 119—120	88
7. vzor <i>ryba</i> §. 121—124	89
8. vzor <i>vladyka</i> §. 125.	91
9. vzor <i>duše</i> §. 126—129.	91

10. vzor <i>panoše</i> §. 130—131.	94
11. vzor <i>paní</i> §. 132—134.	96
12. vzor <i>sudí</i> §. 135.	97
13. vzor <i>syn</i> §. 136.	98
14. vzor <i>kost</i> §. 137—138.	99
15. vzor <i>host</i> §. 139.	101
k někt. pádům a jmenům vzorů <i>kost</i> a <i>host</i> §. 140.	102
16. vzor <i>tykev</i> §. 141—142.	103
17. vzor <i>kámen</i> §. 143—144.	104
18. vzor <i>rámě</i> §. 145—146.	105
19. vzor <i>nebe</i> §. 147.	106
20. vzor <i>loket</i> §. 148—149.	106
21. vzor <i>kuře</i> §. 150—151.	107
22. vzor <i>máti</i> §. 152—153.	107
II. Skloňování jmen přídavných §. 154.	108
1. vzor <i>dobr, dobra, dobro</i> §. 155.	108
2. vzor <i>pěš, pěše, pěše</i> §. 156.	111
3. vzor <i>dobry, -á, -é</i> §. 157.	113
4. vzor <i>pěši, -i, -í</i> §. 158.	114
III. Skloňování zájmen §. 159.	115
A. <i>já, ty, se</i> §. 160.	115
B. vzory <i>ten, ta, to</i> a <i>náš, naše, naše</i> §. 161.	116
C. skloň. zájmen podle vzorů <i>dobr</i> a <i>dobry</i> §. 162.	120
IV. Skloňování číslovek §. 163.	121
Skloňování jmen cizích §. 164—167.	127
B. Nauka o časování §. 168.	132
I. <i>Tvary slovesné jednoduché</i> §. 169.	134
A. přípony ohýbací §. 170.	134
B. Kmeny §. 171.	135
1.-kmen infinitivní (základní) §. 172.	135
2. kmen praesentní §. 173.	136
C. tvary §. 174.	137
1. tvary infinitivní §. 175.	137
a) infinitiv §. 176.	137
b) supinum §. 177.	139
c) přechodník minulý §. 178.	139
d) přičestí min. činné §. 179.	139
e) přičestí min. trpné §. 180.	139
f) podstatné jméno slovesné §. 181.	140
g) aorist §. 182.	140
2. tvary praesentní §. 183.	140
a) indikativ §. 184.	141
b) imperativ §. 185.	142
c) přechodník přítomný §. 186.	143
d) přičestí přítomné §. 187.	143
D. vzory §. 188.	143
a) vzory a slovesa s praesentními kmeny samo- hláskovými (příznakovými) §. 189.	144

	Strana
třída I. §. 190.	144
1. vzor <i>věsti, vedu</i> §. 191—194.	144
2. vzor <i>nésti, nesu</i> §. 195—198.	147
3. vzor <i>tep-, tepu</i> §. 199—202.	148
4. vzor <i>péci, peku</i> §. 203—206.	149
5. vzor <i>píti, pnouťi, pnu</i> §. 207—210.	151
6. vzor <i>tříti, tru</i> §. 211—214.	153
7. vzor <i>krýti, kryji</i> §. 215—221.	154
třída II. §. 222.	158
1. vzor <i>minouti, minu</i> §. 223—225.	158
2. vzor <i>tisknouti, tisknu</i> §. 226—228.	159
třída III. §. 229.	160
1. vzor <i>uměti, umím</i> §. 230—233.	160
2. vzor <i>trpěti, trpím</i> §. 234—237.	162
třída IV. §. 238.	164
vzor <i>prositi, prosím</i> §. 239—241.	165
třída V. §. 242.	166
1 ^a vzor <i>dělati, dělám</i> §. 243—246.	167
1 ^b vzor <i>sázeti, sázím</i> §. 247—250.	168
2. vzor <i>tesati, teši</i> §. 251—254.	169
3. vzor <i>bráti, беру</i> §. 255—258.	173
4. vzor <i>láti, laji</i> §. 259—262.	174
třída VI. §. 263.	176
vzor <i>kupovati, kupuji</i> §. 264—265.	176
b) Slovesa s praesentními kmeny souhláskovými (bezpříznakými) §. 266.	177
1. <i>dáti, dám</i> §. 267—268.	177
2. <i>věděti, vím</i> §. 269—270.	177
3. <i>jísti, jím</i> §. 271—272.	178
4. <i>býti, jsem</i> §. 273—274.	178
II. Tvary slovesné složité (opsané, perifrastické) §. 275.	179
a) čas minulý §. 276.	179
b) čas předminulý §. 277.	180
c) čas budoucí sloves nedokonavých §. 278.	180
d) kondicional §. 279.	180
e) passivum §. 280.	181
O tvarech slovcí neohebných §. 281.	182
a) příslovce §. 282.	182
b) předložky §. 283.	183
c) spojky §. 284.	183
d) citoslovce §. 285.	184